

Вісник
Донецького національного університету
імені Василя Стуса

Серія Політичні науки

9

2024

Редакційна політика

Редакційна колегія серії «Політичні науки» Вісника Донецького національного університету імені Василя Стуса розглядає для публікації оригінальні статті, присвячені різноманітним проблемам, які є предметом досліджень в рамках сучасної політичної науки.

Редакційна колегія

д-р політ. наук, проф. М.А. Польовий (головний редактор),
д-р політ. наук, проф. М.В. Примуш (заступник гол. редактора),
д. філос. з м.е.в., Дубель М. В (відп. секретар)

Члени редакційної колегії: д-р іст. наук, проф. О.П. Іваницька,
PhD, проф. Д. ла Фореста (Італія), д-р політ. наук, проф. І. В. Мацишина,
к. політ. наук, доц. Г. І. Мелеганич, PhD, проф. Л. Мокра (Словацька республіка),
dr. hab., проф. А. Морджієвський (Польща), д-р політ. наук, проф. Т.Л. Нагорняк,
к. політ. наук, доц. Ю.В. Окуньовська, д-р політ. наук, проф. Н. О. Стеблина,
д-р політ. наук, проф. О. М. Чальцева,

Editorial Board

D.Sc. in polit. sc., prof. M. Polovyi (Editor-in-Chief),
D.Sc. in polit. sc., prof. M. Prymush (Deputy Editor-in-Chief),
Ph.D. in International Economic Relations, Senior Lecturer M. Dubel (Administrative Editor)

Members of the Editorial Board: D.Sc. in hist., prof. O. Ivanytska,
PhD, prof. D. La Foresta (Italy), D.Sc. in polit. sc., prof. I. Matsyshyna,
PhD in polit. sc., associate prof. H. Melehanych, PhD, prof. L. Mocra (Slovak Republic),
dr. hab., prof. A. Modrzejewski (Poland), D.Sc. in polit. sc., prof. T. Nagornyak,
PhD in polit. sc., associate prof. Yu. Okunovska, D.Sc. in polit. sc., prof. N. Steblina,
DD.Sc. in polit. sc., prof. O. Chaltseva

Друкується за рішенням Вченої Ради Донецького національного університету імені Василя Стуса
протокол № 1 від 29.08.2024 р.

Адреса редакції серії:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21. тел: (067)6852888
Ідентифікатор медіа R30-03161

Публікація статей в журналі є безкоштовною.

Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса Серія «Політичні науки» включено до категорії «Б» переліку фахових видань з політичних наук згідно наказу МОН України № 886 від 02.07.2020 р.

Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus:
<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=49470>

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9

© Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2024

ЗМІСТ

Перетин війни та політики

Чальцева О. М. Критерії дослідження колабораціонізму та їх застосування для аналізу українського кейсу в умовах війни	5
Осін В.В., Війна, блицкриг, мародерство і життя в обмін на техніку: російське вторгнення з точки зору теорії селекторату	12
Мацишина І. В. Образ українського біженця у польщі в російській пропаганді.....	19
Гарькавий Є.М., Рубель К.В. Механізми ведення гібридної війни у гуманітарній сфері	30
Туренко В.Е. Ключові фактори функціонування гуманітарної політики в контексті повномасштабної війни Росії проти України	35

Сучасні політичні інститути та процеси

Калініченко Б. М. Роль громадянського суспільства у процесі демократичного транзиту в Україні і Польщі.....	40
Примуш М. В. Тенденції здійснення процесу децентралізації у Європейському союзі... 44	
Волківський М. А., Семенченко Ф.Г. Неурядові організації як групи «третього сектору» в громадянському суспільстві.....	48
Іваницька О.П., Франкістська Іспанія в період переходу до ринкової економіки, десарролізму та «економічного дива».....	55
Дубель М. В. Роль інноваційної промислової політики для національної безпеки країн	60

Теорія та історія політичної науки

Перепелиця Н.О. Державне управління як галузь знань і практики (історико-еволюційний контекст).....	67
Батрименко О. В., Ткач О. І. Бюрократія як феномен політики	73
Глебов С. В. Щодо теоретичних підходів до формування постбіполярних регіонів: чи є ризик дерегіоналізації чорноморської політичної системи?	81

Політичний дискурс

Голденштейн К. О. Процес і специфіка наукового осмислення символічної складової національної ідентичності	89
Калашлінська М. В. Аналіз політичних дебатів в контексті поведінкової теорії політики.....	95
Петраков М. О. Експлуатація пам'яті і історична політика в фокусі теорії меморіальної індустрії.....	100
Дрешпак В.М., Авраменко І.А. Пісенні неофраземи у текстах українських медіа: стилістичний і суспільно-політичний ефекти	108

Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку

Дерев'янка І.П. Динаміка асиметрії у відносинах між Китаєм і Австралією	115
Голянич Б. В. Основні геостратегічні пріоритети КНР на пострадянському просторі... 120	

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	127

TABLE OF CONTENTS

Intersection of war and politics

Chaltseva O. M. Criteria for the study of collaborationism and their application to the analysis of the Ukrainian case in the conditions of war	5
Osin V.V. War, blitzkrieg, looting, and lives in exchange for equipment: the Russian invasion from the perspective of selectorate theory	12
Matsyshyna I. V. The image of a Ukrainian refugee in Poland in Russian propaganda	19
Harkavyi Y. M., Rubel K. V. Mechanisms of hybrid warfare in the humanitarian sphere.....	30
Turenko V. E. Key factors in the functioning of humanitarian policy in the context of Russia's full-scale war against Ukraine	35

Contemporary political institutes and processes

Kalinichenko B.M. The role of civil society in the process of democratic transit in Ukraine and Poland.....	40
Prymush M. V. Trends of implementation of the decentralization process in the European Union	44
Volkivskyi M.A., Semenchenko F.G. Non-governmental organisations as groups of the 'third sector' in civil society	48
Ivanicka O. P. Franco's Spain in the period of transition to the market economy, desarrolism and the "economic miracle"	55
Dubel M. V. The role of innovative industrial policy for the national security of countries	60

Theory and history of political science

Perepelytsia N.O. Public administration as a branch of knowledge and practice (historical and evolutionary context).....	67
Batrymenko O.V., Tkach O.I. Bureaucracy as a political phenomenon	73
Glebov S. V. Concerning theoretical approaches to the formation of post-bipolar regions: is there a risk of deregionalization of the Black Sea political system?	81

Political discourse

Holdenshtein K. O. Process and specificity of scientific understanding of symbolic component of national identity	89
Kalashlinska M. V., Analysis of political debates in the context of behavioral theory of politics.....	95
Petrakov M. O., Exploitation of memory and historical politics: focus on the theory of the memorial industry	100
Dreshpak V.M., Avramenko I.A., Song neophrasemes in the texts of Ukrainian media: stylistic and socio-political effects	108

Political issues of international systems and global development

Derevianko I. P. Dynamics of asymmetry in relations between China and Australia	115
Holianyeh B. V., The main geostrategic priorities of the People's Republic of China in the post-Soviet space.....	120

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS.....	127

ПЕРЕТИН ВІЙНИ ТА ПОЛІТИКИ

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.1

УДК 343.322:[316.42+316.485.26]:355.48(470+571:477)

КРИТЕРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ДЛЯ АНАЛІЗУ УКРАЇНСЬКОГО КЕЙСУ В УМОВАХ ВІЙНИ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3922-7619>

Чальцева О. М., д. політ. н., професор, зав. кафедри Донецького національного університету імені Василя Стуса

Колабораційна діяльність є предметом дослідження в різних наукових галузях, завдяки яким можливо виділити універсальні критерії колабораціонізму, які демонструють його різноманітні форми. Це дозволяє проводити більш глибокий та деталізований аналіз, враховуючи конкретний контекст, в якому проявляється колабораціонізм, а також запропонувати можливу логіку майбутніх досліджень цього феномену задля вироблення практичних рекомендацій для вирішення різних проблем в державі пов'язаних із ним. Такі критерії можуть бути корисними для порівняння різних випадків колабораційної діяльності та вивчення її впливу на соціальні, політичні та економічні процеси в різних регіонах та умовах.

Україна з 2014 р. після анексії Криму та окупації частини територій Донецької і Луганської областей Російською Федерацією стикалась і продовжує стикатись з великою кількістю економічних, соціальних, культурних та інших викликів одним із яких є колабораціонізм, феномен якого був актуалізований саме в цей час. З початком повномасштабної війни у 2022 р. в Україні він набув особливого значення і, в свою чергу, в українському науковому дискурсі виокремив взаємопов'язані проблеми: безпекові, правові, морально-етичні, культурно-ідеологічні, національні, освітні та інші. Їх деталізований аналіз, як окремих критеріїв колабораціонізму, дозволить більш детально розглянути прояви його в умовах війни, виокремити його типи і різноманітні види співпраці з окупантами, диференціювати соціальну мімікрію, як показник поведінки окупованого населення, виявити прогалини у законодавстві щодо відповідальності за колабораціонізм, визначити наслідки колабораційної діяльності на окупованих територіях України і шляхи їх подолання.

Ключові слова: акомодация, колабораціонізм, колабораційна діяльність, окуповані території, мімікрія, реінтеграція.

Chaltseva O. M. Criteria for the study of collaborationism and their application to the analysis of the Ukrainian case in the conditions of war

Collaboration activities are the subject of research in various scientific fields, which make it possible to identify universal criteria of collaborationism that demonstrate its various forms. This allows for a deeper and more detailed analysis, taking into account the specific context in which collaborationism manifests itself, as well as suggesting a possible logic for future research on this phenomenon in order to develop practical recommendations for solving various problems in the state related to it. Such criteria can be useful for comparing different cases of collaborationism and studying its impact on social, political and economic processes in different regions and conditions.

Since 2014, after the annexation of Crimea and the occupation of parts of Donetsk and Luhansk regions by the Russian Federation, Ukraine has faced and continues to face many economic, social, cultural and other challenges, one of which is collaborationism, a phenomenon that was actualized at this time. With the outbreak of a full-scale war in 2022 in Ukraine, it has gained particular importance and, in turn, in the Ukrainian scientific discourse, has identified interrelated problems: security, legal, moral and ethical, cultural and ideological, national, educational, and others. Their detailed analysis, as separate criteria of collaborationism, will allow us to consider in more detail its manifestations in war conditions, to distinguish its types and various types of cooperation with the occupiers, to differentiate social mimicry as an indicator of the behavior of the occupied population, to identify gaps in the legislation on liability for collaborationism, to determine the consequences of collaborationist activities in the occupied territories of Ukraine and ways to overcome them.

Keywords: accommodation, collaborationism, collaboration activity, occupied territories, mimicry, reintegration.

Після початку повномасштабної війни в 2022 р. перед українською владою і суспільством одночасно постали проблеми, які здавалося б і не потребували негайного вирішення, але від них залежала перспектива (а у випадку із частиною звільнених територій це вже реальність) реінтеграції деокупованої частини України і майбутня політика щодо населення на звільнених територіях. Однією із таких проблем є колабораційна діяльність населення на тимчасово окупованих територіях, яка в українському науковому дискурсивному просторі ще недостатньо відрефлексована, а в правовому полі не до кінця унормована.

Метою статті є виявлення критеріїв дослідження колабораційної діяльності населення, можливості їх застосування для аналізу колабораціонізму в умовах війни в Україні, а також спроба запропонувати можливу логіку майбутніх досліджень цього феномену задля вироблення практичних рекомендацій для вирішення різних проблем пов'язаних із ним.

Колабораціонізм це багатокomпонентна категорія, визначень і потрактувань якої існує безліч в науковій літературі. Можна погодитись із українським дослідником колабораціонізму М. Рубашенко, який детально проаналізував термінологічну багатогранність співпраці з окупаційною владою і вважав що: «термінологічний плюралізм феномену співпраці є результатом глибокої його неоднорідності. Форми співпраці між окупованими та окупантом можуть істотно вирізнятися як за ступенем, так і за характером взаємодії. Різним є ступінь добровільності чи вимушеності, різною є мотивація співпраці, кон- текст та обставини, за яких вона відбувається. Така її особливість стимулює до пошуку форм (термінів), які були б здатні відобразити істотну змістову (сутнісну) відмінність» [1].

Дослідники, які вивчають феномен колабораціонізму систематично оновлюють смислове наповнення цієї дефініції, звертаючись до нових практик його прояву в сучасних умовах і нових досліджень, які розглядають даний вид поведінки населення в окупації з інших наукових фокусів [2]. Одне із традиційних і широких визначень цієї категорії надає науковець М. Гехтер, на думку якого, *колабораціонізм як будь-який вид допомоги, добровільно наданий місцевим населенням окупаційній владі/державі* [3]. Спираючись на таке широке потрактування категорії та вже існуючі емпіричні дослідження колабораціонізму можна виокремити універсальні критерії, за якими визначають різні типи, форми та ступені співпраці населення з окупаційними режимами, спираючись на конкретні приклади його прояву в різні часи.

В узагальненому вигляді критерії колабораційної діяльності, які найчастіше зустрічаються у дослідженнях можна виокремити наступні: мотиви колабораціоністів (ідеологічні, економічні, політичні), характер їхньої діяльності (військовий, адміністративний, культурний), ступінь примусу або добровільності у співпраці, а також рівень залученості (від пасивного пристосування до активної підтримки), час перебування під окупацією, характер окупаційного режиму, економічний стан на окупованих територіях, стратегія місцевих еліт на окупованих територіях, стратегія окупованих, рівень націоналізму окупованого населення і ступінь його організованості, рівень лояльності окупованих до окупаційної влади, правова система окупованих територій, умови імплементації в правове поле держави-окупанта, ідеологічна ідентифікація населення на окупованих територіях та ін. Це далеко не повний перелік можливих критеріїв для досліджень, він не є вичерпним і може бути розширений і доповнений на підставі вивчення нових випадків цього явища в конкретних контекстуальних умовах. Але, навіть представлені критерії можуть дозволити дослідникам класифікувати колабораціонізм і краще зрозуміти його природу та наслідки для суспільства і держави.

Розглянемо деякі відомі роботи дослідників колабораціонізму, в яких для побудови типологій були використані окремі критерії із представлених вище і доведені різні за рівнем гіпотетичні припущення щодо цієї проблеми. Так, наприклад, вищезазначений науковець М. Гехтер через призму мотивації співпраці населення з окупантом, виокремлює три основні типи колабораціонізму:

- колабораціонізм, заснований на ідеологічній ідентифікації з окупантом,
- державна співпраця, прагматичне рішення працювати з окупантом з метою підтримання громадського порядку та працюючої економіки;
- власні інтереси індивідів можуть бути третьою причиною, по якій вони йдуть на співпрацю з окупантом [3].

Українська історик В. Шайкан яка досліджувала цю проблему на прикладі окупації в роки Другої Світової війни, запропонувала різновиди колабораціонізму на підставі окремих видів діяльності окупованого населення: політичний, адміністративний, військовий, економічний, побутовий та культурний. За визначенням дослідниці, політичний колабораціонізм – це співпраця з ворогом на ідейних засадах, адміністративний колабораціонізм – форма співпраці з ворогом лояльних осіб з місцевого населення в органах управління різного рівня, діяльність яких керована і контрольована окупантами; військовий колабораціонізм – добровільна і вимушена служба у військових формуваннях окупанта; економічний колабораціонізм – співпраця у будь-яких галузях економіки на користь ворога; побутовий колабораціонізм пов'язаний зі встановленням доброзичливих стосунків між окупантами і місцевим населенням, котрі не наповнені злочинним змістом (наприклад, попередження окупантів про заміновані будинки, шляхи, послуги у якості провідників, добровільне пропонування продуктів харчування, запрошення на родинні свята тощо); культурний колабораціонізм – співпраця з окупантами у духовній сфері, яка сприяє поширенню серед населення вірнопідданських почуттів, задовольняє інтереси окупаційної влади і сприяє високому психологічному настрою окупантів [4, с. 51-52].

Комплексний підхід колабораціонізму був представлений у роботах американських політологів Д. Едельштейна, Е. Маркума, які на конкретних історичних прикладах досліджували колабораційну діяльність через призму стратегії окупантів і окупованих [5, 6]. Слід зазначити, що це один із ключових і важливих критеріїв у дослідженні колабораційної діяльності окупованого населення.

Стратегія окупанта, на думку дослідників, – це стратегія легітимації держави, яка окупувала територію. Для виконання якої вона має виконати два завдання: переконати окуповане населення придушити свої націоналістські бажання і підтримати свою відданість окупації. Д. Едельштейн вважав, що окупантам доступні три типи стратегій: акомодатії, стимулювання та примусу, які ведуть до колабораціонізму. Під акомодатією вчений розумів стратегію залучення та кооптації політичних еліт в окупованому населенні, здатних контролювати націоналістичні інстинкти населення [5]. Представників таких еліт голландський соціолог К. Ламмерс називав «гарними колабораціоністами». Стратегія стимулювання ставить на меті отримати лояльність окупованого населення шляхом пропонування йому певних матеріальних благ. При стратегії примусу використовуються військові сили та поліція, щоб перемогти будь-яку націоналістичну опозицію окупації [7].

К. Ламмерс вважав, що окупаційний «успіх» або «невдача» великою мірою залежить від стану окупованої системи, тобто від ступеню унісонності між місцевими елітами та стратегією окупанта. Для забезпечення стабільності свого окупаційного режиму іноземний правитель має спиратися на «корінні» та «лояльні» еліти. Корінні еліти, тобто представники довоєнної влади та старого порядку на завойованій території, мають цінність для окупанта як посередники між ним та місцевим населенням і повинні забезпечити квазілегітимність його влади. Купуючи прихильність місцевих лідерів за допомогою позитивних санкцій (матеріальних і соціальних благ) й створюючи фікцію «залишення на посадах», окупант забезпечує подолання опору населення виконання власних директив [7]. І як зазначав М. Гехтер, колабораціоністи потрібні окупантам, оскільки знижують їх витрати на контроль за діяльністю окупаційного режиму [3].

Стратегія окупованих у дослідженнях Д. Едельштейна, Е. Маркума, Дж. Брауна та ін. поділяється на такі види як: колабораціонізм, нейтралітет і опір. Стратегія колабораціонізму – це свідомо, активна та систематична співпраця місцевих акторів з окупантом та його довіреними особами, спрямована на забезпечення сталого та ефективного функціонування окупаційного режиму. Поняття стратегії не охоплює спорадичні прояви колабораціонізму серед цивільного населення, обумовлені необхідністю виживання мешканців на окупованій території.

У спільному з О. Відаль-Апарісіо дослідженні М. Гехтер, використовуючи критерій стратегії окупованих, запропонував оригінальну модель колаборації на мікрорівні окупаційних режимів, яка передбачає, що рівень співпраці обумовлений функціональною залежністю місцевих від окупантів у питанні доступу до особистих благ порівняно з місцевою спільнотою. Чим вище, за висловом дослідників, «нетто-блага», що надаються окупантом місцевій спільноті, тим вище вірогідність співробітництва. І, навпаки, чим більше для конкретних вигодонабувачів нетто-благ від місцевих спільнот, тим менше вірогідність співпраці з окупантом [3].

Українська соціолог О. Зубченко, на основі неформалізованого аналізу проявів колабораціонізму на територіях Запорізької та Херсонської областей, які було окуповано внаслідок широкомасштабної російської агресії у лютому – березні 2022 року, зауважила, що соціологічний феномен колабораціонізму можна розглядати у кількох ракурсах – як дисфункцію соціальних інститутів, канал соціальної мобільності та стратегію виживання [8].

Ще одним важливим критерієм, який часто застосовують у дослідженнях колабораційної діяльності, є тривалість перебування населення під окупацією. Чим довше триває окупація, тим більших втручань зазнає політична та правова система окупованих територій і тим складніше вирішити питання, які пов'язані з колабораціонізмом. Такий висновок підтверджують проміжні результати дослідницького проєкту Е. Маркума, який аналізує проблеми окупаційних режимів у світі в період з 1815 по 2003 рр.

На думку багатьох дослідників, наслідком довготривалої окупації може бути те, що більша частина населення за цей час вдається до різних форм соціальної мімікрії. А. Лобанова, український соціопсихолог, вважає, що такі теоретичні парадигми, як феноменологія Е. Гуссерля, феноменологічна соціологія А. Шюца та теорія символічних форм П. Бурдьє, можуть слугувати основою для методологічного підходу до емпіричної фіксації соціальної мімікрії [9]. У своїй статті дослідниця виокремлює наступні види соціальної мімікрії. Одна частина мешканців – це мімікріни, тобто ті, хто вважає себе громадянами країни, частина якої є окупованою, але за певних обставин не могли залишити домівки і переїхати в інші області. Вони вимушено використовують мімікрію захисту. Мімікрати носії мімікрії – гараздвання, вигоди. Ті, хто заради власних інтересів просують нарративи окупантів. Соціальні міметити – це ідеологічні колаборанти, які не приймають свою країну як державу і повністю підтримують окупаційну владу [9].

Ще одну версію стосовно часу як критерію дослідження колабораціонізму висловлювала В. Шайкан, яка аналізувала поведінку окупованих в період нацистської окупації. Вона вважала, що «окупаційна влада не залишала для населення часу для роздумів і негайно вимагала визначитися, з ким воно, сприймає чи ні “нові” порядки, чи стає до них в опозицію, чи намагається знайти компромісні рішення. Й знову таки відповідь залежала від рівня ціннісних орієнтацій та духовної культури людини. Перемога нижчих ціннісних

установок призводила до зрадництва, вбивства, до внутрішньої духовної катастрофи» [4]. Таким чином, мова йшла не стільки про час перебування під окупацією, а скоріше про рішення людини відповідно до її культурного рівня, типу соціалізації в ціннісній парадигмі держави, територію якої окупували.

Стратегії поведінки окупованих залежить і від психологічних умов у яких перебуває населення на тимчасово окупованих територіях. Однією із теорій, яка здатна пояснити психологічні рішення окупованих є теорія самоповаги. Засновник функціонального напрямку психології У. Джеймс [Див.: 4], який зацентрував особливу увагу на самоповазі, сформулював ідею, згідно з якою самооцінка може передаватися через модули самовдоволення й невдоволення власним «Я».

Отже, стратегія поведінки населення на окупованих територіях як один із базових критеріїв дослідження колабораціонізму має значний емпіричний потенціал для підтвердження гіпотез, пов'язаних з окупацією та її наслідками.

Аналізуючи колабораціонізм, практично всі науковці зупиняються також на такому критерії, як національна приналежність. Особливо проявлявся національний колабораціонізм в тих системах, де була проблема досягнення національної незалежності і формування своєї державності. Історія демонструє велику кількість таких прикладів, і Україна не є виключенням. Для пояснення такого виду колабораціонізму історики К. Гейз, Дж. Армстронг спирались у своїх наукових розвідках на концепцію інтегрального націоналізму недержавної нації [10, 11, 12]. На підставі досліджень проявів націоналізму в роки Другої Світової війни Дж. Армстронг на підставі висновків К. Гейза і своїх, виокремив наступні характеристики інтегрального його виду: “1) віра в націю як найвищу цінність, якій треба підпорядкувати решту, тоталітарна в суті концепція; 2) апеляція до містичних уявлень про єдність усіх індивідів, що становлять націю, зазвичай ґрунтована на припущенні, що біологічні характеристики або незворотні наслідки спільного історичного розвитку об'єднують їх в органічну цілість; 3) підпорядкування раціональної, аналітичної думки «інтуїтивно правильним» емоціям; 4) виявлення «національної волі» через харизматичного лідера й еліту поборників націоналізму, організованих в одну партію; 5) уславляння чину, війни та насильства як вияву найвищої біологічної вітальності нації” [13]. Безумовно, цей критерій в сучасних умовах ще потребує свого уточнення і деталізації відповідно до трансформації націоналізму як концепту, використання його наративів у імітаційних практиках.

Таким чином, критерії за якими можна дослідити колабораційну діяльність ще потребують свого удосконалення і уточнення відповідно до нових проявів цього феномену в сучасній політичній дійсності. Майбутні дослідження цього феномену потребують полідисциплінарної методології і зусиль представників політичної, історичної, соціологічної, психологічної, економічної та інших наук. Проте, для сучасних досліджень цілком можна використовувати цей критеріальний інструментарій для аналізу колабораціонізму в сучасній Україні, враховуючи новий досвід цієї діяльності в умовах війни. В свою чергу, український сучасний кейс колабораціонізму може розширити критеріальні можливості для наступних досліджень і допоможе удосконалити загальну типову модель цього феномену.

Розглянемо деякі аспекти сучасної колабораційної діяльності населення на окупованих українських територіях, які вже отримали попередній аналіз у дослідженнях різних наукових напрямків і мають певні наукові результати.

Отже, більшість вітчизняних дослідників дотримуються єдиної версії, щодо термінів актуалізації питання колабораціонізму в сучасному українському науковому дискурсі і суспільстві. Процес окупації російською федерацією території України почався з 2014р.: анексія Криму (2014 р.), окупація частини Донецької і Луганської областей (2014-2015 рр.). 24.02.2022 р. – повномасштабна війна розширила окупацію на частини Київської, Житомирської, Сумської, Харківської, Чернігівської, Херсонської, Миколаївської, Донецької, Луганської, Запорізької областей (1888 населених пунктів). Після контрнаступу української армії і звільнення частини території держави, під окупацією залишилось близько 30 % територій і поступово цей відсоток збільшується. В залежності від ситуації на фронті Мінреінтеграції України постійно оновлює перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окуповані російською федерацією. Останні офіційні зміни до Переліку територій були внесені наказом від 31.05.2024 р. № 152, які стосувались територіальних громад Донецької та Харківської областей [14].

Одним із головних критеріїв у дослідженні колабораційної діяльності в Україні залишається нормативно-правовий. Так, з юридичної точки зору процес оформлення законів про колабораційну діяльність відбувався з 2014 р. (стаття 10 проекту Закону “Про забезпечення прав та свобод та правовий режим на тимчасово окупованій території”). У 2019 р. Верховна Рада ухвалила в цілому законопроект «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України (щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливості застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки)» (№ 7186). Зміни в Закон про колабораційну діяльність були внесені вже з початком нової фази війни в Україні. 3 березня 2022 р. був підписаний президентом В. Зеленським Закон України про колабораційну діяльність зі змінами (далі Закон). Кримінальний кодекс України був доповнений статтею 111-1, якою визначено поняття колабораціонізму та його види, а також відповідальність за вчинення кримінального правопорушення, визначеного цією статтею, передбачає покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років. У квітні 2022 р. з'явилась стаття 111-2 («Пособництво державі-агресору»)

Кримінального кодексу України. На думку багатьох юристів, цей Закон поки залишається все ще недосконалим, що спричинило розробку більше десяти проєктів змін до нього. Однак ці законопроєкти наразі залишаються без розгляду, що вимагає консолідації зусиль влади та суспільства для вирішення цієї нагальної і болючої проблеми. Лише досягнення консенсусу щодо її сприйняття дозволить знайти ефективні шляхи для подальшого впровадження необхідних змін [15].

Незважаючи на нормативну недосконалість цього закону, додані статті суттєво вплинули на результативність його дії. В першу чергу, з цього часу можна відмітити збільшення кількості справ за колабораційну діяльність. Так, вже у червні 2022 р. по всій країні розслідували 1300 справ про колабораціонізм, 82 справи було відправлено на розгляд до суду. Протягом 2022 р. суди отримали 659 таких справ і розглянули майже половину – 308. За перший рік 272 особи було визнано винними і жодної не виправдали, пів сотні пішли на угоду зі слідством, визнавши свою провину. У зовсім незначній кількості випадків справи повертали прокурору на доопрацювання чи закривали. Загалом до квітня 2023 р. включно було зареєстровано 5,5 тисяч справ за колабораціонізм, орієнтовно в 1,4 тисячі з них оголосили підозри. Станом на 15 червня 2024 року, за даними Служби безпеки України, було зареєстровано 9179 кримінальних проваджень за статтею 111-1 КК України [16].

Емпіричні дані для сучасних досліджень колабораціонізму можна отримати не лише від офіційних державних інституцій, а також і від інститутів громадянського суспільства. Пошуком зрадників і підтвердженням їх провини наразі займаються такі офіційні інституції (РНБО, СБУ, Прокуратура), так і суспільні організації (Рух Чесно), остання в березні 2022 р. створила Єдиний реєстр колаборантів за різними видами діяльності. Державні і суспільні структури створили спеціальні комунікаційні і онлайн платформи, де можна отримати інформацію про зрадників і куди звернутись, щоб повідомити про колаборантів: sanlist.spfu.gov.ua, ДержЗрадники "Зрадомір Маріуполя", Telegram Molfar, СБУ t.me/Traitor_Search_bot, телефон 501 482, e-mail: callcenter@ssu.gov.ua, stopzrada@nazk.gov.ua, info@chesno.org., Дія – чат-бот "єВорон" та інші. Таким чином, фіксація злочинів наразі є єдиною можливістю збирати всю необхідну інформацію для судів, які мають бути, за можливістю публічними та для дослідників, які аналізують колабораціонізм в реальному часі.

Слід звернути також увагу на те, що формування нормативної бази щодо колабораційної діяльності і, особливо, зрозумілої практики покарань за злочини не носило в Україні до 2022 р. системного і чітко визначеного характеру, що не могло не відбитись на однозначно негативному ставленні до цього феномену в суспільстві. Цей факт викликав значний інтерес до проблеми колабораціонізму в Україні серед представників соціологічної науки. У період 2022-2024 років дослідники соціологічного напрямку активно проводили дослідження, спрямовані на вивчення різних аспектів колабораціонізму, включаючи мотивацію, соціальні умови, індивідуальні, так і колективні форми колабораційної діяльності, що дозволило створити нові типології, соціальні портрети колаборантів та сформувавши більш комплексне розуміння цього явища в контексті української соціальної реальності.

Соціолог С. Щербань у своїй роботі «Аналітичний огляд результатів соціологічних досліджень щодо ставлення суспільства до колабораціонізму та правосуддя щодо нього» [17] зібрала всі опитування, які проводились по проблемі колабораціонізму з 2021р.*: «Опитування. Ставлення українців до питань, пов'язаних із подоланням негативних наслідків збройного конфлікту в Україні» (з березня по квітень 2021 р.), ГО «ХІСД»; «Окуповані території та Росія: бачення та ставлення українців, перша хвиля (з 12 до 18 серпня 2022 р.), Info Sapiens; «Післявоєнне майбутнє України: результати соціологічного дослідження» (з 05.11.2022 по 24.11.2022 рр.), ГО «ХІСД»; «Правовий захист постраждалих від воєнних злочинів Росії» (23-26 грудня 2022), Соціологічна група «Рейтинг»; «Окуповані території та Росія: бачення та ставлення українців, друга хвиля» (з 11 до 23 січня 2023 р.), Info Sapiens; «Звіт за результатами всеукраїнського опитування 2023 р.» (з 14 по 22 лютого 2023 р.), Київський міжнародний інститут соціології; «Ставлення українців до тих, хто бере російські паспорти та співпрацює з окупаційною владою: результати дослідження ОПОРИ» (літо 2023 року), Аналітична група «Стратегіко»; «Реінтеграція звільнених громад та соціальна згуртованість» (10-14 жовтня 2023 р.), Соціологічна група Рейтинг; «Правосуддя в умовах російської збройної агресії» (18–24 жовтня 2023 р.), Соціологічна група Рейтинг; «Відповідальність за колабораційну діяльність: якою вона є і якою їй бути?» (2023р.), Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; «Реінтеграція звільнених громад та соціальна згуртованість: друга хвиля» (11-16 березня 2024 р.), Соціологічна група Рейтинг. Узагальнюючи результати всіх опитувань вона зауважила, що здебільшого акцент в дослідженнях був зосереджений на питаннях ставлення до різних категорій мешканців тимчасово окупованих територій (ТОТ), їхньої відповідальності та ступеню покарання в залежності від взаємодії з окупаційною владою. Також частина опитувань була присвячена темі перехідного правосуддя та довіри до правоохоронної системи України в частині його здійснення щодо винних у злочинах, пов'язаних із війною. Також, дослідники констатували, що суспільство в цілому негативно ставиться до колаборантів і є розуміння, що режим окупації несе загрозу, проте радикального ставлення до певних категорій колаборантів не було зафіксовано. Причин такому результату багато, починаючи від недосконалого законодавства, культурно-ідеологічного підґрунтя, економічних та інших складових [17].

Разом із тим, дослідниця звернула увагу на те, що на сьогоднішній день не вистачає досліджень громадської думки щодо: оцінки наявних дій влади стосовно відновлення справедливості та покарання колаборантів; достатності і зрозумілості інформації про колабораціонізм з боку населення; ставлення до економічної та культурної співпраці з окупантами; колабораціонізму в інтернеті та соціальних мережах тощо [17].

Проблему стратегії окупованих в українському контексті досліджує А. Лобанова, яка висунула гіпотезу про те, що абсолютна більшість мешканців окупованих територій в Україні знаходяться в стані соціальної мімікрії, удаючись до різних її форм. З 2014 р. після окупації частини Донецької і майже повністю Луганської областей можна стверджувати, що на цих територіях з'явилися різні форми мімікрійної поведінки, носії яких адаптувались до нових правил гри в окупації [9].

Теоретичне та емпіричне дослідження змін поведінкових паттернів і проявів девіації відповідно до трансформації соціальних норм, а також складання детальних профілів «колаборантського портрету» на основі кримінальних справ, може стати важливим інструментом для дослідження колабораційної діяльності в Україні в умовах воєнного стану. Аналіз цих профілів дозволить виявити типові моделі поведінки, мотиви, а також соціальні та психологічні фактори, що сприяли участі у колабораційній діяльності. Це, у свою чергу, сприятиме розробці більш ефективних стратегій протидії колабораціонізму, а також формуванню політики реінтеграції соціальних мімікринів, які перебували в окупації, але не скоїли злочинів, у післявоєнному суспільстві.

Таким чином, дослідження, що застосовують критерії для вивчення колабораційної діяльності, потребують подальшого удосконалення та уточнення з урахуванням нових проявів цього феномену в сучасній політичній реальності. Проте, в цілому, їх можна вважати універсальними та використовувати цей інструментарій для аналізу колабораційної діяльності в сучасних системах де є така проблема, в тому числі і в Україні, враховуючи її новий досвід в умовах сучасної війни.

Після завершення війни в Україні проблема колабораціонізму поставить перед вітчизняною наукою, владою і суспільством нові виклики. Наукові пошуки щодо колабораціонізму мають бути по новому осмислені і відрефлексовані, застосовані нові методи аналізу, поліваріантні методологічні підходи та теоретичні обґрунтування до вивчення проблеми.

Влада в свою чергу, має удосконалити законодавчу базу, забезпечити прозорість і публічність системи покарань за даний вид діяльності і вибудувати нову модель соціалізації населення в ідеологічній парадигмі національної ідеї і державної безпеки.

В українському суспільстві розпочнеться складний процес вирішення двох взаємо протилежних проблем. З одного боку, постане питання покарання колаборантів та їх індивідуальної відповідальності за скоєні злочини, з іншого боку – проблема інтеграції та співіснування з цими особами в рамках держави. Цей процес вимагатиме від всіх публічних акторів балансування між необхідністю справедливості та потребою забезпечення соціальної стабільності.

Примітки:

* <https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2021/09/ukr.pdf>, <https://spa.ukma.edu.ua/analytics/bilshist-ukraintsiv-ne-vvazhaiut-vorohamy-spivvitchyzykiv-iaki-lyshylys-na-okupovanykh-terytoriakh-rezultaty-opytuvannia-shpa/%20>, <https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2022/12/Prezentatsiia-A5-UKR-veb.pdf>, https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pravoviy_zahist_postrazhdalih_v_d_vo_nnih_zlochyn_v_ros_23-26_grudnya_2022.html, <https://spa.ukma.edu.ua/analytics/okupovani-terytorii-ta-rosiia-bachennia-ta-stavlennia-ukraintsiv-rezultaty-druhoi-khvyli-opytuvannia/>, <https://www.sakharovcenter-vdu.eu/assets/files/a5-report-40psl-ua.pdf%20>, <https://www.youtube.com/watch?v=Beem9z-PC7Y>, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/21102.pdf%20>, https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2023/11/RG_ShPA_Reintegration_2000_102023-1.pdf, https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_justice_102023.pdf, <https://www.youtube.com/watch?v=Beem9z-PC7Y>, https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19889/1/Zvit_355.pdf, <https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2024/04/Reintehratsiia-ta-sotsialna-zghurtovanist.-SHPA-NaUKMA.pdf>

Бібліографічний список:

1. Рубашенко М. А. (2023) «Колаборація», «колабораціонізм», «співпраця», «колабораційна діяльність»: історичний та кримінально-правовий виміри термінологічного плюралізму. *Проблеми законності. Вип. 162*. С. 131–156. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.162.285405>
2. Чальцева О. (2022). Категорія «колабораціонізм» як багатокомпонентний наратив в умовах війни. *Політичне життя. №2*. С.55-60
3. Hechter M., Vidal-Aparicio O. (2011). Dynamics of military occupation. The handbook on the political economy of war / Coyne C., Mathers R., editors. Cheltenham, Glos, UK: Edward Elgar. P. 432-453.
4. Шайкан В. (2005). Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни. Монографія. Кривий Ріг: Мінерал. 466 с.
5. Edelstein D. (2008). Occupational hazards: success and failure in military occupation. Ithaca, NY: Cornell University Press. 235 p.

6. Marcum A. (2015). To Dictate the Peace: Power, Strategy, and Success in Military Occupations. Ph.D. dissertation / University of Maryland. Maryland, USA.
7. Lammers C. (2003). Occupation Regimes Alike and Unlike. *Organization Studies*. Vol. 24, No. 9. P. 1177-1202. URL: <https://doi.org/10.1177/0170840603249002>
8. Зубченко О. (2022). Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях Півдня України: соціологічний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. No 3(55). С. 15–23. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3\(55\).269530](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3(55).269530).
9. Лобанова А. С. (2016). Соціальна мімікрія в умовах кризи та гібридної війни: пошук емпіричних показників. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Соціологічні науки*. № 5 (302), травень. С. 55-70.
10. Hayes C. J. N. (1968). *The Historical Evolution of Modern Nationalism* / C. J. N. Hayes. 3rd ed. New York. P. 164–224.
11. Armstrong J. (1968). Collaborationism in World War II: The Integral Nationalist Variant in Eastern Europe. *Journal of Modern History*. Vol. 40. No 3. P. 396–410.
12. Poliszczuk W. (2000–2003). *Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu*. Toronto. Т. 1–5.
13. Зайцев О. (2013). Український інтегральний націоналізм 1920–1930-х років: Нариси інтелектуальної історії. Київ: Критика.
14. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://minre.gov.ua/2024/06/06/zatverdzheno-zminy-do-pereliku-terytorij-na-yakuh-vedutsya-velysya-bojovidiyi-abo-tymchasovo-okupovanyh-17/>
15. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>
16. Вживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм. Аналітичний звіт (2024)./ Синюк О., Депутат Д., Вишнеvsька І., Волковинська В., Червонна В., Єлігулашвілі М.; ред. Луньова О. Київ. 104 с. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/colaboratz_print_ukr.pdf
17. Щербань С. (2024). Аналітичний огляд результатів соціологічних досліджень щодо ставлення суспільства до колабораціонізму та правосуддя щодо нього. ГО «Харківський інститут соціальних досліджень». Київ. URL: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/08/Analitichnyy-ohliad-rezultativ-sotsiologichnykh-doslidzen.pdf>

References:

1. Rubashchenko M. A. (2023) «Kolobratsiia», «kolobratsionizm», «spivpratsia», «kolobratsiina diialnist»: istorychni ta kryminalno-pravovi vymiry terminologichnoho pliaralizmu. *Problemy zakonnosti*. Vyp. 162. P. 131–156. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.162.285405>
2. Chaltseva O. (2022). Kategoria «kolobratsionizm» yak bahatokomponentnyi naratyv v umovakh viiny. *Politychne zhyttia*. №2. S.55-60
3. Hechter M., Vidal-Aparicio O. (2011). Dynamics of military occupation. The handbook on the political economy of war / Coyne C., Mathers R., editors. Cheltenham, Glos, UK: Edward Elgar. P. 432-453.
4. Shaŭkan V. (2005). Kolobratsionizm na terytorii reŭkhskomisariatu «Ukraïna» i viŭskovoï zony v roky Druhoï svitovoï viŭny. Monohrafiia. Kryvyŭ Rih: Mineral. 466 s.
5. Edelstein D. (2008). *Occupational hazards: success and failure in military occupation*. Ithaca, NY: Cornell University Press. 235 p.
6. Marcum A. (2015). To Dictate the Peace: Power, Strategy, and Success in Military Occupations. Ph.D. dissertation / University of Maryland. Maryland, USA.
7. Lammers C. (2003). Occupation Regimes Alike and Unlike. *Organization Studies*. Vol. 24, No. 9. P. 1177-1202. URL: <https://doi.org/10.1177/0170840603249002>
8. Zubchenko O. (2022). Kolobratsionizm na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Pivdnia Ukrainy: sotsiologichnyi aspekt. *Visnyk NTUU «KPI». Politologhiia. Sotsiologhiia. Pravo*. No 3(55). P. 15–23. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3\(55\).269530](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3(55).269530).
9. Lobanova A. S. (2016). Sotsialna mimikriia v umovakh kryzy ta hibrydnoi viiny: poshuk empirychnykh pokaznykiv. *Visnyk Luhanskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Sotsiologichni nauky*. № 5 (302), Traven. S. 55-70.
10. Hayes C. J. N. (1968). *The Historical Evolution of Modern Nationalism* / C. J. N. Hayes. 3rd ed. New York. P. 164–224.
11. Armstrong J. (1968). Collaborationism in World War II: The Integral Nationalist Variant in Eastern Europe. *Journal of Modern History*. Vol. 40. No 3. P. 396–410.
12. Poliszczuk W. (2000–2003). *Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu*. Toronto. Т. 1–5.
13. Zaŭtsev O. (2013). Ukraïnskyŭ intehralnyŭ natsionalizm 1920–1930-kh rokov: Narisy intelektualnoï istorii. Kyïv: Krytyka.

14. Ministerstvo z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy. URL: <https://minre.gov.ua/2024/06/06/zatverdzheno-zminy-do-pereliku-terytorij-na-yakyh-vedutsya-velysya-bojovidiyi-abo-tymchasovo-okupovanyh-17/>
15. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>
16. Vyzhyvannia chy zlochyn: yak Ukraïna karaie za kolaboratsionizm. Analitychnyï zvit (2024)./ Syniuk O., Deputat D., Vyshnevska I., Volkovynska V., Chervonna V., Yelihulashvili M.; red. Lunova O. Kyïv. 104 s. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/colaboratz_print_ukr.pdf
17. Shcherban S. (2024). Analitychnyï ohliad rezultativ sotsiologichnykh doslidzhen shchodo stavlennia suspilstva do kolaboratsionizmu ta pravosuddia shchodo noho. HO «Kharkivskyï instytut sotsialnykh doslidzhen». Kyïv.

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.2

УДК 327.88:355.48(477:470)

ВІЙНА, БЛІЦКРИГ, МАРОДЕРСТВО І ЖИТТЯ В ОБМІН НА ТЕХНІКУ: РОСІЙСЬКЕ ВТОРГНЕННЯ З ТОЧКИ ЗОРУ ТЕОРІЇ СЕЛЕКТОРАТУ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2933-3186>

Осін В.В., к. політ. н., доцент, доцент кафедри історії та політичної теорії НТУ «Дніпровська політехніка»; науковий співробітник Університету Джорджа Вашингтона, Інститут європейських, російських та євразійських досліджень, Школа міжнародних відносин Елліотта (IERES), США

В статті обґрунтовується теорія селекторату як концепція, придатна для пояснення російського вторгнення в Україну. Це передбачало зведення низки поведінкових паттернів російського військово-політичного командування до типових дій авторитарного режиму. Розрахунок політичного керівництва РФ на військовий спосіб розв'язання міждержавних суперечностей та ризикований бліцкриг як основний план бойових дій цілком укладається в логіку автократій. Вони мають схильність ухвалювати ризиковані й непродумані рішення насамперед тому, що лідерам режимів малої коаліції немає потреби звітувати перед своїми виборцями. Тому особисті наслідки поразки не такі погані для них, на відміну від демократичних режимів, критично залежних від думки громадян, через що демократичні режими намагаються ретельніше вибирати свої війни, роблячи наголос на зіткненнях із максимальними шансами на успіх. Нефаховість російської армії виявляється в численних – і часом дріб'язкових – фактах мародерства і грабування мирного населення. Автократії вже декілька тисячоліть виявляють схильність у легітимний спосіб захоплювати своїх солдатів можливістю отримати «трофеї» такого штибу. Нарешті, шокуючі факти нехтування військово-політичного керівництва РФ здоров'ям і життям своїх солдатів, укоріненого навіть в організаційній структурі російської армії, відсилають до перверсивної шкали цінностей автократичних режимів. Її суть можна звести до такої дихотомії: наголос на першочерговій цінності озброєнь і техніки, які можна використати проти лідера і тим самим поставити під загрозу його виживання – і відсутність хоч якоїсь турботи про поновлювані, неорганізовані й тому не загрозливі людські життя власних солдатів. В її основі лежить слабкий зв'язок між населенням та утриманням влади з боку автократа, внаслідок чого немає політичного сенсу дбати про спорядження, здоров'я та життя найчисленнішої частини (російської) армії.

Ключові слова: російське вторгнення, теорія селекторату, бліцкриг, мародерство, автократії

Osin V.V. War, blitzkrieg, looting, and lives in exchange for equipment: the Russian invasion from the perspective of selectorate theory

The article presents the selectorate theory as a concept suitable for explaining the Russian invasion of Ukraine. This involved reducing a number of behavioral patterns of the Russian military and political command to typical actions of an authoritarian regime. The Russian political leadership's reliance on a military solution to interstate conflicts and a risky blitzkrieg as the main battle plan is consistent with the logic of autocracies. They tend to make risky and ill-considered decisions primarily because the leaders of small coalition regimes do not need to be accountable to their voters. Therefore, the personal consequences of defeat are not so bad for them, unlike democratic regimes, which are

critically dependent on the opinion of citizens, that's why democratic regimes try to choose their wars more carefully, emphasizing those with the best chance to succeed. The unprofessionalism of the Russian army is revealed in the numerous – and sometimes trivial – facts of looting and robbery of civilians. For several millennia, autocracies have shown a tendency to legitimately reward their soldiers with the possibility of obtaining “trophies” of this kind. Finally, the shocking facts of the Russian military and political leadership's disregard for the health and lives of its own soldiers, rooted even in the organizational structure of the Russian army, refer to the perverse scale of values of autocratic regimes. Its essence can be reduced to the following dichotomy: an emphasis on the primary value of weapons and equipment that can be used against the leader and thus threaten his survival, and the absence of any concern for the renewable, unorganized, and therefore non-threatening human lives of his own soldiers. It is based on the weak connection between the population and the autocrat's focus on power, which makes it politically unreasonable to care about the equipment, health, and lives of the largest part of the (Russian) army.

Keywords: Russian invasion, selectorate theory, blitzkrieg, looting, autocracies

Актуальність статті визначається в цілому незадовільним станом дисциплінарної рефлексії щодо російського вторгнення. Чим далі просувається російсько-українська війна, тим очевиднішим стає, що для її розуміння політики та науковці покладаються на історичні аналогії або інсайдерську інформацію, але теоретичної бази, здатної цілісно пояснити події, що призвели до російського вторгнення та супроводжують його, досі бракує. Відсутність релевантних теоретичних рамок не є академічною справою, адже їх наявність передбачає можливість формулювання надійних прогностичних гіпотез [створення сценаріїв] щодо майбутнього розвитку подій, що дозволило б краще підготуватися до різних криз і таким чином уникнути алармістських і реакційних реакцій.

Ця стаття має на меті обґрунтувати ефективність теорії селекторату як аналітичної концепції, що найкраще підходить для пояснення низки подій до і після 24 лютого 2022 року. Це передбачає редукцію низки малопов'язаних поведінкових паттернів російських військ та політичного командування до типових дій авторитарних режимів. Мовиться, по-перше, про покладання вищого військово-політичного керівництва РФ на силовий спосіб розв'язання міждержавних суперечностей. По-друге, очевидний розрахунок на бліцкриг як єдиний план дій. По-третє, гротескні масштаби мародерства армії окупантів не сумісні зі статусом будь-якої професійної армії. По-четверте, наявність перверсивної шкали цінностей на всіх рівнях російського військово-політичного командування, за якою солдатські (й офіцерські) життя не мають великого значення.

Емпіричним базисом статті є переважно відкриті джерела (репортажі, інтерв'ю, фото- та відеодокази, прес-релізи тощо) та все більша кількість журналістських розслідувань.

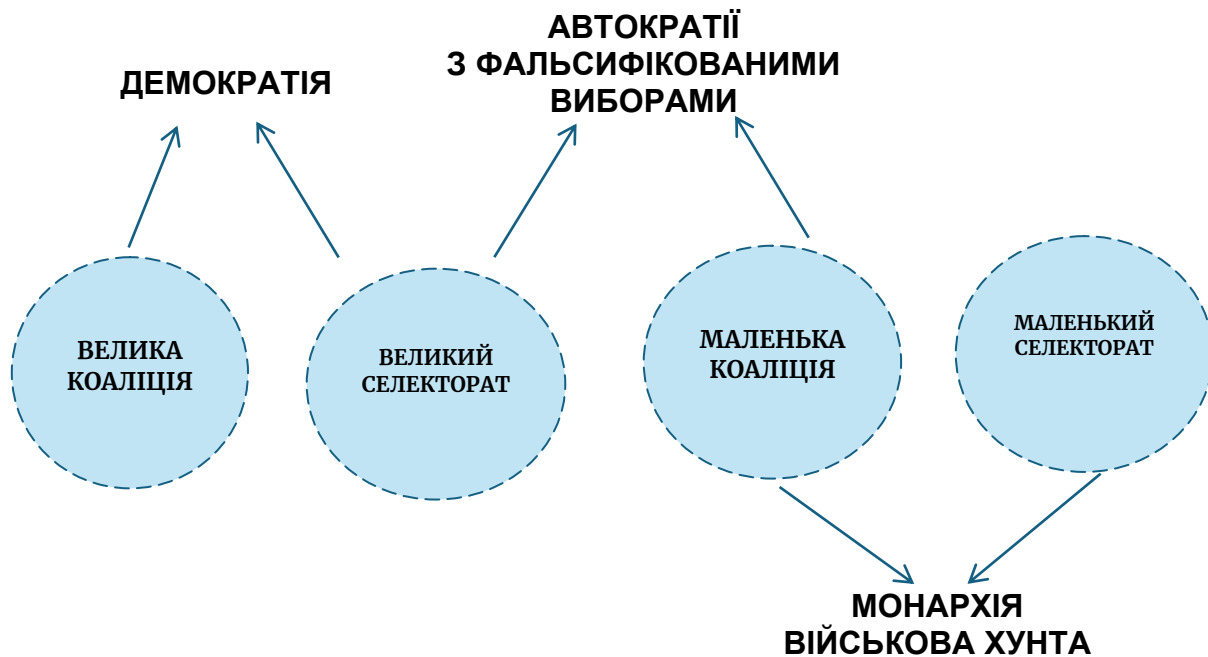
3-D Politics: розмаїття політичних режимів у трьох поняттях

За перспективу, що максимально коректно описує поведінку політичних режимів, я вважаю теорію селекторату, розробленої Брюс Буено де Мескітою і його співавторами. Її суть полягає в тому, що «жоден лідер не править наодинці», а тому «для лідерів політичний ландшафт можна розбити на три групи людей: номінальний селекторат, реальний селекторат і переможну коаліцію». При цьому «номінальний селекторат враховує кожну людину, яка має хоч якийсь законне право голосу при виборі свого лідера», скажімо, всіх громадян, які мають право голосу. Реальний селекторат – «це група, яка *насправді* обирає лідера», на кшталт (старших) членів королівської сім'ї в монархіях або ж «виборців, які підтримують членів парламенту від партії більшості» у Великій Британії. Нарешті, переможна коаліція, – це «люди, чия підтримка необхідна, якщо лідер хоче вижити на своїй посаді», тобто всі ті, без допомоги (або голосів) яких лідера може бути зміщено з посади. Переможна коаліція є визначальною частиною системи, оскільки її члени «контролюють ресурси, життєво важливі для політичного виживання інкумбента». Зокрема, «у ССРСР переможна коаліція складалася з невеликої групи людей всередині Комуністичної партії, які обирали кандидатів і контролювали політику», а в США йдеться про «мінімальну кількість виборців, які дають перевагу одному кандидату в президенти <...> над іншим» [1, с. 4–5]. Інакше кажучи, «номінальний селекторат – це пул потенційної підтримки лідера; реальний селекторат враховує тих, чия підтримка справді впливає [на результати виборів]; і переможна коаліція поширюється тільки на тих основних прихильників, без яких із лідером було би покінчено. Простий спосіб представити ці групи такий: взаємозамінні (interchangeables), впливові (influentials) та визначальні (essentials)» [1, с. 5].

Зі свого боку, лідери «мають відносно невеликий набір інструментів, доступних для просування їхнього політичного успіху. Вони можуть здійснювати <...> державну політику, яка задовольняє бажання їхніх прихильників і, можливо, бажання інших громадян держави, а також можуть розподіляти приватні блага, щоб набути постійної підтримки своїх визначальних прихильників» [2, с. 29]. У свою чергу, суспільні та приватні блага бувають різні: «У зовнішній політиці суспільні блага передбачають просування та експорт релігійних чи культурних переконань держави або зміцнення національної безпеки. У царині внутрішньої політики компонент політики, пов'язаний із суспільними благами, враховує верховенство закону, прозорість і підзвітність, неупереджені поліцейські служби, загальний доступ до освіти, рівні комерційні умови,

законодавство про боротьбу із забрудненням, збереження паркових територій, комунікаційну й транспортну інфраструктуру. Приватні блага <...> можуть охоплювати <...> сприятливу податкову політику, субсидії зацікавленим групам, торгіву чи тарифну політику, особливо вигідну внутрішнім прибічникам» [2, с. 29].

Урешті-решт, можна відмовитися від дихотомії автократія/демократія на користь простішого набору понять – режими малої та великої коаліції: «Термін “диктатура” означає уряд, спертий на особливо невеликій кількості визначальних прихильників, узятих із дуже великої групи взаємозамінних прихильників і, як правило, відносно невеликої групи впливових осіб. Із другого боку, якщо ми говоримо про демократію, то насправді маємо на увазі уряд, що ґрунтується на дуже великій кількості визначальних прихильників і дуже великій кількості взаємозамінних елементів, причому впливова група майже така ж велика, як взаємозамінна група. Коли ми згадуємо монархію чи військову хунту, маємо на увазі, що кількість взаємозамінних, впливових і визначальних елементів невелика» [1, с. 9]. Схематичне зображення цього погляду представлено нижче.

«Набагато легше виграти війну, ніж мир»: розв’язання суперечностей автократами

Моя перша теза наголошує на тому, що насильство та війна – це типові для автократії способи розв’язання політичних питань та суперечностей. Демократії та персоналістські диктатури з найбільшою ймовірністю будуть воювати одне з одним [3]. Інші автори [4; 5] встановили спрямованість, вказавши, що ініціатором війни в зазвичай виступають автократії. Релевантність цих робіт щодо російського вторгнення визначається, з одного боку, існуючою традицією класифікувати російський режим як персоналістський [6; 7]. З іншого боку, мовиться про відносну демократичність України, що встановлюється низкою відповідних індексів. Зокрема, в 2022 році Freedom House визначив Україну як частково вільну (61/100) [8], а РФ як не вільну країну (19/100) [9]. Згідно Democracy Index, Україна відноситься до гібридних режимів з оцінкою 5,42, в той час як Росія – до авторитарних з оцінкою 2,28 [10].

Відрядним пунктом пояснення такої схильності автократій до агресивних дій є необхідність розглядати дії політиків в рамках, де визначальним імперативом є отримання влади та її збереження, а відмінності між режимами полягають не в ступені цивілізованості політичних лідерів, а в характері взаємовідносин різних груп селекторату. Різниця між, здавалося б, «м’якотілими» демократіями і «жорсткими» автократіями полягає в тому, що перші демонструють свою гадану слабкість у перші фази протистояння, коли шукають невійськових способів досягти поставленої мети. Просто тому, що вони не впевнені у швидкій та безкровній перемозі, що серйозно ускладнить їм утримання влади у світлі необхідності звітувати перед своєю переможною коаліцією. «Холодна війна залишалася холодною саме тому, що США, режим великої коаліції, навіть доклавши величезних зусиль, не могли бути впевнені в перемозі» [1, с. 234]. Схожа аргументація міститься в [4; 5], в той час як [11] ставлять під сумнів застосовність ідеї переможної коаліції, акцентуючи увагу на інституційних обмеженнях режимів.

Відповідно до теорії селекторату, в режимах малої коаліції виживання політичних лідерів залежить не від страждань десятків мільйонів взаємозамінних, мовчазної більшості селекторату, спричинених війною,

а виключно від збереження лояльності визначальних груп – малочисельної переможної коаліції. Тому автократи часто уникають виснажливої роботи з пошуку компромісів, роблячи ставку на насильство як спосіб вирішення будь-яких суперечностей. Забезпечивши лояльність переможної коаліції, вони можуть бути спокійні навіть у разі, коли все йде не за планом: «багато авторитарних лідерів мають відносний імунітет до внутрішніх покарань за зовнішньополітичні рішення» [12, с.603]. Потенційні вигоди, враховуючи одержимість Путіна Україною та ідею імперського «збирання земель», переважають ризики, які до того ж не виглядають як загроза збереженню влади. Ба більше, крах початкового плану і початок війни на виснаження, скоріше, посилюють владу Путіна всередині Росії – через репресії, обмежувальні закони, знищення опозиції, міграцію активної (і часто не зовсім лояльної) частини населення та певного переформатування переможної коаліції з метою збільшення її лояльності.

Загалом, несподіваність російського вторгнення для багатьох експертів та політиків по обидві сторони Атлантики зумовлена оперттям на міркування, дотичних демократій. Лише перемога може певною мірою гарантувати демократичному лідеру збереження влади в разі розв'язаної ним війни. Водночас рішення про війну в автократії ухвалюється з урахуванням інших політичних обмежень, через які навіть відверто невдалі війни майже ніколи не перешкоджають збереженню влади. Автократи схильні до невиправдано ризикованих рішень (з точки зору експертів з демократичного табору), оскільки їхні шанси зберегти владу залишаються надзвичайно високими за будь-якого результату. Тому війна РФ проти України не просто була вірогіднішою, ніж вважали експерти, – вона повинна була розглядатися як типовий спосіб досягнення цілей російською автократією. Ухвалення рішення про початок війни пояснюється не політичною культурою, а тим, що автократ відповідальний тільки перед членами переможної коаліції, що через її (публічну) невидимість і нечисленність дає можливість діяти – за стороннього погляду – буквально на власний розсуд.

Бліцкриг автократій і мирні війни демократій: за лаштунками процесів ухвалення рішень

Друга моя теза звертає увагу на височайшу ймовірність прийняття рішення про вторгнення РФ в Україну саме у формі бліцкригу. На перший погляд, ця теза суперечить здоровому глузду та спростовує раціональність російського керівництва, оскільки насправді бліцкриг – це завжди ризик. Він вимагає вдалого та доволі рідкісного співпадіння багатьох факторів; ще більшим ризиком бліцкриг вбачається у випадку, де проглядалися всі необхідні умови невдачі. Величезна територія країни давала українській армії простір для маневрів, а особливості пересіченої місцевості суперечили одній з умов ефективності російської: «відносно рівна і відкрита місцевість» [13, с. xvii] і виділення недостатнього контингенту військ [14], додатково ослаблених діями на чотирьох напрямках у край незручних умовах холодної зими і весняного бездоріжжя. На це накладалися прогнозовані проблеми з логістикою, візуалізовані в першу неділю війни в шокуючих відео колони російської техніки, що розтягнулася на 60 кілометрів. Нарешті, відстеження маневрів російських військ на кордоні, публічні та неформальні попередження про вторгнення практично не залишали шансів заскочити українську армію зненацька, немобілізованою та не готовою дати відсіч.

Враховуючи ризикованість бліцкригу та спротив цій ідеї з боку військових [15], ставка політичного керівництва РФ на швидке захоплення України, здавалося б, пояснюється тільки притаманною російському керівництву зарозумілістю. Крім того, величезна спокуса полягає в поясненні планів щодо блискавичного захоплення всієї України банальною поганою поінформованістю Кремля, що є звичною річчю для спецслужб та зовнішньої розвідки авторитарних режимів [16, с.65–86], в нашому випадку позначених «роботою на фюрера (working towards the Fuhrer)», коли «спецслужби заохочуються до розробки операцій, що відповідають їхньому розумінню намірів Путіна, і залежно від того, яка з них ближча до його волі і успішніша, розподіляються ресурси і увага» [17, с. 35]. Іван Гомза [18] та Володимир Гельман [19] пов'язали початок війни з інституційним дизайном російської персоналістської диктатури та показали, що український сценарій нападу був написаний заздалегідь, оскільки історія бачила типологічно подібні обставини. Наприклад, спостерігається статистично значуще підвищення ймовірності вторгнення з боку автократій, якщо в сусідній демократії до влади приходять політичний аутсайдер та/або недосвідчений політик [20]. Ця статистика стала реальністю, коли президентом України було обрано популярного коміка та актора Володимира Зеленського, особистість якого стала одним із особистих тригерів для Путіна. Тригером політичні аутсайтери виступають з тієї причини, що вони зазвичай з більшою ймовірністю підуть на поступки в міжнародних кризах через низьку спроможність організувати (й очолити) національний опір. Цю точку зору підтверджує директор ЦРУ Вільям Бернс, який після розмови з Путіним і його оточенням у листопаді 2021 року заявив: «Путін думав, що Зеленський слабкий лідер, що українці здадуться, і що його військові зможуть досягти вирішальної перемоги з мінімальними витратами» [21].

Я вважаю, що нерозуміння ідей бліцкригу пояснюється неспівпадінням військової та політичної логіки прийняття рішень. Будь на то воля генералів, війна не почалася, принаймні, за тим сценарієм, який можна було спостерігати в перші місяці війни. Якою б не була підготовка російських генералів, навряд чи б вони зосередили військову техніку на відкритих магістралях, відправляли десантників штурмувати окопи, розпиляли армії або забезпечували війська чітко триденними запасами їжі та палива. Як висловився Марк Галеотті, це просто «не війна генералів» [22] – ті планували б вторгнення або як гібридну операцію [15] або «як скоординовану операцію спільних сил, що передбачає тривалу конвенційну кампанію та широкий опір [військ та населення]» [23].

Але політики послуговуються іншими міркуваннями. Брюс Буено де Мескіта й Алестер Сміт, посилаючись на «Мистецтво війни», таким чином описують бажаний спосіб ведення війни будь-яким режимом малої коаліції: «(1) на війні не так важлива перевага в можливостях, як швидкі дії; (2) ресурсів, мобілізованих для ведення бойових дій, має бути достатньо для короткої кампанії, яка не потребує підкріплення або значних додаткових поставок з дому... Сунь-цзи говорить, що якщо спочатку зібраної армії виявляється недостатньо або якщо потрібні численні нові поставки <...> краще відмовитися від бою, ніж ризикувати виснаженням державних скарбів» [1, с. 227–228].

В цілому, бліцкриг є найбажанішим планом для будь-якого політичного режиму, оскільки дозволяє з мінімально можливими витратами досягти поставлених цілей – деморалізувати населення, забезпечити пасивне прийняття нового політичного порядку всередині країни і на міжнародній арені. Це так звана «стратегія високого ризику та високої винагороди». Те, що демократії стурбовані першою частиною цієї стратегії, «високого ризику», в той час як автократіям цікава друга, «високої винагороди», пояснюються різними зв'язками інкубентів зі своїм селектором у режимах малої та великої коаліції. Зокрема, для автократу ризик втрати влади в разі військової поразки не настільки великий, як для демократичного лідера, і дослідження [24] показує високу ймовірність того, що Путін залишиться при владі надовго, навіть за невдалої війни. Інакше кажучи, ухвалюючи рішення про початок війни, російський автократ брав до уваги не шанси її виграти, а насамперед шанси зберегти свою владу за будь-якого результату. Переконаність в позитивному для політики результаті обумовлена інституційним дизайном російської автократії з її автономністю від селекторату та навіть значної частини переможної коаліції; це дозволило знехтувати ризиками та сфокусуватися на потенційних вигодах.

«Украсти унітаз і померти»: нові старі виміри професійності російської армії

Одним із несподіваних відкриттів війни стало і саме мародерство російської армії, що його зафіксували, зокрема, й численні зарубіжні медіа, та його масштаби. Шокує, що солдати РФ часто грабують за порадою рідних і коханих, які «замовляють» певні речі, ніби йдеться про банальний шопінг. Окупанти з легким серцем кидають дороге озброєння і техніку, залишають непохованими тіла власних товаришів по службі, проте виявляють несподівану завзятість у бажанні зберегти, привезти або відправити додому «трофеї», розмаїття яких вводять у заціпеніння: унітази, годинники, алкоголь, килими, електросамокати, офісні стільці, пульти до телевізорів, спінери, кондиціонери, акумулятори, міксери, м'ясорубки, костюми, батареї і навіть собачі будки. Трагікомічний модус сприйняття цього абсурду був неминучий, проявом чого став саркастичний коментар Володимира Зеленського: «Знаєте, як раніше говорили про найбільшу мрію: побачити Париж і померти. А від їхньої поведінки тепер просто шок. Бо їхня мрія тепер – вкрасти унітаз і померти» [25].

Всупереч сьогоднішнім очікуванням, грабунок та пов'язані з цим трофеї багато в чому є «класичною» мотивацією для воєн, що їх вели й далі ведуть так звані авторитарні режими. Брюс Буено де Мескіта й Алестер Сміт різницю між мотивацією воєн в автократіях чи демократіях, режимами малої та великої коаліцій, відповідно, формулюють так: «[Демократії] підкреслюють суспільне благо захисту життєво важливих національних інтересів <...> Увага Сунь-цзи до приватних винагород і зосередження [демократів] на суспільному благу захисту національних інтересів (хай би як це розуміли) демонструють велику прірву між режимами малої коаліції та великої коаліції» [1, с.228]. Як приклад автори наводять так звану Першу війну в Перській затоці, де «мета й поведінка кожної сторони <...> дуже відрізнялися. Буш не намагався захопити нафтові багатства, щоб збагатити своїх друзів. Мета радше полягала в тому, щоб сприяти стабільності на Близькому Сході й відновити надійний, безперешкодний потік нафти. Ті, хто протестують проти війни, скандуватимуть “ні крові за нафту”. Було би наївно стверджувати, що енергетична політика не була головною, якщо не найголовнішою детермінантою політики США на Близькому Сході, але це не був обмін солдатських життів на нафтові багатства. Мета була в тому, щоб захистити потік нафти, яка є енергією, що керує машинами світової економіки. Метою коаліції була економічна стабільність, а не приватна вигода» [1, с.238].

Не вдаючись у проблему того, яким є наголос на приватних або суспільних благах – абсолютним чи відносним, зазначу, що одним із визначальних вододілів між системами великих і малих коаліцій є саме роль приватних благ («трофеїв»): «Сунь-цзи наголошує переваги трофеїв для мотивації бійців (“коли ви захоплюєте трофеї у ворога, їх слід використовувати як нагороду, щоб у всіх ваших людей могло виникнути гостре бажання воювати, кожен за своє благо”). Для Сунь-цзи інтерес солдатів до політичної мети, що стоїть за боротьбою, або їхня турбота про загальне благо не мають значення у визначенні їхньої мотивації воювати» [1, с. 228].

Це може здатися дивним і архаїчним, але численні коментарі та пояснення тези Сунь-цзи про необхідність мотивувати солдатів (під час максимально короткої війни) можливістю пограбування чудово пояснюють поведінку росіян через тисячоліття після їх написання. Компліментарність положень воєнної стратегії VI століття до н. е. та поведінки однієї «професійної» армії XXI століття н. е. не випадкова. Пограбування і мародерства сучасної російської армії, яка військовими засобами просуває «русский мир» у всій його «величі», типологічно близькі, скажімо, до поведінки монголо-татарського війська Чингісхана або Бату-хана. За винятком того, що ті не мародерили і не грабували, а перебували у правовому полі, отримуючи свою легітимну нагороду за виявлені «героїзм, мужність і відвагу». Одвічний антагоніст, легендарний ворог і архетипний Інший, з одного боку, і багато століть по тому дзеркальне відображення його поведінки у власних

діях у розоренні міст, убивствах тисяч людей, масових пограбуваннях і вимушеній міграції мільйонів – із другого. Ця подібність є наслідком інституційних механізмів режимів малої коаліції. Водночас у системах великої коаліції, до яких упевнено можна зарахувати й Україну, наголос із приватних благ зміщується на суспільні – незалежно від того, якою вважати цю війну: екзистенційною, антиколоніальною чи національно-визвольною.

«Якщо не можете відділити своїх людей від їхнього спорядження, бомбардуйте їх разом»: до питання про (перверсивну) шкалу цінностей російської автократії

Напередодні війни серед експертів співіснували два взаємовиключні погляди на російську армію, кожен з яких ґрунтувався на історичному досвіді та мав пропагандистську складову. Згідно з першим, російське вище політичне і військово керівництво сповідувало тактику «завалення» ворогів тілами власних солдатів, що свідчить про сприйняття своїх воєнків як малоцінного «гарматного м'яса» або зручного «витратного матеріалу». Згідно з другою позицією, російська армія є другою армією у світі, настільки модернізованою та оснащеною передовим озброєнням, що вона готова конкурувати з армією США [26]. Так багато військових експертів перебували під впливом російської пропаганди, пишучи про міць російської армії, що мало хто очікував, що перше уявлення підтвердиться, а друге буде майже повністю спростоване. Однак численні фотографії застарілого озброєння та військової техніки, вкрай мізерного постачання та убогого обмундирування не залишили жодних сумнівів у реальному ставленні російського командування до власних солдатів.

Такі дії настільки суперечили здоровому глузду, що їх почали розглядати як цивілізаційні відмінності між українцями і росіянами, Заходом і Сходом. Тим не менш, поява таких практик є похідною від логіки урядів малої коаліції: у своєму обранні й особливо виживанні автократичний лідер фактично нічим не зобов'язаний дружинам і матерям, які кричать про смерть своїх близьких. А тому «в автократіях піхотинці не мають політичного значення. Автократи не витрачають ресурсів на їхній захист» [1, с. 230]. Своєю чергою, залежні від великої коаліції демократичні лідери керуються іншою максимом: «Дайте нашим військам усе найкраще» [1, с. 230]. Себто «лідери великих коаліцій повинні робити щасливими широкі верстви населення. На війні це означає, що демократи мають дбати про людей, а солдати, звісно, люди. Хоча конфлікт пов'язано з ризиком для солдатів, демократи роблять усе можливе, щоб зменшити цей ризик <...> Збройні сили демократичних країн загалом витрачають багато грошей на закупівлю важкого броньованого обладнання для захисту солдатів. Крайній вишкіл і спорядження дають демократичним країнам можливість посилити вплив кожного солдата, водночас піддаючи ризику меншу кількість солдатів» [1, с. 229–230].

Відмінності в політичній логіці демократії та автократії знаходять відображення в організаційній структурі російської армії, яка «діє з меншою кількістю солдатів підтримки, ніж інші збройні сили. Близько 150 із 700–900 військовослужбовців в одній батальйонній тактичній групі могли вважати за підтримку <...> це співвідношення все одно не наблизиться до того, що є в армії США, де на кожного бойового солдата припадає близько 10 солдатів підтримки» [27]. Така відмінність проблематизується на прикладі медичного забезпечення: «Одна з численних жажливих речей у всій цій війні – це думка про те, що Росія не буде готова адекватно підтримувати своїх солдатів з перспективи їхніх медичних потреб» [27].

Загалом можна стверджувати, що автократичні режими, або режими малої коаліції, мають перверсивну – з погляду демократії – шкалу цінностей. Через слабкий зв'язок із основною частиною населення, участь якої в політичному житті обмежено, як правило, формальною участю у виборах, автократи схильні розглядати солдатів як відновлюваний і тому малоцінний ресурс. Водночас цінується те, що безпосередньо загрожує політичному та/або особистому виживанню автократа. Населення роз'єднане і, головне, не контролює зброю: «Уявіть собі кімнату, заповнену 100 людьми. Будь-хто може взяти її під свій повний контроль, якби тільки мав п'ятьох прихильників із автоматами, націлених на решту. Вона залишиться при владі доти, доки п'ятеро озброєних людей підтримуватимуть її» [1, с. 24]. Звідси випливає протилежне: відсутність зброї знижує шанси автократа залишитися при владі, і це автоматично робить техніку найважливішим складником армії. Британська журналістка Мікела Ронг на прикладі відмінностей у сприйнятті втрат людей та озброєння розкриває суть перверсивної шкали цінностей автократичних режимів: «Потім я зустрівся з етіопськими військовополоненими, і вони сказали мені: «Аддис[-Абеба] нас зрадила». Вище командування Етіопії <...> знало, що в їхньому розпорядженні є величезний ресурс новобранців, чію підтримку конфлікту вважали за недоречно. Для цих людей американське військово гасло “Не залишати нікого позаду” здалося би <...> нісенітницею. “Не залишати жодного робочого танка” краще відображало їхні пріоритети. “Коли ви втрачаєте територію, ви знищуєте своє устаткування, – це принцип війни”, – так прозаїчно пояснив мені відставний етіопський генерал. – Якщо ви не можете відділити своїх людей від їхнього спорядження, бомбардуйте їх разом» [28, с. 335–336].

Менше ніж за два десятиліття по тому російське керівництво дедалі частіше вдається до масштабних «м'ясні штурмів», коли в наступ кидаються малопідготовлені солдати, майже не оснащені та часто без вогневого та броньового прикриття. Тим самим демонструючи справжню цінність людей (відновлювального ресурсу) та техніки (невідновлювального ресурсу, особливо в умовах санкцій).

Висновки. В статті обґрунтовується теорія селекторату як концепція, придатна для пояснення російського вторгнення в Україну. Зокрема, розрахунок керівництва РФ на військовий спосіб розв'язання

суперечностей та бліцкриг укладається в логіку автократій, які мають схильність ухвалювати ризиковані рішення тому, що лідерам режимів малої коаліції немає потреби звітувати перед своїми виборцями. Тому особисті наслідки поразки не такі погані для них, на відміну від демократичних режимів, критично залежних від думки громадян, через що демократичні режими намагаються ретельніше вибирати свої війни. Нефаховість російської армії виявляється в численних фактах мародерства і грабування мирного населення. Автократії вже декілька тисячоліть виявляють схильність у легітимний спосіб заохочувати своїх солдатів можливістю отримати «трофеї» такого ґтибу. Нарешті, шокуючі факти нехтування військово-політичного керівництва РФ здоров'ям і життям своїх солдатів відсилають до перверсивної шкали цінностей автократій: наголос на першочерговій цінності озброєнь і техніки, які можна використати проти лідера і тим самим поставити під загрозу його виживання – і відсутність хоч якоїсь турботи про поновлювані, неорганізовані й тому не загрозиві людські життя власних солдатів. В її основі лежить слабкий зв'язок між населенням та утриманням влади з боку автократа, внаслідок чого немає політичного сенсу дбати про спорядження, здоров'я та життя найчисленнішої частини (російської) армії.

Бібліографічний список / References:

1. Mesquita B. B. d., Smith A. Dictator's Handbook: Why Bad Behavior Is Almost Always Good Politics. New York: PublicAffairs, 2011. 352 p.
2. Mesquita B. B. d., Smith A., Siverson R. M., Morrow J. D. The Logic of Political Survival. Cambridge: The MIT Press, 2003. 550 p. <https://doi.org/10.7551/mitpress/4292.001.0001>
3. Peceny M., Beer C. C., Sanchez-Terry S. Dictatorial Peace? *The American Political Science Review*. 2002. 96(1), Pp. 15–26. <http://www.jstor.org/stable/3117807>
4. Reiter D., Stam A. Democracies at War. Princeton: Princeton University Press, 2002. 304 p.
5. Reiter D., Stam A. Identifying the Culprit: Democracy, Dictatorship, and Dispute Initiation. *American Political Science Review*. 2003. 97(2), Pp. 333–337. doi:10.1017/S0003055403000704
6. Frye T. Weak Strongman. The Limits of Power in Putin's Russia. Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2021.
7. Treisman D. (ed.). The New Autocracy: Information, Politics, and Policy in Putin's Russia. Washington: Brookings Institution Press, 2018. 336 p.
8. Ukraine: Freedom in the World 2022 Country Report | Freedom House. *Freedom House*. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2022> (date of access: 18.09.2024).
9. Russia: Freedom in the World 2022 Country Report | Freedom House. *Freedom House*. URL: <https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2022> (date of access: 18.09.2024).
10. Democracy Index 2022 | Economist Intelligence Unit. *Economist Intelligence Unit*. URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/> (date of access: 18.09.2024).
11. Lai B., Slater D. Institutions of the Offensive: Domestic Sources of Dispute Initiation in Authoritarian Regimes, 1950–1992. *American Journal of Political Science*. 2006. Vol. 50, No. 1. Pp. 113–126. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2006.00173.x>
12. Croco S. E., Weeks J. L. War Outcomes and Leader Tenure. *World Politics*. 2016. 68(4), Pp.577–607. <https://doi.org/10.1017/s0043887116000071>
13. Connable B., Doll A., Demus A., et al. Russia's Limit of Advance: Analysis of Russian Ground Force Deployment Capabilities and Limitations. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2500/RR2563/RAND_RR2563.pdf (date of access: 18.09.2024).
14. Clarkson A. Russia Couldn't Occupy Ukraine if It Wanted to. *Foreign Policy*. URL: <https://foreignpolicy.com/2022/02/03/russia-couldnt-occupy-ukraine-if-it-wanted-to/> (date of access: 18.09.2024).
15. Zabrodskyi M., Watling J., Danylyuk O. V., Reynolds N. *Preliminary Lessons in Conventional Warfighting from Russia's Invasion of Ukraine: February–July 2022*. Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, 2022. URL: <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/special-resources/preliminary-lessons-conventional-warfighting-russias-invasion-ukraine-february-july-2022> (date of access: 18.09.2024).
16. Frantz E., Ezrow N.M. The Politics of Dictatorship: Institutions and Outcomes in Authoritarian Regimes. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2011. 133p.
17. Watling J., Danylyuk O. V., Reynolds N. *Preliminary Lessons from Russia's Unconventional Operations During the Russo-Ukrainian War, February 2022–February 2023*. Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, 2023. URL: <https://rusi.org/explore-our-research/publications/special-resources/preliminary-lessons-russias-unconventional-operations-during-russo-ukrainian-war-february-2022> (date of access: 18.09.2024).
18. Gomza I. Putin's Inevitable Invasion. *Journal of Democracy*. 2022. 33(3). Pp. 23–30.
19. Gel'man V. Why the Kremlin Invaded Ukraine – Riddle Russia. *Riddle Russia*. 2022, March 12. URL: https://ridl.io/en/why-the-kremlin-invaded-ukraine/?fbclid=IwAR3pTfh9R-exXh_AuLAWhqbW8ZZ-MLIsCgnEg0xz_JGE2Rwi1sfBujZ8e2M (date of access: 18.09.2024).
20. Gelpi C., Grieco J. M. Attracting Trouble. *Journal of Conflict Resolution*. 2001. 45(6). Pp. 794–817. <https://doi.org/10.1177/0022002701045006005>

21. Yaffa J. Inside the U.S. Effort to Arm Ukraine. *The New Yorker*. 2022, October 17. <https://www.newyorker.com/magazine/2022/10/24/inside-the-us-effort-to-arm-ukraine> (date of access: 18.09.2024).
22. Galeotti M. Putin's Wars: From Chechnya to Ukraine. Oxford: Osprey Publishing, 2022. 401p.
23. The Battle of Hostomel Airport: A Key Moment in Russia's Defeat in Kyiv – War on the Rocks. *War on the Rocks*. URL: <https://warontherocks.com/2023/08/the-battle-of-hostomel-airport-a-key-moment-in-russias-defeat-in-kyiv/> (date of access: 18.09.2024).
24. Kendall-Taylor A., Frantz E. After Putin: Lessons from Autocratic Leadership Transitions. *The Washington Quarterly*. 2022. 45:1, Pp. 79–96.
25. Zelenskyy articulates the Russian dream: “To steal a toilet and die”. *Ukrainska Pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/04/22/7341485/>
26. Schwirtz M., Troianovski A., Al-Hlou Y., Froliak M., Entous A., Gibbons-Neff T. Putin's War: The Inside Story of a Catastrophe. *The New York Times*. 2022, December 17. <https://www.nytimes.com/interactive/2022/12/16/world/europe/russia-putin-war-failures-ukraine.html?fbclid=IwAR1stdBhRgWbcmwNfT6c01JQLJcTfirWrmbyL52-pZSQfuR9X0yP6ytSp7U> (date of access: 18.09.2024).
27. Berkowitz B., Galocha A. Analysis | Why the Russian military is bogged down by logistics in Ukraine. *Washington Post*. 2022, March 30. <https://www.washingtonpost.com/world/2022/03/30/russia-military-logistics-supply-chain/?fbclid=IwAR2zaKhH2EnRbBPM2jMBEouWwYSGa9Q60reiCzD2W9rii-4kvJqBXeReMi0> (date of access: 18.09.2024).
28. Wrong M. I Didn't Do It for You: How the World Betrayed a Small African Nation. London, New York: HarperCollins, 2005. 432 p.

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.3

УДК 323.2/327.5

ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОГО БІЖЕНЦЯ У ПОЛЬЩІ В РОСІЙСЬКІЙ ПРОПАГАНДІ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2988-620X>

Мацшина І. В., д. політ.н., професор, професор Донецького національного університету імені Василя Стуса

Широкомасштабне вторгнення російських військ на територію України призвело до вимушеної міграції українського населення. За офіційними даними Європейського Союзу на січень 2024 р. серед країн, де проживає найбільша кількість українських біженців, є Німеччина, Польща, Чехія. Загальна кількість 4,3 мільйони українців. Не зважаючи на потужну підтримку та захист українських громадян, російська пропаганда активно використовує тему українських біженців заради дискредитації цієї соціальної групи у цих країнах. Така інформаційна кампанія спрямована не лише на зниження рівня емпатії до українців, а й на піддрив підтримки Української держави з боку країн Заходу. Вона посилює атомізацію українського суспільства та розпалює міжнаціональні ворожі настрої, а також формує критичне ставлення до діючої влади. Аналіз технік російської деструктивної пропаганди та її вплив на населення, дозволить виділити алгоритми створення та розповсюдження неправдивої інформації для розвитку критичного ставлення до пропагандистських текстів. Мета дослідження пов'язана з формуванням образу українських біженців у Польщі, що просувався російськими ЗМІ протягом року (2023 – 2024). У межах мети було висунуто три завдання: дослідити російські наративи про українських біженців, що були створені у соцмережі Facebook (липень 2023 – серпень 2024); виділити основні теми через які формувався образ українського біженця; встановити мету створення таких наративів. Російська пропаганда використовує поняття біженства, щоб публічно переозначити його зміст, змінюючи акценти у своїх наративах. Зокрема, термін «жертва переслідувань за ознакою расової належності» (як зазначено у Конвенції Організації Об'єднаних Націй про статус біженців), перетворюється на образ демонізованого ворога, що має на меті формування негативного сприйняття українських біженців у європейських країнах. Ця маніпуляція термінами сприяє виправданню агресивної риторики та політичних дій, які можуть бути несумісні з міжнародними стандартами захисту прав біженців².

Ключові слова: біженці, Польща, дискурс, наратив, медіа ефекти.

©Мацшина І. В., 2024

Публікацію підготовлено в рамках стипендіальної програми Центру діалогу ім. Юліуша Мерошевського

Matsyshyna I. V. The image of a Ukrainian refugee in Poland in Russian propaganda

The large-scale invasion of Russian troops on the territory of Ukraine led to the forced migration of the Ukrainian population. According to official data of the European Union as of January 2024, Germany, Poland, and the Czech Republic are among the countries where the largest number of Ukrainian refugees live. The total number of Ukrainians is 4.3 million. Despite the strong support and protection of Ukrainian citizens, Russian propaganda actively uses the topic of Ukrainian refugees to discredit this social group in these countries. Such an information campaign is aimed not only at reducing the level of empathy for Ukrainians, but also at undermining the support of the Ukrainian state from the Western countries. It also increases the atomization of Ukrainian society and inflames international hostility, as well as forms a critical attitude towards the current government. The analysis of Russian destructive propaganda techniques and its impact on the population will allow us to identify algorithms for creating and disseminating false information to develop a critical attitude towards propaganda texts.

The purpose of the study is related to the formation of the image of Ukrainian refugees in Poland, which was promoted by the Russian mass media during the year (2023-2024). Within the scope of the goal, three tasks were put forward: to investigate Russian narratives about Ukrainian refugees that were created in social networks (July 2023 – August 2024); to highlight the main topics through which the image of the Ukrainian refugee was formed; establish the purpose of creating such narratives. Russian propaganda uses the concept of refugee to publicly redefine its meaning, changing the emphasis in its narratives. In particular, the term "victim of persecution based on racial affiliation" (as specified in the United Nations Convention on the Status of Refugees) is transformed into an image of a demonized enemy, which aims to create a negative perception of Ukrainian refugees in European countries.

This manipulation of terms contributes to the justification of aggressive rhetoric and political actions that may be incompatible with international standards for the protection of refugee rights.

Keywords: refugees, Poland, discourse, narrative, media effects.

Вступ. Російська влада є одним із сучасних акторів, який створює, розповсюджує та залучає широке коло населення до власного нарративу про війну. Широкомасштабна війна росії в Україні утворила символічне поле, де значення кожного знаку та символу пов'язано з підтримкою та виправданням вторгнення. Ці символи щодня використовуються як на воєнному фронті, так і в ЗМІ, формуючи через образи певну картину світу у стратегічних політичних, економічних, історичних інтересах росії. Ідея «руського миру» декларує моральне право окупації територій сусідніх країн. Мілітарний образ «англосаксів» та НАТО легалізує т.зв. військовий «захист» російської території від зовнішніх ворогів за її межами. Використання економічних санкцій як доказ про агресивний Захід, який прагне підірвати російську економіку, де самі росіяни є жертвою такої політики. Маніпуляція історичними подіями у вигляді міфу про «братні народи», «бандерівців націоналістів», «Велику перемогу» та інші символічні патерни сприяють створенню страху заради політичної мобілізації російського населення на підтримку політики війни російської влади.

Одним з інструментів формування страху та виправдання російської агресії на територію України є створення та просування деструктивного образу українських біженців за кордоном. Знецінення українців як нації російською пропагандою проводиться як у власному інформаційному середовищі, що спрямовано на російську аудиторію заради загальної мобілізації та підтримки влади, так і на міжнародному рівні. Як пише українська дослідниця Вікторія Романюк, дослідниця дезінформаційних нарративів ненависті команди StopFake, «Кремль не лише заперечує свої злочини, але й обрав тактику "перетворення злочинця на жертву" у своїй пропаганді. Він маніпулятивно використовує концепцію геноциду для зневаги українців, що дозволяє йому вчиняти жорстокі військові злочини під час війни в Україні, злочини, які були задокументовані міжнародними правозахисними організаціями» [33, с.146].

Формування внутрішнього шовінізму до українців з 2022 р. набуло нових форм ненависті після широкомасштабної війни у зовнішньополітичному просторі. Оскільки з'явилася нова група у вигляді українських біженців за кордоном, цей шовінізм почав експортуватися. Російські медіаканали по відношенню до українців використовують поняття «біженці» та «мігранти» в єдиному контексті. Проте, поняття «біженець» має чітке означення у межах міжнародного права, оскільки воно закріплено у положеннях Конвенції Організації Об'єднаних Націй про статус біженців, прийнятій у 1951 році. Згідно з визначенням Конвенції, біженець – це будь-яка особа, яка «через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань» [11, ст.1, п.2].

Щодо поняття «мігрант», то Конвенція 1951 р. не надає чіткого визначення особи, яка в межах країни або за межами країни тимчасово або постійно перетинає кордони постійного проживання. Основна відмінність між «мігрантом» та «біженцем» полягає у свободі вибору. Якщо для мігранта рішення виїхати з власної країни є його персональним рішенням, то біженець змушений залишити країну постійного

проживання внаслідок загрози для власного життя. Використання терміну «мігрант» по відношенню до українців за кордоном сприяє маніпуляціям російської пропаганди, оскільки акцент причини переселення переноситься на власний вибір переселення українців, а не на війні, яку розв'язала росія в Україні.

Ступінь дослідження. Аналіз риторики російських каналів про українських біженців у Польщі пов'язаний з теорією медіа, яка вивчає координацією дій користувачів інформації під впливом скорегованої інформації. Сама теорія має свою власну ретроспективу розвитку. Від двоетапного ступеня передачі інформації, де лідери думок здійснюють вплив на сприйняття та довіру до інформації [31] до теорії праймінгу про те, що ЗМІ здатні впливати на поведінку своїх користувачів [27]. На початку 90 рр. XX ст. Роберт Ентман розробив теорію фреймінгу та виділив чотирьох учасників комунікації: комунікатор, текст, приймач, культура. Комунікатори роблять фреймові судження на основі своїх систем переконань, тоді як тексти містять фрейми, проявлені через ключові елементи, такі як ключові слова та зображення. Текст пояснює, як фрейми відіграють вирішальну роль у процесі комунікації, залучаючи комунікатора. Розуміння фреймів допомагає проаналізувати, як інформація виділяється, впливає на сприйняття аудиторії та формує громадську думку в різних сферах. Особливо під час вивчення громадської думки або поведінки населення під час голосування або в часи політичної кризи [28].

У 2000 р. була надрукована робота Енні Ленг про обмежену здатність людини обробляти інформацію, оскільки велику роль відіграє пам'ять. Запропонована модель обмеженої ємності стосується людини як системи з обмеженими ресурсами. Ця модель стверджує, що наш мозок може одночасно обробляти лише обмежену кількість інформації. Велику роль у збереженні інформації відіграє пам'ять, оскільки вона корелює нову інформацію з тим, що людина вже знає [30]. Модель підсилювальних спіралей Міхаеля Слейтера пояснює, як засоби масової інформації, громадська думка та окремі особи можуть впливати один на одного у формуванні ставлення та поведінки. Ця модель припускає, що медіаконтент та індивідуальні переконання можуть створювати цикл зворотного зв'язку, посилюючи певні точки зору чи поведінку з часом [34].

Елізабет Перс виділяє чотири моделі медіа ефектів: прямі ефекти, умовні ефекти, кумулятивні ефекти та когнітивні автоматичні ефекти. Прямі ефекти зосереджені на прямому впливі на сприйняття та почуття аудиторії. Аудиторія, незалежно від власного ставлення до інформації, змушена споживати прийнятну та неприйнятну для неї інформацію. Тут акцент робиться саме на медіа контенті, який здатний викликати будь яку реакцію аудиторії. Умовні ефекти зосереджені на селекції конкретної аудиторії, тому повідомлення орієнтуються на певній категорії населення. «Традиційні змінні, такі як демографічні та соціальні категорії (наприклад, стать, вік, освіта) є важливими, оскільки вони представляють загальні системи відліку, загальний досвід і спільні інтереси подібних груп людей, які можуть сприяти або модерувати медіаефекти» [32, с.2898]. У цьому випадку аудиторія вже не є пасивним користувачем інформації, а здатна або підпадати під ефекти впливу або їх свідомо уникати. Кумулятивні ефекти зосереджені на повторенні деяких тем, що спонукає аудиторію розвивати власні переконання та блокувати альтернативні точки зору. Як і моделі прямих ефектів аудиторія тут на другому місці, оскільки основна вага зосереджена на контенті. Проте, відмінність у тому, що кумулятивні ефекти зосереджені на тотальності. Єдність та повторення деяких тем призводить до сприйняття певної картини світу, який просувається через інформацію. Формування порядку денного може бути прикладом тотального повторення контенту в інформаційному просторі.

Когнітивно автоматичні ефекти спрямовані на аудиторію, яка споживає інформацію з метою релаксації та розваг. «Менш активна аудиторія, як правило, більш автоматично та без зусиль бере участь в ментальному процесі. Медіаконтент може бути потужним стимулом для активації думок, які впливають на інтерпретацію та реакцію на відповідні подразники навколишнього середовища» [32, с. 2899]. Людина сприймає та інтерпретує світ у вигляді схем. Вони пов'язують між собою інші схеми знань, активізують спогади, надають модель поведінки. Автоматична (підсвідома) обробка інформації активізується через праймінг, коли медіа стимулюють та скеровують увагу на інформацію та формують прогнозовану реакцію на неї.

Важливим у когнітивно автоматичних медіаефектах Е. Перс є те, що вони розтягнуті у часі (на відміну від прямих або кумулятивних ефектів). Тому образ українських біженців у Польщі, які просувають російські медіа у соціальних мережах, пов'язаний з негативним образом українців, що формувався роками спочатку на російську аудиторію, а потім на російськомовну аудиторію за кордоном.

Хід дослідження. Під час аналізу було досліджено дописи російських медіа у Facebook, що були оприлюднені протягом року (липень 2023 – серпень 2024). Через пошукові слова на російській мові «Польша», «украинские беженцы/мигранты», програма crowdtangle.com видала 628 найбільш інтерактивних дописів у соцмережі Facebook, що охопили 18573 тис. користувачів. Характерно, що було зафіксовано дві інформаційні хвилі, де інтеракція користувачів Facebook була найбільш високою:

- 1 хвиля: 10 – 16 вересня, 2023. Саме в цей час уряд Польщі ухвалив резолюцію щодо заборони імпорту українського зерна. Водночас, країна готувалася до парламентських виборів і риторика виборчої кампанії балансувала від ідей лібералізму до ультраправого радикалізму;
- 2 хвиля: 25 лютого – 2 березня, 2024. Тиждень, напередодні закінчення тимчасового захисту для українських біженців у Польщі (рис.1.).

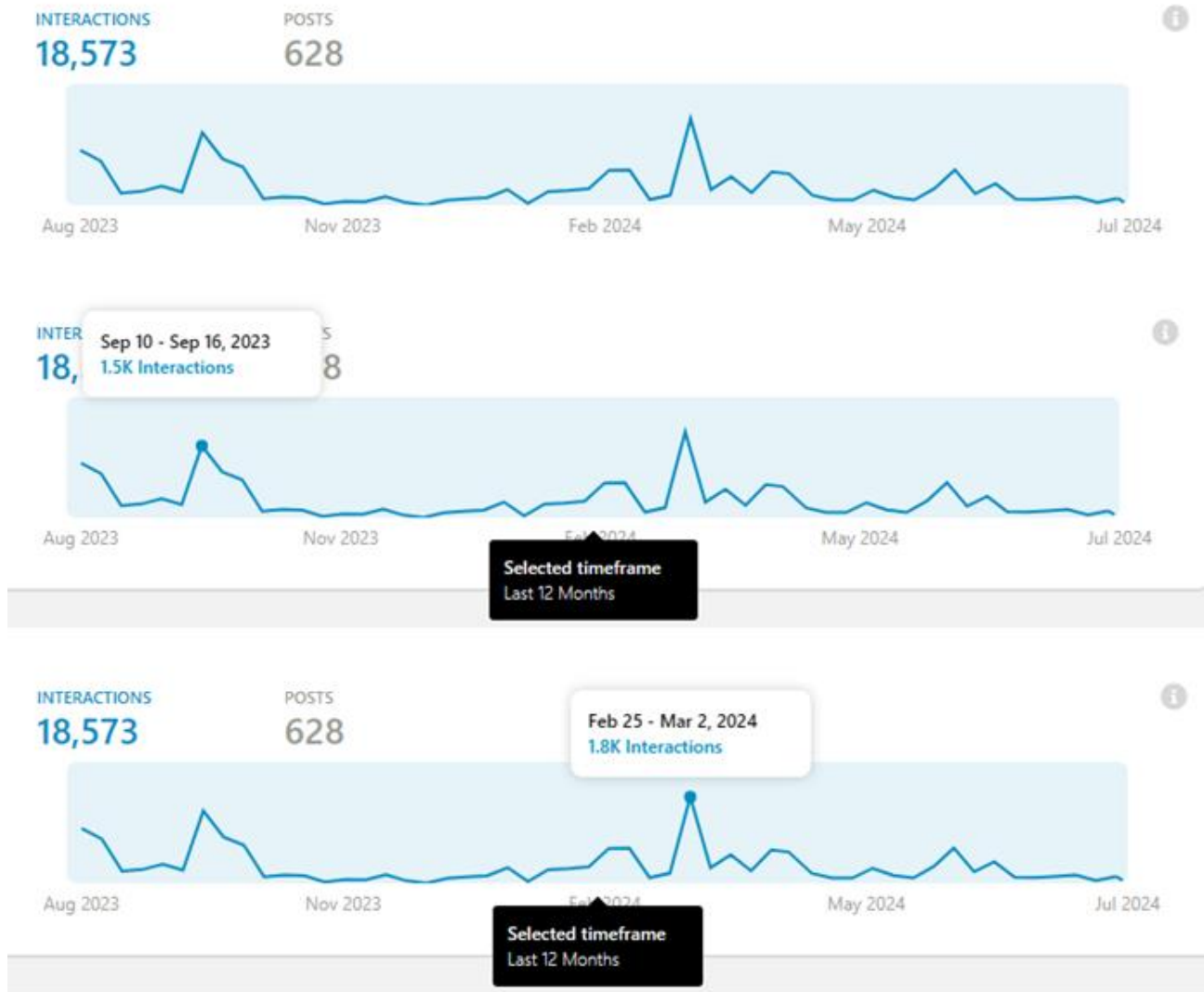

Рисунок 1. Динаміка охоплення російськомовних дописів про ситуацію у Польщі, де піднімалося питання українських біженців

Специфіка подання новин. Найбільш активними акаунтами російських ЗМІ є «Новости Первого канала», «ИноСМИ», «РБК», «РИА Новости». Якщо «Новости Первого канала» спеціалізується на фрагментах відео, підписами до них та власним перекладом спікерів, то «ИноСМИ» видають головний меседж з посиланням на назви закордонних медіа, звідки було взято інформацію. Проте, у більшості самих посилань на першоджерело немає, а самі видання, до яких апелює «ИноСМИ» просувають наративи на захист російської політики війни в Україні. Наприклад, інтернет видання Steigan.no на яке посилаються «ИноСМИ», позиціонується як норвежське видання. 16 лютого 2023 р. воно друкує статтю шведського дослідника Оли Тунадер під назвою «Наш шлях до ядерної війни» [25]. У статті автор надає можливий сценарій того, як війна Росії проти України може перетворитися на ядерну війну. Він говорить про силове захоплення влади в Україні у 2014 р., ініціативу Києва почати війну проти Криму та Донбасу та необхідність втручання Росії у цю війну. Втручання США перетворює їх на маргіналізовану державу, яка вже не здатна бути надійним гарантом безпеки у Європі, що може призвести до ядерної катастрофи. Важливо те, що сам автор Ола Тунадер, є представником так званої міжнародної асоціації «Друзі Криму», що створена російськими урядовими структурами ще у 2017 р. І за даними «Центру журналістських розслідувань» він є агентом впливу Кремля [20].

Ще одна особливість роботи каналу «ИноСМИ» – це використання нібито польських ресурсів, на які вони посилаються. Приміром, 20 вересня 2023 р. вони оприлюднили допис про те, що «у Варшаві пройшов "Марш гніву", пише NDP. Це остання спроба привернути увагу влади до проблем поляків. Вже давно вони займаються лише Україною, запліщуючи очі на зростання злочинності та падіння рівня життя в країні.

Терпіння поляків на межі попереджає автор статті» [2]. Але журналісти видання The Insider з'ясували, що ресурс NDP (Niezależny Dziennik Polityczny) є фейковим. Як пишуть самі журналісти, «Більшість текстів на вказаному сайті просто скопійовані словом у слово з інших видань. Наповнений контентом портал дозволяє створити видимість реального ЗМІ. Тим часом, оригінальні публікації NDP – це маніпулятивні проросійські новини або відверта вигадка» [19].

Ще у 2017 р. польські журналісти Конрад Щигель та Патрик Щепаняк застерігали, що головний редактор сайту NDR Адам Камінський – вигадана особа. «Марно шукати серед його численних знайомих людей, які знали його особисто. На запитання вони в один голос відповідають, що ніколи його не бачили і не пам'ятають обставин знайомства. Фото профілю викрадено. Обличчя усміхненого сорокарічного юнака належить литовському ортопеду Андрию Жукаускасу» [22]. Проте, сьогодні цей сайт активно розповсюджує неправдиву інформацію, яку «ІноСМІ» методично просувають.

Важливо, що найбільш активні російські сторінки, які висвітлювали взаємовідносини України та Польщі, у Facebook більше піднімали питання зернової кризи та впливу США на політику підтримки Польщі. Тема парламентських виборів у Польщі та українських біженців більше розгорталася у коментарях. Так намагаючись уникнути блокування сторінок від адміністрації Facebook за втручання у виборчу кампанію Польщі, російська інформаційна кампанія більше використовувала емоції користувачів та власних ботів.

Під час аналізу сторінок російських медіа та блогерів у Facebook було зафіксовано три ключові теми, через які просувався образ українських біженців: військова підтримка Польщі, заборона імпорту українського зерна та Волинська трагедія. Аналіз кожної тематики дозволив виокремити образ українських біженців у Польщі.

1) Основна тема, яка піднімається протягом 2023 – 2024 рр. – це військова підтримка Польщі, яка російськими медіа репрезентувалася через дискурс бажання Польщі повернути/окупувати землі західної території України за підтримки воєнної допомоги з США. У серпні 2023 р. російський ресурс «РБК» дав посилання на власну сторінку під назвою «Шойгу попередив про намір Польщі окупувати Західну Україну» [17]. У лютому 2024 р., посилаючись на норвежський ресурс Steigan, російське медіа «ІноСМІ» дають прогноз щодо територіального майбутнього України. «Велика ймовірність, що Угорщина захоче приєднати до себе Закарпаття, Польща – Галичину, Румунія – Буковину, а Росія – Донбас та Крим» [1]. А вже через місяць на офіційній сторінці МЗС Росії даються тези проректора дипломатичної академії О. Г. Карповича про те, що Москва готова до миру. «Польща, наприклад, може бути зацікавлена у введенні військ на Україну, щоб зайняти "споконвічно польські", на думку місцевих націоналістів, території» [23]. У квітні 2024 р. «РИА Новості» оприлюднили цитату депутата Держдуми у Севастополі Дмитрія Беліка, що Польща хоче отримати від НАТО максимальну підтримку. «Польща не просто так пропонує свою співпрацю та допомогу, бо збирається урвати потрібний їй шматок від України. Україна себе не просто в кабалу, а в рабство віддає своєму сусідові, який у міру сил їй, звичайно, допомагає, але допомога Польщі незрівнянна з її апетитами на українську державність» [15].

Просування наративів через тему окупації західних земель України, доповнювалося наративами про створення могутньої польської армії, яка використовує гроші ЄС на власні військові інтереси. Звідси українські біженці, які отримують захист та допомогу від Польщі, є лише прикриттям. У травні 2024 р. «РИА Новості» виставили допис про те, що «Польща більше не приймає мігрантів, незважаючи на нові закони Євросоюзу. Пояснюють це тим, що в країні так багато українських біженців. Більше того, у Варшаві мають намір вимагати у Брюсселя гроші на зміцнення кордону» [16]. Так біженці з України є лише додатковою фінансовою можливістю озброєння польської армії. І навіть рішення про створення Легіону української армії на території Польщі є перспективою для окупації України, оскільки Польща боїться мати спільний кордон з Росією. «Через страх перед Росією та Білорусією вона хоче створити найбільшу сухопутну армію в Європі. Однак Варшава на свої плани позичає сотні мільярдів злотих. Це подобається не всім», – пишуть «ІноСМІ» у серпні 2023 р. [3].

Таким чином, переозброєння польської армії російськими медіа транслював образ Польщі як країни загарбника, де українські біженці є лише засобом отримання коштів. Які витрачаються не на програму захисту, а на зміцнення обороноздатності Польщі, чисельності армії та оновлення збройних сил. Так перекладання власної відповідальності за розв'язування війни, росія просувала тезу мілітаризованої Польщі, де українські біженці є заручниками великої змови в інтересах Польщі. Така дезінформаційна тематика прагнула сформуванню недовіру серед українців, що отримали захист у Польщі, проти поляків та налаштувати їх на конфлікти всередині країни.

2) Друга тема – це заборона імпорту українського зерна на територію Польщі і позов України до Світової організації торгівлі проти Польщі, Словаччини та Угорщини через заборону імпорту української агропродукції. Технологічно російські медіа через побудову власних текстів формували емоцію обурення польської влади по відношенню до України. Так, у вересні 2023 р., «Новості Первого канала» дали фрагмент брифінгу для журналістів президента Польщі А. Дуди, звук якого перекрили російським перекладом. У тексті до відео зазначено, що «Анджей Дуда порівняв київський режим із потопаючим, допомагає якому загрожує, а це при тому, що Польща з самого початку його активно підтримувала. У Нью-Йорку Дуда та Зеленський збиралися поспілкуватися особисто, але зустріч скасували. І вже на брифінгу для журналістів президент

Польщі прокоментував демарш Києва, який вирішив позиватися до Варшави через заборону на постачання зерна. Дуда нагадав, що взагалі через польську територію Україна отримує західну зброю та допомогу з усього світу» [13].

Питання конкурентоспроможності українських зернових на польському ринку, що призвело до масового страйку польських аграрієв проти демпінгу цін восени 2023 р., перейшло у політичну площину. Обурення польською владою політикою експорту українського зерна у Польщу, перетворилося на обурення поляків самою польською владою. Оскільки цей час випав на парламентську виборчу кампанію, кожна політична партія використовувала тематику українського зерна у власних політичних акціях та меседжах. Використання антиукраїнської символіки та проросійських гасел підіймало ступінь напруги між правлячою коаліцією та опозиційними політичними силами. І перші ставали об'єктами критики. У цьому контексті українські біженці вже персоналізувалися як крадії, шахраї та повії, якими польська влада опікується більше, ніж власними громадянами.

17.09.2023 ресурс «Новости Первого канала» транслює сюжет під назвою «Німеччина та Польща намагаються вистояти під натиском українських біженців – шокуюча поведінка, скандальні витівки одна за одною». На 2.49 хв. у сюжеті розповідається про те, як українські хлопці б'ють польського хлопця за «небажання кричати бандерівське вітання» [14]. Проте, далі говориться, що конфлікт насправді відбувся між поляками та грузинами. Через місяць «ІноСМІ» знов посилаються на NDP та пишуть: «Польща перетворилася на кримінальну столицю ЄС, пише NDP. У країні відмивають гроші, торгують дітьми та наркотиками, а також зброєю, і все це під керівництвом найвпливовіших українських банд. Влада свідомо заплющує очі на злочини "гостей" із сусідньої країни і, можливо, отримує з цього дохід, вважає автор статті. Скільки ще польський уряд свідомо закриватиме очі на злочини "гостей" з України?» [5].

Наприкінці січня 2024 р. «ІноСМІ», посилаючись на польське видання Rzeczpospolita пише про те, що «через наплив українців у Польщі підвищився рівень злочинності». І далі надається думка Мирослава Скурка з Асоціації українців у Польщі: «У Польщі перебувають 2,5 мільйона громадян України. Можливо, вони більше й частіше п'ють і не звертають уваги на те, в якому стані сідають за кермо. Можливо, це пов'язано з різними проблемами, зокрема культурним характером» [4]. Проте, як пише саме видання Rzeczpospolita, згідно зі статистикою польської поліції, менше пів відсотка українців, які проживають у Польщі, скоїли злочини у 2023 році. Грузини, білоруси, молдавани та росіяни також є у статистиці, хоча їх значно менше, ніж мігрантів та біженців з України. Найпоширенішим злочином є водіння у нетверезому стані (4898 випадків із 17278 зафіксованих злочинів, скоєних іноземцями). Загалом керування автомобілем у нетверезому стані справді є проблемою східноєвропейських мігрантів, але це стосується не лише українців [24]. Більш того, у дослідженні нічого не йдеться про зростання злочинності в Польщі. Мова йде про злочини серед іноземців і те, що українці найбільша група іноземців у Польщі, цілком зрозуміло, що кількість ними скоєних злочинів велика. Більше того, у Польщі немає 3 млн біженців.

Нагадаю, що за офіційними даними Європейського Союзу на січень 2024 р. Польща була другою країною, яка надала тимчасовий захист українським біженцям, кількість яких становила 958 655 9 (рис.2).

Наративи про «невдячних українців», які створюють у Польщі «Малу Україну» через нав'язування своїх умов життя протягом 2023-2024 рр. стосувалися як чоловіків, так і жінок. Наприклад, у серпні 2023 р., посилаючись на польський ресурс Gazeta Wyborcza, «ІноСМІ» пишуть про українських жінок, якими незадоволені польські жінки. «Інтернет буквально кишить оголошеннями поляків, які шукають собі дружин чи дівчат із України. Вони подобаються чоловікам більше емансипованих польок. Українкам обіцяють дах над головою та безбідне життя в обмін на гарячу їжу на столі, відданість та подяку. Так поляки уявляють собі "традиційну" дружину, яку складно знайти серед польок. Молоді польські жінки стали відчувати небезпеку та відчувати ворожість до біженок з України. Польки побоюються надто великої конкуренції на шлюбному ринку та бояться, що українки відберуть у них потенційних чоловіків» [6]. Цікаво, що така інформація дійсно була оприлюднена на польському ресурсі під назвою «Молоді полячки бояться, що українки вкрадуть їхніх чоловіків? Зменшується позитивне ставлення поляків до українців» [26]. У статті говориться про дослідження Варшавського університету, але незрозуміло за якою методикою воно проводилося, як відбиралися респонденти і немає самого посилання на дослідження.

Просування наративів про неспроможність польської влади проводити соціальну політику у себе в країні, що призвело до падіння рівня життя у Польщі, сформувало цапа відбувала у вигляді українських біженців, якими польська влада опікується більше, ніж поляками. Щоб посилити напругу всередині країни, російські інформаційні ресурси зображали українців, які невдячні та погано ставляться до поляків, порушують соціальні та етичні норми, є кримінальними злочинцями, уникають роботи або займають польські робочі місця, а також зваблюють чужих чоловіків, щоб залишитися жити у Польщі.

3) Третя тема – Волинська трагедія, яка на сьогоднішній день є національною травмою минулого України та Польщі. І якою користується росія. У липні 2023 р. виповнилося 80 років з подій Волинської трагедії, до яких причетні УПА та Армія Крайова. Відсутність єдиної політики національної пам'яті між двома країнами призводить до спекуляції та популізму, що активно використовується російською пропагандою. Ще однією лінією маніпулятивної риторики російських медіа є використання терміну «бандерівці» у контексті українських біженців. 08 квітня 2023 р. Lifenews публікують розгорнуте інтерв'ю

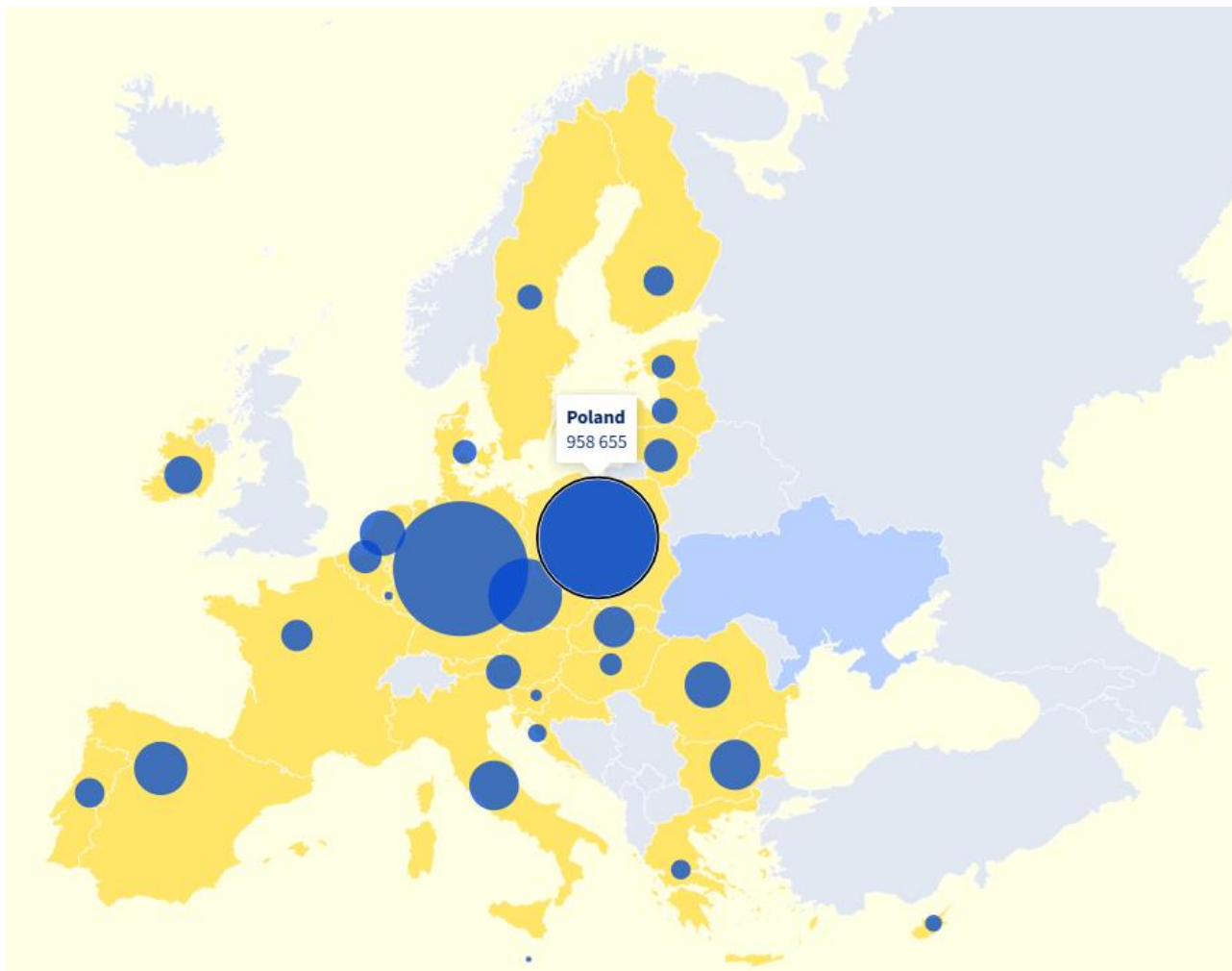

Рисунок 2. Країни ЄС, які надали тимчасовий захист громадянам України на початку 2024 р. (офіційна статистика ЄС) (ЄС)

представника МЗС росії Павла Яблонського. У ньому говориться про розірвання стосунків між Україною та Польщею, причиною чого є низка подій: заборона імпорту українського зерна, ініціатива карати за пропаганду ОУН-УПА у Польщі, бажання України воювати замість себе НАТО. «Польща має багато питань до Києва. Достатньо гнівну реакцію у Варшаві викликає героїзація бандерівщини в Україні, що є для Польщі фактично червоною ганчіркою» [21].

У вересні 2023 р. вибухнув скандал навколо Ярослава Гунька, якому на урочистому засіданні парламенту Канади аплодували Володимир Зеленський та канадські депутати. Згодом з'ясувалося, що Гунько був у складі 14-ї гренадерської дивізії СС «Галичина», яка входила до Ваффен-СС Німеччини під час Другої світової війни. Після того, як це стало відомо, Польща почала вимагати його екстрадиції з Канади. Ця подія призвела до відставки спікера канадського парламенту Ентоні Рота та вибачення Джастіна Трюдо. Польський посол у Канаді Вітольд Дзельський звинуватив дивізію СС «Галичина» у знищенні євреїв та поляків. Російські медіа скористувалися цією новиною для формування власного нарративу. 25 вересня 2023 р. «ІноСМІ» написали: «22 вересня керівництво Канади та України у Палаті громад вшанували члена дивізії СС "Галичина", сумнозвісного військового українського формування часів Другої світової війни, яке несе відповідальність за вбивство тисяч поляків та євреїв. Хоча Польща і найкращий союзник України, вона ніколи не погодиться обліювати таких злодіїв! Як посол Польщі в Канаді я чекаю на вибачення», – заявив польський посол в Оттаві Вітольд Дзельський» [9].

У жовтні 2023 р. було відправлено у відставку речника Міністерства закордонних справ Польщі Лукаша Ясіна, який на запитання журналістів щодо можливих проблем своєчасного підрахунку голосів на закордонних дільницях під час парламентських виборів 15 жовтня висловив побоювання, що будуть дільниці, де вчасно підрахувати голоси не можна буде. Проте, його прощальна заява у Twitter про те, що «речник – немов сапер, а кожен сапер може підірватися на міні», російськими ЗМІ була використана

у дискурсі Волинської трагедії. Нагадаю, що у травні 2023 р. Лукаш Ясіна в інтерв'ю одному з польських видань заявив, що «"президент Зеленський повинен взяти на себе більше відповідальності від імені України" за Волинську трагедію». Як пише українське інформагентство УНІАН, «в канцелярії президента Польщі натомість закликали не виносити цю тему в формат публічних заяв в соцмережах, а залишити її для більш серйозного і спокійного формату обговорення» [18]. 14 жовтня 2023 р. «ИноСМИ» пов'язали відставку спікера саме з його висловом про Волинську трагедію, а не про парламентські вибори за кордоном. «Прес-секретаря МЗС Польщі Лукаша Ясіну відправили у відставку після того, як він висловився про Волинську різанину і заявив, що Зеленський має вибачитись за масові вбивства польського населення Волині українськими націоналістами."Шановні панове. Прес-секретар – це сапер, а кожен сапер може вибухнути на міні. Закінчуючи виконувати обов'язки прес-секретаря МЗС – дякую всім", – написав Ясіна в X.» [8]. Російські пропагандистські канали саме через дискурс Волинської трагедії дали новину про відставку речника МЗС Польщі.

29 січня 2024 р. «ИноСМИ» з посиланням на сумнівний польський ресурс Nczas.info написали про скандал навколо торгової мережі Empik, яка випустила оголошення про продаж подушок із зображенням Бандери і на що звернув увагу польський депутат Себастьян Лукашевич [7]. Цікаво, що цю новину підхопили російські телеграм канали, такі як Kotsnews (російського пропагандиста О.Коца) та Денацифікація UA, російськомовне видання у Молдові «Молдавские ведомости», а також низка російських ЗМІ. Кожне видання обов'язково додало свою інформацію про С. Бандеру. Наприклад, «ИноСМИ» вказали, що Бандера «скоїв злочин проти поляків. У соцмережах зчинилася хвиля обурення» [7]. «Молдавские ведомости» дали коментар польського депутата Даріуша Матецького: «З цього приводу політик Даріуш Матецький нагадав зміст статті 256 кримінального кодексу, в якій йдеться про «публічну пропаганду фашистського чи іншого тоталітарного державного устрою...» [12].

Крім трьох зазначених тем, які методично розкручувалися у мережі Facebook, російські медіа активно використовували порядок денний для інформаційних впливів. Було зафіксовано декілька подій у відносинах між Україною та Польщею, які вдало поєднувалися з інформаційною кампанією росії. Падіння ракети російського виробництва на території Польщі, внаслідок чого загинуло 2 людини – російські медіа звинуватили Україну і закликали НАТО застосувати принцип колективного захисту проти України. Ухвалення Закону про мобілізацію в Україні – Варшава повертає ухилинтів та тих, хто причетний до нелегальної міграції.

Висновки. Просування основних тем, які пов'язані з військовою підтримкою Польщі, заборонаю імпорту українського зерна та Волинською трагедією через негативний образ українських біженців, російські медіа у соціальній мережі Facebook протягом 2023 -2024 рр. формували ворожнечу, суперечки та неприязнь між поляками та українцями. Інтенсивне використання слова «бандерівці» у польському контексті не тільки виправдовує оголошену війну росії Україні, де метою була проголошена т.зв. «денацифікація», але й експортує бандерофобію у масову свідомість поляків. Апелюючи до прізвища Бандера російські медіа просувають страх загрозливого націоналізму, яким лякали радянських громадян і який був приводом знищення української нації в радянські часи.

Як технологія праймінгу моделі когнітивно автоматичних медіаефектів Е.Перс, що працює на довгострокову перспективу, наратив про бандерівців послідовно імплементується в політичні, економічні, історичні контексти сучасності з довгостроковим впливом на стійку аудиторію, яка вже має певні схеми-шаблони «знань» про «бандерівців націоналістів», що несе конотацію страху.

Використання термінології «біженець» та «мігрант» по відношенню до українських громадян, які вимушені залишити країну внаслідок широкомасштабної війни, яку розв'язала росія, є маніпулятивним. По перше, російська пропаганда публічно переозначає поняття «біженства», оскільки акценти у її наративах «жертву переслідувань за ознакою расової належності» (як визначає Конвенція ООН про статус біженців), перетворюють її на демонізованого ворога для європейських країн. Громадяни іншої країни, які отримали тимчасовий захист, є кримінальними порушниками, заперечують суспільний порядок та встановлюють свої правила існування. А політика підтримки та допомоги польською влади українців є свідомим знищенням польської нації, яка у себе в країні займає друге місце по рівню життя після українців. Так жертва стає ворогом.

По друге, українські біженці репрезентовані як велика маса людей, яка постійно мігрує між країнами заради фінансової вигоди. Тому і використання терміну «мігрант» по відношенню до українців за кордоном сприяє маніпуляціям російської пропаганди, оскільки акцент причини переселення переноситься на власний вибір переселення українців, а не на війну, яку розв'язала росія в Україні і змусила людей залишити свою країну.

Серед технік просування наративів російські медіа у більшості імітують посилення на закордонні видання, які у більшості є фейковими та створені самою росією. Використання агресивно налаштованих коментарів проти українців посилює не тільки просування новини на Facebook, а й нові чутки про кримінальних українців у Польщі.

Так формування образу внутрішнього ворога, який отримує допомогу від поляків, але є загрозою для соціальної та економічної стабільності поляків й сприяє радикальним гаслам у Польщі на кшталт «Польща для поляків». Що активно використовується ультраправими силами. Нарощування такої агресивної риторики встановлює лінію розколу серед громадян Польщі та розмиває причину появи такої риторики, якою є штучна російська дезінформаційна кампанія.

*Джерела та бібліографічний список:**Джерела:*

1. ІнОСМІ. Опосередована війна НАТО проти РФ: Україна буде розділена. Facebook. 03.02.2024. URL: www.facebook.com/100080097858067/posts/386977193982206. (дата звернення: 18.08.2024).
2. ІнОСМІ. На прошлой неделе в Варшаве прошел «марш гнева». Facebook. 20.09.2023. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=311019531577973&set=a.216827900997137&type=3511.02> (дата звернення: 15.08.2024).
3. ІнОСМІ. Из-за страха перед Россией и Белоруссией она хочет создать крупнейшую сухопутную армию в Европе. Facebook. 08.08.2023. URL: <https://www.facebook.com/100080097858067/posts/287926247220635> (дата звернення: 23.08.2024).
4. ІнОСМІ. Наплыв украинцев вызвал рост уровня преступности в Польше. Facebook. 27.01.2024. URL: <https://www.facebook.com/100080097858067/posts/382838934396032> (дата звернення: 28.08.2024).
5. ІнОСМІ. Польша превратилась в криминальную столицу ЕС, пишет NDP. Facebook. 10.11.2023. URL: <https://www.facebook.com/100080097858067/posts/339437678736158> (дата звернення: 18.08.2024).
6. ІнОСМІ. Польки стали опасаться, что украинки уведут у них мужей. Facebook. 08.08.2023. URL: <https://www.facebook.com/100080097858067/posts/287976840548909> (дата звернення: 28.08.2024).
7. ІнОСМІ. Совсем умом тронулись. Facebook. 29.01.24. URL: www.facebook.com/100080097858067/posts/384048297608429 (дата звернення: 17.08.2024).
8. ІнОСМІ. Пресс-секретаря МИД Польши Лукаша Ясину отправили в отставку после того, как он высказался о Волынской резне. Facebook. 14.10.23 URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=324501520229774&set=a.216827900997137&type=35-10> (дата звернення: 17.08.2024).
9. ІнОСМІ. 22 сентября руководство Канады и Украины в Палате общин чествовали члена дивизии СС "Галичина". Facebook. 25.09.2023. URL: www.facebook.com/photo.php?fbid=313847571295169&set=a.216827900997137&type=320-2.5 (дата звернення: 18.08.2024).
10. Детектор Медіа. Фейк. Українські біженці у Вроцлаві створили графіті «Батько наш Бандера – діти, не вчіть польською, а вчіть українську. 02.09.2024. URL: <https://disinfo.detector.media/post/ukrainski-bizhentsi-u-vroslavi-stvoryly-hrafiti-batko-nash-bandera-dity-ne-vchitsia-polskoiu-a-vchit-ukrainsku> (дата звернення: 08.09.2024).
11. Конвенція про статус біженців. Верховна рада України. Документ 995_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення: 18.08.2024).
12. Молдавские ведомости. В польше разгорелся скандал из-за Бандеры. 31.01.2024. URL: <http://www.evedomosti.md/news/v-polshe-razgorelyu-skanal-iz-za-bandery> (дата звернення: 14.09.2024).
13. Новости Первого канала. Анджей Дуда сравнил киевский режим с утопающим (відео). Facebook. 20.09.2023. URL: www.facebook.com/100064478088503/posts/724096323082964 (дата звернення: 23.08.2024).
14. Новости Первого канала. Германия и Польша пытаются выстоять под натиском украинских беженцев – шокирующее поведение, скандальные выходки одна за одной. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=237636652569404> (дата звернення: 18.08.2024).
15. РИА Новости. Миссия НАТО обернется для Украины утратой территорий. Facebook. 05.04.2024. URL: <https://www.facebook.com/100064805375890/posts/677317741105066> (дата звернення: 18.08.2024).
16. РИА Новости. Польша больше не принимает мигрантов, несмотря на новые законы Евросоюза. Facebook. 20.05.2024. URL: <https://www.facebook.com/100064626765942/posts/835603508603867> (дата звернення: 25.08.2024).
17. РБК. Шойгу предупредил о намерении Польши оккупировать Западную Украину. Facebook. 09.08.2023. URL: <https://www.facebook.com/rbc.ru/posts/pfbid0kkUZrAEMTsHrzMUtkGwQjaqeQGSpXevtAQKTRL2MhhxahgPty4DjRhKpr2yugJXNA1> (дата звернення: 18.08.2024).
18. УНІАН. Речника МЗС Польщі, який вимагав вибачень від Зеленського, звільнили. 14.10.2023. URL: <https://www.unian.ua/world/lukash-yasina-skandalnogo-rechnika-mzs-polshchi-zvilnili-z-posadi-12424926.html> (дата звернення: 10.09.2024).
19. Фокус. РосЗМІ використовують підставний польський сайт для поширення шейків про військову допомогу Києву. 05.01.2023. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/543943-rossmi-ispolzuyut-podstavnoy-polskiy-sayt-dlya-rasprostraneniya-feykov-o-voennoy-pomoshchi-kievu> (дата звернення: 22.08.2024).
20. Центр журналістських розслідувань. Друзі окупації Криму у Норвегії. 26.08.2020. URL: <https://investigator-mirror.org.ua/ua/investigations/227944/> (дата звернення: 11.09.2024).
21. Lifenews_ru. Польша собирается разорвать Украину на куски: чем закончится скандал между Варшавой и Киевом. Facebook. 08.04.2023. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=681747700658106&set=a.607067404792803&type=3> (дата звернення: 18.08.2024).
22. Oko.press. Polskie fejki, rosyjska dezinformacja. OKO.press tropi tych, którzy je produkują. Niektórzy z nich nie istnieją. 05.03.2017. URL: <https://oko.press/polskie-fejki-rosyjska-dezinformacja> (дата звернення: 10.09.2024).

23. Russian Foreign Ministry – МИД России. Проректор Дипломатической академии МИД России О.Г.Карпович. Facebook. 13.03.2024. URL: <https://www.facebook.com/100069392071612/posts/734975305492199> (дата звернення: 18.08.2024).
24. Rzeczpospolita. Ciemna strona migracji. 25.01.2024. URL: <https://archiwum.rp.pl/artukul/1509578-Ciemna-strona-migracji.html> (дата звернення: 18.08.2024).
25. Steigan.no. Vår vei til atomkrigen. Ola Tunander. 16.02.2023. URL: <https://steigan.no/2023/02/var-vei-til-atomkrigen/> (дата звернення: 18.08.2024).
26. Wyborcza.pl. Młode Polki boją się, że Ukrainki ukradną im mężów? Pozytywne nastawienie Polaków do Ukraińców spade. 03.08.2023. URL: <https://wyborcza.pl/7,82983,30039221,mlode-polki-boja-sie-ze-ukrainki-ukradna-im-mezow-pozytywne.html> (дата звернення: 18.08.2024).

Бібліографічний список:

27. Berkowitz L. Some effects of thoughts on antisocial and pro-social influences of media events: a cognitive-neoassociation analysis. *Psychol. Bull.* 1984. №95. P. 410–27
28. Entman R. M. Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of communication.* 1993. №43.4. P. 51–58.
29. European Council of the European Union. How the EU helps refugees from Ukraine. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-response-ukraine-invasion/refugee-inflow-from-ukraine/#0>
30. Lang A. The limited capacity model of mediated message processing. *J. Commun.* 2000. №50. P. 46–70
31. Lazarsfeld P.F., Berelson B, Gaudet H. The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign. 1948. New York: Columbia Univ. Press
32. Perse E. Media Effects Models: Elaborated Models. In: Donsbach, W. The International Encyclopedia of Communication. London: Blackwell, 2008. P. 2896–2900.
33. Romaniuk V. Disinformation narratives of hate as a tool of escalating russia's war against ukraine (based on stopfake fact-checking project materials). *The Estonian Journal of Military Studies.* 2023. №23. P. 143–157.
34. Slater M.D. Reinforcing spirals: the mutual influence of media selectivity and media effects and their impact on individual behavior and social identity. *Commun. Theory.* 2007. №17. P. 281–303
35. Wenzel M. et al. The penetration of Russian disinformation related to the war in Ukraine: Evidence from Poland, the Czech Republic and Slovakia. *International Political Science Review.* 2024. №45.2. P. 192–208.

Sources:

1. InoSMI. Oposredovannaya voyna NATO protiv RF: Ukraina budet razdelena. Facebook. 03.02.2024. URL: www.facebook.com/100080097858067/posts/386977193982206. (data zvernennya: 18.08.2024).
2. InoSMI. Na proshloy nedele v Varshave proshel «marsh gneva». Facebook. 20.09.2023. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=311019531577973&set=a.216827900997137&type=3511.02> (data zvernennya: 15.08.2024).
3. InoSMI. Iz-za straha pered Rossiey i Belorussiey ona hochet sozdat krupneyshuyu suhoputnyuyu armiyu v Evrope. Facebook. 08.08.2023. URL: <https://www.facebook.com/100080097858067/posts/287926247220635> (data zvernennya: 23.08.2024).
4. InoSMI. Naplyiv ukrainsev vyizval rost urovnya prestupnosti v Polshe. Facebook. 27.01.2024. URL: <https://www.facebook.com/100080097858067/posts/382838934396032> (data zvernennya: 28.08.2024).
5. InoSMI. Polsha prevratilas v kriminalnyuyu stolitsu ES, pishet NDP. Facebook. 10.11.2023. URL: <https://www.facebook.com/100080097858067/posts/339437678736158> (data zvernennya: 18.08.2024).
6. InoSMI. Polki stali opasatsya, chto ukrainki uvedut u nih muzhey. Facebook. 08.08.2023. URL: <https://www.facebook.com/100080097858067/posts/287976840548909> (data zvernennya: 28.08.2024).
7. InoSMI. Sovsem umom tronulis. Facebook. 29.01.24. URL: www.facebook.com/100080097858067/posts/384048297608429 (data zvernennya: 17.08.2024).
8. InoSMI. Press-sekretarya MID Polshi Lukasha Yasinu otpravili v otstavku posle togo, kak on vyiskazalsya o Volyinskoy rezne. Facebook. 14.10.23 URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=324501520229774&set=a.216827900997137&type=35-10> (data zvernennya: 17.08.2024).
9. InoSMI. 22 sentyabrya rukovodstvo Kanady i Ukrainyi v Palate obschin chestvovali chlena divizii SS "Galichina". Facebook. 25.09.2023. URL: www.facebook.com/photo.php?fbid=313847571295169&set=a.216827900997137&type=320-2.5 (data zvernennya: 18.08.2024).
10. Detektor Media. Feyk. UkraYinski blzhentsi u Vrotslavi stvorili grafiti «Batko nash Bandera – dIti, ne vchItsya polskoyu, a vchIt ukraYinsku. 02.09.2024. URL: <https://disinfo.detector.media/post/ukrainski-bizhentsi-u-vrotslavi-stvorilyi-hrafiti-batko-nash-bandera-dity-ne-vchitsia-polskoiiu-a-vchit-ukrainsku> (data zvernennya: 08.09.2024).
11. KonventsIya pro status bizhentsiv. Verhovna rada UkraYini. Dokument 995_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (data zvernennya: 18.08.2024).
12. Moldavskie vedomosti. V polshe razgorelsya skandal iz-za Banderyi. 31.01.2024. URL: <http://www.evedomosti.md/news/v-polshe-razgorelsya-skandal-iz-za-banderyi> (data zvernennya: 14.09.2024).
13. Novosti Pervogo kanala. Andzhey Duda sravnil kievskiy rezhim s utopayuchim (vIdeo). Facebook. 20.09.2023. URL: www.facebook.com/100064478088503/posts/724096323082964 (data zvernennya: 23.08.2024).

14. Novosti Pervogo kanala. Germaniya i Polsha pyitayutsya vyistoyat pod natiskom ukrainskih bezhentsev – shokiruyushee povedenie, skandalnye vyihodki odna za odnoy. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=237636652569404> (data zvernennya: 18.08.2024).
15. RIA Novosti. Missiya NATO obernetsya dlya Ukrainy utratoy territoriy. Facebook. 05.04.2024. URL: <https://www.facebook.com/100064805375890/posts/677317741105066> (data zvernennya: 18.08.2024).
16. RIA Novosti. Polsha bolshe ne prinimaet migrantov, nesmotrya na novyye zakonyi Evrosoyuza. Facebook. 20.05.2024. URL: <https://www.facebook.com/100064626765942/posts/835603508603867> (data zvernennya: 25.08.2024).
17. RBK. Shoygu predupredil o namerenii Polshi okkupirovat Zapadnyuyu Ukrainu. Facebook. 09.08.2023. URL: <https://www.facebook.com/rbc.ru/posts/pfbid0kkUZrAEMTsHrzMUtkGwQjaqeQGSpxEvtAQKTRL2MhhxahgPty4DjRhKpr2ygJXNAI> (data zvernennya: 18.08.2024).
18. UNIAN. Rechnika MZS Polschi, yakiy vimagav vibachen vId Zelenskogo, zvIlnili. 14.10.2023. URL: <https://www.unian.ua/world/lukash-yasina-skandalnogo-rechnika-mzs-polschi-zvlnili-z-posadi-12424926.html> (data zvernennya: 10.09.2024).
19. Fokus. RosZMI vikoristovuyut pIdstavniy polskiy sayt dlya poshirennya sheykIv pro vIyskovu dopomogu KiEvu. 05.01.2023. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/543943-rossmi-ispolzuyut-podstavnoy-polskiy-sayt-dlya-rasprostraneniya-feykov-o-voennoy-pomoshchi-kievu> (data zvernennya: 22.08.2024).
20. Tsentr zhurnalIstskih rozslIduvan. DruzI okupatsIYi Krimu u NorvegIYi. 26.08.2020. URL: <https://investigator-mirror.org.ua/ua/investigations/227944/> (data zvernennya: 11.09.2024).
21. Lifenews_ru. Polsha sobiraetsya razorvat Ukrainu na kuski: chem zakonchitsya skandal mezhdU Varshavoy i Kievom. Facebook. 08.04.2023. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=681747700658106&set=a.607067404792803&type=3> (data zvernennya: 18.08.2024).
22. Oko.press. Polskie fejki, rosyjska dezinformacija. OKO.press tropi tych, ktorzy je produkujU. Niektorzy z nich nie istniejU. 05.03.2017. URL: <https://oko.press/polskie-fejki-rosyjska-dezinformacija> (data zvernennya: 10.09.2024).
23. Russian Foreign Ministry – МИД России. Проректор Дипломатической академии МИД России О.Г.Карпович. Facebook. 13.03.2024. URL: <https://www.facebook.com/100069392071612/posts/734975305492199> (data zvernennya: 18.08.2024).
24. Rzeczpospolita. Ciemna strona migracji. 25.01.2024. URL: <https://archiwum.rp.pl/artykul/1509578-Ciemna-strona-migracji.html> (data zvernennya: 18.08.2024).
25. Steigan.no. VAr vei til atomkrigen. Ola Tunander. 16.02.2023. URL: <https://steigan.no/2023/02/var-vei-til-atomkrigen/> (data zvernennya: 18.08.2024).
26. Wyborcza.pl. Młode Polki boją się, że Ukrainki ukradną im mężów? Pozytywne nastawienie Polaków do Ukraińców spade. 03.08.2023. URL: <https://wyborcza.pl/7,82983,30039221,mlode-polki-boja-sie-ze-ukrainki-ukradna-im-mezow-pozytywne.html> (data zvernennya: 18.08.2024).

References:

27. Berkowitz L. Some effects of thoughts on antisocial and pro-social influences of media events: a cognitive-neoassociation analysis. *Psychol. Bull.* 1984. №95. P. 410–27
28. Entman R. M. Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of communication.* 1993. №43.4. P. 51-58.
29. European Council of the European Union. How the EU helps refugees from Ukraine. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-response-ukraine-invasion/refugee-inflow-from-ukraine/#0>
30. Lang A. The limited capacity model of mediated message processing. *J. Commun.* 2000. №50. P. 46–70
31. Lazarsfeld P.F., Berelson B, Gaudet H. The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign. 1948. New York: Columbia Univ. Press
32. Perse E. Media Effects Models: Elaborated Models. In: Donsbach, W. The International Encyclopedia of Communication. London: Blackwell, 2008. P. 2896-2900.
33. Romaniuk V. Disinformation narratives of hate as a tool of escalating russia's war against ukraine (based on stopfake fact-checking project materials). *The Estonian Journal of Military Studies.* 2023. №23. P. 143-157.
34. Slater M.D. Reinforcing spirals: the mutual influence of media selectivity and media effects and their impact on individual behavior and social identity. *Commun. Theory.* 2007. №17. P. 281–303
35. Wenzel M. et al. The penetration of Russian disinformation related to the war in Ukraine: Evidence from Poland, the Czech Republic and Slovakia. *International Political Science Review.* 2024. №45.2. P. 192-208.

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.4

УДК 32:316.48(477)

МЕХАНІЗМИ ВЕДЕННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ У ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5085-3704>**Гарькавий Є. М., PhD, доцент Воєнної академії імені Євгенія Березняка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9684-5013>**Рубель К. В., к.і.н., доц., професор Воєнної академії імені Євгенія Березняка**

Проаналізовано ключові характеристики гібридного середовища, основні показники пропаганди як одного з ключових методів ведення гібридної війни РФ, цілі російської гібридної війни, етапність розгортання та ведення гібридного конфлікту, основні джерела можливих вразливостей у гуманітарній сфері, де ворог може проводити гібридні деструктивні впливи.

Встановлено, що загроза гібридної війни вимагає від державних інституцій особливих зусиль для посилення міжнародної співпраці у сфері безпеки. Динаміка сучасних міжнародних відносин показує, що сьогодні важливо рухатися до глобальної системи безпеки, яка може мінімізувати кібертероризм, кібервійни та кіберзлочинність.

Доведено, що гібридна війна в гуманітарній сфері характеризується цілеспрямованим когнітивним впливом на відповідні цільові аудиторії з метою викривлення адекватного сприйняття реальності та порушення діяльності соціальних груп, маніпулювання їхньою свідомістю та насадження вигідних для ворога наративів щодо розуміння тих чи інших актуальних явищ у житті суспільства. Тривала присутність російського масового продукту в межах українського соціокультурного середовища створювала можливості для подальшої трансляції та сприйняття гібридних інформаційних установок та фейків російської пропаганди.

Константовано, що в умовах війни суттєво знижується значення міжнародного права, зокрема таких його складових як право міжнародної безпеки, міжнародне гуманітарне право, міжнародне право масової інформації. Цілісність гуманітарного простору держави потребує загальнонаціонального культурно-комунікаційного середовища, що забезпечується пріоритетом функціонування української мови та мережі ефективних каналів культурних зв'язків, що охоплюють усе суспільство. Підсумовано, що для ефективної протидії загрозам гібридної війни та забезпечення ефективної системи національної безпеки держави важливим є формування комплексних, що дозволить своєчасно реагувати на гібридні виклики та небезпеки у суспільстві, а також проактивно формувати національну систему гуманітарної стійкості.

Ключові слова: гібридна війна, інформаційна агресія, гуманітарна сфера, гуманітарна політика, гуманітарна стійкість, національна безпека.

Harkavyi Y. M., Rubel K. V. Mechanisms of hybrid warfare in the humanitarian sphere

The authors analyze the key characteristics of the hybrid environment, the main indicators of propaganda as one of the key methods of Russian hybrid warfare, the goals of Russian hybrid warfare, the stages of deployment and conduct of a hybrid conflict, and the main sources of possible vulnerabilities in the humanitarian sphere, where the enemy can conduct hybrid destructive influences.

It is established that the threat of hybrid warfare requires special efforts from state institutions to strengthen international security cooperation. The dynamics of modern international relations show that today it is important to move towards a global security system that can minimize cyberterrorism, cyberwarfare and cybercrime.

It has been proved that hybrid warfare in the humanitarian sphere is characterized by targeted cognitive influence on the relevant target audiences in order to distort the adequate perception of reality and disrupt the activities of social groups, manipulate their consciousness and impose narratives favorable to the enemy in understanding certain current phenomena in society. The continued presence of the Russian mass product within the Ukrainian socio-cultural environment created opportunities for further transmission and perception of hybrid information attitudes and fakes of Russian propaganda.

It is stated that in times of war, the importance of international law, in particular such components as international security law, international humanitarian law, and international media law, is significantly reduced. The integrity of the humanitarian space of the State requires a national cultural and communication environment, which is ensured by the priority of the Ukrainian language and a network of effective channels of cultural relations covering the entire society.

It is summarized that in order to effectively counteract the threats of hybrid warfare and ensure an effective system of national security of the State, it is important to form a comprehensive system that will allow timely response to hybrid challenges and dangers in society, as well as proactively form a national system of humanitarian resilience.

Keywords: hybrid warfare, information aggression, humanitarian sphere, humanitarian policy, humanitarian resilience, national security.

Актуальність дослідження феномену гібридної війни детермінована потребою виявлення вузькоспеціалізованих напрямів протидії такій війні. В сучасних умовах основним середовищем здійснення гібридної війни є саме гуманітарна сфера, де завдяки технологіям когнітивної війни зміщуються акценти реалізації державної політики, викривляється сприйняття інформації громадянським суспільством, методами навіювання насаджується «необхідна» для суб'єктів впливу картина реальності з метою розмивання нацією власної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень. Проблематику ведення та протидії гібридним війнам та загрозам, зокрема у гуманітарній сфері, розглядали у своїх наукових працях значна кількість українських та зарубіжних дослідників, зокрема М. Гончар досліджував вплив гібридних воєн на гуманітарну сферу та енергетичну безпеку; А. Загороднюк аналізував особливості оборонних реформ у контексті протидії гібридній війні; М. Калдор розробила концепцію «нових війн», які часто включають гуманітарні аспекти; П. Померанцев спеціалізується на пропаганді, дезінформації та медійних аспектах гібридної війни; Г. Грант досліджував специфіку забезпечення національної безпеки в контексті гібридної війни, включаючи гуманітарні питання; Є. Магда досліджував проблематику інформаційної безпеки та гібридної війни.

Водночас сьогодні, в умовах складної воєнно-політичної обстановки, що характеризується зокрема періодичним обстрілами РФ цивільної інфраструктури, дослідження механізмів ведення гібридної війни у гуманітарній сфері потребує постійного оновлення та актуалізації.

Мета статті – проаналізувати специфіку протидії гібридним загрозам у гуманітарній сфері відповідно до сучасних тенденцій розвитку воєнно-політичної обстановки довкола України.

Виклад основного матеріалу. Для сучасних війн характерний дрейф від конвенційності до неконвенційності. З технічної (і технологічної) точки зору сучасними стали вважати війни четвертого покоління у західній класифікації. Їхній конвенційний різновид назвали мережецентричними війнами, а неконвенційні – гібридними. Визначення «гібридна» до сучасної війни стали використовувати на рубежі XX – XXI ст. [1].

Ключовими характеристиками гібридного середовища є:

- комплексність: гібридні положення включають різні аспекти: військові, інформаційні, кібернетичні, економічні, політичні тощо;
- комбінація методів: навмисне використання кількох різних методів, які використовуються один, для досягнення максимального впливу;
- неklasичний характер: гібридна ситуація не відповідає стандартним моделям традиційних воєнних конфліктів;
- за масштабом може бути як глобальним так й локальним;
- містить певні ознаки достовірності інформації, поєднані з емоційними маніпуляціями;
- орієнтоване на певну цільову аудиторію;
- може мати короткостроковий або середньостроковий вплив [2].

Загроза гібридної війни вимагає від державних інституцій особливих зусиль для посилення міжнародної співпраці у сфері безпеки. У сучасному суспільстві основним елементом гібридної війни є дії латентних сил, які безпосередньо є результатом ініціативи та фінансової підтримки представників різних держав. Динаміка сучасних міжнародних відносин показує, що сьогодні важливо рухатися до глобальної системи безпеки, яка може мінімізувати кібертероризм, кібервійни та кіберзлочинність [210].

У цих умовах гібридна війна в гуманітарній сфері характеризується цілеспрямованим когнітивним впливом на відповідні цільові аудиторії з метою викривлення адекватного сприйняття реальності та порушення діяльності соціальних груп, маніпулювання їхньою свідомістю та насадження вигідних для ворога наративів щодо розуміння тих чи інших актуальних явищ у житті суспільства. При чому ведення гібридної війни потребує використання передових технологій, прийомів та методів використання маніпулятивних технологій, психології підсвідомого тощо [3].

Розглядаючи гуманітарний простір у контексті гібридної війни та агресії, слід зазначити, що в історичному хронотопі він не лише створюється людьми, а й має зворотний зв'язок: активно формує людину в ньому. Вигідна для агресора зміна суспільної поведінки відбувається під впливом інформації і не може бути реалізована без залучення культурного простору кожної особистості. Основними джерелами впливу пропаганди є засоби масової інформації. Вони поширюють в інформаційному просторі певні культурні продукти з прихованим змістом, корисним для сторони, яка на них впливає. Необхідною умовою впливу агресора є зміна культурного простору. Коли медіа свідомо нав'язують людині цінності іншої культури, такий

вплив обов'язково матиме ефект. Отже, завдання такого впливу – створити у ворожому суспільстві атмосферу бездуховності, негативного ставлення до культури та історичної спадщини; маніпулювання суспільною думкою для створення політичної напруги; провокувати суспільно-політичні, національноетнічні та релігійно-конфесійні суперечки; дискредитація фактів історичної, національної самосвідомості людей, зміна системи цінностей; формування втрати волі до боротьби. Водночас вплив культури в ході такої війни також пов'язаний з поширенням чужої масової культури, яка має певне ідеологічне наповнення та реалізується через інструментарій пропаганди [4, с. 64].

До основних характеристик пропаганди як одного з ключових методів ведення гібридної війни рф відносять:

- 1) односторонність аргументів;
- 2) виправдання результатами;
- 3) байдужість до логічних роздумів і доказової бази;
- 4) емоційна мова і переконливі визначення;
- 5) «квазіодногосся»;
- 6) створення накопичувального повідомлення у медіа [5].

Ключові аспекти воєнної політики рф включають не лише традиційне поле бою, але й інформаційно-психологічну та інформаційно-технічну війну.

Інформаційна війна рф – постійний акт насильства, що слугує різним політичним цілям: ведеться в освітній, соціальній, оборонній, духовній сферах. Стратегія реалізується сучасними способами – широким простором можливостей інформаційно-психологічної війни та масштабними кібератаками [6].

Константою є те, що в умовах війни суттєво знижується значення міжнародного права, зокрема таких його складових як право міжнародної безпеки, міжнародне гуманітарне право, міжнародне право масової інформації тощо. Так само витісняються на другий план (іноді взагалі ігноруються) міжнародна боротьба зі злочинністю, міжнародний захист прав людини, міжнародно-правова охорона довколишнього середовища, міжнародно-правове регулювання економічного, науково-технічного та культурного співробітництва, деякі інші міжнародно-правові питання [7, с. 62].

Важливо акцентувати, що тривала присутність російського масового продукту в межах українського соціокультурного середовища створювала можливості для подальшої трансляції та сприйняття гібридних інформаційних установок та фейків російської пропаганди. Тому можемо констатувати, що державна гуманітарна політика є одним із ключових об'єктів гібридної війни й передусім спрямована на досягнення наступних цілей:

- вживлення в суспільну свідомість задалегідь підготовлених й вигідних противнику цінностей та ідей;
- дезорганізація культурної і мовної політики;
- розпорошення й відволікання уваги органів державної влади від ключових проблемних питань у гуманітарній сфері на другорядні;
- залякування власного народу образом ворога;
- залякування противника своєю владою [8].

В умовах гібридної війни гуманітарна політика розглядається як можлива «м'яка сила» впливів, здатна «розмивати» культурне й інформаційне середовище. Як зазначає Н. Стаффорд, після анексії Криму росією та війни в Грузії багато аналітиків, військових та інтелектуалів, включаючи колишнього міністра оборони Роберта Гейтса та колишнього радника з національної безпеки генерал-лейтенанта Х. Р. Макмастера, використовували термін «гібридна війна», щоб описати складну ситуацію, в умовах якої розвивається криза в Україні після подій військового вторгнення рф [9].

Цілі російської гібридної війни найкраще сформулювати як:

- 1) захоплення території без застосування явної або звичайної військової сили;
- 2) створення приводу для відкритих, звичайних військових дій;
- 3) використання гібридних заходів для впливу на політику України та політику країн Заходу й інших країн [10].

Аналіз механізмів гібридної війни у гуманітарній сфері дозволяє окреслити наступну етапність розгортання та ведення гібридного конфлікту:

1) тривала підготовча фаза, в якій агресор поступово нарощує невійськову та (опціонально) військову присутність, проникаючи в усі сфери життєдіяльності суспільства цільової держави. На цій фазі практично неможливо визначити чи є традиційні заходи впливу ознакою підготовки до гібридної атаки (аж до самого моменту фактичного нападу), адже більшість із заходів не є явно чи обов'язково протизаконними в цільовій державі, що суттєво ускладнює формування захисту від них.

2) фаза гібридної агресії, яка проявляється у безпосередньому нападі на цільову державу. При нападі реалізується стратегія прихованої агресії, тобто агресор намагається атакувати цільову державу з найменшим військовим втручанням, переважно, за допомогою контрольованих третіх осіб, формуючи дискурс внутрішнього конфлікту в цільовій державі. Безпосереднє військове втручання агресора здійснюється в критичні моменти або з метою досягнення остаточного успіху нападу, або для стабілізації обстановки (якщо сторона, що обороняється, ефективно здійснює опір агресії).

3) фаза «гібридного миру» – фаза стабілізації, де агресор вдається до закріплення своїх здобутків та фаза примусу протидіючої сторони до миру на умовах агресора. Цей примус здійснюється завдяки комплексному тиску на політичному, дипломатичному, економічному інформаційному та інших фронтах. За мінімальної військової присутності і за мінімального використання військових заходів, агресор продовжує реалізовувати активні заходи проти цільової держави та її союзників. В залежності від успіху політичного, дипломатичного, економічного та військового опору держави, що здійснює захист від гібридної агресії, ця фаза може перерости як в чергову фазу ескалації (як гібридної, так і традиційної агресії), або зберігати статус-кво до моменту вирішення конфлікту [11, с. 216].

У цих умовах відсутність цілісності й повноти гуманітарного простору негативно позначається на забезпеченні національної єдності та соборності України, становить суттєву загрозу її національній безпеці. Послідовне впровадження державної гуманітарної політики, яка у своїй основі спиратиметься на національно-культурні, історичні традиції Українського народу, сучасні соціально-економічні, політичні й соціокультурні реалії, сприятиме формуванню національної ідентичності, консолідації суспільства.

Цілісність гуманітарного простору держави потребує загальнонаціонального культурно-комунікаційного середовища, що забезпечується пріоритетом функціонування української мови та мережі ефективних каналів культурних зв'язків, що охоплюють усе суспільство. Саме у ході комунікації у єдиному мовно-культурному просторі відбувається національна консолідація, твориться національна ідентичність. Формування та забезпечення цілісності й повноти українського гуманітарного простору має бути віднесене до найважливіших національних завдань. Воно має шанс бути успішно вирішеним за умови широкого суспільного консенсусу та адекватних цілеспрямованих зусиль усіх гілок державної влади, структур громадянського суспільства, культурно-мистецької громадськості України.

Можемо виокремити основні джерела можливих вразливостей у гуманітарній сфері, де ворог може проводити гібридні деструктивні впливи:

- регіональні історично-культурні відмінності;
- несформованість загальнонаціональної ідеї, яка б забезпечувала консолідацію й інтеграцію суспільства;
- недостатність уваги і державної підтримки розвитку культурних індустрій;
- нечітка етнонаціональна політика держави;
- заполітизованість проблем у гуманітарній сфері (мова, історія, релігія часто використовуються як інструменти маніпуляцій в політичних цілях);
- повільні реформи і впровадження інновацій процесів у сфері науки й освіти;
- недостатність державної уваги до створення сприятливих умов для зростання творчого й інтелектуального потенціалу України;
- слабкий розвиток недержавних інститутів, як складової частини загальної системи захисту національних цінностей;
- слабка взаємодія між державними і недержавними (громадськими) структурами при формуванні та реалізації державної стратегії захисту національних цінностей;
- недостатня повнота й чіткість нормативно-правової бази, у сфері регулювання суспільних відносин, які стосуються захисту національних цінностей;
- слабка підготовка та низька ефективність механізмів підготовки і реалізації управлінських рішень у сфері захисту національних цінностей;
- падіння інтелектуально-освітнього рівня громадян, неефективність систем виховання й освіти;
- слабкий розвиток соціального капіталу тощо [12].

Україна також схильна до ризиків, які продукуються процесами глобалізації, котрі посилюються внутрішніми викликами і бар'єрами для побудови громадянського суспільства в державі. В українському варіанті можна спостерігати дві протилежні та багато в чому взаємовиключні тенденції. Із одного боку, владні структури останнім часом істотно посилюють внутрішній контроль за політичним і неполітичним життям суспільства, реставрують вертикаль. Із іншого боку, вони реалізують вимоги часу і головний тренд сучасного світу – вихід громадянського суспільства за межі контролю публічного управління, інтеграцію з іншими країнами, що передбачає ослаблення державного тиску на громадянське суспільство [13, с. 111].

У цих умовах передумовою гуманітарного розвитку є позитивна громадянська ідентичність – усвідомлення приналежності до національно-державної спільності як найважливішої характеристики життєвого досвіду і значущої для індивіда цінності. Держава даному контексті є важливим конструктом розвитку особистості та генератором важливих цінностей як гаранту реалізації гуманітарного потенціалу індивіда. Необхідно зазначити, що нація, яка ніяк себе не усвідомлює, не має майбутнього. Особливо гостро ця проблема стоїть в охопленому процесами гібридної війни сучасному контексті національної безпеки країни [14].

В умовах безперервної гібридної війни, інформаційно-психологічних операцій та інтервенцій, що розгортаються в її межах, для збереження національної ідентичності, стабільності українського суспільства та його розвитку, вагомим значення набуває провадження державою культурної та інформаційної політики, оскільки ці сфери без перебільшення постають простором для поширення пропаганди та деструктивних ідей, спрямованих на розхищення української державності, суспільства та його цінностей. Інформаційний простір безпосереднім

чином включає в себе циркулювання всіх культурних цінностей, артефактів, об'єктів і продукції масової культури, тому акцентування уваги саме на цих сферах має першочергове значення у розробці та впровадженні безпекових стратегій, що стосуються належного розвитку суспільства на засадах національних цінностей, інтересів, національно-культурної ідентичності та ін. Фактично інформаційна й культура політики виступають інструментами механізмів державного впливу на формування простору масової культури, і відповідно, від засад, на яких гуртуватиметься така політика залудить подальша стратегія розвитку культури, у тому числі сегменту масовокультурного продукту і креативних індустрій з позицій безпеки для суспільства [15].

Тому позитивні показники у напрямі формування національної ідентичності можуть пов'язуватись й з національно орієнтованою мистецькою діяльністю, що реалізується в цілому під егідою Міністерства культури та інформаційної політики України, що включає культурну політику, покликану забезпечити розвиток професійного мистецтва і кінематографії, включно з музичним, театральним, образотворчим, іншими видами сучасної професійної художньої майстерності. Даний напрям діяльності потенційно володіє значним арсеналом впливів на психологію, ментальність індивідуумів, що визначає особливий рівень його значення в системі формування національної самосвідомості громадян.

Отже, для ефективної протидії загрозам гібридної війни та забезпечення ефективної системи національної безпеки держави важливим є формування комплексних, що дозволить своєчасно реагувати на гібридні виклики та небезпеки у суспільстві, а також проактивно формувати національну систему гуманітарної стійкості.

Бібліографічний список:

1. Ablazov I., Harkavyi Y., Mokliak S. (2023). Information Security of the State Under Conditions of Hybrid Warfare: Mechanisms of Ensuring. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*. Vol. 26, No1, Special Issue. DOI : <https://doi.org/10.5782/kjhss.2023.51.63> (дата звернення: 08.08.2024).
2. Cullen P., Reichborn-Kjennerud E. (2017). Understanding Hybrid Warfare, Multinational Capability Development Campaign (MCDC). URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/647776/dar_mcdc_hybrid_warfare.pdf (дата звернення: 08.08.2024).
3. Сашук Г. М. Державне регулювання гуманітарної політики в умовах гібридної війни. *Політологічний вісник: зб-к наук. праць. КНУ ім. Т. Шевченка. К. : ТОВ «Вадекс», 2024. Вип. 92.* DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-88IX.2024.92.313-321> (дата звернення: 09.08.2024).
4. Телешун С. О. Управління людьми в нестабільному інституційному середовищі: світові тенденції та українські реалії. *Вісник НАДУ. Серія «Державне управління».* 2019. № 1. С. 60-66.
5. Think Tank reports on Russia's war of aggression against Ukraine. European Council. 2024. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/library/library-blog/posts/think-tank-reports-on-russia-s-war-of-aggression-against-ukraine/> (дата звернення: 09.08.2024).
6. Таркін В.П. Інформаційні війни у сучасному політичному просторі як феномен ХХ-ХХІ століття. Дис. д-ра філос. : 052. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2023. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/27051/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%92.%20%D0%A2%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%BD.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 10.08.2024).
7. Крутій В. О. Трансформація політичної системи суспільства в умовах гібридної війни. Дис. к.політ.н. : 23.00.02. К. 2018. 222 с.
8. Justifying the Unjustifiable: Russia's Aggression against Ukraine, International Law, and Carl Schmitt's «Theory of the Greater Space». *Chinese Journal of International Law*. URL: <https://academic.oup.com/chinesejil/article/22/3/409/7285836> (дата звернення: 09.08.2024).
9. The toll on Russia from its war in Ukraine, by the numbers. Atlantic Council. 2024. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/the-toll-on-russia-from-its-war-in-ukraine-by-the-numbers/> (дата звернення: 12.08.2024).
10. Roy D. (2023). How Bad Is Ukraine's Humanitarian Crisis a Year Later? *Foreign Affairs*. URL: <https://www.cfr.org/in-brief/ukraine-humanitarian-crisis-refugees-aid> (дата звернення: 12.08.2024).
11. Андрієвський Т. Г. Гібридна війна у політичному процесі: особливості проявів та засоби протидії : Дис. д-ра філос. : 052. Харків : Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, 2021. 259 с.
12. Reporters without borders. *World Press Freedom Index 2022*. URL: <https://rsf.org/en/index?year=2022> (дата звернення: 12.08.2024).
13. Пасічний Р. Національна безпека України в епоху глобалізації. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку.* 2012. Вип. 24. С. 108-112.
14. Гібридна війна: in verbo et in praxi : монографія. *Донецький нац. ун-т ім. Василя Стуса / заг. ред. Р. О. Додонова. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017.* URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13573/1/Khalikov_monografia.pdf (дата звернення: 12.08.2024).
15. Кравченко М. Гібридна війна: її фронти і методика. URL: <https://azov.org.ua/hibrydna-viina-yii-fronty-i-metodyka/> (дата звернення: 12.08.2024).

References:

1. Ablazov I., Harkavyi Y., Mokliak S. (2023). Information Security of the State Under Conditions of Hybrid Warfare: Mechanisms of Ensuring. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*. Vol. 26, No1, Special Issue. DOI: <https://doi.org/10.5782/kjhs.2023.51.63> (data zvernennia: 08.08.2024).
2. Cullen P., Reichborn-Kjennerud E. (2017). Understanding Hybrid Warfare, Multinational Capability Development Campaign (MCDC). URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/647776/dar_mcdc_hybrid_warfare.pdf (data zvernennia: 08.08.2024).
3. Sashchuk H. M. Derzhavne rehuliuвання humanitarnoi polityky v umovakh hibrydnoi viiny. *Politolohichniy visnyk: zb-k nauk. prats. KNU im. T. Shevchenka. K. : TOV «Vadeks»*, 2024. Vyp. 92. DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-88IKh.2024.92.313-321> (data zvernennia: 09.08.2024).
4. Teleshun S. O. Upravlinnia liudmy v nestabilnomu instytutsiinomu seredovysshchi. svitovi tendentsii ta ukraïnski realii. *Visnyk NADU. Seriiia «Derzhavne upravlinnia»*. 2019. № 1. S. 60-66.
5. Think Tank reports on Russias war of aggression against Ukraine. European Council. 2024. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/library/library-blog/posts/think-tank-reports-on-russia-s-war-of-aggression-against-ukraine/> (data zvernennia: 09.08.2024).
6. Tarkin V.P. Informatsiini viiny u suchasnomu politychnomu prostori yak fenomen KhKh-KhKhI stolittia. *Dys. d-ra filos. : 052. Odesa : Natsionalnyi uniersytet «Odeska yurydychna akademiia»*, 2023. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/27051/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%92.%20%D0%A2%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%BD.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (data zvernennia: 10.08.2024).
7. Krutii V. O. Transformatsiia politychnoi systemy suspilstva v umovakh hibrydnoi viiny. *Dys. k.polit.n. : 23.00.02. K. 2018. 222 s.*
8. Justifying the Unjustifiable: Russias Aggression against Ukraine, International Law, and Carl Schmitts «Theory of the Greater Space». *Chinese Journal of International Law*. URL: <https://academic.oup.com/chinesejil/article/22/3/409/7285836> (data zvernennia: 09.08.2024).
9. The toll on Russia from its war in Ukraine, by the numbers. Atlantic Council. 2024. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/the-toll-on-russia-from-its-war-in-ukraine-by-the-numbers/> (data zvernennia: 12.08.2024).
10. Roy D. (2023). How Bad Is Ukraines Humanitarian Crisis a Year Later? *Foreign Affairs*. URL: <https://www.cfr.org/in-brief/ukraine-humanitarian-crisis-refugees-aid> (data zvernennia: 12.08.2024).
11. Andriievskiy T. H. Hibrydna viina u politychnomu protsesi: osoblyvosti proiaviv ta zasoby protydiv : *Dys. d-ra filos. : 052. Kharkiv : Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichnyi uniersytet im. H. S. Skovorody*, 2021. 259 s.
12. Reporters without borders. *World Press Freedom Index 2022*. URL: <https://rsf.org/en/index?year=2022> (data zvernennia: 12.08.2024).
13. Pasichniy R. Natsionalna bezpeka Ukrainy v epokhu hlobalizatsii. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*. 2012. Vyp. 24. S. 108-112.
14. Hibrydna viina: in verbo et in praxi : monohrafiia. *Donetskyi nats. un-t im. Vasyliia Stusa / zah. red. R. O. Dodonova. Vinnytsia : Nilan-LTD*, 2017. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13573/1/Khalikov_monohrafiia.pdf (data zvernennia: 12.08.2024).
15. Kravchenko M. Hibrydna viina: yii fronty i metodyka. URL: <https://azov.org.ua/hibrydna-viina-yii-fronty-i-metodyka/> (data zvernennia: 12.08.2024).

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.5

УДК 34:316.774

КЛЮЧОВІ ФАКТОРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0572-9119>**Туренко В. Е., д.філос.н. ст. дослідник, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка**

У цій статті надається всебічний аналіз ключових факторів, які лежать в основі функціонування гуманітарної політики в умовах повномасштабної війни, розв'язаної Росією проти України. Підкреслюється важливість гуманітарної політики як ключового інструменту у протидії багатогранним формам інформаційної агресії, які все частіше стають невід'ємною частиною сучасних військових конфліктів. Основна увага приділяється тому, як просування гуманітарних цінностей, розвиток освітніх та культурних програм, захист прав і свобод громадян, підвищення рівня

медіаграмотності та посилення міжнародної співпраці можуть колективно служити надійними засобами протидії поширенню дезінформації та пропаганди.

Розглянуто стратегії, прийняті країнами Балтії та Скандинавії, такими як Естонія, Литва, Фінляндія та Швеція, які успішно зміцнили свою суспільну стійкість завдяки інтегрованим підходам до кібербезпеки, освіти в галузі медіаграмотності та підвищення обізнаності громадськості.

Ці приклади ілюструють, як добре розроблена гуманітарна політика, інтегрована в національні стратегії безпеки, може пом'якшити вплив інформаційної агресії, підтримати згуртованість суспільства та підвищити загальну національну стійкість.

Висновки цього дослідження особливо актуальні для зусиль України у протидії інформаційним війнам, які веде Росія, підкреслюючи необхідність проактивного та багатогранного підходу до гуманітарної політики в цьому контексті.

Ключові слова: гуманітарна політика, інформаційна агресія, медіаграмотність, кібербезпека, стійкість суспільства, міжнародна співпраця, війна Росії проти України.

Turenko V. E. Key factors in the functioning of humanitarian policy in the context of Russia's full-scale war against Ukraine

This article provides a comprehensive analysis of the essential factors underpinning the functioning of humanitarian policy amidst the full-scale war waged by Russia against Ukraine. The study underscores the significance of humanitarian policy as a pivotal tool in countering the multifaceted forms of information aggression that have increasingly become a hallmark of contemporary warfare. The focus is placed on how the promotion of humanitarian values, the development of educational and cultural programs, the safeguarding of citizens' rights and freedoms, the enhancement of media literacy, and the strengthening of international cooperation can collectively serve as robust countermeasures against the insidious spread of disinformation and propaganda. Furthermore, the article delves into the strategies adopted by Baltic and Scandinavian countries, such as Estonia, Lithuania, Finland, and Sweden, which have successfully bolstered their societal resilience through integrated approaches to cybersecurity, media literacy education, and public awareness initiatives. These case studies exemplify how a well-articulated humanitarian policy, integrated into national security frameworks, can mitigate the impact of information aggression, support societal cohesion, and enhance overall national resilience. The findings of this research are particularly relevant to Ukraine's ongoing efforts to counteract the information warfare tactics deployed by Russia, highlighting the necessity of a proactive and multifaceted approach to humanitarian policy in this context.

Keywords: Humanitarian policy, information aggression, media literacy, cybersecurity, societal resilience, international cooperation, Russia-Ukraine war.

Актуальність. В умовах сучасних геополітичних викликів, зокрема повномасштабної війни, розв'язаної Росією проти України, питання протидії інформаційній агресії набуває особливої актуальності. Інформаційна агресія стала потужним інструментом гібридної війни, спрямованої на дестабілізацію суспільства та підірив демократичних процесів. Водночас, гуманітарна політика, яка охоплює захист прав людини, соціальну справедливість, розвиток освіти і культури, стає важливим засобом протидії таким загрозам. Дослідження цього питання дозволяє виявити ефективні стратегії захисту суспільства від інформаційної агресії та сприяння його стійкості.

Аналіз останніх публікацій. Сучасні зарубіжні та вітчизняні дослідження зосереджуються на ролі гуманітарної політики у забезпеченні соціальної стабільності та згуртованості в умовах інформаційних атак. Зокрема, науковці розглядають вплив медіаграмотності, кібербезпеки та міжнародної співпраці на підвищення стійкості суспільства до дезінформації та маніпуляцій. Деякі дослідження також аналізують досвід окремих країн, зокрема Балтії та Скандинавії, у розробці національних стратегій протидії інформаційній агресії, що може бути корисним для України.

Метою статті є визначення ключових аспектів гуманітарної політики, які можуть бути ефективно використані для протидії інформаційній агресії в умовах повномасштабної війни. Автор прагне дослідити існуючі підходи та методи, що дозволяють підвищити стійкість суспільства до інформаційних атак, а також проаналізувати досвід країн, які вже успішно впроваджують такі стратегії.

Виклад основного матеріалу. Коли ми обговорюємо визначення «гуманітарної політики», важливо визнати її різноманітні інтерпретації, які залежать від контексту та дослідницького фокусу. Водночас спільною рисою є прагнення досягти гуманітарних цілей, зокрема захисту прав людини, забезпечення соціальної справедливості та розвитку освіти й культури з метою підвищення якості життя. У західній літературі гуманітарна політика часто визначається через такі аспекти:

1. захист прав і свобод людини: це включає заходи щодо гарантування та захисту основоположних прав і свобод людини.

2. соціальна справедливість: докладаються зусилля для забезпечення рівних можливостей, боротьби з дискримінацією та вирішення соціальних проблем задля досягнення більшої справедливості в суспільстві.

3. гуманітарні цінності: акцент робиться на просуванні та поширенні гуманітарних цінностей, таких як толерантність, визнання різноманіття та взаєморозуміння.

4. розвиток освіти і культури: політика спрямована на покращення освіти та культурного розвитку з метою сприяння всебічному прогресу суспільства.

5. гуманітарна допомога та реагування на кризи: надання допомоги під час природних катастроф, конфліктів чи інших криз, а також розробка стратегій для їхнього попередження є невід'ємною частиною.

6. глобальна співпраця: співпраця між державами та міжнародними організаціями є необхідною для вирішення глобальних викликів, таких як бідність та зміна клімату.

Тому слушно підкреслює Д. Демидко, що стратегія стабілізації та підвищення рівня національної безпеки в гуманітарній сфері повинна ґрунтуватися на вдосконаленні суспільно-владної взаємодії у процесі реалізації державної гуманітарної політики. Невідкладним завданням у формуванні нових управлінських підходів є забезпечення ефективної участі суб'єктів громадянського суспільства в процесах соціального партнерства в гуманітарній сфері. Виявлено, що не існує єдиної моделі суспільно-владної взаємодії, оскільки використання сталих підходів є неможливим в умовах трансформації соціуму. У період становлення громадянського суспільства особливого значення набуває утвердження цих атрибутів, їх стабільне функціонування та підтримка соціумом, що на сучасному етапі створює фундаментальний базис національної безпеки в гуманітарній сфері [1, с.9].

Відповідно, концепція гуманітарної політики може еволюціонувати та адаптуватися до сучасних викликів і потреб українського суспільства. Як справедливо зазначають вітчизняні науковці, «діяльність у соціокультурній сфері, політика щодо міжконфесійних, міжетнічних і мовних відносин, а також зусилля у сфері публічної дипломатії колективно сприяють соціальній стабільності, згуртованості та реінтеграції суспільства. Забезпечення прав громадян у різних сферах гуманітарної політики є основою для формування демократичного процесу, заснованого на інклюзивності, і сприяє загальному розвитку суспільства» [2, с. 128].

У свою чергу якщо говорити про «інформаційну агресію», то вона означає вид військової тактики, спрямований на вплив на громадську думку, втручання в демократичні процеси та формування негативних уявлень про інші країни чи організації. Ця стратегія включає використання інформаційних інструментів, таких як мас-медіа, соціальні мережі та інтернет-ресурси для поширення дезінформації, маніпуляцій і фейкових новин з метою досягнення політичних або військових цілей.

Українська дослідниця І. Патлашинська вдало зазначає, що російська пропаганда в першу чергу має на меті дискредитацію українського уряду, збройних сил і суспільства в цілому. Це включає поширення неправдивої інформації про нібито існуючих "неонацистів" в Україні, з метою зменшення значення і впливу України на світовій арені. Крім того, російська пропаганда наголошує на уявних проблемах із певними "нацистами" і "бандерівцями", які, начебто, пригнічують російськомовне населення в Україні. Однак, починаючи з 2014 року, Україна зробила значний прогрес у підготовці до інформаційної війни. Були створені чіткі канали комунікації із суспільством, запобігли поширенню паніки, а також посилили співпрацю з західними партнерами, що забезпечило надходження достовірної інформації про військові події. Як наслідок, Україна ефективно представила об'єктивну картину військової ситуації, розвіяла сумніви щодо ідентичності ворога та його можливостей [3, с. 87].

Функціонування інформаційної агресії охоплює кілька ключових аспектів, серед яких:

1. дезінформація: це включає навмисне поширення неправдивої або оманливої інформації з метою обману та маніпуляції громадською думкою.

2. створення наративів: розробка та поширення певних наративів, які відповідають інтересам агресора, часто спрямовані на дискредитацію цільової країни.

3. гібридна війна: інтеграція традиційних військових тактик з інформаційними та психологічними методами ведення війни для досягнення стратегічних цілей.

4. маніпуляція соціальними мережами: використання платформ соціальних мереж для поширення пропаганди, сіяння розбрату та підсилення розбіжних наративів.

5. кібернапади: використання кіберзасобів для компрометації інформаційних систем, порушення комунікацій і здійснення шпигунства.

6. психологічні операції (психологічні операції): застосування психологічних тактик для впливу та маніпуляції сприйняттям і поведінкою цільової аудиторії.

Розуміння цих аспектів є надзвичайно важливим для розробки ефективних заходів протидії інформаційній агресії. Важливо ідентифікувати та аналізувати різні форми інформаційної агресії, оскільки вони значно впливають на суспільство, політичні процеси та міжнародні відносини. Повномасштабна війна Росії в Україні підкреслює важливість фільтрації інформації, проведення якісного фактчекінгу та протистояння руйнівним інформаційним атакам з боку ворога. Хід цієї війни визначається не лише досягненнями на передовій, а й діями користувачів соціальних мереж, медіапрофесіоналів, громадських аналітиків та слідчих. Тому надзвичайно важливо відповідально ставитися до всього контенту – як того, який ми споживаємо, так і того, який поширюємо.

Дослідження інформаційної агресії в політичному контексті може здійснюватися за допомогою різних підходів і методологій. Ось деякі з ключових підходів:

- дослідження джерел інформації: ідентифікація джерел, що поширюють інформаційну агресію, аналіз їхньої структури та характеру, а також оцінка надійності та авторитетності інформації, яку вони поширюють.
- медіа-аналіз: вивчення реакції та взаємодії медіа з інформаційною агресією, ідентифікація медіа- та інформаційних тенденцій, а також аналіз вибору наративів, слів і образів, що використовуються в інформаційних матеріалах.
- аналіз соціальних мереж: моніторинг і аналіз впливу інформаційної агресії на соціальні мережі, вивчення взаємодії користувачів та виявлення ключових тем і тенденцій.
- контент-аналіз: аналіз текстів, зображень, відео тощо з метою виявлення явних або прихованих повідомлень і визначення ключових слів, тем і стилів, що використовуються в інформаційних матеріалах.
- аналіз аудиторії: вивчення характеристик та поведінки аудиторії, що взаємодіє з інформаційною агресією, ідентифікація цільових груп та їхніх особливостей.
- політичний контекст: розуміння політичного підґрунтя та обставин, що впливають на інформаційну агресію, дослідження цілей та стратегій політичних акторів, залучених до інформаційних кампаній.
- міжнародний контекст: аналіз впливу міжнародних факторів на інформаційну агресію російської федерації, визначення зовнішньополітичних цілей, які переслідуються через інформаційні кампанії.

Ці підходи сприяють комплексному розумінню інформаційної агресії та її впливу на політичні процеси. Адаптація та застосування цих методологій дозволяють ефективно вирішувати виклики, що виникають у сучасному суспільстві в умовах інформаційної війни. Ці принципи можуть бути використані як окремо, так і в поєднанні для всебічного аналізу інформаційної агресії Росії в політичному контексті.

Тому дійсно комплексний механізм реалізації державної гуманітарної політики у процесі становлення громадянського суспільства в контексті національної безпеки України базується на поєднанні функцій організаційно-процедурних, соціально-мотиваційних та просвітницько-освітніх управлінських блоків. Ці блоки складаються із сукупності засобів і методів, застосування яких органами публічної влади забезпечує координацію діяльності суб'єктів громадянського суспільства для ефективної суспільно-владної взаємодії з урахуванням національних інтересів у гуманітарній сфері. В умовах змінних соціально-гуманітарних чинників комплексний механізм реалізації державної гуманітарної політики в контексті національної безпеки держави повинен слугувати платформою для впровадження ефективних рішень на всіх рівнях публічного управління з науково-теоретичним обґрунтуванням.

Відповідно Д. Дуцик підкреслює, що повномасштабна війна висвітлила необхідність підвищення медіаграмотності серед посадовців різних рівнів, розробки ефективних методологій для залучення нових вразливих аудиторій (таких як жителі регіонів, окупованих після 24 лютого 2022 року), а також систематичного, якісно виконаного дослідження моделей споживання медіа серед громадян і їхнього сприйняття інформації. Такі дослідження повинні стати основою для розробки програм та проєктів із медіаграмотності [4, с. 246-247].

Отже, основна увага у боротьбі з такими потужними та різноманітними формами інформаційної агресії повинна бути зосереджена на гуманітарній політиці, зокрема у контексті захисту громадянських прав, культурної та освітньої сфер, а також суспільного порозуміння. У цьому зв'язку варто розглянути такі аспекти:

I. просування гуманітарних цінностей: держава повинна виступати засобом для поширення та підтримки гуманітарних цінностей, таких як толерантність, рівність та повага до прав людини. просування цих цінностей може слугувати противагою інформаційній агресії, спрямованій на підірвання цих принципів.

II. розвиток освітніх та культурних програм: необхідно впроваджувати ініціативи для сприяння взаєморозумінню та взаємоповазі між різними культурами і національностями. це може знизити вразливість суспільства до дезінформації та стереотипів, які поширюються через інформаційну агресію.

III. захист прав і свобод громадян: влада повинна забезпечити захист основоположних прав і свобод, включаючи свободу слова, право на інформацію та конфіденційність. захист цих прав може допомогти запобігти маніпуляціям та дезінформації.

IV. підвищення рівня медіаграмотності: необхідно впроваджувати програми та ініціативи для підвищення рівня медіаграмотності серед населення. люди з високим рівнем медіаграмотності менш вразливі до маніпуляцій та можуть критично оцінювати інформацію.

V. міжнародна співпраця та дипломатія: співпраця та дипломатичні зусилля є важливими для обміну найкращими практиками у сфері гуманітарної політики та захисту від інформаційної агресії. дипломатичні заходи можуть сприяти обговоренню та розробці міжнародних стандартів і норм у цій сфері.

VI. надання гуманітарної допомоги та підтримки: необхідно вжити заходів для допомоги тим, хто став жертвою інформаційної агресії. це може включати психологічну підтримку, громадську допомогу та інші заходи для пом'якшення впливу травматичної інформації.

Таким чином, гуманітарна політика може слугувати ефективним інструментом у боротьбі з інформаційною агресією, наголошуючи на суспільному розвитку, захисті прав людини та культурній і освітній інтеграції.

Як приклад, кілька країн розробляють стратегії з метою зменшення вразливості до інформаційної агресії та досягли певних успіхів у цьому напрямі. Ці приклади демонструють, що країни можуть ефективно відповідати на інформаційну агресію, впроваджуючи заходи для захисту своїх суспільств та розвиваючи гуманітарні підходи до інформаційної безпеки. Ось кілька прикладів:

А. Балтійські країни: Естонія вживає заходів для кібербезпеки та кіберзахисту, враховуючи інформаційні аспекти. Країна розробляє стратегії захисту від кібератак та впроваджує програми з підвищення медіаграмотності. Литва також посилює свою стійкість до інформаційної агресії, зосереджуючись на кібербезпеці та освітніх проєктах.

В. Скандинавські країни: Фінляндія активно підвищує медіаграмотність серед населення та інвестує ресурси в освітні програми, що спрямовані на розпізнавання дезінформації та маніпуляцій в Інтернеті. Співпраця з різними сегментами суспільства та просування критичного мислення також є ключовими аспектами. Швеція зосереджується на підвищенні стійкості свого суспільства до інформаційної агресії шляхом просування медіаграмотності та освітніх ініціатив [Див.: 5, с.178].

Висновки

У підсумку, проведені дослідження підтверджують важливість розробки та впровадження комплексної гуманітарної політики як одного з ключових інструментів у протидії інформаційній агресії в умовах повномасштабної війни Росії проти України. Гуманітарна політика, спрямована на захист прав і свобод громадян, розвиток освіти, культури та медіаграмотності, а також зміцнення міжнародної співпраці, здатна забезпечити стійкість суспільства до деструктивних інформаційних впливів. Досвід країн Балтії та Скандинавії свідчить про те, що інтеграція гуманітарних підходів у стратегії національної безпеки сприяє зміцненню національної стійкості та здатності ефективно протистояти зовнішнім загрозам.

У контексті України, яка продовжує протистояти російській агресії, особливо важливим є адаптація та впровадження найкращих міжнародних практик у сфері гуманітарної політики. Це включає посилення ролі громадянського суспільства, впровадження інноваційних підходів до освіти та культури, а також розвиток медіаграмотності як основи для критичного сприйняття інформації. Реалізація таких ініціатив дозволить не тільки захистити суспільство від інформаційних атак, але й сприяти його згуртованості та сталому розвитку в умовах сучасних викликів.

Таким чином, формування та реалізація комплексної гуманітарної політики є не тільки відповіддю на актуальні загрози з боку країни-агресора, але й фундаментом для побудови стабільного та захищеного суспільства, яке здатне протистояти будь-яким формам агресії російської федерації, зберігаючи при цьому свої цінності та демократичні основи.

Бібліографічний список:

1. Демидко Д. Л. Державна гуманітарна політика у становленні громадянського суспільства в контексті національної безпеки України [Manuscript]: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі публічного управління та адміністрування за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування. Харків: Національний університет цивільного захисту України, 2021. 214 арк.
2. Гуманітарна політика в Україні: виклики та перспективи. Аналітичний звіт. [Сінайко О. О. (кер. авт. кол.), Тищенко Ю. А., Каплан Ю. Б., Михайлова О. Ю., Валецький О. Л. та ін.]. Київ: НІСД, 2020. 126 с.
3. Дуцик Д. Формування соціальної стійкості та критичної медіаграмотності – до та під час війни. В А. Glapiak (Ed.), *Ukrainian media in the face of war: legal regulations and experiences* = *Українські медіа в умовах війни: правові норми та досвід*. Варшава: Видавництво Академії Військового Мистецтва, 2023. Рр. 241-248.
4. Патлашинська І. В. Сучасна російсько-українська інформаційна війна: завдання, методи та особливості використання. *Регіональні студії*. 2022. № 28. С. 84-87.
5. Clack, T., & Johnson, R. (2021). *The World Information War: Western Resilience, Campaigning, and Cognitive Effects*. Routledge, 300 p.

References:

1. Demydko, D. L. (2021). State Humanitarian Policy in the Formation of Civil Society in the Context of National Security of Ukraine [Manuscript]: Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy in Public Administration and Administration, Specialization 281 Public Administration and Administration. National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv, 214 s.
2. Humanitarian Policy in Ukraine: Challenges and Prospects. Analytical Report. (2020). [Sinaiko, O. O. (Ed.), Tyshchenko, Yu. A., Kaplan, Yu. B., Mikhailova, O. Yu., Valevskyi, O. L., et al.]. Kyiv: NISD, 126 p.
3. Dutsyk, D. (2023). Formation of Social Resilience and Critical Media Literacy Before and During the War. In A. Glapiak (Ed.), *Ukrainian Media in the Face of War: Legal Regulations and Experiences*. Warsaw: Publishing House of the War Art Academy, pp. 241-248.
4. Patlashynska, I. V. (2022). The Modern Russian-Ukrainian Information War: Tasks, Methods, and Features of Use. *Regional Studies*, No. 28, pp. 84-87.
5. Clack, T., & Johnson, R. (2021). *The World Information War: Western Resilience, Campaigning, and Cognitive Effects*. Routledge, 300 p.

СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.6

УДК 323.39: 327.5 (477)

**РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
У ПРОЦЕСІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ
В УКРАЇНІ І ПОЛЬЩІ**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5172-4661>**Калініченко Б. М., д. політ. н., доцент Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького**

Глибше розглянуто місце і роль громадянського суспільства у процесі демократичного транзиту. Наголошено на важливості дотримання і просування всіма підсистемами політичної влади обраного курсу в зовнішній і внутрішній політиці направлено на інтеграцію України до західної цивілізації, як розумної альтернативи всім іншим політичним проектам. На прикладі Польщі, як близької для України держави, показано комплексну і послідовну стратегію дій направлених на пришвидшений перехід від тоталітаризму до демократії. Показано позитивні результати проробленої роботи. Підкреслено важливість для України співпраці із Польщею у питаннях інтеграції до Європейського Союзу і НАТО. Оскільки посилення взаємин між двома країнами дасть можливість обом жорсткіше відстоювати власні геополітичні інтереси, зміцнювати обороноздатність, диверсифікувати постачання енергоносіїв та підвищувати вплив у регіоні. Боротьба із гібридними загрозами, які провокує РФ являється актуальним викликом для України і Польщі, зокрема у питаннях кібербезпеки і протидії фейкам. Інтенсифікація співпраці в усіх сферах із провідними державами світу такими як США, Велика Британія, Франція, Італія, Німеччина та іншими для досягнення стратегічних цілей України у боротьбі з військовою агресією РФ, зокрема в контексті гарантування суверенітету і територіальної цілісності нашої держави. Виокремлені основні фактори в політиці України, які допоможуть зміцнити не державний сектор і тим самим зняти ряд конфліктних ситуацій пов'язаних із мовним, релігійним, військовим та іншими питаннями, яким протягом останніх десятирічч не надавалося належної уваги.

Ключові слова: громадянське суспільство, Україна, Польща, громадська думка, дезінформація, фейки.

Kalinichenko B.M. The role of civil society in the process of democratic transit in Ukraine and Poland

The place and role of civil society in the process of democratic transit is considered more deeply. The importance of compliance and promotion by all subsystems of political power of the chosen course in foreign and domestic policy aimed at the integration of Ukraine into Western civilization, as a reasonable alternative to all other political projects, is emphasized. On the example of Poland, as a country close to Ukraine, a comprehensive and consistent strategy of actions aimed at an accelerated transition from totalitarianism to democracy is shown. The positive results of the work done are shown. The importance for Ukraine of cooperation with Poland in matters of integration into the European Union and NATO was emphasized. Because the strengthening of relations between the two countries will provide an opportunity for both to defend their own geopolitical interests, strengthen their defense capabilities, diversify the supply of energy carriers, and increase their influence in the region. The fight against hybrid threats provoked by the Russian Federation is an urgent challenge for Ukraine and Poland, in particular in matters of cyber security and countering fakes. Intensification of cooperation in all spheres with the leading powers of the world such as the USA, Great Britain, France, Italy, Germany and others to achieve the strategic goals of Ukraine in the fight against the military aggression of the Russian Federation, in particular in the context of guaranteeing the sovereignty and territorial integrity of our state. The main factors in the politics of Ukraine are singled out, which will help to strengthen the non-state sector and thus remove a number of conflict situations related to language, religious, military and other issues, which have not been given due attention during the last ten years.

Keywords: civil society, Ukraine, Poland, public opinion, disinformation, fakes.

Україна розпочавши демократичний транзит у 90-х роках ХХ століття пройшла значний шлях, пересуваючи штучний лімітроф, що утворився після Другої світової війни і на понад пів століття відділив її від західної цивілізації. Злочини совецького тоталітаризму були настільки масштабними, що більшість українців на референдумі 1991 року висловилися за початок нового незалежного шляху свого розвитку. Значна кількість громадян України успіх нової держави сприйняли, як власний, відчувши особисту відповідальність за спроможність відновленої держави, оскільки кожен з нас в тій чи іншій мірі, інколи ілюзорно, інколи цілком усвідомлено відстоював нові заборонені совецькій людині ідеали. Для нас Європа і Західний світ уособлює все те чого бракувало в СРСР: свободу, економічне зростання, демократичний політичний режим, культурну інтеграцію, безпеку, добробут, повагу до національних меншин. Тому з початком російського збройного вторгнення в Крим – 20 лютого 2014, початком війни на сході України – квітень 2014, а особливо з повномасштабним вторгненням РФ – 24 лютого 2022 року українці активно включилися в процеси протидії російській експансії зі сходу. Натомість, Російська Федерація будучи за своєю суттю тоталітарною країною намагається модифікувати геополітичний простір під свою ідеологію руського міра, яку сучасні дослідники ототожнюють із фашизмом і називають – рашизмом [1]. Однак російсько-українську війну не варто розглядати, як локальну. Це частина глобального протистояння сходу і заходу. І від результату «битви за Україну» залежить, чи вдасться Європейському Союзу і США втримати лідерство в світі у ХХІ столітті. До переваг західного світу можна віднести розвинене громадянське суспільство і вільні засоби масової інформації (ЗМІ), які є ключовим елементом так званого інформаційного суспільства, що динамічно набуває ваги на початку ХХІ століття. На користь цієї думки свідчить цитата дослідників Картунова О.В., Маруховського О.О. серед багатьох концепцій постіндустріального суспільства, інформаційного суспільства поширені «такі концепції, як: кіберсуспільства, технотронного, комп'ютерного, віртуального, цифрового, силіконового, хай-тек суспільства та багатьох інших» [2, с.33].

Місце та роль ЗМІ в суспільстві розглядаються в дослідженнях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Зокрема, питання взаємодії влади і засобів масової інформації розглядаються в працях вітчизняних дослідників В. Воробйова, Т. Добросколонської, В. Здоровеги, В. Іванова, О. Картунова, В. Лизанчука, К. Маркелова, О. Маруховського, В. Миронченка, А. Москаленка, Г. Почепцова, В. Різуна, А. Чічановського, В. Шкляра та ін. Проблеми формування і реалізації сучасної державної інформаційної політики досліджують В. Горбатенко, О. Гриценко, О. Дубас, Т. Кремень, І. Кресіна, А. Митко, Г. Почепцов, С. Чукут та ін. Спираючись на зазначені дослідження, в якості мети статті пропонується визначити рівень впливу сучасних ЗМІ на громадську думку, осмислити мас-медіа, як засобу протидії зовнішнім деструктивним впливам, показати можливість громадянського суспільства і ЗМІ у процесі подолання глобальних викликів та консолідації суспільства в питаннях безпеки.

За своїми атрибутивними характеристиками засоби масової інформації є важливим елементом громадянського суспільства і здійснюють потужний вплив на формування національної ідентичності, функціонування політичної сфери суспільства, стратегічне планування і тд. Таким чином утворюється інформаційний простір держави. Він фактично являється віртуальною матрицею масової свідомості в яку включені всі форми інтерпретації політичної реальності та суспільних цінностей. З огляду на них індивід будує своє мислення і поведінку. Цей важливий феномен був яскраво виражений у перші роки після повномасштабного вторгнення РФ на територію України 2022 року. Під впливом обурення від неспровокованого нападу і звірств російської армії проти цивільних осіб почалася масова українізація. Цей процес кратно підсилений медіа переріс у мейнстрім. Однак, зараз на третьому році відбиття агресії можна спостерігати зниження інтенсивності даної тенденції. Своєрідний відкат відбувся через особливості людської психіки. Яка потребує розрядки, оскільки потрібно докладати надзусиль, щоб тримати себе змобілізованими і максимально зібраними впродовж років розуміючи, що попереду невизначеність. Натомість, людині властива переміна настроїв в даному випадку вона може бути пов'язана із новим етапом війни, яка перейшла у довготривалу фазу. Для неї характерні інші настрої, тому вітчизняні ЗМІ будуть змушені шукати новий інструментарій і форми для втримання аудиторії та захисту власного інформаційного поля від деструктивних атак ворога. Про це свідчить падіння інтересу до загальноукраїнського інформаційного телемарафону «Єдині новини», який триває від початку російського вторгнення 24 лютого 2022 року і до тепер для забезпечення інформаційних потреб вітчизняної аудиторії щодо відбиття збройної агресії РФ. Нині жвавішають дискусії щодо змін в форматі марафону. Одна з провідних думок, повернути до ефіру сигнал загальноукраїнських каналів і дозволити їм готувати свої випуски новим поза загальноукраїнським телемарафоном. Однак, цього досі не було зроблено. Очевидно, мета – зберегти єдність громадської думки під час війни переважає над всіма іншими доцільностями. В такого рішення є логіка, обмежене інформаційне поле можна контролювати на предмет ворожих деструктивних атак і у разі потреби ефективно їх препарувати.

РФ являється екзистенційною загрозою не тільки для України. 21 квітня 1993 року в Білому домі відбулася зустріч між Президентом США Білом Клінтоном (1993-2001 р.) і Президентом Польщі (1990-1995 р.) Лехом Валенсою. На ній Президент Польщі висловив занепокоєння можливими спробами реваншу РФ за поразку у Холодній війні [3]. «Я був лідером революції в Польщі. Але я не розумію чи остаточні результати падіння комунізму. Зараз ми зіткнулися з посткомуністичним завданням побудови структур, які замінять комуністичне суспільство. Ключовою частиною цього процесу має бути посилення опори

на регіональне співробітництво. Нам потрібно використовувати Вишеградську групу і разом з тим розвивати співробітництво між Україною та Білорусією. Після десятиліть радянського домінування ми всі боїмося Росії. Важливо пам'ятати, що це перший випадок в історії, коли радянська армія покинула територію мирним шляхом: якщо Росія знову прийме агресивну зовнішню політику, ця агресія буде спрямованою по відношенню до України та Польщі, США намагаються запобігти цьому. Президент Буш мав рацію і розуміння необхідності міцного захисту Польщі, яку не можна покинути беззахисною, нам потрібен захист, ядром якого є США». З поданої цитати стає зрозумілим, що загрози які виходять із РФ адекватно усвідомлювали і почали їм протидіяти ще кілька десятиліття тому. Із трьох згаданих у даному контексті країн тільки Польща змогла досягти значного прогресу на цьому шляху. Натомість, Білорусь 8 грудня 1999 року створила так звану Союзню державу з РФ. Погодившись на єдиний політичний, економічний, культурний, митний, валютний, юридичний, гуманітарний та військовий простір. Таким чином Білорусь фактично відмовилась від міжнародних гарантій власного суверенітету і пішла в фарватері політики РФ. Це призвело до того, що О. Лукашенко в змові з В. Путіним під виглядом військових навчань розпочали збройну агресію проти України 24 лютого 2022 року тоді і зараз територія Білорусі є важливим плацдармом для військ РФ.

Іншими словами, демократичні сили в Білорусі зазнали поразки і авторитарний лідер О. Лукашенко зумів узурпувати владу і повернутися до совєцьких ідеологічних наративів. Таким чином матриця бачення майбутнього в Мінська і Москви співпали, відтак війна проти України для них стала логічним кроком на шляху до відновлення СРСР 2.0.

Згадані 1993 року у квітневій промові Леха Валенсі держави попри спільні кордони нині перебувають у різних, говорячи мовою термодинаміки, агрегатних станах. Білорусь втратила суверенітет, Україна свій відстоює на полі бою, а Польща зуміла, як зараз вбачається, остаточно порвати із комуністичним минулим і стати важливим елементом демократичного західного світу. Їй протягом 30 років вдалося здійснити вдалий демократичний транзит, розбудувати громадянське суспільство, вступити до Європейського Союзу, інтегруватися в НАТО, перейти до ринкових відносин і побудувати успішну економіку. Здійснені заходи на даному етапі, дають можливість Польщі убезпечити себе від посягань РФ. Враховуючи вищесказане та історичний аспект спорідненості Польщі і України. Можна з великою долею вірогідності сказати, що досвід і співпраця з Польщею має стати важливим підґрунтям для зміцнення Української держави і перемоги у війні з РФ.

Однак вже після закінчення військових дій Україні доведеться зіштовхнутися із рядом важливих внутрішніх викликів, яким вітчизняне суспільство не надавало достатньої уваги з 1991 року. В цьому контексті варто згадати цитату Президента України (2005-2010 р.) Віктора Ющенка: «У поляків національне питання вдалося глибше, це правда. Поляк один, ти його не розпиляєш. По мові ти його не розпиляєш, по пам'яті ти його не розпиляєш, по героям, Пилсудським ти його не розпиляєш, по культурі ти його не розпиляєш. Ксьонз один на всю Польщу і так далі. Але очевидно в них інші шанси були. І у відчай від цього прикладу не треба впадати, руки опускаєти, тому що це друга зовсім національна дорога. Якби у нас 150 років було на творення національної ідентичності, то ми ж зараз говоримо про націю як одну з найскладніших політичних категорій» [4]. Із вище зазначеної цитати ми можемо виокремити три найважливіші елементи для створення міцної держави це – армія, мова, віра. Нагадає слоган передвиборчої президентської кампанії Петра Порошенка. Щоб відійти від закидів щодо лояльності до певної політичної сили додамо до трьох ідеологем четверту, яку можна визначити, як «історична пам'ять». Автору публікації вбачається, що це найголовніші елементи навколо яких потрібно розбудувати нову після воєнну ідеологію Української держави. Сучасне високе місце Польщі на великій геополітичній шахівниці світу [5] багато в чому забезпечене увагою їх громадянського суспільства до збереження національної ідентичності, важливим маркером якої є мова. Уявіть якби українське суспільство було позбавлене конфліктних ситуацій довкола мовних питань. Актуальність якого підтвержене нещодавньою трагедією, що сталася у Львові де біля власного будинку пострілом у голову була вбита мовознавець Ірина Фаріон, яка наголошувала на важливості цього елемента для державотворення. Іншим чутливим фактором, який виник за активної участі РФ і досі провокує конфлікт в Україні це так званий Московський патріархат. Який використовується Кремлем для розхитування внутрішньої ситуації і дискредитації України на світовій арені. Польща маючи власні потужну Католицьку церкву учасниками якої є понад 94 відсотки громадян країни позбавлена зовнішнього деструктивного впливу на релігійну сферу.

Щодо питань безпеки Польща десятирічками поглиблювала співпрацю з США, що дало можливість пришвидшеними темпами вступити до НАТО. Також США профінансували програму переозброєння польського війська і продали їм сучасне озброєння, зокрема літаки Ф-16. Нагадаю, до України Ф-16 надійшли тільки 2024 року. Про послідовність політики і глибоке розуміння глобальних викликів свідчить ще одна цитата Леха Валенсі 1994 року. «Я вірю, що американський президент знову прийме виклик. Сполучені Штати, як і в минулому, залишаються незамінними для Європи у вирішальні моменти її історії. Я хотів би нагадати ваші слова, пане Президенте: «Безпека Сполучених Штатів залежить від безпеки країн між Росією та Західною Європою». У цих словах є глибока правда. У нас сьогодні немає ворогів, нам не потрібно тікати, відгороджуватися ні від кого, ні від кого. Але нам потрібно ще раз перестрибнути паркан. Повільний темп перетворень може зробити їх ілюзорними. Центральна Європа не може бути сірою зоною в порожнечі безпеки, нікудишньою землею, де може статися що завгодно. Це може стати

дестабілізуючим фактором для всієї Європи. Я хотів би, щоб під час Вашої каденції, пане Президенте, сфера демократії та стабільності розширювалася не лише на папері. Поляки добре знають зі свого минулого та теперішнього досвіду, чого варті паперові гарантії [6]. Важко не погодитися в даному контексті із Лехом Валенсою. Паперові гарантії у вигляді Будапештського меморандуму і набуття без'ядерного статусу (Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї/ Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons від 5 грудня 1994 р.) не вберегли Україну від військової агресії РФ. Кремль просто знехтував цим міжнародним договором в якому, нагадаю, він був одним із гарантом безпеки і територіальної цілісності України. Така ж доля спіткала і Мінські протоколи. Перед повномасштабним вторгненням 22 лютого 2022 року В. Путін оголосив про односторонній вихід із даного договору. Більшість експертів схильні вважати, що така доля буде у будь-яких домовленостей із РФ. Тому ті політичні сили, які вірять, що можна домовитися з Москвою і завершити нинішню Російсько-українську війну уклавши договір змушені будуть розчаруватися. Важлива атрибутивна характеристика нинішнього режиму в РФ це – діяти з позиції сили. Це властиво авторитарним політичним системам, оскільки влада тримається на авторитеті лідера і виконання будь яких домовленостей сприймається, як прояв слабкості, тому сподівання, що Росія виконуватиме взяті на себе зобов'язання марні. Тому чи не єдиним варіантом досягти миру і стабільності в Європі і світі – це модифікувати саму політичну сферу РФ, яка як муха в бурштині застрягла в попередній індустріальній фазі розвитку людства. Про це свідчить ще одна думка Леха Валенси сказана вже після початку збройної агресії РФ на Україну 2023 року – «Сьогодні Путін зробив серйозну помилку. Він об'єднав світ проти Росії. Навіть якщо ми допоможемо Україні перемогти Росію сьогодні, якщо ми спустошимо Росію, вона відродиться через 20 років і стане загрозою для наших онуків. Це виключно тому, що ми не допомагаємо Росії трансформувати її політичну систему. Це ніколи не йшлося про Сталіна чи Путіна – це завжди йшлося про російську політичну систему [7].

Отже, виклики які стоять перед Україною складні, але як доводить українське суспільство не є такими які не можна вирішити. Фактор Росії завжди буде впливати на українську політичну сферу, але результати спільної боротьби не дадуть почуватися агентам кремля в Україні комфортно так, як це було до 2022 року. Болісна трансформація української суспільної свідомості тиснутиме на громадський сектор у гуманітарній сфері, передусім у науці, культурі та релігії. Під тиском перетворень спровокованих війною більшість буде змушена перегляне своє ставлення до наведених вище чотирьох аспектів стабільності держави. Але найголовнішим є початок демократичних перетворень в самій Росії, допоки вона за своєю суттю буде тоталітарною країною, допоки буде існувати ідеологічний конфлікт не тільки з сусідніми країнами, а й із розвинутими країнами західного світу. Найбільшого тиску в цій боротьбі між Сходом і Заходом зазнаватимуть Україна, Польща, Країни Балтії, які є природнім лімітрофом і точками зіткнення цивілізацій.

Бібліографічний список:

1. Заборонити рашизм / В. Огнев'юк, В. Андреев, В. Брехуненко та ін.; за заг. ред. В. Піскун. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 252 с.
2. Картунов О. В., Маруховський О. О. Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій: монографія. Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2012. 344 с.
3. Clinton Digital Library Declassified/Documents concerning Poland [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/16198>
4. Ющенко: все про українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=t86hh3gFXOc&t=455s>
5. Бжезінський 3. Велика шахівниця. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.
6. Clinton Digital Library Declassified/Remarks by president lech walesa of poland in exchange of toasts with president clinton [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://clintonwhitehouse6.archives.gov/1994/07/1994-07-06-president-and-president-walesa-in-toasts-warsaw.html>
7. Interview with Lech Wałęsa, Nobel Peace Prize laureate and former President of Poland [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ibanet.org/Interview-with-Lech-Walesa>

References:

1. Zaboronyty rashyzm. (2023) / V. Ohneviuk , V. Andrieiev, V. Brekhunencko, M.Videiko, B. Humeniuk, I. Nyrych, L. Masenko, Yu. Mytrofanenko, V.Ohryzko, O. Palii, V. Piskun, P. Polianskyi, V. Serhiichuk, P. Cherneha ; za zah. red. V. Piskun. Kyiv : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka, 252 s.
2. Kartunov O. V. & Marukhovskiy O. O. (2012). Informatsiine suspilstvo: analiz politychnykh aspektiv zarubizhnykh kontseptsii: monohrafiia. Kyiv: Univertsytet ekonomiky ta prava «KROK», 344 s.
3. Clinton Digital Library Declassified/Documents concerning Poland [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/16198>
4. Yushchenko: vse pro ukrainsiv [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=t86hh3gFXOc&t=455s>
5. Bzhezinskyi, 3. (2000). Velyka shakhivnytsia. Lviv – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 236 s.

6. Clinton Digital Library Declassified/Remarks by president lech Walesa of poland in exchange of toasts with president Clinton [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <https://clintonwhitehouse6.archives.gov/1994/07/1994-07-06-president-and-president-walesa-in-toasts-warsaw.html>

7. Interview with Lech Wałęsa, Nobel Peace Prize laureate and former President of Poland [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.ibanet.org/Interview-with-Lech-Walesa>

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.7

УДК 327.5:352

ТЕНДЕНЦІЇ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОЦЕСУ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5769-7345>

Примуш М. В., д. політ. н., професор, професор Донецького національного університету імені Василя Стуса

Дослідження присвячено визначенню тенденцій здійснення процесу децентралізації у Європейському Союзі. Визначено етапи реалізації регіональної політики у Європейському Союзі та інтеграційних об'єднаннях, що передували появі ЄС у 1992 році. Особлива увага у статті приділяється розгляду принципу субсидіарності у Європейському Союзі. Підкреслюється, що у певних європейських країнах субсидіарність розглядається під різним ракурсом: для Великобританії, цей принцип означає розширення компетенції національної держави як перешкоду розвитку європейського централізму; для Німеччини характерно, що субсидіарність має припинити зазіхання ЄС на виняткові повноваження земель; для Іспанії притаманна думка, що субсидіарність не повинна торкатися відносин між державою та автономними областями. У дослідженні виділяються два умовні типи країн за типом адміністративного управління: перший тип – регіональні (регіоналізовані) держави – у них регіони мають автономний статус і мають повноваження в законодавчій та виконавчій сферах (Італія, Іспанія та Великобританія); другий тип держави – децентралізована держава – для цієї категорії характерно, що регіони мають компетенцію для ведення справ з регіональної проблематики, а також відповідно до національного законодавства є можливість вносити регламентаційні поправки до прийнятих законів і право відступати від низки положень на користь регіону, якщо це дозволено (Польща, Португалія, Ірландія, Чехія, Данія, Франція). Таким чином, можна сказати, що в європейських договорах тематика регіоналізації порушена досить розпливчато, і принцип субсидіарності може бути витлумачений по-різному, проте європейська регіональна політика, і, насамперед, реалізація програм через структурні та інші фонди Європейського Союзу, є загалом добре опрацьованим механізмом як в економічному, політичному, так і у правовому планах.

Ключові слова: децентралізація, субсидіарність, регіональна політика, Європейський Союз, місцеве самоврядування, управління територіальним розвитком.

Prymush M. V. Trends of implementation of the decentralization process in the European Union

A comprehensive analysis of the political discourse is carried out, which concerns the features of the The study is devoted to the determination of the trends in the implementation of the decentralization process in the European Union. The stages of regional policy implementation in the European Union and integration associations that preceded the emergence of the EU in 1992 are determined. The article pays special attention to the consideration of the principle of subsidiarity in the European Union. It is emphasized that in certain European countries, subsidiarity is considered from a different perspective: for Great Britain, this principle means expanding the competence of the national state as an obstacle to the development of European centralism; it is typical for Germany that subsidiarity should stop the encroachment of the EU on the exclusive powers of the states; for Spain, the inherent opinion is that subsidiarity should not affect the relationship between the state and the autonomous regions. The study distinguishes two conditional types of countries according to the type of administrative management: the first type – regional (regionalized) states – their regions have autonomous status and have powers in the legislative and executive spheres (Italy, Spain and Great Britain); the second type of state is a decentralized state – it is characterized by the fact that the regions have the competence to conduct affairs on regional issues, and also, in accordance with the national legislation, there is an opportunity to make regulatory amendments to the adopted laws and the right to deviate from a number of provisions

in favor of the region, if it is allowed (Poland, Portugal, Ireland, the Czech Republic, Denmark, France). Thus, it can be said that the topic of regionalization is discussed rather vaguely in European treaties, and the principle of subsidiarity can be interpreted in different ways, but European regional policy, and, above all, the implementation of programs through the structural and other funds of the European Union, is generally a well-developed mechanism both in economic, political and legal terms.

Keywords: decentralization, subsidiarity, regional policy, European Union, local self-government, management of territorial development.

Постановка проблеми. Однією з відмінних рис міжнародних відносин рубежу ХХ – ХХІ ст. стало посилення проявів регіональної ідентичності у відповідь на виклики глобалізації. Традиційно в Європі вимоги збільшення владних повноважень у рамках держави висувалися в регіонах, які мають певну історико-культурну та економічну своєрідність. Однак поступово процес децентралізації, що полягає у передачі повноважень на місця у внутрішньополітичній сфері, став поширюватися і в державах, регіони яких не мали яскраво вираженої специфіки.

Зовнішньополітична діяльність субнаціональних одиниць набула нового звучання, коли почалося обговорення проблем регіонів на високому рівні в рамках загальноєвропейських інстанцій. Для відстоювання проблем регіонів у 1985 р. було створено асоціацію «Асамблея європейських регіонів», у тому ж році в рамках Ради Європи було прийнято Хартію місцевого самоврядування. Голос регіонів у Європейському союзі (ЄС) почав звучати з появою у 1992 р. у Маастрихтському договорі принципу субсидіарності та з подальшим створенням Комітету регіонів ЄС. За три десятиліття свого існування Комітет регіонів не тільки еволюціонував з якогось форуму до інституту ЄС, що представляє «зріз» настроїв субнаціональних одиниць, а й став активним провідником ідеї децентралізації повноважень у системі управління ЄС та держав, що входять до нього. Новий статус регіонального рівня влади було закріплено у 2007 р. у Лісабонському договорі про внесення змін до Договору про Європейський Союз та Договору про заснування Європейського співтовариства. Здійсненням подібних ідей став займатися і Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи.

Реалізація процесу євроінтеграції передбачає більш активне залучення місцевих органів влади, і, насамперед, регіонів у політику Європейського союзу. Здійснення регіональної політики стало можливим завдяки введенню в дію принципу субсидіарності, що означало розмежування повноважень між європейською, національною, регіональною та муніципальною владою та делегування управлінських функцій на нижчий рівень влади. Розгляд концептуальних засад європейської регіональної політики, реалізації принципу субсидіарності та реформи європейських структурних фондів дозволить проаналізувати інституційний вплив процесу євроінтеграції на політико-адміністративну систему країн Європейського Союзу.

Метою статті є визначення тенденцій здійснення процесу децентралізації у Європейському Союзі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематиці децентралізації присвячені роботи багатьох вітчизняних вчених, таких як А.П. Лелеченко, О.І. Васильєва, А.Ф. Ткачук [1], А.П. Гижко [2], А.С. Ярошенко [3], М.М. Шкільняк., А.Ю. Васіна, А.Ф. Мельник, Г.Л. Монастирський [4], М.В. Примуш, Ю.В. Окуньовська [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Проте, незважаючи на те, що тематика є висвітленою серед вітчизняних науковців, дослідження таких механізмів реалізації децентралізації у Європейському Союзі, як, наприклад, субсидіарності, важливо та актуально для нашої держави.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з другої половини ХХ ст. у державах Західної Європи чітко простежується тенденція до виділення регіонів як особливих структур політичної та економічної діяльності держав. Так, у своїй діяльності структури об'єднаної Європи почали торкатися питань, які становлять інтерес не тільки для національної, а й для регіональної влади.

Одним із перших заходів Європейського об'єднання вугілля та сталі з питання ліквідації відсталого становища економік низки регіонів стала конверсія вугледобувних і металургійних виробництв, які занепадали. У преамбулі Римського договору 1957 р., який започаткував Європейське економічне співтовариство, було зазначено, що необхідно «зміцнити цілісність своїх економік та їх гармонійний розвиток шляхом скорочення відмінностей, що існують між регіонами, та ліквідації відсталості регіонів» [6]. Тоді ж у 1957 р. було створено Європейський соціальний фонд (ЄСФ), діяльність якого була спрямована на просування політики зайнятості та професійної освіти. У 1968 р. був заснований Генеральний директорат з питань регіональної політики при Комісії Європейського співтовариства. Однак політика перерозподілу коштів від багатих регіонів до бідних особливо ефективною не виявилася. Регіональна політика загалом зводилася до пошуку узгодженої концепції з урахуванням досвіду різних країн. Вважалося, що євроінтеграція автоматично сприятиме вирівнюванню регіональних відмінностей.

Наднаціональний початок у регіональній політиці став виявлятися лише з 1975 р., коли було утворено Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР), створений з метою фінансування комунітарної (тобто наднаціональної) регіональної політики. Тоді ж почався перехід від перерозподільної регіональної політики національних держав до ліберальної політики, що стимулює. Її пріоритет змістився з вирівнювання

регіональних відмінностей усередині держав до визначення завдань економічної доцільності. У 1986 р. після підписання Єдиного європейського акту було створено Європейський фонд орієнтації та гарантій у сфері сільського господарства, у результаті чого сільськогосподарські проблеми почали розглядатися разом з іншими питаннями регіональної політики.

Принципово новим етапом у регіональній політиці став рубіж 1980-1990 років. У 1989 р. відбулася реформа системи європейських структурних фондів, серед напрямів якої були зазначені питання такі як здійснення програмного підходу за участю регіональної та місцевої влади для створення комплексних програм (а не окремих проєктів при виробленні єдиної регіональної політики), так і партнерство, і мобілізація всіх рівнів влади. Внаслідок введення в діяльність ЄФРР концепції партнерства та програмування принципом дії для регіональної політики стало досягнення компромісу між наднаціональними, національними та регіональними рівнями влади. Так, при виробленні планів регіонального розвитку (виключно довгострокового характеру) стало необхідно проводити тресторонні консультації між Єврокомісією, державами-членами та регіональною владою.

Наступним важливим етапом у формуванні системи управління ЄС стало прийняття Договору про Європейський Союз (Маастрихтського договору) у 1992 р. У результаті проведення політики вирівнювання регіональних відмінностей набуло статусу одного з найважливіших завдань поряд із становленням спільного митного та валютного союзу, при цьому третина бюджету ЄС відтепер спрямовувалася на регіональні програми.

У Договорі вперше було запроваджено поняття субсидіарності. Відповідно до статті G Маастрихтського договору, що вводить статтю 3b у текст договору про заснування Європейського економічного співтовариства, «в областях, що не входять до його виняткової компетенції, Спільнота діє відповідно до принципу субсидіарності, якщо і оскільки цілі передбачуваної дії не можуть бути досягнуті достатньою мірою державами-членами і тому, внаслідок масштабності результатів передбачуваної дії, можуть бути успішніше досягнуті Спільнотою» [7].

В цілому, сенс принципу субсидіарності полягає в тому, що управління здійснюється на якомога нижчому рівні, а європейський рівень постає як додатковий по відношенню до національного.

У Європейському союзі ще до прийняття Маастрихтського договору дискусії про субсидіарність було розпочато його керівними органами з ініціативи Німеччини та її федеральних земель. Метою впровадження принципу була реалізація на практиці концепції «Європа громадян» для того, щоб рішення приймалися на рівні, що є найближчим кожному громадянину. Однак «обтикане» формулювання принципу субсидіарності дало ґрунт для різних інтерпретацій.

Щойно було запроваджено принцип субсидіарності, виникли питання: хто відповідає за перерозподіл повноважень між рівнями влади в ЄС, які не є ексклюзивними. Для деяких національних держав, наприклад, для Великобританії, субсидіарність означала розширення компетенції національної держави як перешкоди для розвитку європейського централізму. Позиція Німеччини полягала в тому, що субсидіарність має припинити зазіхання ЄС на виняткові повноваження земель. Іспанія, навпаки, вважала, що субсидіарність не повинна торкатися відносин між державою та автономними областями.

Можливість використання принципу субсидіарності для відступу від наднаціонального принципу при розробці «незручного» законодавства, зокрема, в галузі правил конкуренції, також сприяла його законодавчому закріпленню. Слід також відзначити думку, що існує, про протиставлення принципу децентралізації принципу субсидіарності. Децентралізація це передача прийняття рішень зверху вниз, тоді як субсидіарність – знизу вгору. Так, Франція володіє моделлю децентралізованого типу, де регіональна влада де-факто лише може апробувати прийняті нагорі рішення щодо цілей регіонального розвитку, тоді як у федеративній Німеччині – модель субсидіарного типу, оскільки землі мають спочатку чітку компетенцію та самостійно приймають рішення.

Можна стверджувати, що оптимальний варіант розвитку принципу субсидіарності – це поява європейської федеральної демократії, у якій суб'єктами федерації можуть бути і державні, і окремі регіони. Ця концепція представляє інтерес у зв'язку з наявністю деяких регіонів, які ще в 1993 році охарактеризовані японським економістом К. Оме «регіонами-державами». У статті, присвяченій нездатності держави ефективно управляти економічними процесами, К. Оме запропонував такі критерії регіонів-держав: зв'язок із глобальною економікою, а не з національною державою; наявність досить невеликої території для створення спільності між населенням регіону (від 5 до 20 млн осіб), але при цьому з оптимальною для розвитку економічно привабливою інфраструктурою [8]. Такими прикладами є Каталонія, північ Італії, Ельзас-Лотарінгія. Ці регіони можуть не співпадати не лише з адміністративними кордонами всередині держави, а й із зовнішніми кордонами. При розгляді наведених К. Оме прикладів стає очевидним, що територіальні структури мають різні владні повноваження. Проте «регіони-держави» здатні стати полюсами для збільшення темпів розвитку сусідніх відсталіх регіонів.

З початку 1990-х років відбулася низка реформ у сфері адміністративного управління у багатьох державах-членах ЄС. Можна виділити два умовні типи країн.

Перший тип – регіональні (регіоналізовані) держави. У них регіони мають автономний статус і мають повноваження в законодавчій та виконавчій сферах. Це Італія, Іспанія та Великобританія. Наприклад, в Італії п'ять регіонів зі статусом спеціальної автономії мають повноваження у майже тих же сферах, що й французькі

регіони – в галузях соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти, управління, тому немає нічого неможливого для розширення їх повноважень.

Другий тип держави – децентралізована держава. У ньому регіони мають компетенцію для ведення справ з регіональної проблематики, а також відповідно до національного законодавства є можливість вносити регламентаційні поправки до прийнятих законів і право відступати від низки положень на користь регіону, якщо це дозволено. Такий стан справ склався у Польщі, Португалії, Ірландії, Чехії, Данії, Франції. Проте обидва типи держав об'єднують раціональний підхід до системи адміністративно-територіального управління, що базується на збільшенні активної участі представників територіальної влади у політичному житті держави. У той самий час сам факт реформування системи адміністративно-територіального устрою у країнах Європи спонукає і Францію діяти у лоні децентралізаційних тенденцій.

Регіоналізація, що розгортається останніми роками в Європі, разом з принципом субсидіарності несуть у собі певні ризики.

Слід зазначити, що принцип субсидіарності став одним зі стимулів для прояву регіоналістських тенденцій, вселив надію в розум регіональних лідерів на утвердження територіальної автономії, зробивши їх до певної міри главами держав. Завдяки цьому почали розвиватися інформаційні центри територій, між регіонами підписуватимуться угоди високого рівня. У той же час слід визначити межі децентралізації, оскільки повноваження, що перетинаються, і непомірна заплутаність системи адміністративно-територіального устрою може призвести до її блокування.

Адміністративна децентралізація може породити й політичну регіоналізацію, що ґрунтується на ідентичності регіонів. Прагнення до задоволення інтересів регіонів за допомогою децентралістських тенденцій разом з нечіткими правовими рамками положень про роль регіонів у договорах ЄС може обернутися ініціативами щодо створення власних держав у рамках Євросоюзу. Наприклад, тема можливого оголошення незалежності Шотландії та Каталонії постійно порушується політичними колами даних територій.

Сказане вище дозволяє підбити деякі підсумки. Якщо в європейських договорах тематика регіоналізації порушена досить розпливчато, і принцип субсидіарності може бути витлумачений по-різному, то європейська регіональна політика, і, насамперед, реалізація програм через структурні та інші фонди ЄС, є загалом добре опрацьованим механізмом як в економічному, політичному, так і у правовому планах. Регіональна політика в ЄС формує відносини співпраці між економічними акторами та політичними інституціями для підвищення конкурентоспроможності регіонів. Однак гальмом для реалізації євроінтеграції є асиметрія між компетенцією регіональної влади та активізованою участю регіонів у європейському процесі євроінтеграції. Щоб максимально повно користуватися ресурсами регіональної політики, необхідно трансформувати власну національну систему.

Висновки. За час існування європейська регіональна політика пройшла кілька етапів. Якщо спочатку вона зводилася до заходів надзвичайного, але локального характеру, то згодом вона перетворилася на великомасштабний інструмент, що діє на постійній основі. На першому етапі європейська регіональна політика доповнювала інші заходи соціальної та економічної політики, згодом вона стала фактично однією з ключових умов для прискорення економічного зростання. Регіональна політика охопила собою все населення проблемних районів, а не лише окремих соціальних груп. Важливе й те, що, незважаючи на її еволюцію, у пріоритеті регіональної політики залишаються партнерство між різними рівнями національної влади та влади ЄС, співфінансованість програм усіма країнами-членами, а також програмний характер проектів, завдяки якому у фіксовані тимчасові періоди вирішуються конкретні, а не абстрактні проблеми.

Слід зазначити, що у зв'язку з тим, що держави мають транслювати принцип субсидіарності на внутрішні відносини з регіонами, виникає проблема диспропорції статусу субнаціональних одиниць. Відсутність уніфікації рівнів влади в державах Європи ускладнює подальше розширення регіональної складової принципу субсидіарності, а також не дає можливості Комітету регіонів досягти розширення своїх повноважень.

Таким чином, створення європейського політичного простору супроводжувалося активною участю представників місцевої та регіональної влади, які виконували роль посередників між ЄС та національною владою. Реформа європейських структурних фондів, на яких ґрунтується регіональна політика ЄС, відобразила намір Єврокомісії зробити свій внесок в інституційне будівництво місцевих органів влади та, по суті, регіонів. Формально цей процес було закріплено у тексті Маастрихтського договору, прийнятого у 1992 р., де містилося положення про створення Комітету регіонів.

Бібліографічний список:

1. Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. К. 2017. 110 с.
2. Гижко А. П. Світові практики впровадження децентралізації та їх досвід для України. *Політичне життя*. 2020. № 1. С. 22–29.
3. Ярошенко А. С. Адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування в контексті реформи децентралізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Вип. 68. С. 211–215.

4. Шкільняк М. М., Васіна А. Ю., Мельник А. Ф., Монастирський Г. Л., Удосконалення механізмів публічного управління та адміністрування в контексті реалізації потенціалу децентралізації. *Вісник економіки*. 2021. № 2. С.193-199.
5. Примуш М. В., Окуньовська Ю. В. Громада як основний елемент місцевого самоврядування. *Політичне життя*. 2022. № 3. С. 33– 37
6. Traité instituant la Communauté Economique Européenne 1957. Op. cit. Préambule. P. 11.
7. Treaty on European Union, signed at Maastricht on 7th February 1992 Op. cit. Art. 3b; Consolidated Version of the Treaty on European Union. Op. cit. Art. 5.
8. Ohmae K. The Rise of the Region State. *Foreign Affairs*. 1993. Vol. 72. Is. 2. Pp. 78-83

References:

1. Lelechenko A. P., Vasylieva O. I., Kuibida V. S., Tkachuk A. F. (2017). Mistseve samovriaduvannia v umovakh detsentralizatsii povnovazhen: navch. posib. K, 110 s.
2. Hyzhko A. P. (2020) Svitovi praktyky vprovadzhennia detsentralizatsii ta yikh dosvid dlia Ukrainy. *Politychne zhyttia*, 1. S. 22–29.
3. Yaroshenko A. S. (2021). Administratyvno-pravovyi status orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v konteksti reformy detsentralizatsii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Pravo*, Vyp. 68. S. 211–215.
4. Shkilniak M. M., Vasina A. Yu., Melnyk A. F., Monastyrskiy H. L. (2021). Udoskonalennia mekhanizmv publicnoho upravlinnia ta administruvannia v konteksti realizatsii potentsialu detsentralizatsii. *Visnyk ekonomiky*, № 2. S.193-199.
5. Prymush M. V., Okunovska Yu. V. (2022). Hromada yak osnovnyi element mistsevoho samovriaduvannia. *Politychne zhyttia*, № 3. S. 33– 37
6. Traité instituant la Communauté Economique Européenne (1957). Op. cit. Préambule. P. 11.
7. Treaty on European Union, signed at Maastricht on 7th February (1992) Op. cit. Art. 3b; Consolidated Version of the Treaty on European Union. Op. cit. Art. 5.
8. Ohmae K. (1993). The Rise of the Region State. *Foreign Affairs*, Vol. 72. Is. 2. Pp. 78-83.

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.8

УДК 32-027.21: 316.3: 061.2] (477+438)(0433)

НЕУРЯДОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ГРУПИ «ТРЕТЬОГО СЕКТОРУ» В ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5899-9370>

Волківський М. А., аспірант кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8485-7594>

Семенченко Ф.Г., д.політ.н., професор Київського національного університету будівництва і архітектури

Проаналізовано роль НУО в функціонуванні сучасного громадянського суспільства. Виявлено, що НУО може бути надано статус одного із трьох рівнів: консультативний, реєстровий і спеціальний консультативний; що всеосяжне об'єднання всіх видів НУО поділяється на дві основні категорії: ті, які обслуговують інших (і мають великі фінансові ресурси), називаються посередниками, а ті, які обслуговуються посередниками, називаються громадськими організаціями. Показано, що НУО мають різні акроніми, які часто використовуються суб'єктивно та взаємозамінно.

З'ясовано, що НУО, які називають групою «третього сектора» в громадянському суспільстві, відіграють кілька конструктивних ролей: вони можуть надати голос групам, які постраждали від глобалізації – проблеми прав людини, екологічні права, права релігійні спільноти, права тварин, проблеми студентів, жіночих груп, професійних асоціацій і утворюють дуже широку коаліцію. Ефективність НЕУ для громадянського суспільства є безсумнівною, їх кількість зростає в усьому світі, а їхні голоси в громадянському суспільстві стають сильнішими, оскільки вони представляють різноманітні глобальні проблеми. Систематизовані причини низької ефективності в діяльності НУО: невеликий членський склад, брак коштів, внутрішнє обмеження уряду, відсутність доступу до фізичних ресурсів, внутрішні системи стримувань і протидії тощо.

Виявлено, що НУО, орієнтовані на демократичні цінності, зазвичай відкидають авторитарне правління, будь то ліве чи праве, як за своєю суттю розбещуюче та експлуататорське.

Вони сповідують демократичний принцип, згідно з яким суверенітет належить народу. Відтак режими розглядатимуть НУО як політичну та соціальну силу для зміцнення плюралізму і стримування влади держави по відношенню до громадянського суспільства. Вони наголошують на ролі НУО як каталізаторів соціальних та інституційних інновацій та підкреслюватимуть важливість збереження незалежності НУО.

Ключові слова: неурядові організації, громадянське суспільство, громадські об'єднання, міжнародні організації, Демократичні цінностіУкраїна, Європа, США.

Volkivskiy M.A., Semenchenko F.G. Non-governmental organisations as groups of the 'third sector' in civil society

The role of NGOs in the functioning of modern civil society is analysed. It is found that NGOs can be granted the status of one of three levels: consultative, registered and special consultative; that the comprehensive association of all types of NGOs is divided into two main categories: those that serve others (and have large financial resources) are called intermediaries, and those that are served by intermediaries are called public organisations. It is shown that NGOs have different acronyms, which are often used subjectively and interchangeably.

It is found that NGOs, which are called the 'third sector' group in civil society, play several constructive roles: they can give a voice to groups affected by globalisation – human rights issues, environmental rights, rights of religious communities, animal rights, students' issues, women's groups, professional associations and form a very broad coalition. The effectiveness of NHRIs for civil society is undeniable, their numbers are growing worldwide and their voices in civil society are becoming stronger as they represent a variety of global issues. The systematic reasons for low efficiency in the activities of NGOs are systematised: small membership, lack of funds, internal government restrictions, lack of access to physical resources, internal systems of checks and balances, etc.

It was found that NGOs oriented towards democratic values usually reject authoritarian rule, whether on the left or the right, as inherently corrupting and exploitative. They profess the democratic principle that sovereignty belongs to the people. Therefore, regimes will view NGOs as a political and social force for strengthening pluralism and checking the power of the state in relation to civil society. They will emphasise the role of NGOs as catalysts for social and institutional innovation and stress the importance of preserving NGO independence.

Keywords: non-governmental organisations, civil society, public associations, international organisations, democratic values, Ukraine, Europe, the United States.

Вступ. Громадянське суспільство – це поняття, яке сьогодні в Європі стало звичним і повсякденним, ним навіть зловживають, а впровадження ідеалів громадянського суспільства стало одним із завдань соціальної політики Європейського Союзу та його держав-членів. Поняття сучасної демократичної держави містить у собі певну модель взаємовідносин держави і суспільства. Тобто, ця модель базується на припущенні, що існують непрохідні межі для державного втручання у сферу прав і основних громадянських свобод, і водночас вона встановлює правильну пропорцію між інтересами групи та інтересами суспільства.

Різноманітні визначення громадянського суспільства мають одну спільну рису: таке суспільство зберігає свою автономію від державних інституцій: щоб усунути всюдисущість держави та знайти якусь золоту середину між одержавленням і приватизацією людського співіснування, воно приходить з певною незалежністю від центрального уряду і з певним ступенем автономії для певних верств суспільства. Відсутність державного втручання в незалежні від політичної влади інституції, забезпечення самоорганізації суспільства та забезпечення відповідних рамок для реалізації суспільних інтересів є дуже важливими рисами, які визначають громадянське суспільство.

Архіважливу роль в ефективності організації функціонування громадянського суспільства відіграють неурядові організації (НУО). Згідно з основоположними документами ООН, НУО є «... некомерційною, добровільною групою громадян, яка організована на місцевому, національному чи міжнародному рівнях для вирішення проблем на підтримку суспільного блага. Орієнтовані на завдання та створені з людей зі спільними інтересами, НУО виконують різноманітні послуги та гуманітарні функції, доносять проблеми громадян до урядів, контролюють реалізацію політики та програм і заохочують участь зацікавлених сторін громадянського суспільства на рівні громади. Вони забезпечують аналіз і експертизу, служать механізмами раннього попередження та допомагають контролювати та виконувати міжнародні угоди. Деякі організовані навколо конкретних питань, таких як права людини, навколишнє середовище чи здоров'я. Їхні стосунки з офісами та установами системи Організації Об'єднаних Націй (ООН) відрізняються залежно від їх розташування та повноважень» [1, р.127-128].

Аналіз досліджень та публікацій. Концептуальні основи дослідження неурядових (самоврядних) організацій представлено в працях таких зарубіжних вчених, як: А. Вейсборд, П. Геррман, Л. Графф, Г. Доманські, Дж. Лавілл, Д. Льюїс, С. Маккарлі, Дж. Нобл, В. Пауелл, Р. Патнам, Т. Парсонс, П. Плау,

Е. Реверса, Л. Ремрайк, Дж. Девіс Сміт, Д. Стоун, А. Токвіль, Ш. Фелдман, Дж. Фішер, М. Харріс, Р. Хейя, Р. Хедлі, та ін.

У вітчизняній політичній науці є чималий доробок індивідуальних і колективних праць, де аналізується особливості функціонування неурядових громадських об'єднань та самоврядних організацій. Так сутність та роль самоврядних організацій у громадянському суспільстві досліджували наступні вчені: В. Авер'янов, О. Батрименко, В. Бех, Є. Бистрицький, А. Бодров, О. Вінніков, В. Горбатенко, Г. Зеленько, А. Колодій, О. Корнієвський, В. Кравченко, І. Кресіна, Ю. Левенець, А. Матвійчук, М. Михальченко, М. Ставнійчук, В. Цвих, В. Чалий, М. Шевченко, Ю. Шемшученко та ін.

Однак, проблематика функціонування неурядових організацій в умовах все ще потребує актуалізації та подальшого дослідження.

Мета статті – розкрити сутність та особливості функціонування неурядових організацій як групи «третього сектору» в громадянському суспільстві, їх ефективність па проблеми стримання.

Виклад основного матеріалу. Усі НУО є некомерційними організаціями зі статусом звільнення від податків. Однак не всі неприбуткові організації є або можуть бути НУО. Щоб відповідати вимогам, некомерційна організація повинна надавати перевірені фінансові звіти, мати мінімум два роки юридичного існування, мати місію, демонструвати демократичний/прозорий механізм прийняття рішень (статут, вибори посадових осіб та членів до наглядових рад), повинні бути в змозі поширювати інформацію серед своїх складових, де це необхідно, і виявляти фінансову підтримку з боку інших НУО, національних філій або окремих осіб. Після надання статусу НУО відповідне рішення переглядається кожні чотири роки, щоб зберегти цей статус.

Наприклад статус НУО ООН може бути надано на одному з трьох рівнів консультативним, реєстровим і спеціальним консультантом ECOSOC ООН з 19 держав-членів. Кількість НУО зросла з моменту їх створення в 1948 році з 41 до понад 20 000, які зараз входять до ECOSOC. Через складність статусу НУО, який надається іншими міждержавними організаціями, урядами та афілійованими системами ООН, кількість зросла до понад 30 000. *Консультативний статус*, найбільш запитуваний і наданий НУО, зазвичай надається великим міжнародним НУО, які мають широке міжнародне охоплення та чия робота відображає місію ECOSOC. *Реєстровий статус* надається тим НУО, які не підпадають під загальний консультативний або спеціальний статус. Зазвичай це нові НУО з вузькою та/або технічною спрямованістю, які мають офіційний статус в інших органах ООН (наприклад, ВООЗ, ЮНЕСКО, СОТ). Вони можуть час від часу робити корисні внески до ECOSOC. *Спеціальний статус* зберігається для НУО зі спеціальною компетенцією та обмеженими додатковими сферами діяльності з ECOSOC [2, с. р.3-26].

НУО, які називають групою «третього сектора» в громадянському суспільстві, відіграють кілька конструктивних ролей. У міжнародній політиці вони відіграють дуже активну роль і утворюють дуже широку коаліцію. Вони можуть надати голос групам, які постраждали від глобалізації: проблеми прав людини, екологічні права, релігійні спільноти, права тварин, студенти, жіночі групи та професійні асоціації. Неурядові організації мають різні акроніми, які часто використовуються суб'єктивно та взаємозамінно. Деякі з них називаються НКО (некомерційні організації), ОГС (організації громадянського суспільства), ОНР (організації низового рівня), МНУО (міжнародні неурядові організації), SNGOs ([глобальні] неурядові організації Південного регіону) та NNGOs ([глобальні] Північні неурядові організації).

Переваги статусу НУО включають участь у конференціях та симпозиумах, пов'язаних з ООН, подання доповідей на слуханнях комітетів і конференціях, а також створення форумів НУО разом із конференціями ООН чи інших конференцій. Форуми НУО часто проводяться разом із конференціями ООН, щоб вплинути на дебати в ООН. НУО також запрошуються надавати експертні свідчення на слуханнях уряду, а також пропонуються місця для зустрічей їхніх НУО в установах уряду. НУО також мають доступ до архівних документів ООН.

Всеосяжне об'єднання всіх видів НУО поділяється на **дві основні категорії**. Ті, які обслуговують інших (і мають великі фінансові ресурси), називаються *посередниками*, а ті, які обслуговуються посередниками, називаються *громадськими організаціями (ГО)* або низовими організаціями (ГНО). Посередники – це великі, як правило, добре відомі міжнародні неурядові організації (наприклад, Greenpeace, Human Rights Watch, OXFAM, World Relief і CARE), які походять зі штаб-квартирами в розвинених країнах і здійснюють операції в країнах, що розвиваються. Вони мають глибоку інфраструктуру та мають «розкіш» встановлювати як довгострокові, так і короткострокові цілі.

Навпаки, громадські організації зазвичай менші за розміром, сферою діяльності та фінансовими ресурсами, але мають великий членський корпус. Це зазвичай одержувачі товарів і послуг від посередників. Зазвичай вони можуть запропонувати лише короткострокові цілі, оскільки їхні потреби негайно потрібні членам. Міжнародні громадські організації, як правило, розбивають типи своїх НУО на менші категорії відповідно до їх акценту. Наприклад, Світовий банк буде співпрацювати з Oxfam International, організацією-посередником, щоб допомогти країні, що розвивається, а також співпрацюватиме з громадською групою, щоб розподілити допомогу районам або місцевим громадам у цій країні. Або Кардіологічна асоціація може профінансувати міську інформаційну кампанію місцевого ГО про хвороби серця, які вражають місцеве співтовариство в обраній країні.

Так звані посередницькі або міжнародні НУО сприяють розвитку громадянського суспільства шляхом моніторингу та адвокації з міжурядовими організаціями (МУО), а також шляхом розвитку (допомоги) або гуманітарної роботи на місцях (тобто в країнах глобального Півдня). Ці організації повинні остерігатися залежності від урядів або приватних зацікавлених сторін, які можуть вплинути на їх ухилення від своєї місії. Такий вплив може змістити відповідальність організації від громад, в яких вони служать.

Міжурядові організації (МУО) створюються договорами між урядами-членами, а також вони створюються як форуми, на яких уряди обговорюють нову політику та врегульовують конфлікти/суперечки. Рішення приймаються консенсусом. Світовий банк почав взаємодіяти з неурядовими організаціями в 1970-х роках, спочатку щодо екологічних проблем. Так, Світовий банк зі штаб-квартирою у Вашингтоні (округ Колумбія) пропонує позики з низькими відсотками, безвідсоткові кредити та гранти країнам, що розвиваються, на різні цілі (наприклад, навколишнє середовище, охорона здоров'я, інфраструктура, освіта тощо). Зараз Банк співпрацює з тисячами організацій громадянського суспільства (ОГС), наприклад громадські організації, громадські рухи, профспілки, релігійні групи та фонди. Хоча налагодити партнерство з МУО, державою та громадянським суспільством не завжди легко.

Позитивні державно-громадянські стосунки можуть сприяти не тільки доброму врядуванню, а й економічному зростанню. Належне врядування з громадянським суспільством, як вважають, викоринить корупцію [3, р.490], зменшить кількість захворювань, знизить рівень неписьменності та сприятиме ефективному наданню послуг [4, р.35-43]. Наскільки ефективні НУО для громадянського суспільства? Безсумнівно, кількість НУО зростає в усьому світі, а їхні голоси в громадянському суспільстві стають сильнішими, оскільки вони представляють різноманітні глобальні проблеми. Це на наш ризик, якщо ми заперечуємо їхнє існування або недостатньо використовуємо їх. Їх спритність у громадянському суспільстві робить їх благом для бенефіціарів або прокляттям для урядів чи конкуруючих компаній. Працюючи разом з урядами та бізнесом, НУО залишатимуться ефективними членами громадянського суспільства. Їхні голоси вказують на їхню широту, силу та вимогу бути повноправними учасниками громадянського суспільства.

Їхній зростаючий вплив може бути поряд із урядами, міждержавними організаціями та бізнес-спільнотою. Необхідно створити оновлені та уніфіковані стандарти підзвітності до повного визнання. Звичайно, це стосується всіх рівнів статусу, описаних раніше – консультативного, спеціального та реєстрового. Деякі НУО настільки малі або сільські, що виглядають як дирижабль на глобальному ландшафті НУО. Це правда, що кожна організація може мати потреби та місію, що відрізняються від іншої, але є багато таких, які мають додаткові цілі, які можна було б сформулювати під однією назвою. Зупинити хвилю надання статусу НУО було б «революційним» у нинішньому громадянському суспільстві.

Статус неурядової організації зменшується, якщо цей статус супроводжується незначною кількістю субстанції. Громадянське суспільство зараз як ніколи потребує спритності (в адвокації та програмній допомозі) НУО як посередників, так і громадських груп (ОГС). Громадянському суспільству потрібна якість взаємодоповнюючих альянсів, а не безліч організацій, задоволених статусом, який може не мати реального впливу. Обмеження статусу НУО та більш суворий перегляд надали б величезну можливість впливати на громадянське суспільство за допомогою сильніших прихильників і спонсорів, яких не чують уряди чи приватний сектор.

Невеликі або громадські групи повинні розглянути можливість приєднання до місцевих або регіональних груп однодумців, щоб отримати статус НУО. Такий процес забезпечить рівний статус групам та запропонує рівне становище з більшими міжнародними НУО. Є багато бідних менших некомерційних організацій, які зараз не мають засобів для доступу до міжнародного фінансування, і думається, що ці групи виграють від таких альянсів. Чи можуть НУО стати більш ефективними? Безумовно. НУО повинні мати своєчасні перевірки ефективності.

НУО можуть бути більш об'єктивними, коли є набір цілей місії НУО, які стосуються МУО або уряду, плани дій для досягнення цих цілей і графік досягнення цих цілей (навіть якщо розклад розтягується на багато років). Крім того, процес розгляду заявок від НУО та подальшого розгляду може допомогти оптимізувати шляхи спільної роботи НУО-однодумців – як групи захисту прав людини, навколишнього середовища, охорони здоров'я або за географічним положенням – на південь від Сахари, Східна чи Західна Європа, Близький Схід, Латинська Республіка Америка тощо. Зростаюча кількість неурядових організацій у всьому світі може неефективно роздувати громадянське суспільство, якщо неурядові організації не створюють союзів між собою для просування своїх справ. Для низових організацій особливо важливо створювати альянси на місцевому, регіональному та, можливо, транснаціональному рівні.

Звичайно, міжнародні неурядові організації будуть стрибати на менші групи, оскільки їхні внутрішні операції спочатку були створені для роботи в різних регіонах і країнах. Також має бути прозорий процес перегляду з оновленнями щодо дотримання неурядовими організаціями керівних принципів місії та підзвітності ООН. Допомога на розвиток є ще одним важливим джерелом для виявлення безлічі груп неурядових організацій, які, мимоволі залишені на неконтрольований перегляд статусу, можуть завдати непоправної шкоди громадянському суспільству. Неурядові організації, які надають допомогу в розвитку, працюють у тандемі з урядами та бізнесом. У своїй книзі економіст Дамбіса Мойо [5, р.37]. влучно пропонує

інший спосіб, за допомогою якого неурядові організації можуть стати більш ефективними, особливо з африканськими державними акторами [6].

Зокрема, окрім екстреної/гуманітарної допомоги Африці, західна допомога Африці увічнила бідність, якщо не погіршила її. У той час як допомога за планом Маршалла була в основному спрямована на фізичну інфраструктуру, допомога Африці пронизує практично всі аспекти економіки. Сьогодні в більшості бідних країн допомога здійснюється на державній службі, на рівні політичних інститутів, в армії, у секторі охорони здоров'я та освіти, інфраструктури, а вся допомога є ендемічною. Чим більше вона проникає, тим більше вона розмивається, тим більше зростає культура залежності від допомоги.

Через те, що вони можуть розраховувати на допомогу як на важливий фактор їхньої економіки, деякі країни стають залежними, а залежність притуплює підприємство. Така залежність пригнічує інвестиції, сприяє позбавленню громадянських прав і підтримує історично корумповані режими без санкцій. Уряди стають «підвладними» іноземним донорам і не підзвітні своєму народу. Таким чином, західні організації громадянського суспільства з добрими намірами – міжнародні та неурядові організації – повинні переоцінити свою місію допомоги за кордоном. Старе прислів'я навчити чоловіка ловити рибу тут актуальне. негайний мораторій на надання статусу НУО повинен бути введений, щоб міжнародні організації справді оцінили поточний статус перенасичення НУО та переглянула його формулу для надання більшого статусу НУО.

Через свій розмір, базу фінансування та доступ до різноманітних ресурсів і внутрішніх систем стримувань і противаг, деякі НУО-посередники, є дуже ефективними. *Багато невеликих громадських організацій не є такими ефективними через низку причин:* невеликий членський склад, брак коштів, внутрішнє обмеження уряду, відсутність доступу до фізичних ресурсів, внутрішні системи стримувань і противаг тощо. Однак після того, як НУО отримують міжнародно-визнаний статус, однією чи іншою міжнародною організацією, існують лише слабкі спроби перевірити результативність за допомогою заходів стримування та балансування.

У книзі «Поza межами чарівного бика» редактори Майкл Едвардс і Девід Халм обговорюють вимоги донорів і регуляторів (тобто державних установ), щоб НУО краще виконували свої цілі та програми [7, р.61-69]. Звичайно, розуміння управління НУО вже існує в усьому світі, але недостатньо уваги приділяється ефективній підзвітності перед зацікавленими сторонами. Структура інституційного розвитку реалізується лише тоді, коли управління НУО відповідає найкращим практикам.

Ефективність можна визначити в циклах, які визначають її пріоритетні питання. На початкових етапах становлення НУО займається баченням, місією та побудовою програми. У цей час робота, як правило, неформальна. Після початкової стадії НУО зацікавлена у зростанні своєї присутності, що вимірюється доступом до ресурсів. На цьому етапі дошка стає формалізованою та структурованою. Такий прогрес є обов'язковим для організацій, щоб підвищити свою ефективність. За словами Г. Куц «... фінансова та статутна підзвітність вимагає активної, пильної та функціональної ради, яка відчуває як юридичний, так і моральний обов'язок ... Така рада забезпечує набір заходів для забезпечення необхідних стримувань і противаг для належного обліку та звітування відповідно до узгоджених цілей ...» [8, р. 239].

У своїй статті «Оцінка діяльності НУО: труднощі, дилеми та шлях вперед» у книзі «Поza межами чарівної кулі» Алан Фаулер припускає, що тенденції оцінки ефективності продовжують зростати різними способами. Державне фінансування включає запити на вимоги дотримання суворих правил фінансових систем. Ще один спосіб, завдяки якому перевірка ефективності стає жорсткішою, полягає в зміні пріоритетів донорів. Пріоритети донорів щодо підзвітності мають доповнювати інституційну реструктуризацію країн-реципієнтів. Він також стверджує, що НУО є більш економічно ефективними, ніж уряди, в обслуговуванні бідних і маргіналізованих верств населення [9, р.174].

НУО усвідомлюють важливість оцінки своєї діяльності, проте в попередніх спробах оцінки були серйозні недоліки. Недоліки виникають через проблеми з тим, як ОГС мають представити себе перед різними громадськими/зацікавленими сторонами для підтримки громадськості, фінансування та надання послуг. Різні зацікавлені сторони використовують ОГС для різних цілей. Тому міжнародні НУО із зацікавленими сторонами (донорами) повинні доповнити своє фінансування та фінансову оцінку зацікавленими сторонами, які можуть проводити оцінку якості та контролю послуг для своїх членів або спільноти.

Назви «некомерційні та неурядові» можуть когось відштовхнути, оскільки, з одного боку, ці організації водночас є недержавними або приватними підприємствами. З іншого боку, організації також повинні бачити себе прозорими центрами звітності. Це стане гострою проблемою, оскільки багато її лідерів зараз набираються з корпоративного та консалтингового секторів. ОГС повинні стверджувати, що вони, на відміну від уряду чи бізнесу, не мають прямолінійного результату. Уряди оцінюють їхні виборці чи громадські прихильники, а бізнес – їхні акціонери. НУО часто підзвітні бенефіціарам, які можуть бути не в змозі покрити всю вартість того, що вони просять. Цих отримувачів не можна назвати споживачами наданих їм послуг. Таким чином, фінансова віддача не може бути єдиним показником діяльності НУО. Крім того, неурядові організації не можуть використовувати лише відгуки політичних процесів, які використовуються для легітимізації урядів. Тому вимірювання ефективності повинні включати комбінації обох модальностей.

Як стверджує Майкл Шпорлюк у своїй праці «Основи розуміння підзвітності міжнародних НУО та глобального належного управління», НУО повинні дотримуватися принципу «демократичної

підзвітності» [10, р. 347]. Великі міжнародні організації повинні нести відповідальність перед тими, на кого вплинули їхні дії чи рішення. Хартія підзвітності міжнародної організації забезпечує підзвітність через дотримання членами передового досвіду, а члени підзвітні своїм зацікавленим сторонам. Хартія служить серединою між громадськими організаціями і міжнародними неурядовими організаціями, які впливають на те, які рішення приймаються та як вони виконуються – і все це в методі прозорості.

Враховуючи мільярди доларів міжнародного фінансування, які зараз доступні НУО по всьому світу, не дивно, що у даний час спостерігається вибуховий ріст НУО. Проте, зважаючи на всі ці надходження фінансування [11, р.63], громадянське суспільство стоїть за стінкою, оскільки не тримає НУО під контролем. [12, 363] Легітимність, якої НУО прагнуть перед міждержавними організаціями та державними структурами, полягає в їх підзвітності. Деякі НУО саморегулюються та створюють власні контрольні списки досягнень.

Однією з багатьох причин зростання інтересу до НУО є усвідомлення того, що вони контролюють значну частку коштів, виділених на міжнародну допомогу. Тоді як кількість, розмір і складність НУО значно зросли протягом останніх десятиліть, їхні підходи до міжнародної допомоги ґрунтуються на суттєвому історичному досвіді. Розуміння цієї історії є важливим для розуміння їх поточного різноманіття.

Так, існує довга історія міжнародних волонтерських дій для надання допомоги жертвам війни та стихійні лиха, а також надання соціальних послуг бідним. Релігійні групи зазвичай брали на себе таку ініціативу. Зокрема, у 1647 році ірландські протестанти надіслали їжу як допомогу поселенцям у Північній Америці, які стали жертвами індіанських воєн. Приватні британські благодійні організації підтримували місіонерів і школи для індіанців, чорношкірих і бідних білих в Америці протягом більшої частини сімнадцятого та вісімнадцятого століть. У 1793 році приватні групи в Сполучених Штатах забезпечили добровільну допомогу біженцям, які втікали від революційних потрясінь у Санто-Домінго [12, р.174-175].

Американський Червоний Хрест був заснований у 1882 році. Основна міжнародна допомога та місіонерські товариства виникли в Європі та Америці в дев'ятнадцятому столітті. Приватні міжнародні ініціативи значно зросли під час Першої світової війни. Внески на харчування в Європу від благодійних організацій США під час війни склали щорічно 250 мільйонів доларів. Найстаріша з британських міжнародних благодійних організацій, Фонд «Врятуйте дітей» був заснований у 1919 році як наслідок опозиції до блокади Німеччини союзниками.

Багато великих міжнародних НУО зараз допомагають країнам, що розвиваються, були створені для допомоги жертвам Другої світової війни в Європі; до них входять католицькі служби допомоги та CARE. У міру післявоєнного відновлення Європи організації дедалі більше змінювали їх увагу до країн, що розвиваються. Особливі зусилля були спрямовані на допомогу біженцям від політичних конфліктів у Китаї, Індії, Кореї та на Близькому Сході. Помітна роль НЕУ України під час російської агресії.

Та все ж, більшість НУО знаходяться десь між крайнощами: скептично, якщо не підозріло ставляться до державної влади, але приймають необхідну функцію уряду. Вони є готовими працювати з урядом, коли з'являється можливість, що відповідають їхнім вимогам соціальної прихильності.

Уряди мають власний спектр орієнтацій. Вони також відрізняються за своєю здатністю нав'язувати бажану орієнтацію. Таким чином, деяким урядам це може сподобатися – для обмеження діяльності НУО просто бракує політичної та адміністративної сили, щоб це зробити. За диктаторських режимів, які заборонили опозиційні політичні партії та профспілки, ОГС можуть бути єдиною життєздатною формою політичної опозиції. У таких ситуаціях вони можуть розпочинати відносно нешкідливі проекти, орієнтовані на соціальне забезпечення та надання послуг, як захисне прикриття для більшої політичної діяльності або як затримку в очікуванні відкриття політичного простору.

Організації в багатьох країнах продемонстрували значну майстерність у створенні альянсів з тими в уряді, які водночас є впливовими та співчувають їх справі. Створення альянсу часто є свідомою політичною стратегією, спрямованою на забезпечення політичного захисту НУО та її діяльності. З часом альянс може стати основою коаліції, що проводить конструктивну політику змін, до яких НУО та відповідні посадові особи мають взаємне зобов'язання.

НУО, орієнтовані на демократичні цінності, зазвичай відкидають авторитарне правління, будь то ліве чи праве, як за своєю суттю розбещуюче та експлуататорське. Вони сповідують демократичний принцип, згідно з яким суверенітет належить народу. Відтак режими розглядатимуть НУО як політичну та соціальну силу для зміцнення плюралізму і стримування влади держави по відношенню до громадянського суспільства. Вони наголошують на ролі НУО як каталізаторів соціальних та інституційних інновацій та підкреслюватимуть важливість збереження незалежності НУО. Вони, як правило, з недовірою ставляться до формалізованих договірних відносин між НУО та урядом, які зменшують схильність і здатність НУО діяти незалежно.

Основне питання для технократа полягає в тому, чи є НУО більш економічно ефективними, ніж уряд, у наданні основних послуг. Навпаки, деякі громадські активісти можуть стверджувати, що питання є неактуальним і відображає відсутність розуміння справжньої діяльності НУО, яка має слугувати каталізатором соціальних змін. Було зроблено багато тверджень щодо економічної ефективності НУО. Загальний консенсус оціночної літератури, здається, такий, що НУО, які отримують офіційну допомогу на розвиток, є досить ефективними в охопленні віддалених бідних районів, але характерно слабкі в управлінні та плануванні.

Звичайно, НУО може бути дуже рентабельною, але не всі НУО є такими моделями ефективної діяльності та складного управління. НУО бувають різного розміру та компетенції. Деякі з них є великими та здатні впроваджувати програми національного масштабу, які є високорентабельними. Інші мають потенціал для цього, якщо спроможність буде розвинена. Треті не бачать себе в бізнесі надання послуг.

Громадські активісти, як правило, не займаються перевіркою того, чи є НУО важливим інструментом для просування політичної та економічної демократизації; вони сприймають це як даність. Хоча вони можуть шукати інноваційні підходи до обслуговування, які справді є ефективнішими та ефективнішими, їх основна мета полягає в тому, щоб перебудувати контроль над ресурсами та прийняттям рішень у спосіб, що розширить базу влади в громаді. Громадські активісти все більше зосереджуються на питанні справедливості, цікавляться питанням стійкості – екологічної, фінансової та організаційної. Боргова криза, соціальні та екологічні наслідки пов'язаних структурних політик коригування та зростання обізнаності про глобальну екологічну кризу тиснуть на громадських активістів, щоб вони поширили свої проблеми за межі рівня втручання для вирішення макрополітичних питань.

Висновки. Неурядовий сектор створив себе як відповідь на проблему прозорості та підзвітності в процедурах прийняття рішень, оскільки присутність третьої сторони з інтересами, відмінними від інтересів держави, могла б надати їм довіри. У зв'язку з цим існував так званий попит «першого покоління» у відносинах між державою та НУО. У певному сенсі це було задовільно вирішено, оскільки діяльність організації третього сектору була інституційно визнана та включена, головним чином Статутом ООН. Таке середовище, відносно стабільне та сприятливе для діяльності НУО, все ж спонукало до нового зростання їх кількості, і цього разу це супроводжувалося диверсифікацією цілей, функцій та діяльності.

З цього моменту їхня роль перестала бути просто моніторинговою і допоміжною у формулюванні та впровадженні політичних процедур. Багато з них є фінансово автономними, здатними створювати та виконувати власні програми з певною автономією щодо державної сфери. Така установка створила напругу між виниклими матеріальними потребами та нормативною базою, яка мала на меті врегулювати це питання. У зв'язку з цим проблема сприймалася як така, що має дві різні природи.

З одного боку, НУО почали чинити тиск на законодавчі зміни, які нададуть їм більше інструментів діяти з більшою автономією по відношенню до держави. У свою чергу, їхня нова діяльність означала перевірку ефективності. У результаті їхня легітимність стала проблемою, і виник запит на створення механізмів, здатних забезпечити прозорість і підзвітність власних механізмів прийняття рішень. З цього контексту виникає інший набір вимог, які ще не були задовільно засвоєні міжнародною нормативною системою. Напруга, спричинена діями НУО, пронизує невизначену ситуацію, у якій їхнє існування може виявитися вигідним або надзвичайно компромісним. Таким чином, як пропозиція для майбутнього порядку денного опитування, були визначені основні шанси та ризики НУО. Їх подальший розвиток може дати релевантне розуміння найкращого способу вирішення проблеми.

Бібліографічний список/ References:

1. Staniszki, J. (1991). Political capitalism. In: Poland. *East European Politics and Societies*, Vol. 5, N 1, pp. 127-141.
2. Starkey, K. & Madan, P. (2001). Bridging the Relevance Gap: Aligning Stakeholders in the Future of Management Research. *British Journal of Management*, 12 (SI), pp. 3-26.
3. Mafunisa, John Mutuwafhethu (2004). The Role of Civil Society in Promoting Good Governance in the Republic of South Africa. *International Review of Administrative Sciences*, 70, no.3, pp. 487-495.
4. Lucan, Way. (2014). Civil Society and Democratization. *Journal of Democracy*, pp. 35-43.
5. Moyo, Dambisa. (2009). *Dead Aid: Why Aid is Not Working and How There is a Better Way for Africa*. Farrar, Straus and Giroux, New York, 2009, pp.37-51.
6. Jenkins, J.C. (1987). Nonprofit organizations and policy advocacy. In W.W. Powell (ed.), *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*. New Haven, CT: Yale University Press, pp. 296–318.
7. Edwards, Michael & David Hulme (1996). Beyond the Magic Bullet: NGO Performance and Accountability in the Post-Cold War. *Kumarian Press, Inc.*, pp. 61-69.
8. Kuts, Svitlana (2000): The Role of the Private Sector in the Public Service of the Ukraine: Social-political Governance Perspective. *Public Management* 2(3), 329-347.
9. Fowler, A., (1995). Assessing NGO Performance: Difficulties, Dilemmas and a Way Ahead, in Edwards and Hulme, (eds.). *Beyond the Magic Bullet: NGO Performance and Accountability in the Post-Cold War World*, pp. 169-186.
10. Szporluk, Michael. (2009). A Framework for Understanding Accountability of International NGOs and Global Good Governance. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 16, no. 1, Proquest, pp.339-361.
11. Riemann, Kim D. (2006). A View from the Top: International Politics, Norms and the Worldwide Growth of NGOs. *International Studies Quarterly*, 50, no. 1, p. 62-76/
12. Sommer, R. (1977). Classroom layout. *Theory into Practice*, 16(3), 174-175.

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.9

УДК 321.017.21:32(460)

**ФРАНКІСТСЬКА ІСПАНІЯ В ПЕРІОД ПЕРЕХОДУ
ДО РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ, ДЕСАРРОЛЬІЗМУ
ТА «ЕКОНОМІЧНОГО ДИВА»**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5512-1542>**Іваницька О.П., д. і. н., професор, професор Донецького національного університету
імені Василя Стуса**

У статті зазначається, що особливий науковий та прикладний інтерес становить стратегія переходу Іспанії від автаркії до ринкової економіки. Вивчаються його механізми, особливості та здобутки. Одним із мотивів реалізації переходу до ринкової стратегії було, вказується у статті, нагромадження негативної соціальної енергії у суспільстві, що проявилось у страйковій боротьбі, виконанні завдань автаркії, зростанні інфляції й споживчих цін тощо. Авторка наголошує на тому, що успіхові в реалізації стратегії ринкової економіки сприяло набуття Іспанією повноцінної суб'єктності у міжнародних справах, співпраця з міжнародними фінансовими організаціями, яка аналізується у статті. У науковій розвідці аналізуються механізми запровадження ліберальної економіки, вказується, що режим зробив ставку під час другого етапу соціально-економічної політики на технократів, які розпочали з адміністративних реформ, а саме: ухвалено закон про юридичний режим державного управління, за яким було створено міністерство в справах уряду, в обов'язки якого входило розробляти закони, програми, проекти, врегульовувати конфлікти між урядовими структурами, запроваджено посаду заступника голови уряду, почалася реалізація планів економічної стабілізації тощо. Запровадження ринкових механізмів було успішним і призвело до високих темпів зростання і «економічного дива». Робиться висновок, сутність якого полягає у революційному результаті «економічного дива», а саме, у появі впливового середнього класу, який став запорукою і стабілізаційною основою трансформації і унікального переходу Іспанії від авторитаризму до повноцінної демократії.

Ключові слова: ринкова економіка, плани економічної стабілізації, десаррольїзм, опусдеїсти, МВФ, технократи, економічне диво.

Ivanicka O. P. Franco's Spain in the period of transition to the market economy, desarrrollism and the "economic miracle"

The article notes that the strategy of Spain's transition from autarky to a market economy is of particular scientific and applied interest. Its mechanisms, features and achievements are studied. According to the article, one of the motives for implementing the transition to a market strategy was the accumulation of negative social energy in society, which manifested itself in the strike struggle, the fulfillment of autarky tasks, the growth of inflation and consumer prices, etc. The author emphasizes that the success in the implementation of the market economy strategy was facilitated by Spain's acquisition of full subjectivity in international affairs, cooperation with international financial organizations, which is analyzed in the article.

The scientific research analyzes the mechanisms of the introduction of a liberal economy, it is indicated that the regime made a bet during the second stage of socio-economic policy on technocrats, who started with administrative reforms, namely: the law on the legal regime of state administration was adopted, according to which the ministry of affairs was created of the government, whose responsibilities included developing laws, programs, projects, settling conflicts between government structures, the position of deputy head of government was introduced, the implementation of plans for economic stabilization, etc. began.

The introduction of market mechanisms was successful and led to high growth rates and an "economic miracle". A conclusion is drawn, the essence of which lies in the revolutionary result of the "economic miracle", namely, the emergence of an influential middle class, which became the guarantee and stabilizing basis of the transformation and unique transition of Spain from authoritarianism to full-fledged democracy.

Keywords: market economy, economic stabilization plans, desarrrollism, opusdeists, IMF, technocrats, economic miracle.

З першими успіхами стратегії автаркії та державного регулювання, відбудовчими економічними процесами франкістський режим зазнав з середини 50-х років серйозних випробувань. Річ у тім, що величезні грошові видатки спричинили дефіцит державного бюджету, уряд змушений був вдаватися до перманентних емісій паперових грошей, що, у свою чергу, викликало інфляцію та зростання цін. До цього додалася холодна зима 1956 року, яка знищила весь урожай цитрусових, які склали 20 відсотків іспанського експорту. В лютому три тижні трималися морози: в Мадриді 14 – 15 градусів нижче нуля, у Вальядоліді – 17, Бургосі – 18. Ситуація була настільки драматичною, що міністр торгівлі Арбуруа, стурбований зменшенням валютних надходжень, мав намір відновити картки на пальне. Неврожай спричинив перебої в постачанні харчових продуктів: зникла картопля, олія. Уряд вдався до імпорту замороженого м'яса з США та Аргентини, картоплі з Данії та Голандії. Особливо важливим було забезпечити село насіннею картоплею. Але імпорт скорочувався через настання кризи валюти. Ціни росли: за два роки – на 40 відсотків. Щоб зменшити соціальну напругу, міністр праці видав декрет про підвищення зарплати на 25 – 27 відсотки, а в деяких інших секторах навіть більше. Та інфляція, яка вийшла з-під контролю, «з'їдала» підвищення зарплатні. В країні накопичувалася негативна соціальна енергія [1, р. 180–181].

Проте причини соціально-економічної та фінансової напруги були глибшими, аніж здавалося на перший погляд. Наприкінці 50-х років все очевиднішим ставало, що політика автаркії вичерпала себе, більше того, вона продукувала негативні явища: валютно-фінансову неспроможність країни, вузькість внутрішнього ринку, неучасть у міжнародному поділі праці. Так, валютні запаси знизилися з 220 млн доларів у 1955 році до 57 млн у 1958 році, дефіцит торговельного балансу досяг у 1957 році рекордної цифри – 387 млн доларів. Режим опинився на грані банкрутства щодо виконання міжнародних фінансових зобов'язань [2, с. 492; 1, р. 188–190; 3, р. 139–140].

Економічні прорахунки або, точніше, подальша неспроможність автаркії, яка, власне, виконала своє завдання, спричинили серйозні соціальні проблеми. На черзі дня постало питання про невідкладну заміну панівної економічної моделі в Іспанії і пристосування національного економічного життя до господарської системи передових європейських країн. Тим більше, що, починаючи з другої половини 1950-х рр. і з входженням Іспанії в міжнародні співтовариства, в середині країни поступово послаблювався державний контроль над економічним життям, що породжувало значний адміністративний хаос.

Іспанський каудильйо зробив несподіваний хід: пов'язав долю режиму і свою з «Опус деї».

Для більшості наших співвітчизників ім'я засновника цієї організації Хосе Ескриви де Балагера і назва його книги «Шлях» і досі невідомі. Лише згадка про католицький орден «Опус деї» («Божа справа») викликає якісь примарні асоціації, щось зв'язане з «таємничими силами імперіалізму», «всесвітньою змовою» та масонством.

Хосе Ескрива де Балагер (1902–1975) народився в іспанському містечку Бабастро. Юридичну освіту здобув у Мадридському університеті. Мав учений ступінь доктора права. Проте його приваблювала не стільки світська кар'єра, як високе апостольське служіння. В 1925 році відбулася висвята Хосе Ескриви де Балагера в сан священника. Тоді ж він приступив до роботи над своєю славнозвісною книгою, а згодом заснував нову релігійну організацію. 1941 року організація дістала церковний статус. Після війни католицький орден «Божа справа» був визнаний Святим Престолом. На цей час вплив цього ордену поширився далеко за межі Європи. Головна мета «Опус деї» полягала у відродженні католицизму. Вона поєднувала у собі ознаки «закритої» і разом з тим «відкритої» організації. Це досягалось шляхом запровадження багатоступеневого членства з різним статусом, різними обов'язками та привілеями. Загалом «Опус деї» орієнтувався на те, щоб її члени жили світським життям, обирали професії і таким чином ставали членами громадянського суспільства.

Лейтмотивом максим (повчань) книги Х. Ескриви де Балагера «Шлях» є праця, її звеличення, освячення, перетворення в божу справу, в «опус деї». «Вчись, працуй!» – цією настановою починається чимало максим «Шляху». Професійний обов'язок, професіоналізм оцінюються в праці як ознаки найвищих чеснот людини, що обрала «дорогу апостола». За повчаннями Х. Ескриви де Балагера, духовну досконалість можна досягти лише наполегливим навчанням, високою освітою та культурою [4, с.35].

Ось із такою організацією та її принципами по'язав своє життя і діяльність каудильйо. Тоді під впливом «Опус деї» перебували вже чимало високопоставлених інтелігентів, менеджерів та політиків франкістської Іспанії, що врешті-решт забезпечило їм широку участь у державних справах. 25 лютого 1957 року каудильйо сформував новий уряд, в якому основні посади в господарських міністерствах зайняли опусдеїсти. Преса спочатку кваліфікувала їх як технічних спеціалістів, а згодом – як технократів. А. Ульєстрес, університетський професор економіки, приймаючи повноваження міністра торгівлі, заявив: «Мій досвід у сфері приватного підприємництва завжди повертає мене до почуття реальності й практичного життя». У такому ж дусі висловився і міністр з координації економіки Вільяльві: «Не очікуйте від міністерства і від цього уряду спектаклю або чудес». Але чудеса сталися, оскільки це не була проста зміна команди, це була зміна політики. Якщо сам каудильйо не знав, що робити в економіці, зате він знайшов тих, хто знав не тільки що робити, але і як робити [5, р. 252].

Тоді ж, у другій половині 50-х – на початку 60-х років, франкістська Іспанія повністю вийшла з міжнародної ізоляції, стала членом ООН та її різноманітних органів і спеціалізованих установ, зокрема Організації європейської економічної співпраці, Міжнародного валютного фонду та Міжнародного банку

реконструкції та розвитку.

Важко сказати, чи передбачав каудильйо всі обриси своєї майбутньої економічної політики. Він побоювався цілковитої відмови від директивної економіки, що могло породити хаос. До того ж Франко завжди відчував відразу до лібералізму і це почуття поширювалося в нього і на економіку. Наймовірніше, даючи дорогу опусдеїстам, генералісимум сподівався пристосувати режим до тодішніх умов.

Найконсервативнішим виявився Карреро Бланко, який покладався лише на автаркію та загальну мобілізацію природних ресурсів. З ним солідаризувався Суансес, директор ІНІ. Щоправда, Карреро Бланко підтримав каудильйо в його діях, і саме він організував урядову команду з молодих професіоналів-технократів. Найщирішими прихильниками радикальних змін були члени «Опус деї»: міністр фінансів Наварро Рубіо, адвокат за фахом, вже згадуваний Ульєстрес та Лауреано Лопес Родо, монархіст, професор адміністративного права, висуванець Карреро Бланко. Саме ця трійця визначила економічне майбутнє країни. Молоді й енергійні міністри сприяли створенню нового іміджу франкістського режиму. Вони ініціювали ліберальну економічну політику, запровадили новий стиль управління, без пихатості та риторики, що було характерно для міністрів-автарктистів. У суспільстві по-різному тлумачили прихід до влади технократів: то як захоплення влади опусдеїстами, то як «хитрий хід Франко». Але фактично це була відповідь каудильйо на потребу часу.

Міністри-технократи були налаштовані рішуче, хоча інколи їм бракувало єдиної цілісної та погодженої програми. Почали вони з адміністративної реформи. В лютому 1957 році Лопес Родо підготував закон «Про юридичний режим державного управління», який був схвалений влітку того ж року. За цим законом було створено міністерство в справах уряду, в обов'язки якого входило розробляти закони, програми, проекти, врегульовувати конфлікти між урядовими структурами. Введено також посаду заступника голови уряду, ним став Карреро Бланко. Лопес Родо, розуміючи, що життєздатність режиму цілком залежить від особистої присутності каудильйо, прагнув перетворити його в більш надійну структуру інституцій, що спирається на конституційні закони. Наступним кроком став закон (1958 рік) про укладення колективних договорів, спрямований на попередження страйків. У 1958 році був укладений один колективний договір, у 1959 – 179, у 1962 – 412. Наварро Рубіо вдалося затвердити державний бюджет на 1958 рік з профіцитом. Він провів також податкову реформу, яка збільшила фінансові надходження у бюджет, запровадив єдиний реальний обмінний курс песети (42 песети за один долар), скасувавши нереальний офіційний курс (5 песет за один долар), відкрив, хоча і невеликі, але можливості для надходження іноземного капіталу. Цим, власне, завершилася перша фаза реформ [1, р. 193; 6, р. 481–484; 2, с. 504–506].

Друга фаза почалася з переговорів Наварро Рубіо з Міжнародним валютним фондом про підготовку плану економічної стабілізації для Іспанії. Франко відбувся реплікою: «Ще не прийшов час». Міністру фінансів довелося докласти немало зусиль, щоб переконати каудильйо у протилежному. Він згадав карткову систему, нестачу палива і нарешті висловив намір подати у відставку. Каудильйо не міг збагнути вимогу МВФ щодо нової конвертації песети, яка дозволяє іноземцям купувати за один долар в Іспанії більше, ніж іспанцям в США. Тоді Рубіо у відчай запитав: «Допустимо, що ми повернемося до карток, але що з нами буде, якщо від морозу знову загине урожай апельсин?». Міністр зачепив найчутливішу струну в серці каудильйо, він хотів бачити Іспанію процвітаючою, а іспанців заможними. Франко здався і дозволив офіційні переговори з МВФ. Відтепер, ставши на бік технократів, генералісимум послідовно захищає цих міністрів від критики, а згодом визнає, що цей план треба було втілювати в життя раніше. Він погодився навіть на те, що завжди вважав «свята святих», – скорочення військового бюджету. В липні 1959 року було підписано «План економічної стабілізації», який передбачав виконання програми-мінімуму: поступове скасування адміністративного контролю над господарською діяльністю, цінами та зарплатою, девальвацію песети з 42 до 60 песет за один долар, її конвертацію, ліквідацію дефіциту державного бюджету, відмову від обмежень у зовнішній торгівлі та переведення імпорту на режим митного регулювання. Коли генсек Руху Арресе, якого Франко залишив в уряді на посаді міністра житлового будівництва, почав публічно критикувати Рубіо та його реформи, каудильйо відправив його у відставку і засвідчив цим, що особиста відданість того чи іншого урядовця не може конкурувати з реальними потребами держави. Підтримуючи технократів, генералісимум прощався зі своїм минулим. Влітку 1960 року він сказав Пакону, брату у других: «Без політики стабілізації ми стали б банкрутами і потрапили до рук спекулянтів, які підвищили б вартість життя» [7, с.367-368].

Упродовж перших півтора років дії «плану» ситуація в країні не змінилася, більше того, почався спад промислового виробництва, зросло безробіття через закриття нерентабельних підприємств, не поліпшилася вартість життя. З 1960 року почалася масова міграція іспанців до європейських країн; за 10 років виїхало майже 1 млн осіб. Лише з середини 1961 року Іспанія вступила у смугу промислового піднесення, яке тривало упродовж десятиріччя. Позиції опусдеїстів зміцнювалися: в новому уряді, сформованому 1962 року, їх було чотири (Лопес Родо був призначений головою комітету з планування та розвитку), а в уряді, створеному восени 1969 року – їх вже було десять [1, р.195; 6, р. 491].

Перші успіхи «плану» були переконливими: вже у 1961 році досягнуто позитивного балансу державного бюджету; іноземні інвестиції зросли з 12 млн доларів у 1958 році до 86,6 млн у 1960, за ці ж роки подвоїлося кількість туристів: з 3 млн осіб до 6 млн, яка і надалі продовжувала зростати. Після перших успіхів каудильйо перестав вагатися, все більше переконувався у правильності свого вибору.

1 жовтня 1961 року генералісімус святкував 25-річний ювілей свого керівництва Іспанією. Йому виповнилося 68 років, він мав гарне здоров'я, ніщо не загрозувало його владі. Найвідраднішими були успіхи в економіці, про які Франко говорив як про найбільшу справу ХХ століття. У новорічному посланні до нації розповів про план стабілізації та економічні показники, сипав цифрами [3, р. 146; 1, р. 195; 6, р. 487].

1964 рік став роком справжнього економічного пробудження країни. Був прийнятий перший, розроблений Лопесом Родо, чотирирічний план розвитку (десаррольйо), 1968 року – другий, а 1972 – третій (за зразок слугувала французька модель планування). Для виконання першого плану Франко призначив міністром промисловості блискучого 38-річного морського інженера, переконаного десаррольїста Грегоріо Лопеса Браво. А коли з'ясувалося, що стосунки між міністром та директором ІНІ Суансесом не склалися, він відправив Суансеса у відставку. Каудильйо забув про свої симпатії до автаркії і в березні 1962 року сказав Пакону: «Ми йдемо до «Спільного ринку» без поспіху і нервозності» [8, р. 358; 1, р. 195].

Яскравий приклад ефективності нової економічної політики наводить німецький публіцист В. Ламздорф. На його думку, радикальний перелом стався тоді, коли, здавалося, на другорядну посаду міністра інформації та туризму було призначено 40-річного Фрагу Ірібарне, вишуканого та елегантного професора права. Новий міністр скасував спочатку чинну систему максимальних цін на туристичні послуги і запровадив вільне ціноутворення (з тією умовою, що клієнт заздалегідь знає ціну, яку йому запропонують). Були визначені мінімальні вимоги для користування знаками якості (від однієї до п'яти зірок для готелів, «вилок» для ресторанів). Конвертація іспанської песети встановилася на такому рівні, що іспанські ціни виявилися для іноземців казково низькими. Окрім того, Фрага вдався до реклами у розвинутих країнах якраз у роки економічного піднесення в них, що викликало туристичний бум довкола Іспанії, яка здобула славу першої туристичної держави. Туристи заново відкривали для себе цю країну, її людей, побут, культуру, їх приваблювала дшевізна життя, низькі ціни в порівнянні з тими, що були в їхніх країнах [12, р. 73; 3, р. 162; 9, р. 59].

У контексті іспанської історії успіхи десаррольйо були епохальними, в світі заговорили про «іспанське економічне диво». Впродовж 1961–1975 років, які називають роками розвитку, економіка Іспанії зростала щорічно на 7 відсотків, швидше, ніж у будь-якій країні капіталістичного світу, крім Японії. У 1975 році, коли помер каудильйо, динаміка росту виробництва в деяких галузях була феноменальною. Наприклад, випуск автомобілів збільшився протягом 1962–1974 років з 67 тисяч до 707 тисяч. За ці ж роки потроїлося виробництво електроенергії, сталі, цементу. За історично короткий час Іспанія перетворилася з відсталої, переважно аграрної країни в індустріально-аграрну, посівши у 1972 році за розміром валового внутрішнього продукту 5-е місце в Західній Європі і 8-е в капіталістичному світі. Але найкрасномовнішим показником економічного статусу країни стало зростання національного доходу на душу населення. В Іспанії він зріс за роки розвитку з 517 доларів на одну особу до 1300 доларів у 1975, а частка заробітної плати склала у валовому внутрішньому продукті 64 відсотки, що поставило її на один рівень з провідними європейськими країнами. Реальна зарплата у працівників промисловості щорічно зростала упродовж 1965–1975 років на 7,9 відсотка. За цей же період середня зарплата подвоїлася. Мінімальна заробітна плата склала 5000 песет на місяць, а середня зарплата кваліфікованого робітника становила від 12 до 18 тисяч песет. У вересні 1975 року Іспанія мала 300 тисяч безробітних, тобто третину від кількості безробітних у Франції [8, р. 359].

Хоча каудильйо не збирався перетворювати Іспанію на туристичну «Мекку», побоюючись руйнівного впливу іноземців, все ж туризм перетворився в цілу індустрію. Іспанія багатіла, продаючи своє сонце, море, пісок. З 1950 по 1961 рік кількість туристів щороку збільшувалася на 15–20 відсотків. В 1961 році в країні побувало 7 млн 300 тисяч осіб, унаслідок чого до державної скарбниці надійшло 335 млн. доларів, в 1973 – вже 33 млн туристів, які залишили в Іспанії 2 млрд 600 млн доларів. У 1974 прибуток від туризму склав 3 млрд доларів. Крім того, іспанські іммігранти переказали того року своїм родичам 700 млн доларів. Зовнішньоторговельний обіг зріс з 1960 по 1973 рік з 1446 млн до 14662 млн доларів, а золотовалютні запаси Іспанії склали у 1972 році 5 млрд доларів [8, р. 356–358].

Зміни у сільському господарстві були ще більш разючими, ніж у промисловості. Хоча проблеми на селі залишалися, воно набрало разом із тим сучасного вигляду. Лише за десятиріччя (1960–1970) кількість тракторів в іспанському селі зросла у 5 разів, комбайнів – у 6,5 рази; врожайність бавовни з 1930 по 1974 рік зросла більше як у 5 разів, кукурудзи – в 2 рази, ячменю – в 1,5 разів, пшениці – на третину. Наближення Іспанії до розряду індустріально розвинених країн закономірно спричинило кризу традиційної агрокультури, що конкретно проявилася у поступовому переході надлишку сільського населення в промисловість. Спочатку в міста йшли сільськогосподарські робітники, пізніше орендарі і, нарешті, частина дрібних власників. Щодо кількості селян, які мігрували в міста та за кордон протягом 1960–1974 років, немає єдності: від максимальної в 2,5 млн до мінімальної в 1,5–1,3 млн осіб. Це означає зменшення частки селянства в загальній кількості працездатного населення країни з 41,3 відсотка до 23. Ці показники є типовими для країн, що прискорено піднімаються до рівня індустріально розвинених, а сам процес закономірний: іспанська економіка, переважана чотирма чи п'ятьма мільйонами селян, просто не змогла б існувати в контексті європейського капіталізму. Тих, хто нарікав, що індустріалізація зруйнувала ідилічну рівновагу в іспанському селі, варто віднести до категорії емоційних романтиків, які спрощують і примітивізують ситуацію. Загалом же населення Іспанії збільшилося протягом 1936–1975 років з 25 до 35 млн осіб [10, р. 105–106; 7, с. 370–371].

Нарешті згадаємо чи не найголовніший революційний фактор, що став результатом іспанського «економічного дива». Це поява численного і впливового середнього класу – «дрібних і середніх власників, промисловців та торговців, службовців, технічних спеціалістів і кваліфікованих робітників». Він став стабілізаційною основою суспільства.

Політика лібералізації та модернізації «революціонувала спосіб життя іспанців». Якщо на початку 60-х років телефон, телевізор, автомобіль були рідкістю, доступною лише заможним сім'ям, то у 1970-х роках до цих благ цивілізації долучилася більшість іспанських родин. За 60-і роки кількість сімей, що придбали холодильники, зросла з 4 до 66 відсотків, пральні машини – з 19 до 52 відсотків. На початку «економічного дива» тільки один зі ста іспанців мав автомобіль, в 70-х – один із десяти [11, с.121; 9, р 55].

Ще у 40-х роках було започатковано скромну систему соціального захисту, яка поширювалася спочатку на робітників промисловості та сфери обслуговування. В 1964 році до неї було включено сільське населення – 2 млн осіб; в 1971 році – дрібні власники. Щоправда, виплати були ще невисокі. Про якісне зростання рівня життя іспанців говорить модифікація харчового раціону іспанських родин. Якщо у 1958 році половина родинного бюджету йшла на придбання продуктів харчування, то вже у 1971 – лише третина. Змінився раціон: його склали 115 кг хлібобулочних виробів, 20 кг м'яса, 7 яєць, 61 кг молока, 18 кг цукру на одну людину у 1961 році та 45 кг м'яса, 14 яєць, 85 кг молока, 28 кг цукру – в 1971 році. У 1963 році був встановлений міжгалузевий мінімум зарплати, який до 1975 року зріс у 4 рази [6, р. 503–503; 110, р. 106; 7, с.371-372].

Успіхи у сфері освіти та медицини стали доказом великої трансформації суспільного життя. З 1936 по 1974 рік неписьменність знизилася з 25 відсотків до 6. На початок 1970-х років початковою освітою було охоплено всіх дітей, за винятком тих, які жили ізольовано в горах; кількість університетів подвоїлася, а студентів збільшилося в 10 разів. Показником рівня розвитку медичного обслуговування може бути такий приклад: дитяча смертність на кожну 1000 народжених неухильно знижувалася: зі 123 дітей у 1930 році до 18 – у 1974 році. За цим показником Іспанія випереджала Великобританію та США [11, с. 45; 8, р. 359; 6, р. 504–505].

Загалом у 1960–1970-х роках відбулася суттєва трансформація франкізму у бік демократизму та ринкової економіки. За цих умов сталося радикальне обмеження функцій держави, виробився той мінімальний рівень громадянської свідомості, злагоди, якого було достатньо, щоб політичними засобами розв'язувати конфлікти, які виникали між різними соціальними групами населення в процесі розподілу благ і ресурсів та у зв'язку з різницею у вартісних орієнтаціях. У міру розвитку цих відносин та супутніх йому процесів суспільство звільнялось від синдрому авторитаризму. Найголовніший революційний результат іспанського «економічного дива» полягав у появі численного та впливового середнього класу, який став стабілізаційною основою суспільства, його мирної трансформації в повноцінне, демократичне.

Бібліографічний список:

1. Bennassar Bartolome. Franco. Madrid: EDAF, 1996. 367 p.
2. Престон Пол. Франко: Біографія. Пер. с англ. Ю.В.Бехтина. М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 1999. 702 с.
3. Fusi Juan Pablo. Franco. Spanien unter der Diktatur. 1936–1975. Madrid: Ediciones RIAZP, 2001. 238 p.
4. Балагер Эскрива Хосе де. «Путь» (избранное). Латинская Америка. 1991. №12. С.29-37.
5. Gallo Max. Spain under Franco. New York: E.P. Dutton & Company, ins., 1974. 391 p.
6. Payne Stanley G. El Regimen de Franco. 1936-1975. Madrid: Alianza Editorial, 1987. 682 p.
7. Іваницька О.П. Іспанія у XX-XXI сторіччях: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 600 с.
8. Descola Jean. Oh Espana. Barcelona: Sibireria Editorial Arcos, S.A., 1976. 477 p.
9. Esteban Jorge de y Guerra Luis Lopes. La Crisis del Estado franquista. Barcelona: Planeta, 1977. 238 p.
10. Ruiz David. La Dictadura franquista. 1936-1975. Oviedo: Dopesa, 1978. 164 p.
11. Амандо де Мигель. 40 миллионов испанцев 40 лет спустя. Москва: Прогресс, 1985. 432 с.
12. Vilar S., Cierva R. de la. Pro y contra Franco. Barcelona: Planeta, 1985. 279 p.

References:

1. Bennassar Bartolome. Franco. Madrid: EDAF, 1996. 367 p.
2. Preston Pol. Franko: Biografiya. Per. s angl. Yu.V.Behtina. M.: ZAO Izd-vo Tsentropoligraf, 1999. 702 s.
3. Fusi Juan Pablo. Franco. Spanien unter der Diktatur. 1936–1975. Madrid: Ediciones RIAZP, 2001. 238 p.
4. Balager Eskriva Hose de. «Put» (izbrannoe). Latinskaya Amerika. 1991. #12. S.29-37.
5. Gallo Max. Spain under Franco. New York: E.P. Dutton & Company, ins., 1974. 391 p.
6. Payne Stanley G. El Regimen de Franco. 1936-1975. Madrid: Alianza Editorial, 1987. 682 p.
7. Ivanytska O.P. Ispaniia u XX-XXI storichchiakh: monohrafiia. Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD», 2017. 600 s.
8. Descola Jean. Oh Espana. Barcelona: Sibireria Editorial Arcos, S.A., 1976. 477 p.
9. Esteban Jorge de y Guerra Luis Lopes. La Crisis del Estado franquista. Barcelona: Planeta, 1977. 238 p.
10. Ruiz David. La Dictadura franquista. 1936-1975. Oviedo: Dopesa, 1978. 164 p.
11. Amando de Migel. 40 millionov ispantsev 40 let spustya. Moskva: Progress, 1985. 432 s.
12. Vilar S., Cierva R. de la. Pro y contra Franco. Barcelona: Planeta, 1985. 279 p.

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.10

УДК 327.5:352

**РОЛЬ ІННОВАЦІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОЇ ПОЛІТИКИ
ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇН**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2229-0419>**Дубель М. В., д. філос. з міжн. екон. відносин, старший викладач Донецького національного університету імені Василя Стуса**

Дослідження присвячено визначенню ролі промислової політики для національної безпеки країн. Акцент у даній статті зроблено на розкритті специфіки технологічного націоналізму як специфічної форми втілення інноваційної промислової політики держави. На протипагу технонаціоналізму існував такий порядок, при якому протягом кількох десятиліть глобальні ланцюги створення вартості були організовані та керовані транснаціональними корпораціями в ширшому контексті ліберального політичного підходу до внутрішнього виробництва в багатьох країнах, надаючи перевагу ефективності, продуктивності та низьким витратам над безпекою та стійкістю. З 2020-х років відродження нової хвилі технонаціоналізму можна пов'язати з трьома основними рушійними силами: занепокоєння щодо стійкості напівпровідникових глобальних ланцюгів створення вартості; напівпровідники як основа національної безпеки та процес взаємодії між великими державами сьогодні, зокрема китайсько-американські перегони за технологічне лідерство. У дослідженні розглянуто приклади інноваційної промислової політики на прикладі деяких країн та їхніх технологічних програм, а саме: 1) США – «Закон про чіпи і науку»; 2) КНР – «Зроблено в Китаї 2025» та «Національний план ІС»; 3) Європа – «Фонд відновлення та стійкості»; 4) Японія; 5) Індія – Semicon India. Також у статті розглянуто перегони між КНР і США за технологічне лідерство та прагнення КНР до самодостатності у сегменті напівпровідників. Починаючи з адміністрації Трампа, США вжили низку технонаціоналістичних контрзаходів, включаючи посилення контролю над технологіями «подвійного використання», накладення санкцій і обмежень на кілька відомих китайських високотехнологічних фірм і запровадження повноцінного контролю над експортом напівпровідників до КНР. КНР також вжила принципових контрзаходів проти цих очолюваних США санкцій. Наприклад, Адміністрація кіберпростору КНР оголосила, що заборонить внутрішнім операторам критичної інформаційної інфраструктури КНР купувати продукцію Micron, посиляючись на міркування національної безпеки.

Ключові слова: інноваційна промислова політика, національна безпека, геополітика, напівпровідники, технонаціоналізм, глобальні ланцюги створення вартості.

Dubel M. V. The role of innovative industrial policy for the national security of countries

The study is devoted to determining the role of industrial policy for the national security of countries. The emphasis in this article is on revealing the specifics of technological nationalism as a specific form of implementation of the state's innovative industrial policy. Contrasted with technonationalism was an order in which, for several decades, global value chains were organized and managed by transnational corporations in a broader context of a liberal policy approach to domestic production in many countries, prioritizing efficiency, productivity and low costs over safety and sustainability. Since the 2020s, the resurgence of a new wave of technonationalism can be attributed to three main drivers: concerns about the sustainability of semiconductor global value chains; semiconductors as the basis of national security and the process of interaction between great powers today, including the Sino-American race for technological leadership. The study will consider examples of innovative industrial policy on the example of some countries and their technological programs, namely: 1) the USA – «CHIPS and Science Act»; 2) PRC – «Made in China 2025» and «National IC Plan»; 3) Europe – «Recovery and Resilience Facility»; 4) Japan; 5) India. – Semicon India Program. The article also examines the race between China and the United States for technological leadership and China's desire for self-sufficiency in the semiconductor segment. Since the Trump administration, the US has taken a number of technonationalist countermeasures, including tightening controls on "dual-use" technologies, imposing sanctions and restrictions on several prominent Chinese high-tech firms, and imposing full controls on semiconductor exports to the PRC. China has also taken principled countermeasures against these US-led sanctions. China's Cyberspace Administration has announced that it will ban domestic operators of China's critical information infrastructure from purchasing Micron products, citing national security concerns.

Keywords: innovative industrial policy, national security, geopolitics, semiconductors, technonationalism, global value chain.

Постановка проблеми. Слід зазначити, що з давніх часів технології грали значну роль у відносинах між державами. Саме цей вид ресурсів надав певним гравцям на геополітичній арені переваги у довгостроковій перспективі, бо, на відміну від класичних невідновлюваних ресурсів, наприклад, нафти, газу чи китового жиру, що вже давно не використовується, інновації сприяють комплексному прогресу суспільства. Можна згадати, що завдяки використанню політики протекціонізму провідні держави Європи ще століття тому змогли обмежити витоки перших промислових винаходів у країни того ж самого Близького Сходу, що призвело до значного технологічного розриву. Незважаючи на достатньо популістську думку, що подальший розвиток інформаційно-комунікаційних технологій призвів до більш рівного розвитку країн світу, насправді, це зовсім не так. Наряду з торговельними війнами набуває все більшої популярності феномен технаціоналізму – явища, при якому певні нації отримують значні переваги від контролю над цим специфічним ресурсом. Яскравим прикладом цієї тенденції можна назвати геополітичне загострення між США та Китаєм у 2022 році на фоні візиту Ненсі Пелосі у Тайвань, що є одним з передових виробників високотехнологічної продукції.

Метою статті є визначення ролі промислової політики для національної безпеки країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Промислове минуле України, що почало втрачати свою вагу спочатку після хвилі російської агресії у 2014 році, а потім і у 2022 році, все рівно значно вплинуло на формування дослідницького інтересу до теми у вітчизняному науковому середовищі до промислової та інноваційної політик. Так, наприклад, О. Носирева цікавила роль повоєнної промислової політики у відновленні економіки [1]. О. Заяць та Т. Ярема досліджували особливості реалізації сучасної промислової політики та інноваційної стратегії Європейського союзу [2]. У дослідженні В. Видобора визначалися особливості еволюції теорій і парадигм промислової політики [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Проте, незважаючи на популярність даної тематики серед вітчизняних науковців, актуальність дослідження зумовлює подальші дослідження. Акцент у даній статті зроблено на розкритті специфіки технологічного націоналізму як специфічної форми втілення інноваційної промислової політики держави.

Виклад основного матеріалу. Нещодавно прийняті національні політики, такі як Закон про чіпи і науку Сполучених Штатів Америки та Закон про мікросхеми ЄС, свідчать про відродження високотехнологічної промислової політики в розвинених країнах, яка в минулому агресивно просуvalа доктрину вільного ринку, широко відому як Вашингтонський консенсус, до країн, що розвиваються, а не державне втручання [4,5]. Прихильники вільного ринку часто відкидають потребу в галузевій промисловій політиці та використовують інформаційні бар'єри та можливий пошук ренти як потужні аргументи проти галузевої промислової політики. Можна стверджувати, що галузева політика служить не лише економічним, а й соціальним цілям. Економічна ефективність не повинна бути єдиним критерієм для оцінки ефективності галузевої політики.

З 2020-х років відродження нової хвилі технаціоналізму можна пов'язати з трьома основними рушійними силами: занепокоєння щодо стійкості напівпровідникових глобальних ланцюгів створення вартості; напівпровідники як основа національної безпеки та процес взаємодії між великими державами сьогодні, зокрема китайсько-американські перегони за технологічне лідерство. Можна підсумовувати нещодавню політику, прийняту всіма великими економіками щодо внутрішньої потужності напівпровідників і покращення стійкості напівпровідників, та оцінити їхні ймовірні короткострокові наслідки.

Пандемія COVID-19 і нещодавні геополітичні конфлікти послужили каталізаторами для політиків у всьому світі, щоб визнати важливість стійкості ланцюга постачання, тобто здатності швидко відновлюватися після несподіваного шоку та адаптуватися до нього для таких критичних продуктів, як напівпровідники. Зокрема, збої, що пов'язані з пандемією, та екологічні збої виявили давню вразливість у глобальних ланцюгах постачання, особливо ті, що пов'язані з надмірною залежністю постачання деяких критично важливих продуктів від однієї країни/регіону – обставина, що посилюється геополітичними проблемами. З середини 2020 року попит на мікросхеми різко зріс, особливо в секторах споживчої електроніки та автомобільної промисловості. Що стосується пропозиції, існували вузькі місця у потужностях з виробництва кваліфікованих мікросхем, які розташовані переважно у Східній Азії та на які негативно вплинули карантинні заходи через COVID-19.

Протягом кількох десятиліть глобальні ланцюги створення вартості були організовані та керовані транснаціональними корпораціями в ширшому контексті ліберального політичного підходу до внутрішнього виробництва в багатьох країнах, надаючи перевагу ефективності, продуктивності та низьким витратам над безпекою та стійкістю. У напівпровідниках прагнення до гіперефективності через «революцію нефабричного виробництва», призвело до значної концентрації виробництва логічних мікросхем у постачальників ливарних цехів на Тайвані та Республіці Корея. Успіх промислової політики та динаміка ринку в Східній Азії також призвели до створення гігантських виробників мікросхем пам'яті в Республіці Корея, Японії та КНР. За іронією долі, така ж географічна концентрація очевидна в постачанні обладнання та матеріалів для виробництва напівпровідників. За даними Асоціації напівпровідникової промисловості та Бостонської консалтингової групи, існує принаймні 50 вузлових точок у практично всіх основних видах діяльності, що створює додаткову вартість у глобальних ланцюгах створення вартості напівпровідників, де на один регіон, або з точки зору фізичного розташування, або власності, припадає 65% або більше загальної світової пропозиції [6].

Той факт, що напівпровідники є основою національної безпеки, можна також вважати причиною зростання технонаціоналізму. Дійсно, більш стійкі та безпечні ланцюги поставок вважаються важливими для економічної безпеки нації (з точки зору стабільної зайнятості та безперервної роботи критичних галузей), національної безпеки та технологічного лідерства. Що більш істотно, великі економіки в усьому світі погоджуються, що напівпровідники є критично важливою технологічною основою економічної та національної безпеки.

У США політики вважають, що прогрес у науці та техніці готується визначити геополітичний ландшафт 21 століття. Разом із біотехнологіями та чистими технологіями пов'язані з обчислювальною технікою технології, включаючи мікроелектроніку, квантові інформаційні системи та штучний інтелект, які вважаються справді «примножувачами сили» в усій американській технологічній екосистемі. Відповідно, ключовим елементом її нової Стратегії національної безпеки є інвестування в джерела національної сили, підзарядка двигуна американського технологічного динамізму та інновацій, особливо в цих основних секторах. У той же час США приймуть стратегію «маленький двір, високий паркан» для таких критично важливих технологій, як напівпровідники, гарантуючи, що «задушливі точки для фундаментальних технологій повинні бути всередині цього двору, а паркан має бути високим, оскільки ці конкуренти не повинні мати можливість використовувати американські та союзницькі технології для підризу безпеки Америки та союзників» [7].

Також слід зазначити, що, на відміну від середини 1980-х років, цей новий технонаціоналізм базується на передумові, що світ вступив у нову еру системного геополітичного суперництва між конкуруючими силами з радикально розбіжними ідеологічними цінностями, політичними системами та економічними моделями; це справді постає як політико-економічна відповідь на такі структурні зміни. Наголошуючи на важливості технологічної автономії/самодостатності, він виправдовує та захищає проактивне втручання уряду, прагнучі отримати перевагу над своїми суперниками в технологічних сферах стратегічного значення для досягнення геополітичного прибутку. Таким чином, новий технонаціоналізм демонструє тенденцію до деглобалізації, відокремлення та усунення ризиків через накладення обмежень на потоки технологій і все більш односторонніх, агресивних та екстериторіальних заходів для досягнення національних цілей.

Щоб посилити стійкість ланцюга постачання напівпровідників і вирішити проблеми національної безпеки, уряди великих економік нещодавно наполягали на локалізації та/або повторному закріпленні потужностей з виробництва чіпів за допомогою технонаціоналістичної промислової політики, головним чином у формі надання прямих субсидій і податкових кредитів.

1. США. Закон про чіпи і науку 2022 року є найбільш репрезентативним зразком цієї нової хвилі промислової політики, що відображає ширшу зміну позиції в американській економічній політиці [4]. Закон, який був підписаний 9 серпня 2022 року, передбачає додаткові асигнування в розмірі 52,7 мільярда доларів США на підтримку авторизованих програм виробництва напівпровідників разом із податковим кредитом на інвестиції в напівпровідники, який оцінюється приблизно в 24 мільярди доларів США. Ця податкова пільга на інвестиції у розмірі 25% для інвестицій у обладнання та обладнання для виробництва напівпровідників створена відповідно до Закону, який служить додатковим інструментом для усунення різниці у вартості інвестицій у напівпровідники в США та в інших країнах. Закон встановлює міцні огорожі, які демонструють сильну технонаціоналістичну ініціативу, наприклад, перешкоджають одержувачам коштів розширювати/будувати виробничі потужності, які перебувають нижче певного технологічного порогу в КНР чи інших закордонних країнах, що викликають занепокоєння, і обмежують їх участь у будь-яких спільних дослідженнях або операціях з інтелектуальною власністю з іноземною організацією, що викликає занепокоєння. Розділ В Закону дозволяє спрямувати майже 170 мільярдів доларів США на фінансування протягом п'яти років для науково-дослідних ініціатив, якими керують численні федеральні агентства. Це становить 82,5 мільярда доларів США, що перевищує базовий бюджет фінансування, що представляє найбільші п'ятирічні інвестиції в державні дослідження та розробки в історії США.

2. КНР. Окрім двох великих китайських технонаціоналістичних ініціатив «Зроблено в Китаї 2025» та «Національного плану ІС» КНР рішуче відреагувала на американське запровадження широкого контролю над експортом передових напівпровідникових технологій у КНР [8]. Як повідомляється, у жовтні 2022 року Пекін планував запровадити новий пакет фінансових стимулів у розмірі 1 трильйона юанів (143 мільярди доларів) для своєї напівпровідникової промисловості у 2023 році, що стане важливим кроком до збільшення самостійності та потужності у напівпровідниках, щоб протистояти крокам Америки уповільнити технологічний прогрес азійської країни. Пакет стимулів буде розподілятися в основному як субсидії та податкові пільги для стимулювання виробництва та дослідницької діяльності напівпровідників та інструментів для виготовлення мікросхем вдома, а не як прямих мегаінвестицій інтервенцій. Більшість пакету, ймовірно, буде використано для субсидування кількох найуспішніших напівпровідникових фірм і придбання вітчизняного напівпровідникового обладнання (до 20% вартості).

3. Європа. У лютому 2021 року Європейський парламент схвалив запропонований ЄС «Фонд відновлення та стійкості» на суму 672,5 мільярда євро у формі грантів і позик, які мають бути виділені протягом наступних кількох років. Співзаконодавці погодились, що мінімум 20% Фонду буде спрямовано на підтримку «цифрової трансформації» Європи з конкретною метою для напівпровідникової промисловості

[9]. До 2030 року виробництво передових напівпровідників у Європі має складати щонайменше 20% від загального світового виробництва. Відзначаючи залежність ЄС від зовнішніх постачальників і його зменшену частку в глобальних ланцюгах створення вартості напівпровідників, Європейська Комісія вирішила після того, як США оголосили про свій закон про CHIPS для Америки у вересні 2021 року, що вона також ухвалить новий «Закон про європейські мікросхеми», спрямований на створення найсучаснішої європейської екосистеми виробництва чіпів для підтримки конкурентоспроможності та самодостатності ЄС. У квітні 2023 року Європейський парламент схвалив Закон про європейські чіпи. Законодавча пропозиція набула форми в лютому 2022 року. Вона мобілізує державні та приватні інвестиції на суму понад 43 мільярди євро до 2030 року та залучить силу Європи в провідних світових науково-дослідних організаціях і мережах, а також розмістить передові виробники обладнання.

4. Японія. Японські виробники напівпровідників займали більше половини частки світового ринку в 1980-х роках. Відтоді їхня частка ринку суттєво скоротилася, і в 2010-х роках японські виробники мікросхем відмовилися від конкуренції у масштабній розробці мікросхем. У нинішньому контексті дефіциту поставок напівпровідників і занепокоєння щодо економічної безпеки та стійкості ланцюга постачання японський уряд намагається створити правову базу для субсидування будівництва нових потужностей з виробництва напівпровідників (особливо передових процесів) у Японії. Законодавча пропозиція була подана до парламенту в грудні 2021 року та була схвалена разом із додатковим бюджетом у розмірі 774 мільярдів ієн (6,8 мільярда доларів), який мав би фінансувати субсидії для напівпровідникових заводів. Завод TSMC-Sony в Кумамото, про який було оголошено в жовтні 2021 року, став першим бенефіціаром. Виробництво на зрілих вузлах завод розпочав у 2022 році та розпочне масове виробництво у 2024 році – японський уряд надає половину від загального 1 трільйона єн (8,82 мільярда доларів) капітальних інвестицій. Серед інших можливих бенефіціарів – виробники чіпів пам'яті, такі як Micron із США та Кіохія з Японії. Згідно із законом про сприяння економічній безпеці, прийнятим у 2022 році, Японія виділила додатковий бюджет у розмірі ¥1,3 трільйона на 2022 фінансовий рік для фінансування нових і розширених субсидій до однієї третини капітальних інвестицій, пов'язаних із різноманітними напівпровідниками, обладнанням і компонентами для виробництва мікросхем тощо. Як вітчизняні, так і іноземні фірми, які інвестують в Японію, можуть претендувати на такі субсидії. Rapidus, нещодавно заснований японський виробник мікросхем, який має на меті виробляти мікросхеми, отримав субсидію від японського уряду в розмірі ¥330 мільярдів. Американська компанія Micron отримає субсидію в розмірі ¥200 млрд на розширення свого заводу в Хіросімі.

5. Індія. У грудні 2021 року Індія схвалила Програму Semicon India (Програма розвитку екосистеми виробництва напівпровідників і дисплеїв в Індії), яка передбачає витрати в розмірі 10 мільярдів доларів США на схему стимулювання розвитку стійкої екосистеми виробництва напівпровідників і дисплеїв в Індії [10]. Програма спрямована на надання привабливих стимулів для залучення інвестицій у розмірі 25 мільярдів доларів США у виробництво напівпровідників і дисплеїв. Мета полягає в тому, щоб збільшити напівпровідникову самодостатність Індії та зробити Індію ключовим гравцем у глобальних ланцюгах створення вартості напівпровідників. У ширшому плані для позиціонування Індії як глобального центру виробництва електроніки будуть доступні стимули вартістю 30 мільярдів доларів.

У сукупності короткострокові наслідки цієї технонаціоналістичної політики досить очевидні – значне збільшення потужностей виробництва у всьому світі. Хоча Східна Азія все ще займає більшу частину цієї нової потужності, її глобальне поширення значно різноманітніше, ніж раніше. Не дивно, що США стали найкращим місцем для нових капітальних витрат у всьому світі. Згідно з Законом про європейські мікросхеми, очікується, що європейські інвестиції в нові напівпровідникові заводи досягнуть історичного максимуму, з 17 новими заводами [9].

Слід зазначити, що само по собі виникають сумніви щодо реалістичності подальшого розвитку так званого явища «фабрики скрізь» у найближчі роки. Саме тому потрібно розглянути це явище в контексті перегонів між КНР і США за технологічне лідерство та прагнення КНР до самодостатності у сегменті напівпровідників. Давно стверджується, що політики з технонаціоналістичним мисленням без вагань згорнуть або розірвуть економічні та технологічні зв'язки з конкурентами, якщо вони вважають, що такі зв'язки приносять більше користі їхнім суперникам. В певній мірі це те, що відбувається між великими конкуруючими геополітичними державами протягом 2020-х років. Еволюцію нової хвилі технонаціоналізму можна розглядати як взаємодіючий процес між великими державами, зокрема США та КНР. Ця хвиля вперше виникла в 2010-х роках, коли КНР запровадила низку масштабних ініціатив промислової політики. Натхненна успішним досвідом промислової політики в багатьох країнах Східної Азії, особливо в напівпровідниковій промисловості, про яку йшлося раніше в четвертому розділі, КНР запустила численні мегапромислові політичні ініціативи в 2010-х роках, зокрема ініціативу «Зроблено в Китаї 2025» у 2015 році та її важливу складову – «Керівництво щодо сприяння розвитку національної індустрії інтегральних схем» (він же «Національний план ІС»).

За оцінками, загальне фінансування цих ініціатив з боку китайського уряду досягає майже безпрецедентного масштабу в 300 мільярдів доларів США з кінцевою метою виховання наступного покоління «національних лідерів» у ключових стратегічних сферах, таких як напівпровідники. Незважаючи на такі болючі уроки в реалізації політики, як, наприклад, провал Hongxin Semiconductor Manufacturing КНР

поступово скорочує технологічний розрив із світовими лідерами та утверджується як один із провідних гравців у багатьох основоположних і нових технологіях майбутнього.. У сфері напівпровідників відомий приклад Huawei. Його стрімке зростання до найбільшого у світі виробника телекомунікаційного обладнання та однієї з провідних світових напівпровідникових компаній через свою дочірню компанію з розробки мікросхем HiSilicon посилює давні звинувачення щодо його зв'язку з державою та джерелами його конкурентної переваги.

Наприкінці 2010-х багато хто в американському політичному істеблішменті дедалі більше сприймав КНР як участь у ширшій кампанії, щоб кинути виклик статусу великої держави Америки. Отже, передача технологій і технологічна співпраця з КНР розглядалися не лише через комерційні переваги, але й як потенційний ризик для національної безпеки. Це підвищене занепокоєння спонукало США розпочати процес спроби відокремитися від КНР у певних технологічних секторах з 2020 року. Зокрема, у США є дві серйозні проблеми з промисловою політикою КНР у сфері напівпровідників. По-перше, сам масштаб фінансової підтримки напівпровідникової промисловості КНР, що підтримується державою, викликає занепокоєння з приводу викривлень ринку, що виникають у результаті. По-друге, занепокоєння щодо відносно слабкого захисту інтелектуальної власності КНР ще більше посилює скептицизм щодо того, як КНР досягне паритету з передовим дизайном і виробництвом у цьому секторі без передачі технологій від іноземних фірм. Приблизно до 2020 року у Вашингтоні та серед його союзників зростало переконання, що промислові ініціативи КНР були мотивовані геополітичними амбіціями поза економічними міркуваннями.

Починаючи з адміністрації Трампа, США вжили низку технаціоналістичних контрзаходів, включаючи посилення контролю над технологіями «подвійного використання», накладення санкцій і обмежень на кілька відомих китайських високотехнологічних фірм і запровадження повноцінного контролю над експортом напівпровідників до КНР. Частково у відповідь на мегапромислові ініціативи Пекіна Конгрес США прийняв Закон про реформу експортного контролю (ECRA) у 2018 році [11]. Зосереджуючись на «нових» і «фундаментальних» технологіях, цей акт розширює сферу застосування технологій подвійного використання в США. Перелік контрольованих товарів (CCL) Міністерства торгівлі, в якому всі 10 категорій технологій, націлених на «Зроблено в Китаї 2025», поміщаються під егідою «подвійного використання». Це означає, що більшість, якщо не всі, передачі технологій між США та КНР тепер чутливі до суворішого експортного контролю та ліцензійних вимог. Крім того, США наклали широкі санкції та обмеження на Huawei та інші високотехнологічні китайські фірми. Вашингтон виділив Huawei та інші китайські високотехнологічні фірми, такі як ZTE і SMIC, у контексті технаціоналістичної інноваційної гонки між США та КНР, відмовив їм у доступі до телекомунікаційного ринку США та запровадив проти них суворий експортний контроль.

У жовтні 2022 року реакція США на технологічні та геополітичні амбіції КНР завершилася тим, що адміністрація Байдена ввела найсуворіші обмеження на експорт технологій до КНР за останні десятиліття. Ці широкі обмеження, по суті, забороняють доступ КНР до найсучасніших чіпів, виготовлених за допомогою американського програмного забезпечення та/або обладнання для проектування та виробництва, а також фабрик, які наймають американців для роботи з ними. Цілісний характер цих чітко націлених обмежень включає взаємозв'язані елементи, націлені на різні сегменти глобальних ланцюгів створення вартості напівпровідників, кожен з яких використовує американське домінування в певній контрольній точці, одночасно працюючи разом для досягнення загальних цілей. У березні 2023 року Японія та Нідерланди наслідували їхній приклад без прямого посилання на КНР і оголосили про новий експортний контроль над ключовими напівпровідниковими технологіями, щоб запобігти небажаному кінцевому використанню (наприклад, військово-розгортання) і небажаній довгостроковій стратегічній залежності, а також зберегти своє національне технологічне лідерство.

Зрозуміло, що подібні дії з боку США призвели до виникнення петлі зворотного зв'язку, яка полягала у тому, що КНР також вжила принципових контрзаходів проти цих очолюваних США санкцій. Два останні кроки виділяються серед інших. 23 травня 2023 року в рамках першого великого кроку проти американської напівпровідникової компанії Micron Адміністрація кіберпростору КНР оголосила, що заборонить внутрішнім операторам критичної інформаційної інфраструктури КНР купувати продукцію Micron, посилюючись на міркування національної безпеки [12]. Micron є провідним виробником мікросхем пам'яті в США, причому 25% світових продажів припадає на КНР і Гонконг, Китай.

Другий контрзахід КНР був прийнятий 3 липня 2023 року, коли Міністерство торгівлі Китаю запровадило нові експортні обмеження на галій, германій та їхні сполуки, знову посилюючись на міркування національної безпеки та в очевидний реванш за нові санкції Заходу під проводом США проти її напівпровідникової промисловості [13]. Два рідкісні металеві елементи мають вирішальне значення для виробництва напівпровідників, для яких КНР є найбільшим у світі виробником, на частку якого припадає понад 95% і 67% їх відповідного світового виробництва. Очевидно, що перспектива швидкої ескалації напруженості між США та КНР створює велику невизначеність для майбутнього глобальних ланцюгів створення вартості напівпровідників.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що інноваційна промислова політика займає зараз дуже важливу роль як для національної безпеки, так і для геополітичного положення провідних країн світу. Проте, слід зазначити, що такі глобальні перегони у будівництві «повсюдних фабрик», ймовірно, призведе до надлишку

потужностей, недовикористаних фабрик та ринкової фрагментації у всьому світі. Не зважаючи на те, що деякі з цих витрат є невід'ємною частиною цілей технонаціоналістичної політики, їхня перспектива досягнення технологічного суверенітету не може бути гарантована. Незважаючи на те, що, в перспективі, завдяки нещодавній технонаціоналістичній промисловій політиці в США та ЄС буде додано більше потужностей з виробництва мікросхем, ця додаткова потужність залишатиметься відносно скромною, не на межі, і принципово не змінить геополітичне конкурентне середовище напівпровідників. Але, ця політика може бути неефективною в кожній національній економіці і, отже, її вплив на центри передового досвіду, що існують, наприклад, у США у сфері розробки мікросхем; у США, ЄС і Японія в обладнанні та матеріалах; Східна Азія та США у виробництві мікросхем, але без суттєвої концентрації; КНР залишиться основним гравцем лише у зрілих вузлах логіки та мікросхем пам'яті. Альтернативний сценарій розвитку не є позитивним для світу – ескалація геополітичного суперництва, державне втручання і навіть військові конфлікти, які фундаментально порушують або навіть знищують інноваційні сегменти промисловості. Важливу роль у такому випадку будуть відігравати подальші торговельні обмеження та технологічні санкції, накладені США на КНР, які можуть охопити всі класи провідних технологій, ключові ресурси та основні промислові застосування.

Бібліографічний список:

1. Носирєв О. Пovoєнна промислова політика: відновлення економіки. *Mechanism of an Economic Regulation*. 2023. Вип. 2 (100). С. 41–48.
2. Заяць О. І., Ярема Т. В. Сучасна промислова політика та інноваційна стратегія Європейського союзу. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова*. 2022. Т. 27, Вип. 2 (92). С. 8–12.
3. Видобора В. В. Еволюція теорій і парадигм промислової політики. *Економічний простір*. 2021. № 165. С. 7–12.
4. Public Law 117-167. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-17006/uslm/COMPS-17006.xml>
5. European Chips Act. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/european-chips-act_en
6. Strengthening the Global Semiconductor Supply Chain in an Uncertain Era. URL: <https://www.semiconductors.org/strengthening-the-global-semiconductor-supply-chain-in-an-uncertain-era/>
7. Remarks by National Security Advisor Jake Sullivan on the Biden-Harris Administration's National Security Strategy, The White House. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/10/13/remarks-by-national-security-advisor-jake-sullivan-on-the-biden-harris-administrations-national-security-strategy/>
8. «Made in China 2025» plan issued. URL: https://english.www.gov.cn/policies/latest_releases/2015/05/19/content_281475110703534.htm
9. The Recovery and Resilience Facility. URL: https://commission.europa.eu/business-economy-euro/economic-recovery/recovery-and-resilience-facility_en
10. About SemiconIndia Programme. URL: <https://ism.gov.in/about-semiconindia-programme.html>
11. H.R.5040 – Export Control Reform Act of 2018. URL: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/5040>
12. China bans major chip maker Micron from key infrastructure projects. URL: <https://www.bbc.com/news/business-65667746>
13. China releases latest export control measures on gallium and germanium. URL: <https://www.herbertysmithfreehills.com/notes/sanctions/2023-08/china-releases-latest-export-control-measures-on-gallium-and-germanium>

References:

1. Nosyriev O. (2023). Povoienna promyslova polityka: vidnovlennia ekonomiky. *Mechanism of an Economic Regulation*. Vyp. 2 (100). S. 41–48.
2. Zaiats O. I., Yarema T. V. (2022). Suchasna promyslova polityka ta innovatsiina stratehiia Yevropeiskoho soiuzu. *Visnyk ONU im. I.I. Mechnykova*. T. 27, Vyp. 2 (92). S. 8–12.
3. Vydobora V. V. (2021). Evoliutsiia teorii i paradyhm promyslovoi polityky. *Ekonomichniy prostir*. № 165. S. 7–12.
4. Public Law 117-167. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-17006/uslm/COMPS-17006.xml>
5. European Chips Act. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/european-chips-act_en
6. Strengthening the Global Semiconductor Supply Chain in an Uncertain Era. URL: <https://www.semiconductors.org/strengthening-the-global-semiconductor-supply-chain-in-an-uncertain-era/>
7. Remarks by National Security Advisor Jake Sullivan on the Biden-Harris Administration's National Security Strategy, The White House. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/10/13/remarks-by-national-security-advisor-jake-sullivan-on-the-biden-harris-administrations-national-security-strategy/>
8. «Made in China 2025» plan issued. URL: https://english.www.gov.cn/policies/latest_releases/2015/05/19/content_281475110703534.htm
9. The Recovery and Resilience Facility. URL: https://commission.europa.eu/business-economy-euro/economic-recovery/recovery-and-resilience-facility_en

10. About SemiconIndia Programme. URL: <https://ism.gov.in/about-semiconindia-programme.html>
11. H.R.5040 – Export Control Reform Act of 2018.
URL: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/5040>
12. China bans major chip maker Micron from key infrastructure projects
URL: <https://www.bbc.com/news/business-65667746>
13. China releases latest export control measures on gallium and germanium
URL: <https://www.herbertsmithfreehills.com/notes/sanctions/2023-08/china-releases-latest-export-control-measures-on-gallium-and-germanium>

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.11

УДК 321.7:35.08(043.3)

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ І ПРАКТИКИ (ІСТОРИКО-ЕВОЛЮЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2889-3990>

Перепелиця Н. О., к. політ. н, асистент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Державне управління розглядається як певний вид діяльності органів держави, що полягає в організуючому (виконавчому і розпорядчому) впливу на сукупність всіх сфер суспільних відносин шляхом застосування державно-владних повноважень.

Виділені й проаналізовані основні етапи становлення сучасної науки державного управління.

З'ясовані концептуальні ідеї з теорії державного управління Г. Лассуелла, Г. Саймона, Г. Райта, О. Майєра, О. В'єна, Ф. Хайєка, Е. Тофлера. Акцентується, що вивчення особливостей їх політичних концепцій може слугувати умовою розробки стратегії розвитку України, модернізації системи державного управління, розвитку її демократичних інститутів та громадянського суспільства, створення ефективних механізмів відповідальності влади перед суспільством.

Зазначається, що найважливішою складовою демократизації управління є його дебіюрократизація, що обумовлює, з одного боку, скорочення обігу паперів у системі управління, чисельності апарату управління, а з другого – перехід до сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій і реалізації управлінської діяльності в системі послуг населенню. Прогнозується, що управління вже у найближче майбутнє набуде децентралізованого характеру. Воно буде використовувати мережеві організаційні структури, розвивати партнерські стосунки з громадянським суспільством через організації «третього сектору». Найбільш відповідальні управлінські рішення все сильніше залежатимуть від діалогу органів державної влади з населенням, припускать багаторівневе узгодження з громадськими організаціями, політичними партіями, інтелектуальними елітами. У зв'язку з цим змінюватимуться вимоги до категорій державних службовців, які стануть менеджерами-комунікаторами, організаторами колективного інтелекту.

Ключові слова: державне управління, поділ влад, нормотворчість, розпорядження, відповідальність, децентралізація, демократія.

Perepelytsia N.O. Public administration as a branch of knowledge and practice (historical and evolutionary context)

Public administration is considered as a certain type of activity of the State bodies, which consists in organizing (executive and administrative) influence on the totality of all spheres of public relations through the use of state power.

The main stages of formation of the modern science of public administration are identified and analyzed.

The conceptual ideas from the theory of public administration by H. Lasswell, H. Simon, H. Wright, O. Mayer, O. Vien, F. Hayek, E. Tofler are clarified. The author emphasizes that studying the peculiarities of their political concepts can serve as a condition for elaborating a development strategy for Ukraine, modernizing the public administration system, developing its democratic institutions and civil society, and creating effective mechanisms of government accountability to society.

It is noted that the most important component of democratization of governance is its de-bureaucratization, which leads, on the one hand, to a reduction in the circulation of papers in the governance system and the number of administrative staff, and, on the other hand, to the transition to modern information and computer technologies and the implementation of management activities in the system of public services.

It is predicted that management will become decentralized in the near future. It will use network organizational structures and develop partnerships with civil society through third sector organizations.

The most responsible management decisions will increasingly depend on the dialogue between the state authorities and the population, and will involve multi-level coordination with public organizations, political parties, and intellectual elites. In this regard, the requirements for the categories of civil servants who will become managers-communicators and organizers of collective intelligence will change.

Keywords: public administration, separation of powers, rulemaking, regulation, order, responsibility, decentralization, democracy.

Державне управління – найважливіше наукове поняття, при аналізі якого дослідники пояснюють особливості організаційного устрою держави в різних країнах і в різні періоди часу, описують діяльність людей, включених в цю систему і пропонують шляхи підвищення ефективності їх роботи. Звісно, що саме система державного управління зумовлює благополуччя і можливість бути щасливими для жителів країни. Можна навести багато прикладів, коли населення країн, що не володіють ні великими територіями, ні запасами природних ресурсів, живе краще тих, хто має ці переваги. Це означає, що їх суспільство організовано краще, тобто знайдені більш ефективні технології управління ним, що держава краще виконує свої функції.

Саме держава формує і підтримує порядок, акумулюючи через податкову систему частина доходів населення і направляючи її на вирішення злободенних потреб і завдань, вирішуючи тим самим поточні проблеми і паралельно формуючи стратегію розвитку. А. Лінкольн писав: «Законне завдання уряду – робити для спільноти людей все те, що їм потрібно, але що самі вони, виступаючи кожен у своєму індивідуальному якості, не можуть зробити зовсім або не можуть зробити добре» [1, с.24].

Значний вплив на управлінську науку справили погляди Макіавеллі, Монтеस्क'є, Гоббса, Локка, Дідро, Руссо, Канта, Гегеля, Токвіля. Класиками теорії управління стали такі дослідники новітнього часу, як В. Вільсон, М. Вебер, А. Файоль, Ф. Тейлор, Л. Гулик, Ч. Барнард, Л. Байт, Д. Валдо, П. Друкер, Г. Саймон, У. Ешбі, О. Майер, М. Фоллет, Д. Форестер. У наш час продовжують наукові пошуки Г. Райт, Б. Гурне, Н. Лінн, Ф. Нігроу, Р. Стільман, Ю. Немец, К. Коніг, Б. Беккер та ін.

Серед вітчизняних науковців, що досліджували різні аспекти державного управління слід зауважити таких як: О. Батрименко, Р. Войтович, Н. Гончарук, В. Горбатенко, І. Дробот, С. Куделя, М. Лукашевич, Є. Перегуда, В. Пугач, А. Радей, І. Рейтерович, С. Рябов, А. Саприкін, Ю. Тишкун, В. Токовенко та ін.

Мета статті – здійснити історико-логічний екскурс розвитку теорії і практики державного управління.

Виклад основного матеріалу. На всіх етапах історії суспільства прагнули підтримувати порядок, мінімізувати соціальні конфлікти. Спочатку, на ранніх етапах розвитку цивілізації, цим займалися окремі його представники – вожді, які в силу соціального стану та освіти могли вирішити цю складну задачу. Зрозуміло, що, враховуючи мінімальний контроль з боку решти населення, вони, наводячи порядок, не забували й себе. При цьому можна назвати багато правителів, які хотіли і зуміли забезпечити розвиток нації. Вони розширювали території держави, проводили реформи, що сприяли розвитку виробництва й поліпшенню життя народу.

Прагнення суспільства знайти таку форму правління, за якої були б створені максимально можливі умови для підтримки порядку і прийняття кращих рішень, втілювалося в постійній зміні форм державного устрою. Так, у Стародавній Греції і Стародавньому Римі, де завдяки рабській праці одних було досягнуто процвітання й високий рівень освіченості інших, виникла така форма соціального правління, як республіка. Позитивна роль держави описана й підтримувалася вченими Стародавньої Греції та Риму. Арістотель («Політика»), Платон («Держава» і «Закони»), Сократ, Демокрит та інші автори дали систематизований опис ролі держави. Вагомий внесок у становлення теорії державного управління внесли Каутилья, Конфуцій, Шан Ян та ін. мислителі.

У Стародавній Греції можна вважати, що вже існувала наука про управління державою, яка визначала правила управління, ідеальні завдання держави. «Природність» управління для багатьох античних мислителів була очевидною, але питання про те, хто повинен управляти державою, про форми й механізми цього управління та інші проблеми державного адміністрування, вирішувалися по-різному. Управління здавна було інтегроване у життя суспільства, тому воно як універсальна теорія існувало завжди, здійснюючи пошук своєї оптимальної форми [2, с.149].

Формування суверенних держав, що підтримують порядок і перешкоджають війнам, насамперед внутрішнім, а також намагаються реалізувати принцип «краще для всіх» (common best), сприяв посиленню ролі правителя, або абсолютної монархії. Інститут монархії в минулому був цілком обґрунтований. Це можливість довірити прийняття рішення одному, але підготовлені і навчені, покликаному служити народу і захищати його. Однак абсолютний характер монархії потребував використанні широких можливостей колективного контролю і співучасті в прийнятті рішення. Так, спочатку в Англії (1215 р.), а пізніше і на материковій Європі повноваження абсолютної монархії обмежуються. Приймаються хартії, що вимагають від правителів звітів про їх рішення перед представниками знаті й еліти.

Індустріальна епоха пройшла в пошуках ефективного управління державою за кількома напрямками. Так, шукалися шляхи вдосконалення діяльності государя, що, зокрема, знайшло відображення у появі роботи Н. Макіавеллі «Державець» (1513), де описані дозволені і небажані для правителя методи управління. Пізніше Ш. Монтеस्क'є у трактаті «Про дух законів» (1748) запропонував законодавчо закріпити взаємні зобов'язання між правителем і населенням.

Перші спроби наукового обґрунтування державного управління були зроблені камералістами Австрії та Німеччини у XVII ст. (kameralien у перекладі з німецької означає «наука державного управління»). Курс із даної науки читався у тогочасних університетах.

Перша публікація з камеральних наук датується 1707 роком, коли вийшла книга «Трактат про поліцію» Ніколаса де ля Марє. У Німеччині протягом 1758-1764 років опубліковано кілька робіт з проблем

державного управління А. Юсті, який разом з Ж. Пютером заклав основи камеральних наук. Але найвідомішим ученим-камералістом вважається Лоренц Штейн – професор університету у Кіллі, праця якого «Теорія державного управління» у 8-ми томах побачила світ у 1866-1884 роках. Штейн та його учні, зокрема Людвіг Гумплович, не обмежувалися лише теоретичними узагальненнями в сфері державного управління, їхні праці стали основою практичних дій з перетворення колегіальних установ у міністерства, організації роботи зі службовцями. У 1898 р. вийшла книга «Теорія державного управління» американського вченого Р. Бентлі [3, с.136].

Органи державного управління стали предметом активного вивчення у Франції та Німеччині (XVIII-XIX ст.) у рамках науки камералістика. *Kameralien* в перекладі з німецької означає «наука державного управління», а саме слово походить від латинського *camera*, що означає колегію (консультативний орган), яка обмежує верховне (канцлерське) правління. Перерахуємо деяких авторів та їхні роботи, що дозволить представити наукові інтереси того часу: Нікола Деламар (1639-1723), королівський комісар у м Шатле – «Трактат про поліцію» (в 4-х томах); Жан Анрі Додання фон Юсті (1700-1771), опублікувавши серію робіт по державних фінансах; Лоренц фон Штайн (1815-1890) написав *Die Verwaltungslehre* («Теорія державного управління» в 8 томах); Жак Пеше (1758-1830) – «Про поліцію і муніципалітетах» (тисячу сімсот вісімдесят дев'ять); Чарльз-Жан Боннен (1772-1845) – «Принципи державного управління» (1812); Жан-Жильбер Ліберт (1784-1856) – «Адміністративні звичай» (1825).

Можливість і необхідність контролю за органами державної влади і управління були обґрунтовані в кінці XIX ст., Коли в США В. Вільсон і Ф. Дж. Гуднау, узагальнивши накопичені знання, створили особливу область наукового знання – *Public Administration*, що розкриває шляху побудови ефективної та соціально-орієнтованої системи державного управління.

Пізніше (перша половина XX ст.) дослідники визначили сутність політичної влади; описали органи управління державою, а також, використовуючи принципи наукового менеджменту, виявили етапи прийняття адміністративного рішення.

Багато питань, особливо практичного характеру, що не вирішені аж до теперішнього моменту: як зробити владу соціально орієнтованою; як навчитися відбирати в органи управління найчесніших, розумних і діяльних; як організувати взаємозв'язок державних рішень і соціальних запитів, зробивши управління публічним, відкритим для оцінювання і критики; як врахувати особливості національних традиції і умов при проведенні реформування державних систем та ін.

Незважаючи на давню історію, державне управління в сучасному розумінні – це здобуток новітнього часу. Термін політико-управлінські науки (*policy sciences*) був уведений в 1930-1940 роках одним із засновників Чикагської школи політичного біхевіоризму Г. Лассуеллом. Нова галузь знань виникла в час становлення індустріального демократичного суспільства, коли зародилися нові відносини між людьми. У цих умовах демократія стає адекватною формою організації суспільно-політичного життя й вимагає наукового обґрунтування світових досягнень управлінської думки. Саме конкурентне суспільство породжує попит на управлінську науку, створюючи оптимальні умови для її розвитку. Адже досвіду і навиків, логіки й мистецтва керівництва вже недостатньо для ефективного управління соціально-економічними процесами і явищами. Потрібен науковий підхід до організації роботи апарату державного управління. За словами Д. Валдо: «Управління вивчалось від початку історії, але рідко коли цьому вивченню була властива самосвідомість, і ніколи воно не досліджувалося в такому масштабі і з такою наполегливістю, як тепер» [4, с 110].

Окрім того, виникла нагальна потреба в інтеграції й подоланні традиційних існуючих бар'єрів у середовищі суспільних наук, що дозволило б не тільки усунути дублювання проблематик і заповнити «білі плями» на стиках дисциплін, а й спрямувати наукові результати на практичне розв'язання проблем державотворення. У результаті, у другій половині XX ст. у США сформувалася нова галузь знання – політичне управління, що утворилося на стику предметних полів трьох блоків соціально-гуманітарних дисциплін:

- 1) соціально-політичного (політична, соціологічна, економічна науки);
- 2) когнітивно-епістемологічного (філософія, психологія, інформаційно-комунікативні дослідження);
- 3) менеджерського (державне адміністрування, організаційна теорія, загальний менеджмент, військова наука) [4, с. 111].

Піонерами цього міждисциплінарного синтезу кінця 40-х – початку 50-х років стали Г. Лассуелл і Г. Саймон.

Г. Лассуелл (спільно з Д. Лернером). опублікував новаторську працю «Політико-управлінські науки». У 30-ті роки Гарольд Лассуелл запроваджує термін політико-управлінські науки (*Policy Sciences*) як самостійну галузь соціального знання. Одна з головних задач, яку він ставив перед собою, полягала в осягненні природи деструктивного прагнення людини до влади і знаходження способів її подолання в демократичному суспільстві. Створення оригінальної ціннісно-інституційної моделі соціального процесу, що відбиває контекст середовища, в якому відбуваються політичні явища, і розробка моделі політичного процесу як прийняття управлінських рішень – ще одна грань інтересів Лассуелла [5, с.303].

Значний внесок у розвиток функціонального напрямку в сфері вивчення бюрократії вніс відомий американський соціолог Г. Саймон, автор багатьох робіт в області теорії організації і управління. Його головними працями є: «Адміністративне поведінка» і «Нова наука управлінських рішень».

Г. Саймон розглядав бюрократичні організації як системи, в яких люди є «механізмами, які приймають рішення». Суть концепції Г. Саймона полягає в тому, що керуючі повинні ефективно використовувати всі форми зовнішніх впливів для маніпулювання особистістю працівника, для трансформації людини в такій мірі, щоб він здійснював бажані дії швидше внаслідок своєї власної мотивації, ніж під впливом одержуваних інструкцій. Г. Саймон послідовно обґрунтовував ідею створення адміністративної науки (administrative science) як універсально-загальної теорії державного управління. Визначаючи місце і роль управлінської науки, вчений охарактеризував її «як частину акумульованого і визнаного знання, що систематизоване й сформульоване відповідно до встановлених загальних істин та закономірностей і є не тільки поєднанням багатьох дисциплін, але й новою самостійною наукою у сфері соціології. Це всеохоплююче, глибоке та філософське знання» [6, с. 385]. Поведінка службовця в бюрократичній організації, вважав Г. Саймон, не визначається головним чином його раціональним вибором, т. Е. Здатністю врахувати всі обставини і прийняти єдино правильне рішення. Такий висновок дозволив Г. Саймону закласти підстави для серйозного переосмислення природи бюрократії, яка перестала сприйматися як об'єкт, що перетворюється лише з волі політиків, виходячи з їх власних уявлень про доцільність та ефективність.

Згодом, у 1980-1990-х роках широке розповсюдження в країнах Заходу отримала концепція так званого нового державного управління (new public management), прихильники якої виходили з ідеї Саймона щодо впровадження в діяльність державних органів передових технологій бізнес-менеджменту.

Суттєвий вплив на становлення теорії державного управління справила організаційна наука, що досліджувала теоретичні, соціологічні та психологічні проблеми організацій.

Учені виділяють три етапи у невеликій історії становлення сучасної науки державного управління:

- формування вихідних підходів і концептів (кінець 30-х – друга половина 50-х років);
- інституціоналізація напряму як університетської навчальної науково/дисципліни (кінець 50-х-70-ті роки);
- розвиток теоретичних та емпіричних напрямів науки, диференціація спеціалізація напрямів і підгалузей (80-90-ті роки) [4, с. 116].

На першому етапі Лассуелл ставить питання про необхідність виокремлення політико-управлінських наук в самостійну галузь соціального знання. Розпочинається дискусія відомих учених (Саймон, Ліндблом, Дрор, А. Етціоні та ін.), відбувається розроблення підходів і обговорення теоретичних концептів. У 1939 р. з метою розвитку досліджень, процесів, майстерності в державному управлінні була утворена Американська асоціація державного управління (ASPA), яка у 1940 р. заснувала фаховий журнал «Огляд державного управління» (Public Administration Review) для вчених, практиків, студентів, що став провідним у США. Згодом утворюється Академія державного і місцевого управління (ASLG) та видається науково-теоретичний журнал «Journal of Public Administration Research and Theory».

У ході другого і третього періодів отримує офіційне визнання ряд політико-управлінських дисциплін, які включаються у програми більшості політологічних факультетів і вивчаються в школах державного адміністрування. У 1958 р. утворюється Рада вищої освіти з державного управління (CGEPA). У 1960 році в США запроваджується навчальна програма М. Р. А. (магістр державного управління). Із даної проблематики захищаються дисертації, публікується велика кількість наукових праць, формується коло учених даної спеціалізації. У 1967 р. розпочинає діяльність Національна академія державного управління (NAPA) і в 1969 р. – Національна асоціація шкіл державних справ і управління (NASPAA), яка утворилася на базі CGEPA. Вона видає журнал з освіти у державних справах «Journal of Public Affairs Education». З 1972 р. функціонує Організація політико-управлінських досліджень, а з 1979 р. – Асоціація політичного аналізу і менеджменту.

Поступово завершується практично повна монополія США у зазначеній сфері. Створюються європейські дослідницькі центри, наука управління посідає офіційне місце у програмах правничих факультетів та інститутів політології багатьох країн Європи (Франція, Німеччина, Велика Британія, Нідерланди, Скандинавські країни). Починають діяльність Європейська асоціація з державного управління (EPAN) та Асоціація інститутів і шкіл державного управління в Центральній та Східній Європі (NISPASEE). Виходять журнали з указаної проблематики («Journal of European Public Policy», «Journal of Public Policy»). Сьогодні управлінські дисципліни викладаються у вищих навчальних закладах Азії, Австралії, Латинської Америки і Африки. Поступово вони стають повноправними предметами в університетах Східної Європи, у тому числі України, де вже введено курси «Державне управління», «Державна служба» та інші.

З метою інтернаціоналізації та стандартизації державного управління у 1999 р. утворено Європейську асоціацію з акредитації державного управління (ЕАРАА). Сьогодні ідентифіковано понад 140 журналів, що є фаховими з державного управління. Накопичений досвід у сфері державного управління в Північній Америці дав підстави для видання серії книг під загальною назвою «Класики державного управління» [7, с.119].

Оглядаючи етапи еволюції управлінської науки, можна сказати, що вона набуває стрімкого глобального поширення, виразного виокремлення, становлення власної категоріальної бази.

На нинішньому етапі її розвитку під науковими основами державного управління розуміється система наукових знань про управління державним механізмом, яка складає теоретичну і методологічну базу практики адміністрування. Це – комплекс знань про принципи, структуру, органи, функції, методи, форми, техніку, культуру управління та їх закономірності. Кожна із складових державного управління прямо чи

опосередковано є предметом суспільних наук, оскільки практична реалізація висновків цих наук, їх розвиток в умовах цивілізованого соціуму зумовлені саме соціальними потребами, так чи інакше пов'язаними з управлінням державою. Щодо політичних, юридичних, історичних, економічних наук, філософії людського буття, соціальної психології та деяких інших, то їхній предмет безпосередньо пов'язаний з управлінням. У цьому плані державне управління є феномен, що інтегрує всі суспільні науки в певну цілісну систему.

Американський професор Глен Райт розрізняє два підходи у визначенні предмета державного управління: американський і європейський [7, с. 78]. Перший – менш чіткий, але відкриває шлях для багатодисциплінарного методу вивчення державного управління (економіки, організації, системології, кібернетики, психології, соціології та ін.), сфокусованого на процесах і функціях управління. Це пояснюється історією розвитку цього методу в США, яка охоплює сто останніх років. Американська модель ґрунтується на перевазі методів бізнесового управління, де основою ухвалення управлінських рішень є раціональність і економічна доцільність.

В американському розумінні державне управління традиційно вважають виконавчим аспектом урядування. «Воно нібито складається з усіх тих видів діяльності, які потрібні для здійснення курсу вибраних посадових осіб, а також діяльності, яка асоціюється з розвитком цих курсів» [7, с. 40]. Термін «державне управління» означав активне та ефективне управління в державних органах.

Взагалі політика (грецьке *politika* – мистецтво управління державою) і державне управління є надзвичайно близькі і пов'язані між собою явища. Більше того, державне управління є однією з найважливіших частин внутрішньої політики держави. Політика є державно-правовим вираженням відносин перебуваючого при владі класу, соціальної групи, нації до інших класів, соціальних груп, націй з приводу утримання і використання влади. А державне управління є засобом упорядкування взаємовідносин між класами, соціальними групами, націями за допомогою якого реалізується політика. Саме політичним шляхом визначається система органів виконавчої влади, її керівний склад, установлюються головні засади (принципи) та характерні риси управління. Ось чому переважна більшість учених підкреслює тісний зв'язок політики і державного управління.

Так, В. Красилук зазначає, що питання державного управління – це завжди питання політичної влади, політики, функціонування політичної системи [8, с.77]. На думку М. Каращука і М. Ліпіна, в теорії державного управління не викликає сумніву положення про те, що державне управління носить політичний характер [9, с.283]. Навіть ті вчені, які не поділяють такої точки зору, вважаючи її однобічною, через те, що держава виконує як політичні, так і неполітичні функції, схилиються до того, що останні набувають політичного характеру [10; 11]. Аналізуючи вищезазначене, можна дійти однозначного висновку про нерозривність і діалектичний взаємозв'язок політики і управління та розглядати дану тезу як парадигму дослідження державного управління.

Європейський підхід ґрунтується на більш давній традиції, заснованій на праві, яка визначає державне управління як галузь юридичної науки. Так, німецькі юристи, аналізуючи державне управління, традиційно розуміють його як адміністративну діяльність, що чітко регламентована законом. Один із засновників і класик німецького адміністративного права Отто Майер у своїх працях обґрунтував теорію правової держави (*rechtsstaat*), тобто держави, в якій править закон, яка визнає ідею верховенства права, і в якій належним чином існує впорядковане адміністративне право, що визначає зміст і межі державного управління [12].

У Франції одним із перших, хто вжив термін «державне управління», був Олександр Вів'єн, праця якого «Нариси про адміністрацію» вийшла друком у 1845 році. Вчений протиставив науку державного управління адміністративному праву, вичленивши її з останнього, що стало новим словом на той час. На думку Вів'єна, наука державного управління покликана вивчати адміністрацію у її взаємозв'язках з державою, а адміністративне право повинне вивчати адміністрацію у її взаємозв'язках з приватними особами [2, с.129].

В європейському розумінні існує точне визначення предмета державного управління. Це пояснюється тривалим асоціюванням адміністративної служби в Європі зі здійсненням законів та невторчанням чиновників у політичні процеси. Державні службовці європейських країн дотримуються жорсткішого розмежування управлінської діяльності та політики. Навчальний метод тут ґрунтується на традиційному лекційному підході, а основний акцент робиться на засвоєнні правових знань. Саме знання закону та застосування юридичних норм створює основу прийняття управлінських рішень державними службовцями європейських країн.

Отже, якщо у європейському підході перевага надається теоретичному навчанню перед практичними методами з наголосом на юридичному аспекті, то в американському, навпаки – переважає підхід розв'язання проблем, заснований на багатодисциплінарній основі. Слід зазначити, що американський та європейський підходи є досить умовними, вони обидва пристосовані до політичних, економічних і соціальних умов відповідних держав.

В оцінках суспільства, людської діяльності, політико-правових відмінностей сучасності Ф. Хайєк виділяв дві пріоритетні точки зору, які сформувалися в рамках філософських шкіл, що відносили себе до раціоналізму. Ці погляди відрізняються кардинальним чином, оцінюючи по-різному модель людської діяльності [13].

Перший тип раціональності Ф.Хайєк означив як «конструктивістський раціоналізм». У контексті цієї теорії, яку певним чином взяла на озброєння ідеологія соціалізму, вважається, що людські інституції створені

«зверху» завдяки всемогутності розуму людини. Тобто задум розуму (планування) наразі є первинним. На думку Ф. Хайєка, конструктивістський раціоналізм – помилкова концепція, оскільки не можливо передбачити наперед усі перипетії буття індивіда. Людські інституції не могли бути створеними заздалегідь із наперед визначеною метою, оскільки випадковості завжди коригують навіть бездоганий план [13, с.8].

Другий тип раціональності – «еволюційний раціоналізм» – більш притаманний для ідеології лібералізму. У контексті цієї теорії вважається, що той порядок у суспільстві, який ми спостерігаємо сьогодні, виникав поступово за допомогою механізмів спонтанності. Упорядкованість суспільства не була наслідком певних чітко спланованих дій, вона постала як наслідок «процесу, в якому практики, які спершу сприймалися з іншою метою або навіть випадково, зберігалися, оскільки забезпечували превалювання групи, в якій вони з'являлися, над іншими» [13, с. 10].

Разом із тим конструктивістський раціоналізм був пріоритетним тривалий час, особливо стосовно оцінки суспільно-політичного буття, взаємодії держави та суспільства тощо. У результаті випадкові дії суб'єктів політики презентувалися як довільні людські рішення, або звичайні емоції, або ж акти волі. Втім, вони не оцінювалися як певні необхідні умови наявних фактів, що створюють поле упорядкованості окремої суспільної сфери, сприяючи їй безконфліктному існуванню. Таким чином, виявлення спонтанних механізмів, що забезпечують існування певного типу порядку, який, не будучи ніким запланований, виникає внаслідок розрізаних дій індивідів у окремій суспільній сфері, можливе в контексті теорії еволюційного раціоналізму.

Якісна зміна природи державної влади істотно вплине на її ефективність. Важко не погодитися з Е. Тоффлером у тому, що високоякісна влада передбачає ефективність – досягнення мети з мінімальною кількістю джерел влади. При цьому серед основних джерел влади (сила, гроші й розум) саме знання стало провідним, її сутністю й граничним підсилювачем. Звідси зрозуміло, що сучасне управління має стати таким самим наукомістким, як сучасне виробництво. Звідси слідує, що найважливішою й стійкою тенденцією розвитку управління є його інтелектуальне насичення, що повинне йти у таких напрямках, як підвищення інтелектуального капіталу керівників і менеджерів, зростання інтелектуального змісту управлінської діяльності й наукомісткості технологій управління. Інтелектуальні можливості керівників, особливо вищої ланки, повинні нарощуватися за рахунок використання інституту радників і консультантів, формування мозкових і консалтингових центрів [14].

Управління має шукати способи консолідації й використання національного наукового й експертного інтелекту в галузі управління й підключення до іноземного інтелекту. Доля сучасного суспільства й держави детермінується інноваційними процесами. У цьому зв'язку необхідні спеціальні зусилля щодо формування й реалізації інноваційного потенціалу в усіх його сферах.

Отже, державне управління виконує важливу роль в процесі розвитку сучасного суспільства. Велика кількість питань розв'язується на урядовому рівні, і від уміння бюрократичної машини реалізувати їх на практиці залежить динаміка і результативність національного розвитку загалом. Сучасне державне управління повинне: бути направлено на виконання задач національного значення; мати чітко поставлені цілі і прагнути до їх реалізації; ефективно оптимізувати використання ресурсів; мотивувати державних службовців; прагнути до виконання високоякісної роботи з орієнтацією на запити суспільства.

Бібліографічний список:

1. Кремень В. Г., Ткаченко В. М. Україна : ідентичність у добу глобалізації : (начерки метадисциплінарного дослідження). Київ : Знання України, 2013. 415 с.
2. Кирилюк Ф. М., Батрименко О. В. Історія зарубіжних політичних вчень : навч.-метод. посіб. Київ : XXI століття : діалог культур, 2005. 254 с.
3. Історія політичної думки : [навч. енци. словн.-довідн. для студ. вищ. закл.] / [за заг. ред. Н. М. Хоми] ; Львів : ПП «Новий Світ-2000», 2014. 766 с.
4. Державне управління : підручник : у 2 т. Т. 2 / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; редкол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. Київ ; Дніпропетровськ : НАДУ, 2013. 324 с.
5. Політологічний енциклопедичний словник / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; за ред.: Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
6. Батрименко О. В. Особливості становлення та розвитку 2. Континентальної моделі бюрократії. *Політологічний вісник* : зб. наук. пр. Київ, 2012. Вип. 59. С. 382–391.
7. Райт Г. Державне управління / пер. з англ. В. Івашко. Київ : Основи, 1994. 191 с.
8. Красилук В. Ф. Неінституціональний підхід до дослідження окремих неформальних обмежень локальної влади в Україні. *Політичне життя*. 2024. № 2. С. 74-79.
9. Карашук М. Г., Ліпін М. В. Дилеми влади і лідерства у плюралістичному світі. *Політологічний вісник. Збірник наукових праць*; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: Вадекс, 2024. Вип.92. С. 268-289.
10. Пережняк Б. А., Бальцій Ю. Ю. Концептуальний підхід до розмежування компетенції органів місцево самоврядування й місцевих державних адміністрацій. *Держава і право. Збірник наукових праць*.

Юридичні і політичні науки. Випуск 94 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2023. С.61-72.

11. Руднева А. О., Мальована Ю. Г. Виклики демократії у 2024 році: основні тенденції та перспективи. *Політичне життя*. 2024. № 2. С.61-67.

12. Мейер К. Європа : вперед в прошлое. URL: <http://www.inosmi.ru/translation/247333.html>. (дата звернення: 11.06.2020).

13. Хайек Фрідріх А. Право, законодавство та свобода. Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії : в 3 т. Київ : Сфера, 1999–2000. 3 т.

14. Тоффлер Е. Нова парадигма влади. Знання, багатство й сила / пер. Наталка Бордукова. Харків : Акта, 2007. 688 с.

References:

1. Kremen V. H., Tkachenko V. M. *Ukraina : identychnist u dobu hlobalizatsii : (nacherky metadatsyplinarnoho doslidzhennia)*. Kyiv : Znannia Ukrainy, 2013. 415 s.

2. Kyryliuk F. M., Batorymenko O. V. *Istoriia zarubizhnykh politychnykh vchen : navch.-metod. posib*. Kyiv : XXI stolittia : dialoh kultur, 2005. 254 s.

3. *Istoriia politychnoi dumky : [navch. ents. slovn.-dovidn. dlia stud. vyshch. zakl.] / [za zah. red. N. M. Khomy] ; Lviv : PP «Novyi Svit-2000», 2014. 766 s.*

4. *Derzhavne upravlinnia : pidruchnyk : u 2 t. T. 2 / Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy ; redkol.: Yu. V. Kovbasiuk (holova), K. O. Vashchenko (zast. holovy), Yu. P. Surmin (zast. holovy) [ta in.]*. Kyiv ; Dnipropetrovsk : NADU, 2013. 324 s.

5. *Politolohichniy entsyklopedychnyi slovnyk / Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho ; za red.: Yu. S. Shemshuchenka, V. D. Babkina, V P. Horbatenka. 2-he vyd., dop. i pererob*. Kyiv : Heneza, 2004. 736 s.

6. Batorymenko O. V. *Osoblyvosti stanovlennia ta rozvytku 2. Kontynentalnoi modeli biurokratii*. *Politolohichniy visnyk : zb. nauk. pr.* Kyiv, 2012. Vyp. 59. S. 382–391.

7. Rait H. *Derzhavne upravlinnia / per. z anhl. V. Ivashko*. Kyiv : Osnovy, 1994. 191 s.

8. Krasyluk V. F. *Neoinstytutsionalnyi pidkhd do doslidzhennia okremykh neformalnykh obmezhen lokalnoi vlady v Ukraini. Politychne zhyttia*. 2024. № 2.S. 74-79.

9. Karashchuk M. H., Lipin M. V. *Dylemy vlady i liderstva u pliuralistychnomu sviti. Politolohichniy visnyk. Zbirnyk naukovykh prats; Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka*. Kyiv: Vadeks, 2024. Vyp.92. S. 268-289.

10. Perezhniak B. A., Baltii Yu. Yu. *Kontseptualnyi pidkhd do rozmezhuвання kompetentsii orhaniv mistsevo samovriaduvannya y mistsevykh derzhavnykh administratsii. Derzhava i pravo. Zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky. Vypusk 94 / In-t derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy*. Kyiv: Vyd-vo «Iurydychna dumka», 2023. S.61-72.

11. Rudnieva A. O., Malovana Yu. H. *Vyklyky demokratii u 2024 rotsi: osnovni tendentsii ta perspektyvy. Politychne zhyttia*. 2024. № 2.S.61-67.

12. Meier K. *Evropa : vpered v proshloe*. URL: <http://www.inosmi.ru/translation/247333.html>. (data zvernennia: 11.06.2020).

13. Khaieik Fridrikh A. *Pravo, zakonodavstvo ta svoboda. Nove vykladennia shyrokykh pryntsyypiv spravedlyvosti ta politychnoi ekonomii : v 3 t. Kyiv : Sfera, 1999–2000. 3 t.*

14. Toffler E. *Nova paradyhma vlady. Znannia, bahatstvo y syla / per. Natalka Bordukova*. Kharkiv : Akta, 2007. 688 s.

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.12

УДК 504.38.008.1:32(477)

БЮРОКРАТІЯ ЯК ФЕНОМЕН ПОЛІТИКИ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0211-248X>

Батрименко О. В., д. політ. н., професор, зав. кафедри Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3131-1533>

Ткач О. І., д. політ. н., професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена аналізу бюрократії як феномену політики. З'ясовано, що бюрократія виникла разом із виникненням держави і розподілом суспільства на тих, хто управляє, і тих, ким управляють. Для управління потрібні певні регламентації (закони), котрим повинні підпорядковуватися як

управлінські структури у відповідності до ієрархії, так і всі верстви населення, що створює відповідну управлінсько-виконавську систему. Така система і стає головним чинником у формуванні і відтворенні бюрократії. Досліджено, що у різних політичних і економічних системах бюрократія отримує специфічні риси. В першу чергу на сутність бюрократії та її риси впливає ступінь контрольованості з боку суспільства, яка залежить від його політикокультурного рівня. Чимало вчених різних епох і періодів розглядали проблему влади та системи управління.

Акцентовано, що цю проблему розглядало конфуціанство, спираючись на вчення китайського вченого Конфуція. На протязі багатьох століть конфуціанство було релігією китайського бюрократичного класу – мандаринів чи освічених людей, адміністративні пости яких замінювались на підставі проведення конкурсних екзаменів із так званих класичних знань.

Ключові слова: процес прийняття рішень в ЄС, бюрократія, бюрократизм, бюрократичний режим, демократія.

Batrymenko O.V., Tkach O.I. Bureaucracy as a political phenomenon

This article is devoted to the analysis of bureaucracy as a political phenomenon. It was found out that, bureaucracy arose together with the emergence of the state and the division of society into those who govern and those who are governed. Management requires certain regulations (laws), which must be obeyed by both management structures in accordance with the hierarchy and all strata of the population, which creates an appropriate management-executive system. Such a system becomes the main factor in the formation and reproduction of bureaucracy. Researched that, but in different political and economic systems, the bureaucracy gets specific "colors". First of all, the essence of bureaucracy and its features are influenced by the degree of control by society, which depends on its political and cultural level. Many thinkers and scientists of different eras and periods considered the problem of "power" and "management", "rulers" and "subordinates".

In accordance with the defined object, subject of research and set tasks, a certain methodology is introduced, which involves the use of several methods and approaches. And the historical method made it possible to investigate the genesis of bureaucracy and identify the main points in its development. The sociological method made it possible to find out the influence of bureaucracy on the political system of society. The functional method was used to analyze the relationship between political phenomena in real reality. The behaviorist method was used to study various behaviors from the point of view of the politics of individual individuals and groups. The system method made it possible to consider the bureaucracy as an integrated political and social phenomenon.

The theoretical and methodological basis of the research is the classical principles of bureaucracy analysis, which were developed by K. Marx, M. Weber, and R. Michels.

It is emphasized that, this problem was considered by Confucianism, based on the teachings of the Chinese scholar Confucius. For many centuries, Confucianism was the religion of the Chinese bureaucratic class – mandarins or educated people, whose administrative posts were replaced on the basis of competitive examinations of so-called classical knowledge.

Keywords: decision-making process in the EU, bureaucracy, bureaucracy, bureaucratic regime, democracy.

Термін «бюрократія» викликає уявлення про громіздке, бездушне, драгує формальностями. У політології, однак, цей термін стосується адміністративної машини держави – тобто державних службовців нижчої і середньої, а певною мірою і вищої ланки, що здійснює завдання гілки державного управління. Макс Вебер розумів бюрократією як специфічну форму організації діяльності, що стосується не лише держави, але і до всього суспільства. В сучасних умовах державна служба стала відігравати і важливішу роль у політичному житті. Державні службовці – це не прості виконавці, а ключова ланка політичного процесу. За фасадом представницького і підзвітного суспільству уряду, схоже, знаходиться реальність «чиновницького управління». За західною політологічною традицією від М.Вебера, визначають амбівалентне, одночасно позитивне і негативне розуміння бюрократії. Термін майже еквівалентний поняттям «державна служба» і «чиновництво».

Методи дослідження

Метою дослідження є аналіз сутності бюрократії як феномену політики. Відповідно до визначених об'єкта, предмета дослідження та поставлених завдань запроваджується певна методологія, яка передбачає використання декількох методів і підходів. Історичний метод дав змогу дослідити генезис бюрократії та виявити основні моменти у її розвитку. Соціологічний метод дозволив з'ясувати вплив бюрократії на політичну систему суспільства. Функціональний метод використовувався для аналізу взаємозв'язку між політичними явищами у реальній дійсності. Біхевіористський метод допомагав дослідженню поведінки з точки зору політики особистостей і груп. Системний метод сприяв можливості розглядати бюрократію як комплексне політико-суспільне явище.

Теоретичну та методологічну основу дослідження становлять класичні принципи аналізу бюрократії, які були опрацьовані К.Марксом, М.Вебером, Р.Міхельсом.

Результати дослідження

З точки зору доцільності й раціональності, бюрократію варто визначити як природну і необхідну форму всякої організації, що характеризується ефективністю управління. Ця ефективність досягається за рахунок чіткого розподілу обов'язків і залучення висококваліфікованих спеціалістів з управління, а також за наявності системи правил та ієрархії і постійного контролю. Особливості бюрократії досліджували Платон, Арістотель, Ціцерон, Н.Макіавеллі, Т. Гоббс, Б.Спіноза, Г.Гегель К.Маркс. Проте погляди на ліквідацію бюрократії призвели до створення заангажованої номенклатурної бюрократії [4, с.9].

Основеими питаннями, на які дають відповіді політологи є: чи можна сказати, що чиновництво і справді «управляє» країною? Чи є державні службовці політично нейтральною силою?

Бюрократична культура має довгу історію. Бюрократія – явище історичне, становлення її пов'язується з появою держави та політичної організації суспільства. Вона була об'єктом дослідження та аналізу в таких працях із класичної політико-правової філософії, як «Держава» та «Законои» Платона, «Політика» Арістотеля, «Левіафан» Т.Гоббса, «Два трактати про врядування» Дж.Локка та інших, в яких відображені багатовікові пошуки, теоретичні альтернативи вирішення проблем організації управління суспільством та державою, принципів та змісту управлінської діяльності. Аналіз різноманітних концепцій бюрократії дозволяє сформувати загальне уявлення та розуміння того, як зароджувались, накопичувались та поглиблювались уявлення про бюрократію, її природу, основні принципи організації, функції та місце й роль у системі політичного управління суспільством.

Слово «бюрократія» також використовується в політиці та уряді з несхвальним тоном, щоб знехтувати офіційними правилами, які, здається, ускладнюють через наполягання на процедурах і дотримання правил, положень і законів виконання завдань. На робочих місцях це слово дуже часто використовується, щоб звинуватити складні правила, процеси та письмову роботу, які інтерпретуються як перешкоди, а не як гарантії та гарантії підзвітності [14, с.19] Тоді соціо-бюрократія буде ставитись до певних соціальних впливів, які можуть вплинути на функціонування суспільства [15, с.405]

Бюрократія визначається як така, що має чотири характеристики: ієрархія (чітко визначені сфери компетенції та поділу праці); безперервність (структура, в якій адміністратори отримують зарплату за повний робочий день та просуваються по службі); безособовість (вказані правила та правила експлуатації, а не довільні дії); досвід (посадові особи обираються відповідно до заслуг, пройшли навчання і мають доступ до знань)

Бюрократія в політичній теорії має централізовану форму управління і має тенденцію відрізнитися від адхократії, за якою управління більше схильне до децентралізації.

В полі дослідження трансформації аналізуються статусні характеристики бюрократії, культурний менталітет. Дослідники концепції елітн пояснюють, що вимоги професіоналізму, знання лідерства не суперечать демократичним принципам.

Отже, можна зробити висновок, що бюрократія – (франц. Bureaucratie – букв. панування канцелярії) – урядування, яке здійснюють постійні посадовці [16, с.74]; система управління як апарат влади, що відокремлений від суспільства, стоїть над ним; організація професійних державних службовців, що створена для кваліфікаційного ефективного виконання суспільної політики [8, с.168]; вищий привілейований прошарок чиновників-адміністраторів; ієрархічно організована система управління з функціями та привілеями; специфічна форма відносин у суспільстві, в яких центри виконавчої влади є незалежними; форма соціальної організації.

Отже, дослідники визначають важливість дослідження бюрократії як політичного феномена. Адже виконуючи управлінсько-виконавські функції, займаючи певну нішу в соціальному просторі, керуючись специфічним етосом, бюрократія насправді створює і репрезентує синтетичний політикокультурний феномен, який має значний вплив на розвиток суспільного життя.

Науковий інтерес має монографія «Бюрократія» Людвіг фон Мізеса, економіста австрійської школи і лібертаріаєнць. Мотивацією автора при написанні книги є його занепокоєння поширенням соціалістичних ідеалів і зростаючою бюрократизацією економічного життя. Хоча він не заперечує потреби певних бюрократичних структур для безперебійної роботи будь-якої цивілізованої держави, він не згоден з тим, якою мірою вони стали домінувати у суспільному житті європейських країн та Сполучених Штатів. Мета автора – продемонструвати, що негативні аспекти бюрократії не є результатом поганої політики чи корупції, як схильно думати суспільство. Натомість, пояснює він, ці проблеми обов'язково вбудовані в бюрократичні структури. Вони зумовлені тими самими завданнями, що їх вирішує така система. Тому основна частина книги присвячена порівнянню між приватним підприємництвом, з одного боку, та бюрократичними агентствами/державними підприємствами, з іншого.

Так, управління приватними підприємствами здійснюється виключно на основі критерію прибутку. Єдина мета компанії – збільшити дохід при мінімізації витрат, що відображено у звітах про прибутки та збитки та інші інструменти бухгалтерського обліку. Компанії чи філії компаній, які працюють на збиток, мають або реформуватися, або закритися. Завдяки цим простим фактам відносно легко передати відповідальність зі штаб-квартири компанії до різних філій, незалежно від того, наскільки велика компанія.

Штаб-квартира дає керівнику філії повну свободу дій у управлінні своїм підприємством оскільки він вважає за необхідне, за умови, що він приносить прибуток. Таким чином, ініціатива та новаторство не лише дозволяються, але навіть заохочуються та винагороджуються.

Зовсім інша справа, коли йдеться про державні служби та інші бюрократичні структури. Така структура, як ФБР чи посольство у країні, немає критерію ефективності, який можна було б оцінити так само легко, як критерій прибутку. Ефективність є більш розпливчастим поняттям, більш відкритим для суб'єктивної інтерпретації. Саме тому, що продукт громадських послуг не має ціни на ринку, традиційні інструменти управління, які довели свою ефективність у приватному підприємстві (науковий менеджмент, дослідження часу тощо), не можуть бути застосовані в громадській сфері. «Збільшити випуск» та «мінімізувати час виробництва» – це концепції, які не можна застосувати до чогось на кшталт поліцейського управління. Але ще більш важливим наслідком відсутності критерію прибутку є необхідність централізації управління та обмеження свободи керівника філії або відділу: оскільки його роботу нелегко оцінити у грошовому вираженні, найбезпечніший спосіб запобігти ексцесам та зловживанням Метою влади є забезпечення того, щоб кожен дотримувався директив уряду. Таким чином, найважливіша якість успішного бюрократа – підкорятися наказам.

Політологи-компаративісти виділяють три теорії бюрократії: бюрократія як адміністративна машина; бюрократія як влада; бюрократія як система, саморозвивається.

Розглянемо бюрократію як адміністративну машину. Наукове вивчення феномена бюрократії знаходилося під впливом Макса Вебера. Виділивши раціональний «ідеальний тип» бюрократичного правління, він протиставив іншим формам правління – традиційному і харизматичному. Бюрократичним організаціям, на його думку, властиві наступні риси: чіткі посадові функції, засновані на писаних правилах; ієрархія, нижчі ланки підлеглі вищим; чітке здійснення справ з письмовим супроводом і системою архівування; позаособистий характер влади чиновника не від людських якостей, а від «місця»; чіткість правил та інструкцій, яка обмежує свободу прийняття рішень; професійні і ділові критерії для кар'єрного просування службовців (підготовка, освіта, досвід і компетентність).

Розглянемо бюрократію як владу. Розуміння бюрократії як особливого роду влади з соціалістичної традиції соціальної філософії, особливо з марксизму. Хоча Маркс на відміну від Вебера спеціально не аналізував проблему бюрократії, у його працях можна знайти загальний підхід до цієї теми. Він не вважав бюрократію продуктом індустріалізації. І пов'язував цей феномен з особливими вимогами капіталізму. Головним для нього була не суспільна функція бюрократії, а класова роль державного апарату як механізму, через який буржуазія здійснює власні інтереси. Таким чином капіталістична система зміцнюється.

Аналіз класової сутності державної бюрократії здійснили неомарксистки. Ральф Мілібанд (Ralph Miliband, 1969) визначав здатність вищої ланки державної служби виступати як бар'єр стримування і блокування радикальних ініціатив соціалістичних урядів та окремих міністрів. „Верхівка державного чиновництва консервативна тому, що її представники підтримують економічні і соціальні еліти”. Він визначив причини цього. Верхівка за освітою і соціальним досвідом є тим самим середовищем, що середовище промисловців і бізнесменів, має такі ідеї та філософію. Хоча створена за принципом політичної нейтральності. Існують ідеологічні стандарти при прийомі на службу і кар'єрному зростанні. Тому державні службовці з перших кроків своєї кар'єри надійно застраховані від радикальних симпатій.

Розглянемо бюрократію як систему, що саморозвивається. Критика бюрократії частіше відбувалася теоретиками лівої ідеологічної орієнтації. Зрештою до дискусії приєдналися і «нові праві». Вони використали теорію раціонального вибору і теорію суспільного вибору. Теорія раціонального вибору визначає поведінку індивідів як неокласична політекономія. Індивід завжди прагне до забезпечення власних інтересів і користі. Теорія громадського вибору була розроблена в США з віргінською школою політичних досліджень. Теоретики «нових правих» і сформулювали своє розуміння держави і проблеми «великого уряду» за інтересами і мотивацією бюрократії.

Основною функцією бюрократії є реалізація політики. Отже, бюрократія має завдання адміністративного управління. Саме тому визначають як «адміністрацію», політичну ланку виконавчої влади – як «уряд». Такий поділ дає можливість визначення межі між розробкою політики – справою політиків і реалізацією політики – справою державних службовців. Переважна більшість державних службовців у світі здійснює винятково адміністративну діяльність. Вони реалізують програми соціальної допомоги, регламентують економічну діяльність, надають ліцензії, забезпечують громадян інформацією і консультативними послугами. Тому кількість державних службовців завжди залежить від масштабу задач, які бере на себе держава. Так, у Великобританії зайнятість у системі державної служби в XX ст. зростала до 735 тис. осіб у 1970-х рр., але внаслідок переходу на шлях неолібералізму в 80-х рр. зменшилася до 499 тис. у 1996 р. Федеральне чиновництво в США різко зросло як наслідок «Нового курсу» до 2,5 млн. осіб. В СРСР систему центрального планування забезпечували 20 млн. службовців.

Політичне значення бюрократії в її ролі джерела інформації і рекомендацій для уряду. Цю роль виконуює лише вища ланка чиновництва, яка знаходиться в безпосередньому контакті з політиками. Державні службовці середньої і нижчої ланки звичайно здійснюють рутинніші справи. Теоретично між обов'язками чиновників і обов'язками політиків можна визначити чітку межу. Політики здійснюють

політику, чиновники радять, як це краще зробити. Політична роль державних службовців зводиться до двох основних функцій: формулювання можливих варіантів рішень і аналіз імовірних наслідків. Це має досить обмежений характер, оскільки від чиновництва вимагається нейтралітет. Цей принцип реалізується у Великобританії, Японії й Австралії. В США реалізується система політичного призначення. Політична роль державних службовців ширше. Практично межі між розробкою політики і рекомендаціями визначити досить непросто. Рішення приймаються на основі доступної інформації, а це означає, що сутність рішення може знаходитися в прямій і безпосередній залежності від рекомендації. Я носій дорадчої функції бюрократія контролює потоки інформації.

Функцією бюрократії є підтримка політичної стабільності. Бюрократія є механізмом підтримки стабільності і спадкового розвитку політичної системи. Ця роль важлива в державах, що розвиваються. Тому що існування корпусу професійних чиновників часом виступає єдиною гарантією того, що державне управління буде здійснюватися упорядкованим і надійним чином. Стабілізуючий вплив на систему в даному випадку виходить з статусу чиновників як професійних державних службовців, що виконують свої функції на постійній основі: уряди приходять та змінюються – чиновники залишаються. У Великобританії з часів реформ 1870-х рр., що заклала основи сучасної державної служби, діють такі принципи, як неупередженість добору кандидатів на посаду, політична нейтральність державного службовця, професіоналізм і анонімність. Навіть у США основна маса федерального чиновництва є професійними держслужбовцями. Хоча здійснюється президентське призначення верхівки державних службовців,

Функцією бюрократії є артикуляція інтересів. Системи державної служби на практиці допомагають виявити громадські інтереси і виразити в узагальненій формі. Чиновництво контактує з різними групами суспільства. З поширенням корпоративних тенденцій колишні межі між суспільством і урядовими агентствами розмиваються. Такі категорії, як лікарі, вчителі, фермери, корпорації, стають «клієнтними групами» відповідних урядових агентств і стають джерелами інформації. Такий **клієнтелізм** (clientilism) корисний для політичної системи, оскільки спирається на суспільний консенсус.

Виділяють три джерела влади бюрократії: стратегічні позиції бюрократії в політичному процесі; взаємини між чиновництвом і верхівкою виконавчої влади; статус і кваліфікація державних службовців.

Так, політичний процес у сучасних державах здійснюється таким чином, що державна служба здійснює політичний вплив. Як радники з політичних питань державні службовці мають доступ до інформації, контролюють її потоки. В коридорах влади знання стають силою, чиновники вирішують, що міністри будуть не будуть знати. Прості варіанти рішень можуть бути обрані, оцінені і сформульовані таким чином, що наслідком буде результат, потрібний чиновнику. Це не означає, що він спеціально вводить когось в оману або має свою власну політичну філософію. Це означає лише те, що переваги чиновництва впливають на рішення.

Відбувається політизація державної служби. Один зі способів контролю бюрократії в «ідеологізації» її вищої ланки через вимагу активної участі в програмі діючого уряду. Зменшуються відмінності між політикою та адміністрацією, між політиками і чиновниками. Контроль також здійснюється через систему політичних призначень.

В США вона була запроваджена президентом Е. Джексоном наприкінці XIX ст., коли він усунув приблизно 20 % чиновників федерального рівня і призначив на їхнє місце своїх людей. З того часу зміна президента в США означає зміну адміністрації: усувається 3 тис. осіб, переважно в короткий період між президентськими виборами в листопаді та інаугурацією нового президента в січні наступного року. Приблизно 200 призначень здійснюється особисто президентом, інші – провідними фігурами його адміністрації за узгодженням з президентом.

Розглянемо зв'язок демократії та бюрократії. Як і будь-яка сучасна держава, ліберальна демократія сильно бюрократизована з багатьма великими організаціями, заповненими професійними службовцями. Деякі з цих бюрократій мають значний вплив на збереження нинішньої політичної системи, оскільки вони насамперед зосереджені на захисті країни та держави від загроз як зсередини, так і ззовні. Оскільки ці інститути часто діють незалежно і здебільшого захищені від політики, вони часто не пов'язані з якоюсь конкретною політичною партією чи групою. Наприклад, лояльні англійські чиновники працюють як на Консервативну, так і Лейбористську партії. Але іноді група може захопити контроль над бюрократичною державою, як це зробили нацисти в Німеччині в 30-х роках.

Хоча багато ідеалів, пов'язаних з демократією, таких як рівність, участь та індивідуальність, різко контрастують з ідеалами, пов'язаними з сучасною бюрократією, особливо з ієрархією, спеціалізацією та безособовістю, політичні теоретики не визнавали бюрократію загрозою демократії. Проте теоретики демократії досі не розробили достатнього вирішення проблеми, яку бюрократична влада представляє для демократичного уряду.

Одна з відповідей на цю проблему – сказати, що бюрократії взагалі немає місця у реальній демократії. Теоретики, які дотримуються цього погляду, розуміють, що вони мають показати, що бюрократія не обов'язково перебуває у кожному сучасному суспільстві; тільки в тих, що вони вважають недемократичними. Оскільки їхня демократія була стійкою до бюрократії, англійські письменники XIX століття часто називали її «континентальною неприємністю».

Класичні підходи в політичній науці стверджують (наприклад, Д'Арсі), що існує внутрішній конфлікт між демократією і [24, 28]. У тому ж дусі безліч досліджень вказує на те, як посилення політичної конкуренції призводить до посилення клієнтелізму та корупції, особливо в молодих демократіях з менш усталеними бюрократичними структурами [19, 20, 26]. Проте кілька недавніх досліджень статистично показують, що демократія, яка розуміється як змагальні вибори з загальним виборчим правом, загалом посилює якість бюрократії, яка визначається як ефективність у реалізації та автономія від політичного тиску [29, с.485].

Проте класичні та новітні інтерпретації цих стосунків надто спрощені. Підхід, який можна застосувати, відрізняється від попередніх досліджень із двох фундаментальних аспектів. По-перше, замість того, щоб припускати, що загальне виборче право слідує за оскарженням, ми теоретично та емпірично розрізняємо оскарження та інклюзивність (тобто рівні виборчого права) як два окремі виміри демократії. По-друге, замість того, щоб розглядати ширше поняття якості бюрократії, яке зачіпає неупереджену поведінку, що іноді включається до концепції демократії, ми зосереджуємося на поясненні міри меритократії в державному управлінні, тобто переважання набору персоналу на основі навичок, як проти політичних чи особистих призначень. Меритократія є основною рушійною силою бюрократичної якості та ключовим джерелом політичного конфлікту навколо бюрократичних реформ.

Дослідники стверджують, що боротьба на виборах може бути пов'язана з вищим рівнем меритократії, але ймовірно залежатиме від рівня виборчого права. У демократичних країнах політики прагнуть максимізувати свої шанси на перемогу на наступних виборах, задовольняючи вимоги виборців, а виборці іноді вимагають суспільних благ, таких як освіта та охорона здоров'я, які потребують довгострокових інвестицій. Збільшуючи використання меритократичної зайнятості, політики зможуть надавати дедалі більше суспільних благ. Однак, як видно з досліджень клієнтелізму в демократичних країнах, більш бідні виборці з більшою ймовірністю віддадуть перевагу партикуляристським благам, таким як державні робочі місця, Посібники та контракти. У свою чергу, коли виборці бідніші, політики віддають перевагу нижчим рівням меритократії, оскільки більш політизована бюрократія краще забезпечуватиме надання партикуляристських благ. Виборче право важливе, тому що переваги виборців щодо суспільних благ і, отже, стимули політиків зміцнювати меритократію слабшають у міру зниження доходів виборців, які безпосередньо пов'язані з правилами виборчого права, тобто з правом голосу. У цих умовах у політиків є стимули займатися клієнтелістськими практиками, а не зміцнювати меритократію, сподіваючись завоювати голоси нещодавно виборчих прав і бідніших виборців. Тому ми припускаємо, що позитивний вплив боротьби на меритократію зменшується зі збільшенням рівня виборчого права.

Чимало вчених стверджують, що оскільки демократія передбачає більш високий рівень виборчої конкуренції, вона стимулює політиків боротися з корупцією та скорочувати клієнтелізм, а значна кількість досліджень з великою кількістю N показує, що демократія позитивно пов'язана з якістю бюрократії. Передумовою цього дослідження є те, що більшість будь-якого великого електорату служить колективно раціональної мети неупередженого і чистого управління, і що така підзвітність ефективна (наприклад, [29])

Дослідження Бека та Хаденіуса (2008) займає проміжну позицію між демократією та автократією як ефективнішим пропагандистом якості бюрократії. Вони виявляють J -подібні відносини, які, проте, говорять на користь демократії. Рівень бюрократичної якості відносно високий у країнах з повною автократією, низький у напівдемократичних чи демократизованих країнах та найвищий у країнах із повною демократією. Бек і Хаденіус (2008, стор. 19) дали використовувати «явку» і «тираж газет» як проміжні змінні, щоб вивчити ефективність контролю знизу (і, отже, підзвітності) [29, с.475]

Чаррон і Лапуенте (2010) пропонують більш складну теорію та тест. Вони стверджують, що бідні люди схильні цінувати негайне споживання завдяки зв'язкам з клієнтелістами та покровительству, тоді як багатші люди цінують довгострокові інвестиції, які потребують ефективної бюрократії. Таким чином, у бідніших демократіях попит на якість бюрократії буде меншим, ніж у багатших. Взаємодіючи різні атрибути режиму ВВП на душу населення, вони виявляють, що вплив демократії на якість бюрократії є позитивним на високих рівнях і негативним на низьких рівнях економічного розвитку [30, с.445]

Деякі інші дослідження, присвячені реформам заслуг на субнаціональному рівні США, підтверджують думку про те, що демократія позитивно впливає на бюрократію [31, с.39]. Вони стверджують, що більша виборча невизначеність збільшує стимули для зміцнення меритократії, оскільки нинішній президент хоче застрахуватися від використання бюрократії для заступництва та видобутку майбутніми опозиційними посадовими особами. Хоча позитивний вплив демократії на бюрократію в цих дослідженнях є відносно послідовним висновком, дослідження страждають на ряд теоретичних та аналітичних недоліків. Найсерйозніший недолік полягає в тому, що вони схильні вважати (майже) загальне виборче право оспорюваним при використанні показників *Polity* та *Freedom House*, які не відрізняються між цими параметрами. Справді, їхні теоретичні аргументи зосереджені лише на суперництві чи тому, що вони іноді називають просто «демократією». В якості альтернативи вони вимірюють участь де-факто, а не правила виборчого права де-юре, і розглядають це як проміжну змінну, а не як окремий вимір демократії. Більше того, вимірюючи рівні економічного розвитку, а не соціально-економічні обмеження виборчого права, Чаррон і

Лапуенте (2010) фокусуються на суспільному доході, який не дорівнює перевагам виборців, коли виборче право не є загальним [29, с.478].

В класичних дослідженнях визначається, що демократія суперечить бюрократії, яка ефективно функціонує [24, р.1]

Політичний режим був запроваджений як пояснювальний чинник Максом Вебером (1978[1921]), який, як відомо, визначив, що бюрократія зародилася в Пруссії 17–19 століть, країні, яка зазнала різних форм авторитаризму і, таким чином, свідчить про різної функціональної логіки бюрократія та демократія. Однак багато досліджень, які виявляють негативний вплив демократії, визначають демократію в загальних рисах як пов'язану з оскарженням або підзвітністю. Крім того, велика література з клієнтелізму в демократичних країнах [20, 23]; ризик оскарження, що призводить до гонки за надання цільових товарів, особливо для найбідніших виборців. Проте, жодне з цих досліджень систематично не пов'язує різні переваги виборців і рівень клієнтелізму з різними правилами виборчого права.

Іншим недоліком є широкий акцент на якості бюрократії чи «ефективності уряду», що розуміється як (не)корумпована чи (неупереджена) поведінка бюрократів чи політиків. Хоча ці концепції та пов'язані з ними заходи є стандартними для порівняльного аналізу, вони концептуально дуже тісно пов'язані з проведенням чистих виборів та захистом цивільних та політичних прав [25, с.1287], які включені до загального розуміння демократії за Р.Далем [33].

Висновки

Історично термін бюрократія мав декілька значень. Спочатку він означав «правління чиновників» на відміну від системи, в якій здійснення влади належить обраним політикам. Згодом як спосіб організації громадської діяльності. Дослідники політології вважають бюрократією адміністративною машиною держави, а бюрократи – державні службовці.

Серд теорій бюрократії виокремлюють теорію М.Вебера: раціонально організована система діяльності. За Марксом як влада з консервативними рисами, виражає класові інтереси і знаходиться за межами політичного контролю. В теорії сучасних авторів як самодостатня система, яка саморозвивається, чиновництво піклується лише про власні інтереси.

Функцією бюрократії є реалізація рішення виконавчої влади і законів законодавчої влади. Аналітичне обслуговування політичного управління, артикуляція інтересів громад, підтримка політичної стабільності за зміни уряду або адміністрації.

Доведено, що висновки про відносини між демократією і бюрократією узгоджують шляхом дезагрегування демократії. Замість того, щоб прирівнювати демократію до виборчої боротьби, додається вимір інклюзивності. Боротьба змушує політиків чуйніше реагувати на вимоги електорату, а не населення в цілому, і що вимоги виборців варіюються залежно від ступеня соціально-економічних обмежень виборчого права. Оскільки бідніші люди отримують виборчі права, електорат з більшою ймовірністю вимагатиме партикулярні чинники. Таким чином, в умовах передвиборної боротьби вищі рівні виборчого права стимулюють політиків займатися клієнтелістською практикою, що завдає шкоди бюрократичному розвитку.

Ступінь меритократії разом із даними про змагальність та виборче право чоловіків із різних джерел дає можливість вивчити вплив двох вимірів демократії на розвиток бюрократії в різні періоди часу. Результати підтверджують теорію, показуючи, що виборче право чоловіків негативно пов'язане з меритократією, зменшує позитивний зв'язок між змаганням та меритократією. Це передбачає, що необхідно також вивчити часові періоди, коли виборче право суттєво відрізнялося всередині та між країнами, щоб оцінити взаємозв'язок між демократією та бюрократією.

Результати стійкі до включення попередніх рівнів меритократії, які частково усувають зворотний причинно-наслідковий зв'язок. Хоча розвиток бюрократії, ймовірно, залежатиме від шляху і позитивно вплине на демократію, результати показують, що рівні виборчого права послаблюють позитивний зв'язок між змагальністю та меритократією.

Результати не лише вносять історичну корективу, а й поглиблюють розуміння взаємозв'язку між демократією та бюрократичним розвитком. Підтверджуючи давні теорії аналіз показує, що клієнтелізм є ймовірним результатом демократії з бідним електоратом. Тому майбутні дослідження мають знаходити відмінності між демократизацією як змаганням за політичну владу та демократизацією як наданням виборчих прав масам, про вплив соціально-економічного розширення виборчого права на бюрократичний розвиток.

Бібліографічний список/References:

1. Weber, Max "Bureaucracy" in Weber's Rationalism and Modern Society, translated and edited by Tony Waters and Dagmar Waters, Palgrave-Macmillan 2015. p. 114
2. Robert K. Merton (1957). Social Theory and Social Structure. Glencoe, IL;Free Press. pp. 195–206.
3. Stewart R. Clegg; Martin Harris; Harro Höpfl, eds. (2011). Managing Modernity: Beyond Bureaucracy. Oxford University Press.
4. Karl Marx (1970). "3A". Marx's Critique of Hegel's Philosophy of Right (1843). Cambridge University Press. Retrieved 12 October 2012.

5. Bertelli, T. and Busuioc, M. (2018) 'Reputation-sourced authority and the prospect of unchecked bureaucratic power', ECPR General Conference, 22-25 August, Hamburg.
6. Carpenter, D. (2001) *The Forging of Bureaucratic Autonomy: Reputations, Networks, and Policy Innovation in Executive Agencies, 1862–1928*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
7. Hood, C. (2011) *The Blame Game. Spin, Bureaucracy, and Self-Preservation in Government*, Princeton: Princeton University Press.
8. Potter, R.A. (2019) *Bending the Rules: Procedural Politicking in the Bureaucracy*, Chicago: University of Chicago Press.
9. Wilson, J.Q. (1989) *Bureaucracy: What Government Agencies Do and Why They Do It*, New York: Basic Books.
10. Busuioc, M. and Lodge, M. (2017) Reputation and accountability relationships: managing accountability expectations through reputation', *Public Administration Review* 77 (1): 91–100.
11. Busuioc, M. and Rimkut, D. (2019) Meeting expectations in the EU regulatory state? Regulatory communications amid conflicting institutional demands', *Journal of European Public Policy*: 1–23.
12. Carpenter, D. and Krause, G.A. (2012) Reputation and public administration, *Public Administration Review* 72 (1): 26–32.
13. Olsen, J.P. (2017) *Democratic Accountability, Political Order, and Change: Exploring Accountability Processes in an Era of European Transformation*, Oxford: Oxford University Press.
14. Crozier M. De la bureaucratia comme système d'organisation // *Archives européennes de sociologie*. P., 1961. V. 2, N 1. P. 18-52.
15. Wood, M. (2018) Mapping EU agencies as political entrepreneurs, *European Journal of Political Research* 57 (2): 404–426.
16. Guy Peters B., "Public Bureaucracy and Public Policy," in Douglas E. Ashford, ed., *History and Context in Comparative Public Policy* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1992).
17. Cooper, C. A. (2021). Politicization of the bureaucracy across and within administrative traditions. *International Journal of Public Administration*, 44(7), 564–577.
18. Cornell, A., & Grimes, M. (2015). Institutions as incentives for civic action: Bureaucratic structures, civil society, and disruptive protests. *The Journal of Politics*, 77(3), 664–678.
19. D'Arcy, M., & Nistotskaya, M. (2017). State first, then democracy: Using cadastral records to explain governmental performance in public goods provision. *Governance*, 30(2), 193–209.
20. Dahlström, C., & Lapuente, V. (2017). *Organizing leviathan: Politicians, bureaucrats, and the making of good government*. Cambridge University Press.
21. Hanson, J. K., & Sigman, R. (2021). Leviathan's latent dimensions: Measuring state capacity for comparative political research. *The Journal of Politics*, 83(4), 1495–1510.
22. Pemstein, D., Marquardt, K. L., Tzelgov, E., Wang, Yi.-T., Krusell, J., & Miri, F. (2021). The V-Dem measurement model: Latent variable analysis for cross-national and cross-temporal expert-coded data. V-Dem Working Paper No. 21 (6th Ed.). University of Gothenburg: Varieties of Democracy Institute.
23. Olsen, J. P. (2008). The ups and downs of bureaucratic organization. *Annual Review of Political Science*, 11, 13–37.
24. Etzioni-Halevey, E. (1985). *Bureaucracy and democracy: A political dilemma*. Routledge & Kegan Paul.
25. Cornell, A., & Lapuente, V. (2014). Meritocratic administration and democratic stability. *Democratization*, 21(7), 1286–1304.
26. Povitkina, M., & Bolkvadze, K. (2019). Fresh pipes with dirty water: How quality of government shapes the provision of public goods in democracies. *European Journal of Political Research*, 58(4), 1191–1212.
27. Wang, E. H., & Xu, Y. (2018). Awakening leviathan: The effect of democracy on state capacity. *Research & Politics*, 5(2), 1–7.
28. Weber, M. (1978 [1921]). *Economy and society*. University of California Press.
29. Adserà, A., Boix, C., & Payne, M. (2003). Are you being served? political accountability and quality of government. *The Journal of Law, Economics, and Organization*, 19(2), 445–490.
30. Charron, N., & Lapuente, V. (2010). Does democracy produce quality of government? *European Journal of Political Research*, 49(4), 443–470.
31. Ruhil, A. V. S., & Camões, P. J. (2003). What lies beneath: The political roots of state merit systems. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 13(1), 27–42.
32. Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy*. Yale University Press.

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.13

УДК 327-049(1-4)(262.5):061.1

ЩОДО ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ ПОСТБІПОЛЯРНИХ РЕГІОНІВ: ЧИ Є РИЗИК ДЕРЕГІОНАЛІЗАЦІЇ ЧОРНОМОРСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ?ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1265-3792>**Глебов С. В., к. політ. н., доцент, доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова**

Нова парадигма міждержавних відносин в басейні Чорного моря в умовах розпаду біполярної системи призвела до появи Чорноморського регіону як політичної системи. В статті аналізується теоретичне підґрунтя процесу «нової регіоналізації» в роботах певних теоретиків-регіоналістів, які досліджували особливості формування міжнародних регіонів після 1991 року. Концептуалізація феномену «нового регіоналізму», зокрема в роботах шведського дослідника Бьорна Хеттне, фундаментально розкрила сутність зародження просторів постбіполярної взаємозалежності держав певного географічного регіону. В статті, з залученням інструментарію методу системного аналізу, моделюється науковий підхід щодо розуміння процесу регіонального розвитку на прикладі Чорноморської системи міжнародних відносин як політичного alter ego структурної природи Чорноморського регіону як географічного простору в системі ОЧЕС. Стверджується, що набуття системності у відносинах між країнами-членами ОЧЕС в політичних межах Чорноморського регіону мало на меті максимально стабілізувати регіональні відносини на базі спільних демократичних цінностей в напрямі формування загально-регіонального інтересу держав створювати безкризовий простір економічної взаємодії в басейні Чорного моря. Втім, в статті констатується, що системна рівновага новоствореної Чорноморської регіональної системи майже з самого початку була поставлена під питання агресивною політикою РФ в регіоні по відношенню до інших міжнародних акторів. Рівень конфліктогенності в Чорноморському басейні після 1991 року виявився прямо пропорційним відходу російського керівництва від курсу на демократизацію суспільно-політичних відносин. Робиться висновок про те, що з початком конвенційної війни проти України в 2014 році, авторитарний путінський режим призводить до дерегіоналізації Чорноморської політичної системи і деконструкції Чорноморського регіону як продукту постбіполярного регіоналізму. В свою чергу, це веде до подальшого нарощування регіонального і глобального хаосу в умовах паралічу міжнародного права з поступовим зникненням постбіполярного світового порядку в ситуації непрогнозованого розвитку подій на глобальному полі силового протистояння.

Ключові слова: Чорноморський регіон, Чорноморська політична система, «новий регіоналізм», «регіоналізація», дерегіоналізація, ОЧЕС, Україна, Росія.

Glebov S. V. Concerning theoretical approaches to the formation of post-bipolar regions: is there a risk of deregionalization of the Black Sea political system?

A new paradigm of interstate relations in the Black Sea basin in the conditions of the collapse of the bipolar system led to the emergence of the Black Sea region as a political system. The article analyzes the theoretical background of the process of «new regionalization» in the works of certain theoreticians-regionalists who studied the peculiarities of the formation of international regions after 1991. The conceptualization of the phenomenon of «new regionalism», in particular in the works of the Swedish researcher Björn Hettne, fundamentally revealed the essence of the creation of spaces of post-bipolar interdependence of the states of a certain geographical region. The article, with the involvement of the tools of the system analysis method, models a scientific approach to understanding the process of regional development on the example of the Black Sea system of international relations as a political alter ego of the structural nature of the Black Sea region as a geographical space in the BSEC system. It is argued that the acquisition of systematicity in the relations between the BSEC member countries within the political boundaries of the Black Sea region was aimed at maximally stabilizing regional relations based on common democratic values in the direction of forming the general regional interest of the states to create a crisis-free space of economic interaction in the Black Sea basin. However, the article states that the systemic balance of the newly created Black Sea regional system was called into question almost from the very beginning by the aggressive policy of the Russian Federation in the region in relation to other international actors. The level of conflict in the Black Sea basin after 1991 turned out to be directly proportional

to the departure of the Russian leadership from the course of democratization of socio-political relations. It is concluded that with the beginning of the conventional war against Ukraine in 2014, the authoritarian Putin's regime leads to the deregionalization of the Black Sea political system and the deconstruction of the Black Sea region as a product of post-bipolar regionalism. In turn, this leads to the further escalation of regional and global chaos in conditions of paralysis of international law with the gradual disappearance of the post-bipolar world order in a situation of unpredictable developments in the global field of force confrontation.

Keywords: Black Sea region, Black Sea political system, «new regionalism», «region-building», deregionalization, BSEC, Ukraine, Russia.

З розпадом біполярної системи міжнародних відносин та на хвилі «нового регіоналізму» протягом 1990-х років в басейні Чорного моря сформувався Чорноморський регіон як політична система. Вона формувалась на базі Організації Чорноморського Економічного Співробітництва (ОЧЕС) зі своїми елементами, структурою та зовнішнім середовищем. Певною мірою система ОЧЕС, ідея якої була запропонована турецьким президентом Тургуттом Озалом ще в 1990-у році [1, с. 83], мала перспективні можливості відповідати основному закону функціонування політичної системи; тобто підтримувати своєю нормативною силою та спільним економічним інтересом динамічну рівновагу зсередини сформованого нею «договірного» регіону. Незважаючи на те, що ОЧЕС формально продовжує свою діяльність й сьогодні, втім вже можна сперечатися наскільки система ОЧЕС була цілісною та виконувала свою місію щодо створення сприятливих умов для ефективного регіонального співробітництва. Маємо констатувати, що зазначена мета діяльності організації, спочатку в пункті 8 Декларації про Чорноморське економічне співробітництво «перетворити Чорне море в зону мира, стабільності, та процвітання, успішно розвивати дружні та добросусідські зв'язки» [4], а потім й в преамбулі Статуту ОЧЕС [9], не витримувала впливу агресивної політики РФ в басейні Чорного моря (в тому числі і по відношенню до України) навіть ще до 2014 року. Об'єктивно, ОЧЕС, як суто міжнародна економічна організація, не мала можливості безпосередньо та самостійно створювати сприятливі безпекові умов в регіоні та впливати на хід вирішення цілої купи міждержавних протиріч, в тому числі в конфліктних зонах так званої «дуги нестабільності» від Придністров'я до Південної Осетії, Абхазії та Нагорного Карабаху. Втім, ОЧЕС надала певний поштовх регіональній взаємодії на рубежі століть в руслі реалізації ідеалістичної моделі співіснування країн одного географічного, а потім і політичного регіону, в межах державних кордонів усіх 13 членів цієї організації: від західних Балкан до Каспія. Але цей регіональний ідеалізм остаточно розбився о геополітичні реалії суворого реалізму, спочатку з вторгнення Росії в Грузію в серпні 2008 року, а потім й з захопленням Криму в грудні-березні 2014-ого. Деформація системних відносин в Чорноморському регіоні поставила його постбіполярну сутність на межу виживання та наблизила до остаточного колапсу в 2022 році.

Те, що на початку постбіполярного етапу розвитку міжнародних відносин давало надію на подальше безкризове просування спільного порядку денного у відносинах між ще нещодавно головними геополітичними суперниками, виявилось лише затишшям перед потужним геополітичним штормом в Чорному морі. Тим не менше, теоретики-регіоналісти (в статті проаналізовані роботи Кононова [5], Макаричева [7], Цантуліса [8], Харрисона [11], Хеттне [12], Джонса [14], Кітинга [15], Кінга [16], Мачієвського [17], Содербаума [20], Ваурунена [21], Винроу [22], Вундерліха [23]), наприкінці минулого, початку нинішнього століття, намагалися знайти конструктивні підходи щодо розуміння механіки заглиблення «нового регіоналізму» в більш ширші планетарні рамки постбіполярної глобалізації [3, с. 62]. Об'єктивно, закінчення Холодної війни та поява Нових незалежних держав в басейні Чорного моря підштовхувало регіонабудівництво в напрямі принципово нового, інклюзивного та багатофункціонального зразка.

Втім, які саме функціональні риси мали набувати новозбудовані політичні регіони, та яким чином вони мали розвивати свої інтегративні властивості в царині реальної геополітики та геоeкономіки, це вже залежало від зовнішньої політики держав. При чому, як держав, які входили до певного регіону як його складові елементи, так і від держав, які впливали на розвиток регіональних відносин ззовні. Таким чином, з самого початку постбіполярної регіоналізації теоретики «нового регіоналізму» мали справу з регіоном як з абстракцією, але конструктивною абстракцією. Загалом, в теорії міжнародних відносин «абстрактні об'єкти», за твердженням Юзефа Кукулки, «утримують у узагальненій формі найістотніші властивості досліджуваних явищ і підходять для маніпулювання ними в уяві дослідника» [6, с. 63]. Для нас такий «абстрактний» старт дослідження цінний тим, що він завжди супроводжується маніпулятивним (в доброму розумінні цього терміну) переходом від абстрактного до конкретного. Це дозволяє надалі «промальовувати» абстрактну палітру, причетну до теорії, на «чистому полотні» практичної політики. Справді, регіони не чекають «десь там» в очікуванні бути дослідженими, вони і є наші конструкції [11, р. 25]. З таким підходом погоджується Мартін Джонс і робить висновок: «Регіони ніколи не знаходяться «десь» там в очікуванні бути відкритими, а конструюються і мобілізуються в і через територіально визначені політичні, соціо-економічні та культурні стратегії, які прив'язуються в місця як/і регіони» [14].

Відштовхуючись від категоріального поняття «місця», що розвивається в роботах відомого американського філософа Едварда Кейсі та активно застосовується в політичній географії, Мартін Джонс в одній зі своїх робіт цитує його розуміння регіону, яке є яскравим прикладом когнітивного конструювання: «Регіон – це не просто узагальнення місць, ніби місця були приписані до, або призначені частинами регіону. Регіон сам собою є місце. Коли я – я, як кочівник – живу і рухаюся степом, я існую в рамках усього регіону, тут/там у всьому ньому, а не тільки в частині його» [14]. Такий підхід, зокрема, властивий конструктивістській та пост-структуралістській теоріям, у яких регіон розглядається як процес, де він перебуває у стані появи, або не появи. З конструктивістської точки зору, регіони оживають, як тільки ми починаємо думати або говорити про них, у зв'язку з чим центральним питанням постає запитання «чий регіон конструюється?» [20, р. 7]. Важко не погодитися і з підходом Еммануїла Адлера, який вказував на те, що регіони певною мірою визначаються суб'єктивно, у зв'язку з чим є «когнітивними регіонами», тобто існуючими у свідомості [8, р. 6]. Ще Джозеф Най у 1968 році вказував на те, що регіони є тим, чим політики та люди хочуть, щоб вони були [8, р. 10]. У такому ж ключі міркує і один із найвідоміших сучасних американських дослідників Чорноморського регіону Чарльз Кінг, наголошуючи на суб'єктивному ставленні фахівців до самого факту існування регіону. «Зрештою, – зазначав Чарльз Кінг – регіони існують там, де політики та стратеги кажуть, що вони існують» [16, р. 3].

Приклад самого процесу когнітивного конструювання дає і Аннісі Паасі, який пропонує наступний підхід до регіону, проаналізований тим самим Мартіном Джонсом: «Регіони представляють певну обмежену конфігурацію в індивідуальній і колективній свідомості і визначають через політичне протистояння самотність як окремий підрозділ у просторовій структурі суспільства... Це веде до формування концептуальної чи символічної форми, яка знову ж таки ні чітка, ні не бездоганна» [14]. Тим не менше, «це прискорює процес появи інституцій... Фінальною стадією стає утворення регіону у просторовій структурі та свідомості суспільства... Вже будучи інституалізованою «територіальною одиницею», регіон може бути мобілізований для реалізації таких цілей, як створення єдиного регіонального ринку або його можуть використовувати в ідеологічній боротьбі за ресурси і владу» [14]. На «символічність» регіонів вказує Раймо Ваурунен, виділяючи, розробляючи і застосовуючи концепцію «регіонів ідентичності», які «існують у свідомості людей»: «Вони повинні мати історичні та сучасні символи, які люди, що населяють регіон, дізнаються та поділяють. Такі регіони мають бути інституалізовані; у зв'язку з цим, їх територіальні та політичні символи повинні мати продовження і їх поведінка повинна повторюватися і стандартизуватися» [21, р. 37]. Тому не випадково, що досліднику необхідно ще й «розуміти регіон», без чого його конструкція втрачає будь-який сенс. А щоб «розуміти регіон» необхідно розуміти цілі та цінності різних груп людей, які цей регіон зголосилися сформувати задля досягнення певних спільних цілей.

У такому контексті «символічності» цілком логічно звучить реакція Брюса Рассета на запитання «що ж таке регіон?»: «На практиці це дуже важко визначений термін, який часто використовується в стилі *ad hoc*» [19, р. 319]. Зрештою, регіон, за великим рахунком, це і є те, що люди самі собі визначають як регіон спільного проживання. Уве Вундерліх, розвиваючи концепцію «сконструйованого регіону» з посиланням на ще одного дослідника регіоналізму Джона Равенхілла, зазначає, що «для політологів немає «природного регіону». Визначення того, що складає специфічний регіон, є результатом самовизначення акторів та учасників, які беруть участь у регіональному будівництві» [23, р. 21]. Соціальна сутність регіону часто залишається відправною у розумінні суті міжнародних відносин на регіональному рівні.

Водночас регіон – це не тільки уявна, суб'єктивістська, «соціальна» конструкція, а цілком науково-практична категорія, яка має об'єктивні вектори свого конструювання на практиці за рішенням цілого комплексу взаємопов'язаних внутрішніх та зовнішніх проблем. За словами Мартіна Джонса, «регіони – це інтелектуальні механізми для пізнання простору і часу» це «мобілізоване, комбіноване та історично осіле завершення» [14]. Маємо враховувати, що «регіони можуть бути «вигаданими» політичними елітами, але вони не вигадуються «з повітря» [16, с. 3], як би «на порожньому місці». Як правило, завжди є необхідні реально та об'єктивно існуючі «матеріалізовані» мінімальні передумови (загальна географія, наприклад) для появи регіону, до яких і можна «прив'язати» уяву політичних еліт та дослідників-науковців. Розвиваючи тезу Вітольда Мачієвського про двозначну семантику поняття регіону, можна зробити висновок, що соціальна сутність може бути третьою взаємопов'язаною складовою нарівні з «основною – просторовою, і метафоричною, що передбачає почуття влади» [17, с. 24]. Як зазначає Ілля Кононов, «проблема простору в соціології формулюється виключно як проблема соціального простору, який розуміється як момент соціальної структури. Такий простір суспільство виробляє та відтворює. Воно створене суспільством і не є ні фізичним, ні географічним. На географічний простір соціальний простір накладається практиками влади» [5, с. 63]. У ході реалізації політики на практиці, агенти уявляють і визначають дескертний, обмежений простір, що характеризується розумінням можливостей або проблем, що розділяється, які мотивують саму суть політичної дії.

Таке «владне накідання» та аналіз механізму переростання соціального в політичне властиво функціоналістам, що й відображено у категорії «регіонального будівництва». Так, Андрій Макаричев зазначає, що «творче використання ідейного багажу «нових» функціоналістів цілком можливе у сфері трансрегіональної інтеграції, і ключовою категорією буде виступати саме регіонального будівництва» [7]. На відміну від «пасивної»

регіоналізації, регіонобудування передбачає активну, свідому та цілеспрямовану діяльність державних та недержавних структур; такий підхід дає можливість зрозуміти суть регіонобудування. Майкл Кітінг, у ході своїх спроб «винайти регіон» в межах використання поняття «регіонобудування», дійшов висновку про те, що «регіонобудування, швидше, має розглядатися як політичний проект, в якому лідери, використовуючи символічні посилення, публічну політику та інституційний розвиток, вибудовують територіальні рамки та вигадують територіальну систему дії. За цим криється дискурсивний та ідеологічний вимір, в якому регіон створюється як уявне співтовариство, а потім і соціальний простір» [15]. До цього можна додати, що соціальний простір приречений переростати в простір політичний, адже постбіполярний регіоналізм при всій його заідеологованості (особливо в 1990-ті роки) створював нове регіональне поле для або зіткнення інтересів окремих гравців, або їх синергії, або поєднував обидва формати міжнародних відносин одночасно. Природно, що регіоналізм реалізує свої цілі, зміст та ідеї за допомогою регіональної політики окремих суб'єктів зовнішньополітичної діяльності, оскільки «регіоналізм складається з певного набору політичних дій, що здійснюються однією або великою кількістю держав усередині регіону» [22, р. 6]. Зрештою, як зазначає Бьорн Хеттне, саме «політична воля та політичні дії неодмінно відіграють свою роль у розриві порочного кола регіональних конфліктів, нестабільності та відсталості» [12]. Отже від політичної волі та політичних дій держав одного регіону багато в чому і залежатиме якість регіоналізму, успіх регіоналізації, як і кінцева геополітична, гео економічна характеристика цього регіону, адже він владою створювався усвідомлено.

В ідеалі, «усвідомлений регіоналізм» рано чи пізно набуває спільні цілі, часто інституалізується у статутні цілі та завдання регіональної організації, веде до появи регіональної ідеології на основі спільних цінностей. Такий висновок дозволяє нам ще більше сфокусувати увагу на феномені ОЧЕС як системоутворюючому факторі, особливо в контексті наступної тези про те, що «провідною ланкою в процесі взаємодії є цілі (або завдання) та пов'язані з ними цінності» [6, с. 177]. В ході такого процесу «аспіраційні потреби перетворюються на оперативні потреби (які стають інтересами)» [6, с. 267]. Спільні цінності та інтереси виступають на перший план регіональних відносин як цементуюча матерія регіональної ідеології, перспективної ідентифікації та самоусвідомлення приналежності до загальних цивілізаційних витоків. Якщо «цінності – те, що надає сенс життю» [6, с. 279], то в нашому контексті загальні регіональні цінності – те, що надає сенс Чорноморській системі. Якщо «мета визначає умови діяльності системи», то «цінності є критерієм системи, тобто змістом системи» [6, с. 190]. Невипадково ОЧЕС, виходячи із критеріїв системи, як демократична регіональна організація, чітко закріпила демократичні цінності як базу внутрішньосистемного змісту та своєрідного світоглядного фону для регіонального взаємодії. У преамбулі Статуту ОЧЕС (підписантом якого була й досі залишається Росія) зазначено бажання держав-членів спільно розглядати свою регіональну кооперацію як частину інтеграційних процесів у Європі, заснованих на дотриманні прав людини та фундаментальних свобод, процвітання за допомогою економічної свободи, соціальної справедливості та рівної безпеки та стабільності [9].

Відштовхуючись вже від практичних аспектів регіоналізму, можна припустити, що в ході реалізації спільних потреб (інтересів) у виборі виявляться і сильні, і слабкі країни, взаємодія яких, на думку Роберта Гілпіна, знайде свій вихід не у війні, а у мирному співробітництві (два можливих кінцевих варіанти взаємодії держав на світовій арені згідно з «найбільш войовничою» школою політичного реалізму) [10, с. 228]. Як зазначав інший класик політичного реалізму Ганс Моргентау, «якщо країни переслідуватимуть лише свої інтереси національної безпеки... і поважатимуть однаково життєво важливі інтереси інших держав, створення основ для компромісу та мирних змін буде можливо» [18, с. 540].

Такі підходи були підхоплені та вдосконалені неореалізмом у наші дні. Так, згідно з концепцією «умовного реалізму», що знаходиться на стику структурного реалізму і наступально-оборонного неореалізму, суперництво і співробітництво є двома взаємно додатковими способами виживання держави. Як вважає ще один сучасний класик школи «політичного реалізму» Калеві Холсті, «люди, які поділяють загальну ідентичність та політичну толерантність, не сваряться так часто, або так жорстоко, як ті, хто розділений мовними, етнічними, релігійними та політичними кордонами» [13, р. 60]. Регіоналізм постбіполярного зразка якраз і надавав шанс країнам певного регіону попрацювати над формуванням своєрідної загально регіональної ідентичності, яка б робила крок назустріч взаєморозумінню та подолання не лише старих протиріч, а й мінімізувала вірогідність появи нових конфліктів. Теоретично, постбіполярний регіоналізм міг започаткувати траєкторію на встановлення сталого регіонального порядку як частини формування нового глобального. Принципова важливість цього висновку полягає в тому, що цей геополітичний та гео економічний процес мав потенціал реалізувати ідеологему про те, що «між цілями, засобами та способами існує динамічний вплив, що зумовлює здійснення системою певних функцій» [6, с. 177], тобто забезпечити ту саму динамічну рівновагу в системі.

Втім, з розпадом Радянського Союзу і крахом біполярної системи, того самого «кінця історії» людство не дочекалося, на відміну від «зіткнення цивілізацій». Але цивілізаційний розподіл світу та протилежні табори пройшов не по етнокультурній мапі геополітичного простору чи окремим політико-географічним регіонам; світ опинився на межі зіткнення між демократичними і недемократичними політичними режимами поза залежності від культурного коду окремої нації. Якщо ще в 1990-ті роки РФ, як один з регіональних центрів сили в Чорному морі та потенційний полюс нового багатополярного світу, ще подавав надії на приєднання до спільного порядку денного політичних, економічних, безпекових потреб людства на базі демократичних

цінностей, то з встановленням путінського авторитарного режиму в 2000-х ці надії зійшли нанівець. І без того, ще з 1990-х років, не зовсім стабільна рівновага Чорноморської регіональної системи (вже згадана «дуга нестабільності» в Північному Причорномор'ї, політико-дипломатичне тероризування України з приводу Чорноморського флоту та Севастополя, криза навколо Тузли 2003 року, протидія з Грузією з трагічною кульмінацією в 2008 році, тощо), постійно розхитувалася Кремлем на двосторонньому та багатосторонньому рівнях впродовж першої чверті 21 століття. Гібридна війна, яку Росія почала вести проти України фактично одразу після розпаду СРСР, поступово переросла в повноцінну конвенційну війну. Це остаточно поставило Чорноморський регіон як арену міждержавного співробітництва в широкому – системному – розумінні і вузькому – суто геополітичному навколо басейну Чорного моря – на межу розпаду й войовничого хаосу.

Отже, Росія, впродовж всього процесу функціонування Чорноморської системи, як в межах ОЧЕС, так й на глобальному рівні, не самовизначилася як добросусідська Чорноморська держава, тобто не суб'єктивізувала сама себе як безпечного регіонального актора, самоусунулась від приналежності «до загальних цивілізаційних витоків». Росія не підтримала дух «нового регіоналізму» та букву нормативних актів та принципів міжнародного права ані в «надсистемному» полі ООН, ані в «підсистемному» ареалі ОЧЕС навіть в межах своїх Статутів.

«Територіально визначені політичні, соціо-економічні та культурні стратегії» Кремля щодо країн Чорноморського регіону на практиці формувалися в форматі пострадянської стратегії неокolonіалізму, в тому числі й по лінії протистояння з Чорноморськими країнами-членами НАТО. Коли Чарльз Кінг говорив про те, що «регіони існують там, де політики та стратеги кажуть, що вони існують», то в путінському розумінні таке існування Чорноморського регіону мало місце виключно як сфера неоімперських інтересів російської політичної та економічної еліти.

Путінський режим вдався до когнітивного конструювання свого «особистого» регіону й відкинув спробу поширити спільну чорноморську демократичну по своїй суті регіональну ідентичність на свою причорноморську територію та населення. Замість цього, на практиці «мобілізував» Чорноморський регіон для реалізації не сценарію щодо створення єдиного регіонального ринку, а для його використання «в ідеологічній боротьбі за ресурси і владу» (про що писали й Мартін Джонс, й Анні Паасі).

Російський президент по своєму «зрозумів» Чорноморський регіон, не як простір для міжнародного співробітництва, а як символічну арену боротьби за повернення відчуття «великодержавності»; як політичний проект, замішаний на ідеології, де Крим та Севастополь мали сакральне значення.

Не випадково, коли Майкл Кітінг «шукав свій регіон» в межах концепції «регіонобудування», то він розглядав процес розбудови регіону як «політичний проект, в якому лідери... вигадують територіальну систему дій». Захоплення Криму та подальша тимчасова окупація української суверенної території саме й стало прикладом прояву брутального функціоналізму та путінського політичного проекту щодо України. Його реалізація відбувалася нав'язуванням «територіальної системи» авторитарних дій, коли «практика» російської влади «накинула» на соціальний простір України силою зброї ідеологію «руського миру» та запустила процес «квазі-регіонобудування» під гаслами «руської весни» та «новоросії». Російський президент не проявив політичну волю та політичну дію, що, за баченням Бьорна Хеттне, мало би відігравати ключову роль в справі «розриву порочного кола регіональних конфліктів, нестабільності та відсталості». Навпроти, російський авторитаризм й надалі продовжує консервувати в басейні Чорного моря «зону сум'яття» («zone of turmoil») [2, с. 140], стримуючи подальше проникнення в Чорноморський регіон світоглядницьких пацифістських традицій школи демократичного миру.

В основі такого путінського регіонального нігілізму, який загрожує всьому глобальному світу ядерною війною, лежить навіть не в очевидному порушенні всіх можливих норм міжнародного права, а в повній неповазі до загальнолюдських цінностей в принципі, головними з яких є право на життя та свободу. Як зазначалося вище, якщо «цінності це те, що надає сенс життю, є критерієм системи, тобто змістом системи», то сьогодні войовнича Росія деконструє Чорноморський регіон, який в системно-політичній парадигмі може залишитися «без змісту та сенсу життя».

Відбувається подальший процес дерегіоналізації і дегуманізації Чорноморського інституційного простору. Реалізація регіональної співпраці вже не може мати загальнорегіональний характер. Країни регіону згуртовуються навколо НАТО та ЄС, переходять на рівень двосторонніх стратегічних зв'язків з найбільш могутніми військовими потугами для захисту свого населення та територіальної цілісності. Йде швидка милітаризація регіону. Морська торгівля в Північному Чорномор'ї якщо не заблокована повністю, то постійно знаходиться під ризиком конвенційних ударів. Азовське море цілком відрізане від Чорноморсько-Азовського басейну як такого. Ступінь шкоди екології Чорного моря ще тільки доведеться підраховувати і відчувати багато років.

Й це навіть не вершина чорноморського небезпечного айсбергу. Чорноморська регіональна політична система вже давно перейшла межу напіврозпаду. Втім, з функціональної точки зору все ж таки ще не зникла з геополітичної мапи світу остаточно. Її формальна атрибутивна цілісність ще підтримується самим фактом існування системи ОЧЕС, яка сьогодні фактична цікава лише своєю перспективною роллю (якщо справа, звісно, не дійде до її саморозпуску в найближчий час). ОЧЕС, як регіональна інституція, може пережити друге народження в умовах формування нового світового та регіонального порядку після падіння путінського

режиму, перемоги України у війні з Росією, та подальшої демократизації нової постпутінської Росії. От саме тоді вже існуючий регіональний механізм взаємодії – ОЧЕС – зможе (за умови спільного інтересу та політичної волі) швидко відродити структурні інституційні зв'язки в Чорноморській системі вже пост-постбіполярного зразка. Це вже буде відбуватися в умовах «пост-нового регіоналізму» задля реалізації поки що недосяжного системного «сенсу життя» Чорноморського регіону – перетворення нарешті Чорного моря в простір миру, політичної стабільності та економічного процвітання.

Бібліографічний список

1. Глебов С. В. Зовнішня політика України в Чорноморському регіоні. *Стратегічна культура та зовнішня політика України*. Монографія / за заг. ред. І.М. Ковалю, О.І. Брусиловської. Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2017. С. 79-99.
URL: <https://dspace.onu.edu.ua/bitstreams/c8413e98-15b1-4354-a987-1e53993876cf/download>
2. Глебов С. В. Демократія в безпеці, безпека в демократії: внутрішні та зовнішні виклики для України. *Міжнародні відносини та зовнішня політика в еру «пост-правди»*. Монографія / О. Брусиловська та інші. К.: Вадекс, 2018. С. 137-176. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/bitstreams/64fb6811-2517-4674-ba56-d3304354dc00/download>
3. Глебов С.В. Постбіполярний регіоналізм як політична, світоглядна і функціональна парадигма. *Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки*. Монографія / Під ред. Брусиловської О. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова, 2016. С. 48-71.
URL: <https://dspace.onu.edu.ua/bitstreams/f31a9ab8-dd45-4547-b295-c8baed4fe92d/download>
4. Декларація про чорноморське економічне співробітництво, прийнята на найвищому рівні. Політика і час. 1993. № 1. С. 85-87.
5. Кононов И. Социология и проблемы пространственной организации общества. Социология: теория, методы, маркетинг. 2004. № 4. С. 57-78.
6. Кукулка Ю. Проблемы теории международных отношений. М.: Прогресс, 1980. 320 с.
7. Макарычев А. С. Пространственные характеристики трансграничной безопасности: концептуальные контексты. *Безопасность и международное сотрудничество в поясе новых границ России* / Под ред. Л.Б.Вардомского и С.В. Голунова. Волгоград: НОФМО, 2002. 572 с.
URL: <http://www.obraforum.ru/book/chapter1.htm>
8. Цит. по: Tsantoulis Y. Subregionalism in the Black Sea and the EU's Role: Incentives, Obstacles and the EU's Role. Bonn: Center for European Integration Studies, 2008. 35 p.
9. Charter of the Organization of the Black Sea Economic Organization. BSEC official web-site.
URL: <https://www.bsec-organization.org/UploadedDocuments/StatutoryDocumentsAgreements/CHARTERFourthEdition.pdf>
10. Gilpin R. War and Change in World Politics. Cambridge, 1983. 354 pp.
11. Harrison J. Re-reading the New Regionalism: A Sympathetic Critique. Space and Polity. 2006. Vol. 10. № 1. P. 21-46.
12. Hettne B. Globalization, the New Regionalism and East Asia. *Globalism and Regionalism. Selected Papers, delivered at the United Nations University Global Seminar '96 Shonan Session, 2-6 September, 1996, Hayama, Japan* / Edited by Toshiro Tanaka and Takashi Inoguchi. URL: <http://www.unu.edu/unupress/globalism.html>
13. Holsti K.J. Change in the international system: essays on the theory and practice of international relations. Aldershot: Edward Elgar Publishing Limited, 1991. 253 pp.
14. Jones M. Towards 'Phase Spatiality': Regions, Regional Studies, and the Limits to Thinking Space Relationally. Paper Presented at the Regional Studies Association 'Regional Growth Agendas' Conference, Aalborg, Denmark, 28th – 31st May 2005. URL: www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/aalborg05/jones.pdf
15. Keating M. Forging a successful regional development project and inserting the region into the European and Rethinking the Region. Culture, Institutions and Economic Development in Catalonia and Galicia. Paper, presented at ECPR Workshop "Regionalism Revisited. Territorial Politics in the Age of Globalization", Mannheim, March 1999. ECPR web-site.
URL: www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/mannheim/w23/keating.pdf
16. King Ch. The Wider Black Sea Region in the Twenty-First Century. *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives* / Hamilton D. and Mangott G. (eds.). Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations, 2008. P. 1-22.
17. Maciejewski W. On the emergence of the Baltic Sea region and the reading of the book. The Baltic Sea Region. Cultures, Politics, Societies. Uppsala, 2002. Цит. по Клемешев А.П. Регион в условиях глобализации. Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки. 2005. № 2. С. 22-38.
18. Morgenthau H. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. N.Y., 1973. 680 pp.
19. Russett B. Delineating International Regions. Quantitative International Politics: Insights and Evidence / Edited by J. David Singer. New York: The Free Press, 1968. P. 317-352.
20. Söderbaum F. Introduction: Theories of New Regionalism. *Theories of New Regionalism. A Palgrave Macmillan Reader* / Edited by Fredrik Söderbaum and Timothy M. Shaw. Houndmills and New York: Palgrave Macmillan, 2003. 272 p.

21. Vayrynen R. Regionalism: Old and New. *International Studies review*. Volume 5. Issue 1. March 2003. P. 25-51.
22. Winrow G. *Dialogue with the Mediterranean: The Role of NATO's Mediterranean Initiative*. New-York: Garland Publishing, Inc., 2000. 261 pp.
23. Wunderlich U. *New Regionalism and European Studies: Towards a Comprehensive Approach to Regionalisation and Region*. UEA Papers in European and International Studies. WP 1/2005. 29 pp.

References

1. Glebov S. V. Zovnishnya polityka Ukrainy v Chornomors'komu rehioni. Stratehichna kultura ta zovnishnya polityka Ukrainy. *Monohrafiya / za zah. red. I. M. Kovalya, O. I. Brusylovs'koyi*. Odesa: Odes'kyi natsional'nyi universytet imeni I. I. Mechnikova, 2017. P. 79-99.
URL: <https://dspace.onu.edu.ua/bitstreams/c8413e98-15b1-4354-a987-1e53993876cf/download>
2. Glebov S. V. Demokratiya v bezpetsi, bezpeka v demokratiyi: vnutrishni ta zovnishni vyklyky dlya Ukrainy. *Mizhnarodni vidnosyny ta zovnishnya polityka v eru «post-pravdy»*. *Monohrafiya / O. Brusylovs'ka ta inshi*. K.: Vadeks, 2018. P. 137-176. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/bitstreams/64fb6811-2517-4674-ba56-d3304354dc00/download>
3. Glebov S. V. Postbipolyarnyi rehionalizm yak politychna, svitohlyadna i funktsional'na paradyhma. *Mizhnarodni vidnosyny ta polityka derzhav v umovakh hlobal'nykh transformatsiy: analiz suchasnoi politychnoi dumky*. *Monohrafiya / pid red. Brusylovs'koyi O.* Odesa: ONU imeni I. I. Mechnikova, 2016. P. 48-71.
URL: <https://dspace.onu.edu.ua/bitstreams/f31a9ab8-dd45-4547-b295-c8baed4fe92d/download>
4. Deklaratsiya pro chornomorske ekonomichne spivrobotnytstvo, pryynyata na nayvyshchomu rivni. *Polityka i chas*. 1993. № 1. P. 85-87.
5. Kononov I. *Sotsiologiya i problemy prostranstvennoy organizatsii obshchestva*. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing*. 2004. № 4. P. 57-78.
6. Kukulka Yu. *Problemy teoryi mizhnarodnykh vidnosyn*. M.: Prohress, 1980. 320 pp.
7. Makarychev A. S. *Prostranstvennye kharakteristiki transhryanichnoy bezopasnosti: kontseptsional'nye konteksty. Bezopasnost' i mezhdunarodnoe sotrudnichestvo v poase novykh granits Rossii / Pod red. L. B. Vardomskogo i S. V. Golunova*. Volgograd: NOFMO, 2002. 572 pp. URL: <http://www.obraforum.ru/book/chapter1.htm>
8. Цит. по: Tsantoulis Y. *Subregionalism in the Black Sea and the EU's Role: Incentives, Obstacles and the EU's Role*. Bonn: Center for European Integration Studies, 2008. 35 p.
9. *Charter of the Organization of the Black Sea Economic Organization*. BSEC official web-site.
URL: <https://www.bsec-organization.org/UploadedDocuments/StatutoryDocumentsAgreements/CHARTERFourthEdition.pdf>
10. Gilpin R. *War and Change in World Politics*. Cambridge, 1983. 354 pp.
11. Harrison J. *Re-reading the New Regionalism: A Sympathetic Critique*. *Space and Polity*. 2006. Vol. 10. № 1. P. 21-46.
12. Hettne B. *Globalization, the New Regionalism and East Asia*. *Globalism and Regionalism. Selected Papers, delivered at the United Nations University Global Seminar '96 Shonan Session, 2-6 September, 1996, Hayama, Japan / Edited by Toshiro Tanaka and Takashi Inoguch*. URL: <http://www.unu.edu/unupress/globalism.html>
13. Holsti K.J. *Change in the international system: essays on the theory and practice of international relations*. Aldershot: Edward Elgar Publishing Limited, 1991. 253 pp.
14. Jones M. *Towards 'Phase Spatiality': Regions, Regional Studies, and the Limits to Thinking Space Relationally*. Paper Presented at the Regional Studies Association 'Regional Growth Agendas' Conference, Aalborg, Denmark, 28th – 31st May 2005. URL: www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/aalborg05/jones.pdf
15. Keating M. *Forging a successful regional development project and inserting the region into the European and Rethinking the Region. Culture, Institutions and Economic Development in Catalonia and Galicia*. Paper, presented at ECPR Workshop "Regionalism Revisited. Territorial Politics in the Age of Globalization", Mannheim, March 1999. ECPR web-site. URL: www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/mannheim/w23/keating.pdf
16. King Ch. *The Wider Black Sea Region in the Twenty-First Century. The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives / Hamilton D. and Mangott G. (eds.)*. Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations, 2008. P. 1-22.
17. Maciejewski W. *On the emergence of the Baltic Sea region and the reading of the book. The Baltic Sea Region. Cultures, Politics, Societies*. Uppsala, 2002. Цит. по Клемешев А.П. *Регион в условиях глобализации*. *Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки*. 2005. № 2. С. 22-38.
18. Morgenthau H. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. N.Y., 1973. 680 pp.
19. Russett B. *Delineating International Regions. Quantitative International Politics: Insights and Evidence / Edited by J. David Singer*. New York: The Free Press, 1968. P. 317-352.
20. Söderbaum F. *Introduction: Theories of New Regionalism. Theories of New Regionalism. A Palgrave Macmillan Reader / Edited by Fredrik Söderbaum and Timothy M. Shaw*. Houndmills and New York: Palgrave Macmillan, 2003. 272 p.
21. Vayrynen R. Regionalism: Old and New. *International Studies review*. Volume 5. Issue 1. March 2003. P. 25-51.

22. Winrow G. Dialogue with the Mediterranean: The Role of NATO's Mediterranean Initiative. New-York: Garland Publishing, Inc., 2000. 261 pp.
23. Wunderlich U. New Regionalism and European Studies: Towards a Comprehensive Approach to Regionalisation and Region. UEA Papers in European and International Studies. WP 1/2005. 29 pp.

ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.14

УДК 321.01:342.228

ПРОЦЕС І СПЕЦИФІКА НАУКОВОГО ОСМИСЛЕННЯ СИМВОЛІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6977-9716>

Голденштейн К. О., к.політ.н., викладач Політико-правового коледжу «АЛСКО», м. Київ

Розглянуто процес і специфіку наукового осмислення символічної складової національної ідентичності. Співставлено узагальнене світовою наукою розуміння поняття «національна ідентичність» з теорією і практикою його осмислення й реалізації в Україні. Охарактеризовано зарубіжні та вітчизняні підходи щодо символічних аспектів національної ідентичності. З'ясовано особливості впливу російсько-української війни на прискорення ідентифікаційних процесів в українському суспільстві. Визначено особливості реалізації політики ідентичності та роль «м'якої сили» в цьому процесі. На основі аналізу таких важливих чинників, як ідентичність, ідентифікація, міфологія, колективна свідомість, політика ідентичності, політика пам'яті та ін. зроблено висновок про те, що символи національної ідентичності зазвичай гармонізують взаємодію знакових систем і вибудовують ідентифікацію окремих спільнот із цілісними суспільством і державою. Однак для низки держав проблемою стає підтримання балансу мінливості та спадкоємності в ідейно-символічній політиці. Недостатня увага до символічної складової національної ідентичності в умовах культурної глобалізації та реальної зовнішньої експансії загрожує дисбалансом, що гіпотетично може призвести до розмивання національних інтересів, приниження національної культури, вестернізації, невиправдано-прискорених соціальних змін.

Ключові слова: національна ідентичність, символічна складова національної ідентичності, самоідентифікація, колективна свідомість, політика ідентичності, м'яка сила, колективна пам'ять, політична міфологія.

Holdenshtein K. O. Process and specificity of scientific understanding of symbolic component of national identity

The process and specifics of the scientific understanding of the symbolic component of national identity are considered. The understanding of the concept of "national identity" generalized by world science is compared with the theory and practice of its understanding and implementation in Ukraine. Foreign and domestic approaches to symbolic aspects of national identity are characterized. The peculiarities of the impact of the Russian-Ukrainian war on the acceleration of identification processes in Ukrainian society have been clarified. The features of identity policy implementation and the role of "soft power" in this process are determined. Based on the analysis of such important factors as identity, identification, mythology, collective consciousness, identity politics, memory politics, etc. it is concluded that the symbols of national identity usually harmonize the interaction of symbolic systems and build the identification of individual communities with the integral society and the state. However, maintaining the balance of variability and continuity in ideological and symbolic politics becomes a problem for a number of states. Insufficient attention to the symbolic component of national identity in the conditions of cultural globalization and real external expansion threatens with an imbalance, which hypothetically can lead to the erosion of national interests, the humiliation of national culture, Westernization, and unreasonably accelerated social changes.

Keywords: national identity, symbolic component of national identity, self-identification, collective consciousness, identity politics, soft power, collective memory, political mythology.

На сучасному етапі світового розвитку Україна виділяється посеред інших держав своєрідним національним ренесансом. Свідченням цього є безліч символічних відображень, наповнених змістом відроджуваної української культури; категоричне відсторонення від російсько-радянської імперської культури, що зумовила знецінення всього українського; протиставлення нав'язуваному «руському міру» сучасної моделі української національної культури. Серед багатьох питань, що сьогодні хвилюють більшість українських громадян, визначальним є питання: «Хто я є в цьому світі?» І хоча, за словами американського

політолога Б. Андерсона, «представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх співвітчизників», безсумнівно є те, що «в уяві кожного житиме образ їх співпричетності» [1, с. 22]. І саме сьогодні ця співпричетність набуває особливої актуальності в контексті збройного протистояння між Україною і Російською Федерацією. І як би часто науковці не оперували терміном «криза ідентичності» щодо українського суспільства, події повномасштабного російського вторгнення в Україну в лютому 2022 року послуговували каталізатором радикальних змін у громадянській самоідентифікації [2, с. 110]. З наукової точки зору цей процес характеризується як відродження національної ідентичності. Як засвідчує нинішня ситуація в Україні та подібні процеси різних часів у інших країнах, найвиразніше ідентифікація відображається в символічній складовій, що засвідчують: щире використання на всіх рівнях суспільства державної символіки; підвищена увага до об'єктів давнини, національної історії загалом; масштабні зміни в топоніміці, формування новітніх об'єктів поклоніння.

Проблема наукового осмислення символічної складової національної ідентичності відображена у багатьох наукових працях на загальносвітовому рівні. Серед дослідників цієї проблеми варто насамперед відзначити таких, як Б. Андерсон, П. Бергер, П. Бурд'є, Ю. Габермас, Г. Гонг, І. Гофман, М. Гібернау, Ж. Дерріда, М. Едельман, Е. Еріксон, Е. Кассіер, К. Касторіадіс, Ч. Кулі, Д. Ловенталь, Дж. Мід, М. Петерс, П. Рікер, Е. Сміт, Е. Фромм, М. Хальбвакс. Увага до цієї проблеми прослідковується також у працях українських дослідників, таких, зокрема, як Д. Арабаджієв, О. Буряченко, Г. Вонсович, М. Гнатко, В. Горбатенко, С. Денисюк, Г. Зеленько, Н. Кононенко, В. Корнієнко, Т. Кремень, І. Кресіна, М. Мінаков, Л. Нагорна, М. Розумний, М. Рябчук, О. Ситник, М. Степико, Ю. Шайгородський, Д. Шевчук. Не дивлячись на значний рівень дослідження даної проблеми, її поглиблене розуміння потребує постійної уваги. Тим більше, що в Україні ця проблема, у зв'язку з потрясінням, викликаним російсько-українською війною, набуває першочергового значення.

Відтак, метою даного дослідження є спроба, спираючись на вже існуючі зарубіжні та вітчизняні дослідження, прослідкувати процес осмислення явища національної ідентичності під кутом зору впливу на його розвиток символічних чинників. Реалізація цієї мети передбачає наступні завдання: співставити узагальнене світовою наукою розуміння поняття «національна ідентичність» з теорією і практикою його осмислення й реалізації в Україні; охарактеризувати зарубіжні та вітчизняні підходи щодо символічних аспектів національної ідентичності; з'ясувати особливості впливу російсько-української війни на прискорення ідентифікаційних процесів в українському суспільстві; визначити особливості реалізації політики ідентичності та роль «м'якої сили» в цьому процесі.

Насамперед з'ясуємо, що означає поняття «національна ідентичність» у найбільш загальному сенсі. Знаний фахівець з питань виникнення й розвитку націй і націоналізму Е. Сміт розглядає це явище як унікальний тип колективної ідентичності. Серед особливостей національної ідентичності він називає історичну територію, єдині юридичні права та обов'язки, спільну економіку, спільні міфи та історичну пам'ять, а також спільну культуру та рівні права для всіх членів [3]. Основоположник інтерпретативної соціології І. Гофман дослідив соціальну взаємодію та соціальну ідентичність у контексті суб'єктивної інтерпретації як особливого виду конструювання соціальної реальності [4]. Австрійсько-американський соціолог і теолог П. Бергер довів, що ідентичність формується соціальними процесами, підтримується або навіть переформовується в процесі соціальних відносин [5, с. 84]. Ці підходи співвідносяться з нинішньою ситуацією в Україні, оскільки національна ідентичність тут виступає одночасно чинником відродження історичної пам'яті, наслідком зміни й динамічної трансформації соціальних відносин та конструювання новітньої реальності, а також опорою для забезпечення самоідентифікації на індивідуальному рівні.

Функціонування механізмів та відтворення відповідних уявлень щодо розуміння ідентичності є предметом окремої політики – політики ідентичності, яка «переважно реалізується в ідеологічній та гуманітарній сферах, але є також органічною складовою інших політик – внутрішньополітичної, зовнішньополітичної, соціально-економічної, безпекової» [6, с. 4]. Така політика, хоча й не завжди послідовно, реалізується на нинішньому етапі розвитку України й відповідно включає в себе різноманітні аспекти – культурні, етнічні, гендерні та інші форми ідентифікації, які впливають на те, як люди розуміють себе та взаємодіють у суспільстві. До цього переліку останнім часом долучився військовий чинник. Причому, внаслідок обставин, у яких опинилася Україна, цей чинник з його численними символічними означеннями (прапорами, шевронами, нагородами, відзнаками, ритуальними діями) можна вважати домінуючим. Характеризуючи його, М. Степико зауважує: «Крім основної своєї ролі – протидії зовнішній агресії – військова справа сприяє ідентифікації багатьох членів суспільства як таких, що можуть забезпечувати його безпечно функціонування. Ігнорування цього важливого складника життєдіяльності неодноразово було причиною поразок, а інколи і знищення багатьох народів та націй» [7, с. 249].

Досліджуючи суть та значення символізму у процесі формування політичної ідентичності, необхідно звернутися до теоретичних підходів авторитетних дослідників. Серед них потрібно назвати французького соціолога П. Бурд'є. Оперуючи терміном «символічна влада», він висунув концепцію, яка включає в себе різні види «капіталів» (економічних, культурних і т. д.), розподілених між різними агентами залежно від їхньої позиції у «політичному полі», яке конструюється ієрархією владних відносин [8]. Американський філософ і культуролог Е. Кассіер довів, що людина є взаємозалежною від символу, а значить її неможливо повноцінно

пізнати поза контекстом її символічного світу [9]. Німецький соціолог, філософ, соціальний психолог Е. Фромм дослідив роль сакрального символізму в формуванні ідентичності особистості та соціальних груп [10]. Американський психолог Е. Еріксон проаналізував становлення та розвиток ідентичності у процесі самовизначення, забезпечення власної цілісності та індивідуальності, вплив сакрального символізму на ці процеси [11]. Німецький філософ і соціолог Ю. Габермас обґрунтував комунікаційну парадигму розуміння світу, аналізуючи способи, за допомогою яких сакральний символізм взаємодіє з комунікаційними процесами формування ідентичності [12]. Згідно підходу французького філософа П. Рікера, символізація є однією із основних здібностей людини. Він розуміє символ як структуру значення, де один смисл, який є первинним і буквальним, означає також інший смисл, який є вторинним та неочевидним і який можна зрозуміти, лише повертаючись до первинного смислу [13, с. 419]. Американський політолог М. Едельман, визначаючи політику як «парад абстрактних символів», детально дослідив її ритуально-символічні аспекти, починаючи з публічної, видовищної та глядацької поведінки політичних акторів, ролі мас-медіа в конструюванні політичних образів і закінчуючи особливостями мови політичної комунікації [14, с. 8]. Ці та інші науковці створили теоретичний каркас, завдяки якому можливе подальше дослідження впливу символізму на формування та розвиток національно-культурної ідентичності й розуміння того, що політичний світ є також світом символічної дії. Поряд із цими підходами існують інші концепції щодо формування ідентичності, які в цілому пов'язані з ідеєю, що глибоке вкорінення символізму в структури людської свідомості, сприяє розвитку колективної ідентичності.

За спостереженнями вчених, існують також символи наднаціональних цінностей, окремі елементи яких інтегруються в національну свідомість. Цивілізаційні та міжцивілізаційні символи стають частиною національної ідентичності різних держав. Приміром, цінності християнської чи мусульманської релігії втворюють спільну ідентичність, створивши такі сакральні пам'ятки релігійних настанов, як Біблія і Коран. Концепція ідентичності в тому сенсі, як ми її розуміємо сьогодні, не існувала в стародавньому та середньовічному світі. У середньовіччі ідентичність фактично повністю визначалася оточуючим середовищем. Європейці, насамперед їхні правителі, примусово розвивали почуття спільності, переважно завдяки християнству. Після розпаду Римської імперії церква, зокрема католицька, сприяла формуванню загальноєвропейської культури, спираючись на монастирі, собори та системи законів. Церква підтримувала використання латини як «спільної мови» для європейської еліти, що також слід вважати чинником ідентифікації. Цей період досяг свого піку під час хрестових походів, коли люди жили в ілюзії, що історичний прогрес повністю закодований релігією [15, с. 156]. Релігія й сьогодні продовжує здійснювати значний вплив на суспільство. Зокрема, здобуття Томосу для Православної церкви України в наших нинішніх реаліях можна вважати символом перемагаючої національно-релігійної ідентичності над історично зумовленою чужою духовно-політичною залежністю української нації.

З іншого боку, є символи, які впливові держави представляють як універсальні, хоча вони такими не є. Традиційні та сконструйовані символи та ідентичності включаються як елементи до складу «м'якої сили» певної держави й покликані інтегруватися до іншої політичної культури, сприяти консолідації власного суспільства, а також послаблювати зовнішній дезінтегруючий вплив. «М'яка сила» впливає на інші країни шляхом привабливості своєї культури, цінностей – мови, релігії, публічної дипломатії, ідеології тощо. Так, після розпаду СРСР на пострадянському просторі такі символи як Статуя Свободи і долар виступали не просто як американські, а скоріше як універсальні й були надзвичайно популярні. Тривало також підлаштовування під вестернізовані світові та загальнолюдські символи, якими виступали «демократія», «права людини», «толерантність», «правова держава», «свобода пересування», «глобальне громадянське суспільство» тощо. Цей процес був характерним для 1990-х років. З початком нинішнього століття він пішов на спад. Поряд із м'якою має місце брутальна сила, яка нав'язує іншим народам власну культуру, прагне зруйнувати національні символи та власне й саму національну ідентичність. Так, зокрема, діє російська влада, нав'язуючи всьому світові ідею «руського міра» без кордонів.

У останні десятиліття уряд Китайської Народної Республіки активно інвестує у створення Інститутів Конфуція по всьому світу. Поряд з тим, що ці інститути задумані як освітні центри, спрямовані на вивчення китайської мови та культури, їх можна вважати складовою «м'якої сили» Китаю, спрямованою на формування його міжнародного іміджу [16]. Інститути Конфуція можна порівнювати з іншими установами, які спрямовані на просування національної мови та культури, такими як Португальський інститут культури, Бразильський культурний центр, Британська рада, Французький альянс, Італійський інститут, Інститут Іспанії Сервантеса, Німецький інститут Гете. Однак, на відміну від цих організацій, численні Інститути Конфуція функціонують безпосередньо в університетських містечках, що породжує питання, пов'язані з академічною свободою та політичним впливом.

У символічній системі Китаю панда є символом, органічно поєднаним з національною ідеологією та психологією. Дійсно, її зображення біля центрів Конфуція в українських вишах нібито й не несе жодної загрози національній ідентичності українського суспільства. З іншого боку, цей символ включено до лона «м'якої сили» іншої держави, яка коригує взаємодію національної ідентичності з наднаціональними символами задля посилення свого впливу. Якщо суспільство та ідейно-символічна політика розвиваються нормально, то знаки і символи різних рівнів знаходять належне місце в символічній системі держави та

утворюють певну ієрархію, не стаючи на перешкоді утвердження національної ідеї. З іншого боку, – на думку К. Савон, – світ можна описати як акумуляцію країн, як сукупність міфічних образів, що виникли протягом століть, переважно завдяки внеску митців, а не політиків [17, с. 113].

Іноді причиною розмивання національної ідентичності можуть слугувати цілеспрямовані дії політиків. Так, Канцлер Німеччини Ангела Меркель заявила, що останні роки продемонстрували повний провал концепції мультикультуралізму в її країні, але мігранти, які приїжджають на роботу в Німеччину, на її думку, повинні говорити німецькою мовою, й лише в цьому випадку вони можуть стати повноцінними учасниками ринку праці. Попри це, вона відзначила й протилежне – те, що жителі Німеччини повинні звикнути, що мечеті (як символ мусульманської релігії) стають частиною загального вигляду їхніх міст [18, с. 29].

Звідси, важливо зауважити, що політика ідентичності держави повинна певним чином регулювати співвідношення національно-культурних і зарубіжних ідей та символів. Інтенсивність їх взаємодії, з одного боку, залежить від ступеня відкритості (закритості) суспільства. З іншого боку, вона може бути обумовлена об'єктивними чинниками. Так, за даними Міністерства внутрішніх справ тієї ж Німеччини, внаслідок різкого демографічного перепаду, без мігрантів німецька економіка може обвалитися вже через 30 років [18, с. 29]. Свого часу Ж. Дерріда і Ю. Габермас у маніфесті «Наше оновлення після війни: друге народження Європи» аргументували: «Сьогодні ми знаємо, що багато політичних традицій, які завоювали авторитет під впливом переконання в їх природному походженні, насправді були винайдені. На противагу цьому європейська ідентичність... є чимось тим, що спочатку конструювалося» [19].

З огляду на це, необхідно розмежувати а, можливо, виявити діалектичну єдність з поняттям «ідентичність» таких схожих на нього по суті понять, як «політична ідеологія» і «колективна свідомість». Не вдаючись у подробиці розкриття цих широковідомих для наукової аудиторії категорій, зауважимо, що як політична ідентичність, так і ідеологія можуть знаходити своє відображення у нормативній політичній доктрині та виражатися у доктринальних документах. Але очевидно, що політична ідентичність відрізняється від політичної ідеології масштабністю, оскільки вона може об'єднувати прихильників різних ідеологій, одночасно виражаючи ідею громадянськості й патріотизму, незалежно від партійних уподобань.

Що стосується українського суспільства, то тут, як відомо, статтею 15 Конституції України жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Цей феномен не є предметом обговорення в даній статті, але варто підкреслити, що ідеологія в будь-якому суспільстві формує шляхи та лінії колективної творчості, тобто вона здатна об'єднувати суспільство, мобілізувати його на виконання важливих суспільних завдань і одночасно слугувати основою для формування його політичної ідентичності. Конкуруючі ідеології надають перевагу певним перспективам і точкам зору. У той же час забезпечення національної ідентичності вимагає уніфікації на політичному, економічному та культурному рівнях, що передбачає певну ідеологічну форму.

Колективна свідомість в ідеалі покликана здійснювати функції легітимації політичного порядку, консолідації громадян, політичної мобілізації та інтеграції. Але перший крок до формування політичної ідентичності починається із самосвідомості конкретного індивіда, його самоідентифікації на основі значущих і стійких соціокультурних критеріїв, що відображають включеність у соціальне оточення і належність до політичної спільноти, в якій виражені його інтереси. На цьому зрізі потрібно розрізняти поняття «ідентичність» та «ідентифікація», які не є тотожними і які не можна плутати у науковому використанні [20, с. 15]. Наприклад, представники символічного інтеракціонізму та соціальної феноменології Дж. Мід і Ч. Кулі використовують термін «самість» (self), розуміння якого в їхніх теоріях співпадає з розумінням поняття «ідентичність». Дж. Мід у своїй праці «Розум, я і суспільство» (1934) обґрунтовує той факт, що ми приймаємо роль інших осіб, і це призводить до того, що ми починаємо розглядати «іншого» в самих собі. Проте, це також означає, що ми реагуємо на себе, вписуючись у визначені ролі та вдаючись до самокритики, коли ми не відповідаємо очікуванням, які сприймаємо в цьому «іншому». Звідси ідентифікація – це процес встановлення зв'язку між індивідом або групою (спільнотою) та конкретною діяльністю або субстанційною та інституційною сферою. Цей процес може бути свідомим чи несвідомим, інтуїтивним, короточасним чи тривалим у історичному вимірі, відкритим чи прихованим, мирним чи конфліктним, однозначним чи суперечливим тощо. Результатом цього процесу якраз і є формування ідентичності в її різноманітних виявах і типах. Й хоча колективна свідомість не розглядається як проста сума індивідуальних свідомостей, існує взаємне притягання між особами завдяки спільним віруванням і аналогічним почуттям. Останні визначають умови існування колективу, що є найважливішою передумовою для його духовного існування. Зрозуміло, що зростання впливу колективної свідомості регламентує соціальне життя суспільства, зміцнює і поглиблює зв'язок індивіда з групою і, відповідно, впливає на формування ідентичності.

Слід звернути увагу на думку К. Касторіадіса щодо зв'язку символічного з уявним в інституціоналізації. Символічне явище не можна повністю описати переліком ознак, – зауважує він, – воно завжди містить у собі елемент, який виходить за межі раціонального та функціонального. У символічному завжди залишається функціональна складова, яка тісно переплітається з уявним. Навіть якщо можлива редукція явищ культури до їхньої символічної функції, вона завжди зупиняється на межі, оскільки граничні символи неможливо остаточно відділити від уявного, що не підпорядковане функціональній детермінації. Таким чином, функціональна інтерпретація символів та інституцій завжди буде неповною [21].

Але в контексті нашого дослідження, важливо підкреслити, що ці інститути, відтворюючи знаки, супроводжують відтворення самих життєвих сфер, а, зрештою, і суспільства в цілому. У свою чергу і держава, і окремі спільноти використовують ці інститути для вибудовування механізмів національної ідентичності.

У своїй праці «Минуле – чужа країна» (1985) американський науковець Д. Лоуенталь справедливо стверджує, що саме ми, сучасники, конструємо наше минуле вибірково, виходячи з безлічі різноманітних причин і нагальних потреб [22]. На це звертав увагу також М. Хальбвакс, стверджуючи, що формування колективної пам'яті відбувається у згоді із сучасними ідеями та турботами. Минуле (ре)конструюється залежно від проблем і потреб сьогодення. Відповідно, історична політика, що провадиться державою, спрямована на висвічування і «забування» певних подій у колективній пам'яті суспільства, залежно від поточного політичного курсу і порядку денного [23, р. 224]. Деякі дослідники стверджують, що колективна пам'ять та ідентичність ґрунтуються на зв'язках крові, родинних зв'язках, мові та спільній історії. Через передачу з покоління в покоління історія та пам'ять впливають на уявлення громадян про причетність до спільноти, вони присвоюють державі ідентичність та передають цінності та цілі, що визначають майбутнє країни в ім'я її минулого [24, р. 26].

Важливе значення для творення національної ідентичності належить міфу. Існує цілий комплекс наукових праць вітчизняних науковців, присвячених дослідженню феномена політичної міфології як складової символічної політики. Серед їх авторів насамперед слід назвати Д. Арабаджієва [25], Г. Вонсовича [26], М. Гнатка [27], М. Головатого [28], О. Онопка [29], О. Ситника [30], Ю. Шайгородського [31; 32] та інших. Однак доволі часто феномен політичного міфу розглядається переважно як політична технологія. Спостерігається також тенденція підміняти міфом поняття ідеології. Зважаючи на це, доречно зауважити, що міфологія в умовах кардинальної зміни національної свідомості й самосвідомості особистості іноді має вирішальне значення.

Як висновок, слід зазначити, що символи національної ідентичності зазвичай гармонізують взаємодію знакових систем і вибудовують ідентифікацію місцевих спільнот із цілісними суспільством і державою. Однак для низки держав проблемою стає підтримання балансу мінливості та спадкоємності в ідейно-символічній політиці. Недостатня увага до символічної складової національної ідентичності в умовах культурної глобалізації та реальної зовнішньої експансії загрожує дисбалансом, що гіпотетично може призвести до розмивання національних інтересів. Так, громадськість країн, що перебувають у стані перехідного розвитку, представники власного істеблішменту разом із зовнішніми силами можуть налаштовувати на впровадження загальнолюдських цінностей за рахунок національної культури, зумовлювати масштабну вестернізацію соціальних інститутів, орієнтувати суспільство на досягнення швидких результатів, не враховуючи деструктивних наслідків і нездатності суспільства адаптуватися до стрімких змін. Наочно цей процес може бути не вельми помітним, але досить значним за своїми соціальними та політичними наслідками.

Бібліографічний список:

- 1.Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування про походження й поширення націоналізму. Київ : Критика, 2001. 272 с.
- 2.Зеленько Г., Кононенко Н. Як російська військова агресія змінила політичну ідентичність українців. *Національна безпека і оборона*. 2022 №3–4 (189–190). С. 108–114.
- 3.Сміт Е. Національна ідентичність / Пер. з англійської П. Таращука. Київ : Основи, 1994. 224 с.
- 4.Goffman E. Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. New York, 1963.
URL: https://books.google.com.ua/books?id=zuMFXuTMAqAC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
(дата звернення: 09.02.2024)
- 5.Berger P. L. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. Garden City : Doubleday, 1966. 220 p.
- 6.Розумний М. М. Політика ідентичності: основні завдання та механізми реалізації (наукова доповідь). Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2011. 23 с.
- 7.Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. Київ: НІСД, 2011. 336 с.
- 8.Bourdieu P. Habitus and Field: General Sociology. Volume 2 (1982–1983). Wiley. John Wiley & Sons, LTD, 2023. 432 p.
- 9.Мінаков М. Поняття прафеноменів та культурного досвіду у філософії Е. Кассіра. *Мультиверсум : філософський альманах* / НАН України, Ін-т філософ. ім. Г. С. Сковороди. Київ : Український Центр духовної культури, 2006. Вип. 54. С. 111–116.
- 10.Горностай П. Фромм Еріх. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С.753–754.
- 11.Erikson E. Identität und Lebenszyklus. Drei Aufsätze; Frankfurt a.M. 1966; 2. Aufl. 1973. 224 s.
- 12.Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність. *Умови громадянства: зб. ст.* / Під редакцією Варта ван Стінбергена: Пер. з англ., передмова та примітки Іваненко О. О. Київ : Український Центр духовної культури, 2005. С. 49–70.

- 13.Шевчук Д. Політичне як уявлене та символічне: до онтології політичного світу. *Наукові записки* [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філософія. 2011. Вип. 8. С. 413–424.
- 14.Edelman M. The symbolic uses of politics. Urbana, 1964. 201 p.
- 15.Корнієнко В. О. Еволюція політичного ідеалу (від плюралізму до синтезуючої єдності) : монографія. Вінниця : Універсум-Вінниця, 1999. 430 с.
- 16.Peters M. A. The Chinese Dream: Xi Jinping thought on Socialism with Chinese characteristics for a new era. *Educational Philosophy and Theory*. 2017. Vol. 49. Iss. 14. P. 1299–1304.
- 17.Савон К. В. Вплив політики «м'якої сили» на імідж держави. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр.* Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 66. С. 112–117.
- 18.Корнієнко В. О., Денисюк С. Г., Буряченко О. В. Партійна ідеологія: система цінностей, або синдром «суспільної кататонії»? *Гілея : збірник наукових праць* [гол. ред. В. М. Вашкевич]. Київ : ВІР УАН, 2017. Вип. 117. С. 253–269.
- 19.Derrida J. Unsere Erneuerung. Nach dem Krieg: Die Wiedergeburt Europas. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 2003. May 31. P. 33–34.
- 20.Політико-правові механізми формування національної ідентичності населення Донбасу: Наукова записка / Кресіна І.О. (керівник авт. кол.), Шемшученко Ю.С., Горбатенко В.П., Лойко Л.І., Кресін О.В., Стойко О.М. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. 116 с.
- 21.Castoriadis J. La Société als imaginaire Institution. Entwurf einer politischen Philosophie. Ffm., 1984. S. 452–454.
- 22.Lowenthal D. The Past Is a Foreign Country. Cambridge : Cambridge University Press, 1985. 677 p.
- 23.Halbwachs M. On Collective Memory. Chicago : University of Chicago Press, 1992. 245 p.
- 24.Gong G.W. Memory and History in East and Southeast Asia. Washington : The CSIS Press, 2001. 228 p.
- 25.Арабаджієв Д. Політичний міф як фактор розвитку сучасної політичної свідомості : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03. Київ, 2006. 181 с.
- 26.Вонсович Г. Б. Політичний міф як чинник трансформації політичної свідомості. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць. 2019. №7. С. 106–115.
- 27.Гнатко М. М. Політична міфологія в контексті виборчих політичних технологій. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 23. С. 37–44.
- 28.Головатий М. Ф. Політична міфологія : навч. посіб. Київ : МАУП, 2006. 144 с.
- 29.Онопко О. Соціально-політична ідентичність як фактор виникнення політичних міфів України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер. : Культурологія. 2010. Вип. 5. С. 373–380. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2010_5_50. (дата звернення: 06.06.2023).
- 30.Ситник О. Політична міфологія: проблема визначення. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. №27. С. 106–109.
- 31.Шайгородський Ю. Міфологія як засіб моделювання політичної реальності. *Віче*. 2009. № 15. С. 35–38.
- 32.Шайгородський Ю. Ідеологія і міфологія у символічному світі політики. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2008. Спец. вип. С. 46–55.

References:

- 1.Anderson B. Upravleni spilnoty. Mirkuvannia pro pokhodzhennia y poshyrennia natsionalizmu. Kyiv : Krytyka, 2001. 272 s.
- 2.Zelenko H., Kononenko N. Yak rosiiska viiskova ahresiiia zminyala politychnu identychnist ukrainsiv. *Natsionalna bezpeka i oborona*. 2022 №3–4 (189–190). S. 108–114.
- 3.Smit E. Natsionalna identychnist / Per. z anhliiskoi P. Tarashchuka. Kyiv : Osnovy, 1994. 224 s.
- 4.Goffman E. Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. New York, 1963. URL: https://books.google.com.ua/books?id=zuMFXuTMAqAC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (data zvernennia: 09.02.2024)
- 5.Berger P. L. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. Garden City : Doubleday, 1966. 220 p.
- 6.Rozumnyi M. M. Polityka identychnosti: osnovni zavdannia ta mekhanizmy realizatsii (naukova dopovid). Kyiv : Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen, 2011. 23 s.
- 7.Stepyko M. T. Ukrainska identychnist: fenomen i zasady formuvannia: monohrafiia. Kyiv: NISD, 2011. 336 s.
- 8.Bourdieu R. Habitus and Field: General Sociology. Volume 2 (1982–1983). Wiley. John Wiley & Sons, LTD, 2023. 432 r.
- 9.Minakov M. Poniattia prafenomeniv ta kulturnoho dosvidu u filosofii E. Kassirera. *Multyversum : filosofskiy almanakh / NAN Ukrainy, In-t filosof. im. H. S. Skovorody*. Kyiv : Ukrainskyi Tsentri dukhovnoi kultury, 2006. Vyp. 54. S. 111–116.
- 10.Hornostai P. Fromm Erikh. Politychna entsyklopediia. Redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. Kyiv : Parlamentske vydavnytstvo, 2011. S.753–754.

11. Erikson E. Identität und Lebenszyklus. Drei Aufsätze; Frankfurt a.M. 1966; 2. Aufl. 1973. 224 s.
12. Habermas Yu. Hromadianstvo i natsionalna identychnist. Umovy hromadianstva: zb. st. / Pid redaktsiieiu Varta van Stinberhena: Per. z anhl., peredmovna ta prymitky Ivanenko O. O. Kyiv : Ukrainskyi Tsentр dukhovnoi kultury, 2005. S. 49–70.
13. Shevchuk D. Politychne yak uiavlene ta symvolne: do ontolohii politychnoho svitu. Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]. Ser. : Filosofiia. 2011. Vyp. 8. S. 413–424.
14. Edelman M. The symbolic uses of politics. Urbana, 1964. 201 p.
15. Korniienko V. O. Evoliutsiia politychnoho idealu (vid pliuralizmu do syntezuiuchoi yednosti) : monohrafiia. Vinnytsia : Universum-Vinnytsia, 1999. 430 s.
16. Peters M. A. The Chinese Dream: Xi Jinping thought on Socialism with Chinese characteristics for a new era. Educational Philosophy and Theory. 2017. Vol. 49. Iss. 14. R. 1299–1304.
17. Savon K. V. Vplyv polityky «miakoi syly» na imidzh derzhavy. Aktualni problemy polityky : zb. nauk. pr. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2020. Vyp. 66. S. 112–117.
18. Korniienko V. O., Denysiuk S. H., Buriachenko O. V. Partiina ideolohiia: systema tsinnostei, abo syndrom «suspilnoi katatonii»? Hileia : zbirnyk naukovykh prats [hol. red. V. M. Vashkevych]. Kyiv : VIR UAN, 2017. Vyp. 117. S. 253–269.
19. Derrida J. Unsere Erneuerung. Nach dem Krieg: Die Wiedergeburt Europas . Frankfurter Allgemeine Zeitung. 2003. May 31. R. 33–34.
20. Polityko-pravovi mekhanizmy formuvannia natsionalnoi identychnosti naselennia Donbasu: Naukova zapyska / Kresina I.O. (kerivnyk avt. kol.), Shemshuchenko Yu.S., Horbatenko V.P., Loiko L.I., Kresin O.V., Stoiko O.M. Kyiv : Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2015. 116 s.
21. Castoriadis Z Gesellschaft als imaginaire Institution. Entwurf einer politischen Philosophie. Ffm., 1984. S. 452–454.
22. Lowenthal D. The Past Is a Foreign Country. Cambridge : Cambridge University Press, 1985. 677 r.
23. Halbwachs M. On Collective Memory. Chicago : University of Chicago Press, 1992. 245 r.
24. Gong G.W. Memory and History in East and Southeast Asia. Washington : The CSIS Press, 2001. 228 r.
25. Arabadzhiev D. Politychnyi mif yak faktor rozvytku suchasnoi politychnoi svidomosti : dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.03. Kyiv, 2006. 181 s.
26. Vonsovykh H. B. Politychnyi mif yak chynnyk transformatsii politychnoi svidomosti. Problemy suchasnoi psykholohii : zbirnyk naukovykh prats. 2019. №7. S. 106–115.
27. Hnatko M. M. Politychna mifolohiia v konteksti vyborchykh politychnykh tekhnolohii. Naukovi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 22 : Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin : zb. nauk. prats. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2018. Vyp. 23. S. 37–44.
28. Holovatyi M. F. Politychna mifolohiia : navch. posib. Kyiv : MAUP, 2006. 144 s.
29. Onopko O. Sotsialno-politychna identychnist yak faktor vynykennia politychnykh mifiv Ukrainy. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Ser. : Kulturolohiia. 2010. Vyp. 5. S. 373–380. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2010_5_50. (data zvernennia: 06.06.2023).
30. Sytnyk O. □ Politychna mifolohiia: problema vyznachennia. Naukovyĭ visnyk Skhidnoievropeĭskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukraïny. 2013. №27. S. 106–109.
31. Shaihorodskiy Yu. Mifolohiia yak zasib modeliuvannia politychnoi realnosti. Viche. 2009. № 15. S. 35–38.
32. Shaihorodskiy Yu. Ideolohiia i mifolohiia u symvolichnomu sviti polityky. Suchasna ukrainska polityka. Polityky i politolohy pro nei. 2008. Spets. vyp. S. 46–55.

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.15

УДК 32:159.9+324+316.6:159.923:159.95

АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ ДЕБАТІВ В КОНТЕКСТІ ПОВЕДІНКОВОЇ ТЕОРІЇ ПОЛІТИКИ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5825-3631>

**Калашлінська М. В., к. політ.н., співробітник відділу міжнародних відносин
Люблінської міської адміністрації (м. Люблін, Польща)**

Авторкою розглядаються особливості політичної поведінки кандидатів у президенти США на прикладі дебатів між Камалією Харріс та Дональдом Трампом, що відбулися 10 вересня 2024 року. Звертається увага на використанні обома кандидатами поведінкових стратегій, які поєднують раціональні та ірраціональні елементи, що розраховані на вплив на виборців через емоційні та когнітивні механізми.

Застосування під час аналізу поведінкових концепцій дозволяє глибше зрозуміти, як політичні лідери маніпулюють емоціями та стереотипами для формування електоральної підтримки. У дослідженні виявлено, що Дональд Трамп активно використовував емоційні апеляції до страху, обурення та патріотичних почуттів, зокрема, наголошуючи на загрозах злочинності, міграції та економічній кризі. Його виступи включали агресивну риторику, спрямовану на формування образу сильного лідера, здатного швидко та рішуче діяти. Кандидат створював образ ворога з демократів, звинувачуючи їх у слабкості та нездатності захистити національні інтереси.

Авторка зазначає, що виступ Камали Харріс, навпаки, був більш поміркованим і раціональним. Кандидатка робила акцент на конкретних фактах і прагматичних рішеннях, підкреслюючи важливість соціальної справедливості, економічної стабільності та відповідальності за майбутнє. Харріс використовувала особисті історії для викликання емпатії, апелювала до моральних цінностей і підкреслювала важливість збереження демократичних принципів.

Дослідження доводить, що поведінкові стратегії, використані під час дебатів, мають значний вплив на політичну поведінку виборців. Аналіз раціональних та ірраціональних елементів у риториці обох кандидатів показує, як політики адаптують свої стратегії для досягнення електоральної підтримки. Вплив емоцій та когнітивних викривлень підтверджує важливість міждисциплінарного підходу, що включає політичну науку, психологію та поведінкову економіку. Дослідження політичних дебатів через призму поведінкової теорії політики відкриває нові перспективи для розуміння впливу поведінкових концепцій на політичні процеси.

Ключові слова: політичні дебати, поведінкова теорія, політична поведінка, емоційні апеляції, раціональні аргументи, когнітивні викривлення, вплив на виборців.

Kalashlinska M. V., Analysis of political debates in the context of behavioral theory of politics

This article examines the political behavior of U.S. presidential candidates through the analysis of the debates between Kamala Harris and Donald Trump, held on September 10, 2024. The study focuses on the behavioral strategies employed by both candidates, which combine rational and irrational elements designed to influence voters through emotional and cognitive mechanisms. By applying behavioral concepts in the analysis, the study offers a deeper understanding of how political leaders manipulate emotions and stereotypes to secure electoral support.

The research reveals that Donald Trump extensively used emotional appeals to fear, anger, and patriotic sentiments, highlighting threats such as crime, immigration, and economic crisis. His statements included aggressive rhetoric aimed at portraying himself as a strong leader capable of decisive action. Trump also constructed an image of the Democrats as the enemy, accusing them of weakness and inability to defend national interests.

In contrast, Kamala Harris's approach was more moderate and rational. She emphasized specific facts and pragmatic solutions, underscoring the importance of social justice, economic stability, and responsibility for the future. Harris used personal stories to evoke empathy, appealed to moral values, and highlighted the need to uphold democratic principles.

The study reveals that the behavioral strategies used during the debates have a profound influence on how voters behave politically. The analysis of both rational and irrational elements in the candidates' behavior illustrates how politicians adapt their strategies to gain electoral support. The influence of emotions and cognitive biases underscores the importance of an interdisciplinary approach that integrates political science, psychology, and behavioral economics. Examining political debates through the lens of behavioral theory opens new avenues for understanding the impact of behavioral concepts on political processes.

Keywords: political debates, behavioral theory, political behavior, emotional appeals, rational arguments, cognitive biases, voter influence.

Вступ

Сучасне політичне життя вирізняється складністю та непередбачуваністю та часто виходить за межі традиційних наукових теорій, які прагнуть його пояснювати. У цьому контексті зростає потреба у розвитку міждисциплінарних підходів, які поєднують політичну науку з поведінковими теоріями, які отримали значного розвитку, зокрема, в межах поведінкової економіки, когнітивної психології та нейронауки. В межах цих підходів приділяється велика увага впливу раціональних та ірраціональних факторів на процеси, що відбуваються.

Такі концепції відкривають великі перспективи для аналізу впливу емоцій, когнітивних викривлень та маніпуляцій на політичну боротьбу. Президентські дебати між Камалою Харріс (Демократична партія) та Дональдом Трампом (Республіканська партія), що відбулися 10 вересня 2024 року [1], слугують показовим прикладом можливого поєднання раціональних і емоційних стратегій. В своїх виступах кандидати активно використовували як логічні аргументи, так і апеляції до емоцій, чим створили унікальну можливість для детального аналізу їх риторики з точки зору поведінкових концепцій.

Актуальність обраної теми полягає в тому, що політичні вибори у США мають безпосередній вплив на глобальні політичні процеси, зокрема, на війну в Україні, політику США щодо Ізраїлю, Тайваню та інших геополітичних питань. У сучасному світі, який перебуває на порозі можливої Третьої світової війни, надзвичайної важливості набуває питання щодо особливостей політичної поведінки кожного з кандидатів в Президенти США, кожен з яких потенційно може формувати майбутнє міжнародної політики та безпеки.

Поведінковий підхід дозволяє розширити діапазон стратегій аналізу політичних процесів, зокрема досліджуючи емоційні реакції кандидатів, їх когнітивні викривлення та маніпулятивні стратегії, які можуть впливати на виборців та в подальшому формувати їхню поведінку. Аналіз дебатів через призму поведінкових концепцій відкриває нові перспективи для розуміння особливостей сучасної політики. Що надає поведінковому аналізу в президентських дебатах між Камалою Харріс та Дональдом Трампом особливої актуальності.

Стан дослідження

Аналіз політичних дебатів через призму поведінкової теорії політики є новим, але перспективним напрямом, що поєднує знання політології, психології, поведінкової економіки та нейронауки. Цей підхід дозволяє досліджувати політичні процеси з урахуванням таких факторів, як емоції, когнітивні викривлення та маніпуляції. Важливий внесок у цю галузь зробили дослідники, які вивчають вплив емоцій на політичну поведінку.

Дрю Вестер досліджує, як емоції формують політичні переконання [2]. Джордж Лейкхофф аналізує роль метафор і фреймів, які змінюють політичні переконання виборців [3]. Стівен Левітські та Даніель Зіблатт досліджують стратегії політичних лідерів, таких як Дональд Трамп, які маніпулюють демократичними нормами, апелюючи до страхів виборців [4].

Важливо зазначити, що поведінкові аспекти отримали більшої уваги в інших гуманітарних дисциплінах, зокрема в поведінковій економіці, яка накопичила значний матеріал щодо впливу емоцій на прийняття рішень. Ці знання можуть бути адаптовані для аналізу політичної поведінки. Даніель Канеман і Амос Тверські досліджували когнітивні упередження, що можуть впливати на політичні рішення [5]. Річард Талер вивчав роль ірраціональності у спонукання до певної поведінки [6], а Роберт Шиллер досліджував емоційні фактори ринкової і політичної поведінки, що особливо актуально для політичних кампаній [7].

Особливо цінні праці Володимира Лефевра, автора концепції рефлексивного управління, яка досліджує маніпулятивні стратегії управління поведінкою в умовах конфлікту [8]. Його роботи враховують етичні дилеми та психологічні мотивації політиків, що робить його підхід актуальним для розуміння сучасних політичних процесів.

Попри значний внесок у розвиток поведінкових теорій, аналіз політичних дебатів з цих позицій залишається недостатньо вивченим. Хоча дебати кандидатів у президенти є об'єктом уваги багатьох аналітиків, експертів і журналістів, глибокі наукові дослідження, що враховують поведінкові аспекти політичної риторики, залишаються рідкісними у політичній науці. Це дослідження прагне заповнити цю прогалину, досліджуючи політичні дебати крізь призму поведінкових концепцій, що відкриває нові перспективи для розуміння політичних процесів та їхнього впливу на суспільство.

Мета статті

Дослідити поведінкові стратегії, спрямовані на вплив на політичну поведінку виборців, які були використані Камалою Харріс і Дональдом Трампом в президентських дебатах, що відбулися 10 вересня 2024 року.

Методи дослідження

У статті застосовано комплексний підхід, що поєднує загальнонаукові та спеціальні методи для глибокого аналізу поведінкових стратегій, використаних у дебатах. Серед загальнонаукових методів використано аналіз і синтез для систематизації знань про поведінкові теорії, індукцію та дедукцію для логічних висновків, а також класифікацію та узагальнення для структурування стратегій у риториці кандидатів.

Спеціальні методи включали контент-аналіз відеозапису та стенограм дебатів між Камалою Харріс і Дональдом Трампом, що дозволив ідентифікувати використані поведінкові стратегії: емоційні апеляції, раціональні аргументи та маніпулятивні техніки. Порівняльний аналіз виявив відмінності та подібності у стратегіях кандидатів, а метод інтерпретації допоміг оцінити риторичні прийоми у контексті поведінкових концепцій.

Методи кейс-стаді та дискурс-аналізу забезпечили детальне вивчення дебатів як прикладу застосування поведінкових стратегій у реальних політичних умовах. Комплекс цих методів дозволив провести всебічний аналіз дебатів крізь призму поведінкової теорії, дозволяючи виявити особливості використаних стратегій, що спрямовані на вплив на виборців.

Результати дослідження

Політичні дебати є важливою складовою політичної культури США, значно впливаючи на громадську думку та результати виборів. З моменту перших телевізійних дебатів між Кеннеді та Ніксоном у 1960 році, де візуальний ефект став вирішальним фактором на користь Кеннеді, дебати перетворилися на центральну подію виборчих кампаній. Вони дозволяють кандидатам продемонструвати не лише програми, а й лідерські якості, риторичні здібності та реакцію на критику.

Досвід свідчить, що успіх на дебатах може змінити хід кампанії та навіть визначити її результат. Наприклад, оптимізм і впевненість, які продемонстрував Р. Рейган під час дебатів із Д. Картером у 1980 році, значно сприяли його перемозі. У 2000 році поведінка Альберта Гора під час дебатів, яку глядачі сприйняли як зверхню, негативно вплинула на його підтримку. Дебати 2016 року між Дональдом Трампом і Гіларі Клінтон показали, що агресивний стиль Трампа та його здатність до емоційних апеляцій, незважаючи на критику багатьох експертів, допомогли йому отримати більшу підтримку виборців на президентських виборах.

Ці приклади демонструють, як дебати впливають на сприйняття кандидатів і можуть змінити хід виборчої кампанії. Важливо зазначити, що вплив дебатів виходить за межі раціональних аргументів; поведінкові стратегії, такі як емоційні апеляції, страхи та маніпуляції, часто відіграють ключову роль. Дебати стають простором для використання стратегій, спрямованих на підсвідомі реакції виборців, і можуть бути ефективнішими за логічні аргументи в умовах напруженої політичної боротьби. Таким чином, дебати мають значний вплив на політичні процеси в США, особливо через поведінкові аспекти, що формують емоційний зв'язок із виборцями.

Аналіз дебатів між Камалою Харріс (Демократична партія) та Дональдом Трампом (Республіканська партія), що відбулися 10 вересня 2024 року, виявив використання обома кандидатами широкого спектра поведінкових стратегій, спрямованих на вплив на виборців. Ці стратегії включали як раціональні аргументи, так і емоційні апеляції, що створило динамічний контраст між підходами кандидатів, та надало нам широкий простір до їх аналізу в контексті поведінкової теорії політики.

Дональд Трамп використовував у своїй риторичі різноманітні емоційні апеляції, спрямовані на викликання страху, обурення та мобілізації патріотичних почуттів у виборців. Ці стратегії підсилювали емоційний вплив на електорат, використовуючи риторичні прийоми, що апелювали до загроз і негативних стереотипів. Продовжуючи агресивну стратегію, яка добре спрацювала під час дебатів з Гіларі Клінтон, Трамп прагнув показати себе як сильного та рішучого лідера, здатного боротися з загрозами, апелюючи до негативних стереотипів і емоційних реакцій глядачів:

1. *Страх перед злочинністю.* Трамп часто акцентував увагу на зростанні злочинності: «Наші міста стають кримінальними гетто», прагнучи викликати у виборців почуття небезпеки та представити себе як сильного лідера, готового до рішучих дій.

2. *Міграційна загроза.* Формуючи образ мігрантів як небезпечних і чужих, Трамп використовував провокаційні заяви, як-от «у Спрінгфілді люди їдять собак і котів», щоб підсилити негативні стереотипи та позиціонувати себе як єдиного, хто здатний протистояти цій загрозі.

3. *Страх економічної кризи.* Трамп звинувачував демократів у створенні економічних проблем: «Інфляція на найвищому рівні за останні 40 років». Це мало на меті викликати страх економічної нестабільності та підсилити образ Трампа як лідера, що здатний врятувати економіку.

4. *Апеляція до патріотизму.* Трамп активно використовував патріотичну риторичу: «Ми захистимо Америку від тих, хто хоче зруйнувати наш спосіб життя», показуючи себе як захисника національних інтересів і традиційних цінностей.

5. *Ставлення до України й Путіна.* Під час дебатів Трамп ставив під сумнів необхідність підтримки України, натомість позитивно висловлювався про Путіна, стверджуючи, що за його президентства війни б не було.

6. *Створення образу ворога з демократів.* Трамп активно звинувачував демократів у слабкості та нездатності захистити країну, намагаючись викликати у виборців страх щодо їхнього приходу до влади. Він часто наголошував на тому, що Камала Харріс є продовженням слабкої політики Байдена, зображаючи її як слабого лідера, на що Харріс досить парировала цю атаку, сказавши зі сміхом: «Я – не Джо Байден», підкреслюючи свою незалежність та несерйозність звинувачень Трампа.

Емоційні апеляції Дональда Трампа були спрямовані на створення глибокого емоційного зв'язку з виборцями, підсилюючи їхні страхи та невдоволення, а також покликані позиціонувати його як сильного та рішучого лідера.

Хоча риторика Дональда Трампа значною мірою базувалася на емоційних апеляціях, він також використовував раціональні аргументи для демонстрації своєї компетентності та управлінського досвіду, підкреслюючи здатність вирішувати нагальні проблеми.

1. *Економічні аргументи.* Трамп велику увагу звертав на власні досягнення в бізнесі (побудував бізнес-імперію), а також в політиці, таких як зростання економіки, зниження податків і рекордно низький рівень безробіття, зокрема серед афроамериканців та латиноамериканців. Він критикував економічну політику демократів, зокрема зростання інфляції та цін на енергоносії, підкріплюючи свої заяви конкретними цифрами.

2. *Зовнішньополітичні позиції.* Дональд Трамп обґрунтовував необхідність скорочення фінансової допомоги іншим країнам, наголошуючи на пріоритеті внутрішніх проблем США, таких як інфраструктура та охорона здоров'я. Це звернення мало на меті залучити тих виборців, які підтримують ідею зосередження на національних інтересах.

3. *Політика енергетичної незалежності.* Трамп підкреслював важливість внутрішнього видобутку нафти та газу для зниження залежності від зовнішніх постачальників і підтримки робочих місць у США, що було спрямовано на виборців, занепокоєних високими цінами на паливо та енергетичною безпекою.

Ці раціональні елементи риторики Трампа були спрямовані на формування його образу компетентного лідера, який би доповнював його емоційні апеляції.

На відміну від Дональда Трампа, Камала Харріс більше спиралася на раціональні аргументи, але також використовувала емоційні апеляції для встановлення зв'язку з виборцями через соціальну справедливість та моральні цінності.

1. *Викликання емпатії через особисті історії.* Харріс активно використовувала особисті історії простих людей, наголошуючи на труднощах, з якими вони стикаються, як-от відсутність медичного страхування чи втрата роботи під час пандемії, що викликало емпатію та співчуття виборців.

2. *Апеляція до морального обурення несправедливістю.* Харріс звертала увагу на соціальну несправедливість, поліцейське насильство та дискримінацію, наголошуючи на неприпустимості страждань через расові упередження, що мобілізувало виборців на підтримку її політики.

3. *Емоційні апеляції до відповідальності за майбутнє.* Харріс підкреслювала важливість захисту майбутніх поколінь, акцентуючи на боротьбі зі змінами клімату та доступі до освіти, що створювало образ турботливого лідера, який дбає про майбутнє.

4. *Створення образу «ворога».* Харріс звинувачувала політичних опонентів у підриві демократичних інститутів і порушенні прав, наголошуючи на важливості захисту демократії від корупції та нападів на свободу.

Ці емоційні елементи допомагали Камалі Харріс також були спрямовані на встановлення емоційного зв'язку із виборцями через емпатію, обурення та спільні погляди на моральні цінності.

Виступ Камали Харріс під час дебатів був загалом більш поміркованим, розсудливим та раціональним, що відрізняло його від емоційно насиченої риторики Дональда Трампа. Харріс, в тому числі звертаючись до емоційних аргументів, тим не менш в більшому ступені намагалася встановити зв'язок із виборцями через раціональні аргументи, логіку та обґрунтовані рішення, зосереджуючись на питаннях, важливих для суспільства.

1. *Раціональний підхід до економіки.* Харріс зверталася до середнього класу (підкреслюючи при цьому, що Трамп більше дбає про голів корпорацій, ніж про середній клас), звертаючи увагу на важливість економічної стабільності, справедливої податкової політики та підтримки саме середнього класу. Вона розповідала про конкретні плани покращення системи охорони здоров'я та підтримки малого бізнесу, підкреслюючи важливість збалансованого підходу до фінансових питань.

2. *Прагматичні рішення в зовнішній політиці.* У сфері зовнішньої політики Харріс робила акцент на важливості підтримки союзників США, захисті демократії та дотриманні міжнародних угод. Вона наголошувала на необхідності збереження міжнародного лідерства США, заснованого на принципах співпраці та дипломатії.

3. *Кліматична політика та сталє майбутнє.* Харріс підкреслювала необхідність боротьби зі змінами клімату та інвестування в чисту енергію як стратегічний напрямок для економічного зростання та захисту довкілля. Вона аргументувала, що це не лише питання екології, але й економічної безпеки та створення нових робочих місць.

4. *Справедливість у правовій системі.* Також Камала Харріс детально зупинилася на реформах правосуддя, наголошуючи на необхідності протидії системній несправедливості та забезпечення рівного доступу до правосуддя для всіх громадян. Вона використовувала конкретні приклади, підкріплені статистичними даними, щоб показати ефективність запропонованих реформ.

Ці раціональні елементи дозволили Камалі Харріс позиціонувати себе як поміркованого лідера, що робить ставку на прагматичні рішення та факти, і не ґрунтує свою політику виключно на емоційних апеляціях. Харріс продемонструвала розсудливий підхід, який звертався до виборців через логіку та обґрунтовані пропозиції, підкреслюючи свою готовність працювати над вирішенням конкретних проблем країни.

Висновки

Аналіз президентських дебатів між Камалою Харріс і Дональдом Трампом у контексті поведінкової теорії політики показав значні відмінності у поведінкових стратегіях кандидатів, що відображають їхні різні підходи до впливу на виборців.

Дебати продемонстрували, що обидва кандидати використовували під час дебатів як раціональні, так і ірраціональні стратегії для впливу на електорат. При цьому Трамп більше намагався викликати емоції страху, обурення та використати патріотичні почуття глядачів, використовуючи поведінкові стратегії, спрямовані на створення глибокого емоційного зв'язку з виборцями та формування образу сильного лідера.

Виступ та поведінка Камали Харріс був більш поміркованим і зосередженим на раціональних аргументах, що підкреслювали прагматичний підхід до вирішення нагальних проблем. Її стратегія була спрямована на демонстрацію компетентності, виваженості та прагматизму, що створювало образ лідера, здатного ухвалювати виважені рішення.

Обидва кандидати активно використовували емоції як інструмент для мобілізації підтримки виборців. Трамп акцентував увагу на страхах та негативних стереотипах, тоді як Харріс робила акцент на емпатії, моральних цінностях і соціальній справедливості. Ці поведінкові стратегії показують, як емоційний вплив стає невід'ємною частиною політичної поведінки обох кандидатів.

Аналізовані президентські дебати є гарним прикладом важливості використання поведінкових підходів у розумінні політичної поведінки. Вони не лише показують раціональні та емоційні аргументи, а й розкривають, як політики маніпулюють емоціями, когнітивними викривленнями та упередженнями для досягнення своїх цілей. Вивчення поведінкових стратегій кандидатів дозволяє глибше зрозуміти, як політики адаптують свою поведінку для впливу на виборців. Це підтверджує, що поведінкові концепції є важливим інструментом для дослідження політичних процесів, оскільки вони допомагають пояснити неочевидні аспекти політичної взаємодії, що виходять за межі суто раціональних аргументів.

Бібліографічний список:

1. ABC News. *Harris-Trump presidential debate transcript*. 2024.
URL: <https://abcnews.go.com/Politics/harris-trump-presidential-debate-transcript/story?id=113560542>
2. Westen, D. *The Political Brain: The Role of Emotion in Deciding the Fate of the Nation*. PublicAffairs. 2008. 495 p.
3. Lakoff, G. *Don't Think of an Elephant!: Know Your Values and Frame the Debate – The Essential Guide for Progressives*. Chelsea Green Publishing. 2004. 143 p.
4. Levitsky, S., Ziblatt, D. *How Democracies Die*. Crown. 2018. 320 p.
5. Kahneman, D., Slovic, P., Tversky, A. *Judgment Under Uncertainty: Heuristics and Biases*. Cambridge University Press. 1982. 544 p.
6. Thaler, R. H. *Misbehaving: The Making of Behavioral Economics*. Norton & Company. 2015. 432 p.
7. Shiller, R. J. *Irrational Exuberance*. Crown Business. 2006. 336 p.
8. Lefebvre, V. *Lectures on the Reflexive Games Theory*. Leaf & Oaks Publishers. 2010. 220 p.
9. Nye, J. S. *Soft Power and Great-Power Competition*. Springer Singapore. 2023. 208 p.
10. Singer, P. *Ethics in the Real World: 82 Brief Essays on Things That Matter*. Princeton and Oxford: Princeton University Press. 2016. DOI: 1.037837025e-12.
11. Fisher, R. D., Ury, W. L., Patton, B. *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In*. Penguin Books. 2011. 240 p.

References:

1. ABC News. *Harris-Trump presidential debate transcript*. 2024.
URL: <https://abcnews.go.com/Politics/harris-trump-presidential-debate-transcript/story?id=113560542>
2. Westen, D. *The Political Brain: The Role of Emotion in Deciding the Fate of the Nation*. PublicAffairs. 2008. 495 p.
3. Lakoff, G. *Don't Think of an Elephant!: Know Your Values and Frame the Debate – The Essential Guide for Progressives*. Chelsea Green Publishing. 2004. 143 p.
4. Levitsky, S., Ziblatt, D. *How Democracies Die*. Crown. 2018. 320 p.
5. Kahneman, D., Slovic, P., Tversky, A. *Judgment Under Uncertainty: Heuristics and Biases*. Cambridge University Press. 1982. 544 p.
6. Thaler, R. H. *Misbehaving: The Making of Behavioral Economics*. Norton & Company. 2015. 432 p.
7. Shiller, R. J. *Irrational Exuberance*. Crown Business. 2006. 336 p.
8. Lefebvre, V. *Lectures on the Reflexive Games Theory*. Leaf & Oaks Publishers. 2010. 220 p.
9. Nye, J. S. *Soft Power and Great-Power Competition*. Springer Singapore. 2023. 208 p.
10. Singer, P. *Ethics in the Real World: 82 Brief Essays on Things That Matter*. Princeton and Oxford: Princeton University Press. 2016. DOI: 1.037837025e-12.
11. Fisher, R. D., Ury, W. L., Patton, B. *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In*. Penguin Books. 2011. 240 p.

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.16

УДК 323.13:94:327.5+351.746

ЕКСПЛУАТАЦІЯ ПАМ'ЯТІ І ІСТОРИЧНА ПОЛІТИКА В ФОКУСІ ТЕОРІЇ МЕМОРІАЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-9373-5111>

Петраков М. О., к. і. н., докторант Південноукраїнського національного університету імені К. Д. Ушинського

Текст представленої статті аналізує взаємозв'язок між пам'яттю, історією та політикою. Стрімкий розвиток меморіальних студій підкреслює актуальність дослідження колективної та індивідуальної пам'яті. Мета дослідження полягає у аналізі взаємозв'язку між пам'яттю, історією та політикою, особливо в контекстах використання історичного ревізіонізму авторитарними режимами для

©Петраков М. О., 2024

легітимізації їхніх дій. Висвітлюється значення культурної пам'яті та її дослідження в академічних колах, що дозволяє глибше розуміння методів і теорій аналізу спогадів та історії, включаючи вплив на міжнародні відносини. Автор розглядає методи, які включають цензуру та освітні програми, що спотворюють історію з метою підкріплення влади та створення образу захисника від зовнішніх загроз. Важливість культурної пам'яті і її дослідження у академічних колах підкреслюється як засіб для глибшого розуміння цих процесів та їх впливу на міжнародні відносини. Автор звертається до аналізу дослідження Кеті Сталлард, яке фокусується на Китаї, Росії та Північній Кореї, висвітлюючи, як уряди цих країн використовують маніпуляції для переписування історії з метою зміцнення своєї влади та формування національної ідентичності. Теорія культурної пам'яті Мориса Хальбвакса і дослідження Астрід Ерлл, на думку автора, допомагають розширити розуміння взаємодії нарративних та ненаративних форм пам'яті та їхній емоційний вплив на сприйняття історії. Ерлл розробляє розуміння різних аспектів і рівнів пам'яті, включаючи індивідуальні та колективні, і досліджує механізми, через які вони відтворюються. Проаналізована концепція Аляйди та Яна Ассманів розрізняє комунікативну та культурну пам'ять, де перша передається усно і охоплює особисті спогади, а друга ритуалізована і виражена через символи та ритуали, що формують колективну ідентичність. Вони також розглядають динаміку між забуванням і пригадуванням у культурі. Історичні випадки знищення культурних архівів розглядаються як мнемотехнічні механізми для забезпечення домінування певних знань. Спалення бібліотек та книгопалення постають прикладами конфлікту між пам'яттю та розумом. Висновок дослідження підкреслює необхідність захисту інтелектуальної спадщини, особливо у контексті політичних змагань та культурної динаміки, що вимагає усвідомленого збереження і захисту історичної пам'яті від маніпуляцій і спотворень.

Ключові слова: політика пам'яті, історична політика, маніпуляція, авторитарні режими, історичний ревізіонізм, культурна пам'ять, політичні процеси, міжнародні відносини

Petrakov M. O., Exploitation of memory and historical politics: focus on the theory of the memorial industry

This article analyzes the relationship between memory, history, and politics. The rapid development of memorial studies emphasizes the relevance of the study of collective and individual memory. The purpose of the study is to analyze the relationship between memory, history, and politics, especially in the context of the use of historical revisionism by authoritarian regimes to legitimize their actions. The importance of cultural memory and its research in academic circles is highlighted, allowing for a deeper understanding of methods and theories of analyzing memories and history, including the impact on international relations. The author examines methods, including censorship and educational programs, that distort history to reinforce power and create an image of a defender against external threats. The importance of cultural memory and its study in academic circles is emphasized as a means to better understand these processes and their impact on international relations. The author analyzes Katie Stallard's research, which focuses on China, Russia, and North Korea, highlighting how the governments of these countries use manipulation to rewrite history in order to strengthen their power and shape national identity. According to the author, Maurice Halbwachs' theory of cultural memory and Astrid Erll's research help to expand the understanding of the interaction between narrative and non-narrative forms of memory and their emotional impact on the perception of history. Erll develops an understanding of the different aspects and levels of memory, including individual and collective, and explores the mechanisms through which they are reproduced. The concept of Alyda and Jan Assman distinguishes between communicative and cultural memory, where the former is transmitted orally and encompasses personal memories, and the latter is ritualized and expressed through symbols and rituals that form a collective identity. They also consider the dynamics between forgetting and remembering in culture. Historical cases of the destruction of cultural archives are seen as mnemonic mechanisms to ensure the dominance of certain knowledge. The burning of libraries and book burning are examples of the conflict between memory and reason. The conclusion of the study emphasizes the need to protect intellectual heritage, especially in the context of political competition and cultural dynamics, which requires conscious preservation and protection of historical memory from manipulation and distortion.

Keywords: memory politics, historical politics, manipulation, authoritarian regimes, historical revisionism, cultural memory, political processes, international relations

Історія вразлива для експлуатації. Пам'ять піддається фальсифікації. Те, що запам'яталося, і те, що забулося, є результатом ретельного історичного керування, підкреслення та стирання. Дослідження взаємозв'язку між пам'яттю, історією, ідеологією та політикою збагачує науковий аналіз та дозволяє виявляти, як пам'ятають в різних країнах, як закони пам'яті відрізняються між країнами та як спогади про минулі події інтерпретуються в різних публічних дискурсах, які впливають на міжнародні відносини.

Аналіз спектру прикрашених казок, інформаційно-психологічних операцій (ІПСО), і відвертої брехні, які авторитарні режими розповідають своїм громадянам, щоб легітимізувати своє правління та виправдати свої дії сьогодні є важливим. Висвітлюючи способи, за допомогою яких минуле цілеспрямовано продукується в пролозі для політичного контролю, дослідники пропонують докази актуальної потреби розуміння, як автократи виробляють і маніпулюють спогадами про минуле, оскільки такий історичний ревізйонізм має реальний вплив на життя людей і міжнародні відносини. Студії з дослідження соціальної та національної, історичної, культурної, колективної, сімейної, індивідуальної пам'яті стали однією з найпопулярніших галузей соціогуманітарного знання. Дослідження культурної пам'яті тут відіграють інтегративну роль, пропонуючи найбільш широкі можливості з пошуку та дискутування теоретичних і методологічних стандартів нової інтердисциплінарної ініціативи, що вже зараз поєднує істориків, філологів, істориків культури, літератури, медіа. Про стрімкий розвиток меморіальних студій свідчить видавничий проєкт спеціального журналу «Memory studies», розробки конкретно-тематичних сюжетів, публікації хрестоматій та антологій теоретичних текстів з дослідження пам'яті [16; 28], низка дисертаційних досліджень з проблем колективної пам'яті, наприклад, В.Л. Жадька, К.В. Кислюка, Г.Г. Грінченка [6; 7; 4]. Поряд з колективними монографіями виданих під редакцією Е. Калдікотт і А. Фукс [17], Х. Родрігеса і Т. Фортъє [18], П. Боєра та Дж. Вертча [22], П. Меусбургера, М. Хеффермана та Е. Вундера [15], А. Ерла та А. Рігні [21], Н. Ханенко-Фрізен і Г. Грінченко [26] узагальненню теоретико-методологічних засад сучасних cultural memory studies присвячені індивідуальні монографії – В. О. Жадько, Г. Г. Грінченко [5; 11] та ін. Проблематика культурної соціальної пам'яті досліджується в авторських публікаціях В. Масненко [9], Г. Грінченко [3], О. Кісь [8], Ю. Стасевич [10], К. Сталлард [27] тощо.

Автори досліджують конкретні типи меморіальних політик, механізми маніпуляції історичною пам'яттю. Наприклад, політичний аналітик Кеті Сталлард в праці «Танці на кістках: історія та влада в Китаї, Росії та Північній Корейі», виданій в 2022 р. досліджує, як авторитарні адміністрації маніпулюють історією, щоб раціоналізувати своє правління та, у свою чергу, залишатися при владі. Авторкою пропонуються три тематичні дослідження Китаю, Північної Корейі та Росії, щоб розкрити способи, за допомогою яких режими цих країн кооптують, спотворюють і змінюють минуле для задоволення своїх політичних потреб та інтересів. Ґрунтуючись на звітах із перших вуст і дослідженнях у цих країнах, Сталлард перевіряє, як уряди в Пекіні, Пхеньяні та Москві переосмислюють історичні факти за допомогою обмежувальних законів про пам'ять, цензури, шовіністських педагогічних програм і обмежених історичних досліджень, щоб задовольнити свої теперішні потреби та забезпечити своє майбутнє. Праця демонструє способи, за допомогою яких ці режими видають себе як герої та патріоти, захищаючи свою батьківщину від зовнішніх ворогів. Авторка досліджує політичну корисність (пере)формування народної пам'яті шляхом нагадування громадянам про їхню попередню боротьбу з іноземними агресорами та загарбниками, детально розглядає суворий юридичний контроль та обмеження, накладені на осіб, які піддають сумніву ці фальсифіковані та фанатичні історичні наративи. Розпалювання історичної образи та перебільшення ворогів через такі ультранационалістичні переосмислення історії є завданням режимів, щоб узаконити своє існування та звинуватити сторонніх у внутрішніх труднощах.

Між тим початок розвитку концепту культурної пам'яті пов'язують з широко відомими сьогодні ідеями Мориса Хальбвакса, щодо соціальної зумовленості індивідуальної пам'яті, пригадування та забування, протистояння історії та пам'яті, маніпулювання образами пам'яті з легітимізаційною метою тими чи іншими соціальними групами. Значий внесок у меморіальні студії зробила німецька дослідниця Астрід Ерлл, яка запропонувала комплексне визначення культурної пам'яті як взаємодії сучасного з минулим у певних соціокультурних контекстах, що дозволяє досліджувати в тому числі ненаративні (візуальні, слухові, тілесні) форми пам'яті [19]. Наприклад, М. Погачар, в праці «Мікрофон у люстрі: як таємний запис збуджує мнемонічну уяву та впливає» аналізуючи вплив запису слов'янської хорової пісні, зроблений в 1941 р. під час фашистської окупації, вказує, що «музика має здатність конденсувати минуле і посилювати афективну мнемонічну уяву минулого, незалежно від його опосередкованої форми» [25]. Отже, погодимося, що дослідження ненаративних форм пам'яті дозволяє не лише краще «читати» історію, але й відтворювати процес її «відчуття», «розуміння». Внеском А. Ерлл, стало обґрунтування 1) вимірів, 2) рівнів, 3) засобів пам'яті. Визначаючи *виміри пам'яті*, авторка запропонувала виходити з антропологічно-семіотичного розуміння культури, що охоплює соціальні (відносини, інституції), матеріальні (артефакти, медіа), ментальні (культурно визначені шляхи мислення) аспекти, і надає можливість застосування концепту культурної пам'яті як оптимального для дослідження соціальної, матеріальної, ментальної пам'яті. Що стосується *рівнів пам'яті* – індивідуальної (когнітивної) та колективної (публічний, медійний) – то їхня дихотомія пояснюється дихотомією відмінних концептів культури: 1) культури як суб'єктивної категорії – сукупності соціально зумовлених індивідуальних спогадів, і 2) культури як колективного публічного феномену, патерну публічно доступних символів, об'єктивованих в суспільстві [24]. Під *засобами пам'яті* (пригадування) А. Ерлл розуміє механізм згадування, аналіз якого визначає: що (факти, дати) і як (обсяг, контекст, наприклад, як «міфічної події», «частини політичної історії», «травматичний досвід» тощо) пригадується. Відтак, історія розглядається як окрема форма культурної пам'яті, а історіографія як специфічний її медіум [2, с. 11; 19].

Дослідженню культурної пам'яті присвячені праці німецьких дослідників Аляйди та Яна Ассман [1]. Теорія *kulturelle Gedächtnis*, представлена в працях Аляйди та Яна Ассман спирається на розрізнення 1) пам'яті комунікативної, усної, реалізованої в повсякденній комунікації в процесі міжпоколінної взаємодії, де уявлення кожного є суб'єктивним, залежним від його обізнаності і сприйняття; і 2) пам'яті культурної, явленої в символічній культурній об'єктивації. В праці «Коллективна пам'ять і культурна ідентичність» Ян Ассман запропонував одне з перших визначень культурної пам'яті в значенні «притаманний кожному суспільству і кожній епосі набір текстів, зображень і ритуалів, які постійно використовуються і через «підтримання» яких певна група людей стабілізує та передає далі власне бачення себе самої; це колективне знання про минуле, на якому група засновує усвідомлення власної єдності та своєрідності» [12, с. 5]. Культурна пам'ять відрізняється від комунікативною дистанцією від сучасності і фокальними точками (точками фіксації), пам'ять про які підтримується за посередництвом культурних форм (тексти, ритуали, пам'ятні календарні дати) й інституціалізованих типів комунікації (громадські свята, публічні заходи, промови, образи, символи), які Ян Ассман визначає як «фігури пам'яті», які в повсякденній комунікації утворюють «острівці минулого» – місця іншої темпоральності тимчасово припиненого часу [13, с.129]. За *змістом*, комунікативна пам'ять – це історичний досвід в межах індивідуальних біографій, а культурна пам'ять – це міфічна первісна історія, події абсолютного минулого; за *формою* комунікативна пам'ять – неформальна, природна, виникає в процесі взаємодії і пов'язана з повсякденністю, а культурна пам'ять – ритуалізована, з високим рівнем формалізації; за *засобами* організації комунікативна пам'ять – це живі спогади, досвід і усні розповіді, а культурна пам'ять – це усталені об'єктивації в символічному кодуванні-інсценуванні в слові, образі, танці тощо; за *структурою часу* комунікативна пам'ять – охоплює події 80-100 років в 3-4 покоління, і зсувається разом із сучасністю, а культурна пам'ять – охоплює абсолютне минуле з міфічною давниною; за *носіями* комунікативна пам'ять – неспецифічні учасники групи, що пам'ятає, а культурна пам'ять – експерти, охоронці/носії традиції.

В докторській роботі Аляйди Ассман «Простори спогадів. До культурного конструювання часу і ідентичності», яка представлена монографією «Простори спогадів. Форми та трансформації культурної пам'яті» 1999 року, три частини: Функції; Медіє; Накопичувачі. В першій частині – «Функції» разом із поясненням відмінності між пам'яттю «ars» (пам'ять як сховище, зберігання, знання) і «vis» (пам'ять як процес пригадування) авторка вводить поняття «модусів спогаду» – накопичувальної (аккумулятивної) та функціональної пам'яті, де перша є аморфною масою невикористаних спогадів – «депопуляризованих реліктів», а друга – є аксіологічно спрямованою, що породжує смисл і орієнтує на майбутнє. Порівнюючи їх, А. Ассман вказує, що накопичувальна пам'ять за *змістом* передбачає вихід за межі сучасності, тоді як функціональна – базує сучасне на певному минулому; за *структурою часу* накопичувальна пам'ять анахронічна, двочасова, де відчутна контрпрезентаційність: «вчора» є поруч із «сьогодні», водночас функціональна – діахронічна, де «вчора» є умовою «сьогодення»; за *формою* накопичувальна пам'ять базується на автономії документів і недоторканості текстів, а функціональна – на селективному відборі фактів спогадів з метою їх стратегічного використання; за *посередниками та інституціями*, які *долучаються до процесу*, накопичувальна пам'ять використовує можливості літератури, мистецтва, науки, тоді як функціональна – колективні ритуали колективної публічної дії, при цьому носіями першої є індивіди, а другі колективні суб'єкти дії. Ассман прагне продемонструвати зв'язок накопичувальної (неживого, депопуляризованого «латентного резервуару») та функціональної (стратегічної) пам'яті через процес деконструкції ідентичності, який вимагає перосмислення цінностей та орієнтирів майбутнього розвитку. Ассман вказує на взаємозалежність пригадування та забування з перспективи існування *канону* (втілення живої редуційної пам'яті, що підтримує відповідну ідентичність шляхом селективного відбору фактів через відбір текстів, місць, міфів тощо) та *архіву* (інституції, що уособлює пам'ять-референцію, містить конрверсійні артефакти і є балансом обмежувальному руху живої пам'яті). Архів, який теж має механізми вилучення і теж не є всеосяжним, зберігає те, що було забуте, те, що вже чи ще непотрібне. Канон як активний та архів як пасивний складники пам'яті зафіксовані в інституціях, які не є ізолятами, а є сполученими судами. Так, ліквідація інституцій функціональної пам'яті призводить до зростання значення спогадів, зростання активності конрверсійності суспільної дискусії, звинувачень та захисту, де «спогад стає складовою формування індивідуальної та колективної ідентичності й ареною як конфлікту, так і ідентифікації» [1, с. 24]. З іншого боку, посилення в суспільстві інституцій функціональної пам'яті обумовлює знебарвлення, вицвітання індивідуальних спогадів, що є проявом організації *процесу забування, селекції спогадів*, які використовує певна група для вкорінення єдиного *стандарту (канону) колективної пам'яті*.

Мнемотехнічний механізм організації забуття для забезпечення безперечної канону історично проявляється в ліквідації архівів – бібліотек, що було механізмом трансформації культурної спадщини:

- знищення бібліотеки в Єгипетській Александрії, що містила сотні тисяч сувоїв і текстів з усього тодішнього відомого світу (або під час завоювання Юлієм Цезарем в 48 році до н. е., або під час правління імператора Теодосія I у 391 році, або під час нападу мусульман під проводом Халіфа Омара у VII столітті);

- «Велика гар» середини XVII століття, коли патріарх Нікон, намагаючись уніфікувати обряди Російської православної церкви з грецькими, ініціював ряд реформ, які викликали розкол у церкві

і виправлення церковних книг відповідно до грецьких зразків, що призвело до знищення багатьох стародавніх книг, які вважалися «еретичними»;

– «Велика гар» часів Культурної революції в Китаї (1966-1976), коли за наказом Мао Цзедуна, було знищено мільйони книг та мистецьких творів, які вважалися «феодальними», «буржуазними» або «ревізіоністськими»;

– «Акція проти «ненімецького» духу в 1933 р.», оголошена Головним управлінням преси та пропаганди Німецького студентського союзу, яка завершувалася «чисткою вогнем», внаслідок якого 10 травня відбулося спалення книг написаних єврейськими, комуністичними, соціалістичними, анархістськими, ліберальними авторами. Йозеф Геббельс виголосив промову: «Ні декадансу та моральній корупції!... Я піддаю вогню твори Генріха Манна, Ернста Глезера, Еріха Кестнера». Чорні списки... варіювалися від Бебеля, Бернштейна, Пройсса і Ратенау через Ейнштейна, Фрейда, Брехта, Цвейга, Ремарка, Гессе. Каталог пішов досить далеко назад, щоб включити літературу від Гейне і Маркса до Кафки» [14, с.325].

Конфлікти пам'яті та знання, як звертає увагу А. Ассман – є стародавніми, так в діалозі «Федр» Платон визначав: «те, що глибоко засіло в пам'яті, не завжди відповідає нормам розуму та емпірики»; в одній з сатир римського поета 1 ст. н.е. Авла Персія Флакка (Aulus Persius Flaccus) знаходимо: «Я виб'ю в тебе з голови ці бабині казки!»; в середині XVII ст. теолог Томас Браун написав, що «знання здобувається через здатність забувати: якщо ми прагнемо здобути ясні та ґрунтовні істини, треба позбутися багато з того, що засіло в наших головах»; а далі, за доби Ренесансу, маніфестом принципової дисоціації духу та пам'яті стає роман «Дон Кіхот», де віддзеркалена «ворожість» між розумом та пам'яттю часів епохи Просвітництва, приниження пам'яті в ім'я розуму, інновації, прогресу» [1, с. 21]. Ассман, посилаючись на Гаральда Вайнриха, констатує, що «відтоді (з часів Просвітництва), «ми всі не трохи не соромлячись, маємо погану пам'ять, натомість на слабкість розуму скаржимося рідше» [29; 1, с. 21].

Конфлікти та кризи пам'яті описує Райнгард Козеллек як наслідки відокремлення сучасності від минулого, коли зі зміною поколінь, втратою живих свідків постає «чисте минуле, позбавлене досвіду... і коли з відмиранням спогадів дистанція збільшується і змінюється якісно... Починають говорити документи, доповнені картинами, фільмами, меморіалами» [20, с. 117].

Так, в першій частині праці А. Ассман «Функції», авторка досліджує проблеми секуляризації пам'яті, досліджуючи різницю та зв'язок мистецтва пам'яті (memoria) як обов'язку нащадків вшановувати пам'ять померлого (pietas) і як увічнення через розголос слави (fama) та як історії. Традиція вшановування пам'яті померлих як інституту колективної поминальної трапези, турботи про померлих, піклування про долю померлого через розвиток індустрії спасіння і допомоги бідним, церквам тощо, а також через увічнення імені, яке вносилося в святкову літургію і забезпечувало взаємність меморіальних послуг існувала до XVIII століття, доки не відбулися зміни у визначенні суб'єкта права, за яким правовий суб'єкт після смерті перестає існувати, що одночасно, супроводжувалося культурними змінами про обов'язок людей «дати спокій» померлим, що мають бути поховані, інакше вони порушать спокій живих. Тобто встановлюється культурне табу – мнемонтехніка згадування, але зі збереженням пієтету (благочестя) шляхом збереження вшанування пам'яті померлих – фамі (поголосу). Творець фамі – поет – має завдання – сприяти славі померлої людині через сучасників і обезсмертити його ім'я для його нащадків. Так, поетичні твори, храми слави та пам'ятники, а згодом музеї, стають визнаною основою виняткового безсмертя імені «небайдужого», який дбав про поетів – ковалів слави. «якщо фамі зорієнтована в майбутнє й звернена до нащадків, які повинні протягом довгого часу зберігати подію, визначену як незабуття, то пам'ять звернена в минуле; вона йде забутими слідами й реконструює свідчення, важливі для сучасності. Цей інтерес до історії як довідки про власне походження й особистість з'являється ще до появи національних держав у XIX столітті. Уже в епоху Ренесансу виникає кон'юнктура придворної історіографії та династичного історіописання... Професійним хроністам було доручень легалізувати владні домагання за допомогою нового диспозитива письма» [1, с. 55-56]. Важливе місце в першій частині твору Ассман відведено аналізу «сестринській парі Memoria та Imagination», де Imagination є чуттєвою силою, сприйняттям, першою фазою (take in), яке переходить на рівень пам'яті за умови чи то стрімкого перебігу сприйняття, чи то його інтенсивного повторення й подальшого входження у звичку, тоді як Memoria є справжньою силою збереження (storage), коли позачасовий спогад зберігається у сховищі пам'яті, коли виникає час та мова. Водночас, взаємодія Memoria та Imagination відбувається в фазі повернення (retrieval) як повернення та уаочнення в уявленні; чуттєве сприйняття повертається як повторно пережитий спогад, це активний «чоловічий», за Ассман, бік уяви. На цій фазі генерується нова емоція, створюється «вторинне теперішнє». Така трифазова модель змінює розуміння пам'яті як сховища (скриня – «thesaurus» – «скарбниця» пам'яті – «агса» – ковчег), оскільки відбувається пригадування і переписування оригіналу. Водночас, зворотній «жіночий», за Ассман, бік уяви проявляється в такій формі спогаду як анамнеза, яка є пасивною, рецептивною, містичною, коли спогад не активує травму, а лікує, оскільки очищений від сліду часу і від суб'єктивних та активних рис уяви [1, с. 113-117].

Аналізуючи два модули спогаду – функціональну і накопичувальну пам'ять

А. Ассман зазначає на розрізненні понять «історія» та «пам'ять» ще у Ф. Ніцше, який в роботі «Про користь та шкоду історії для життя» вдався до протиставлення пам'яті, дружньої до життя, і історії, ворожій

до нього, оскільки історія концентрується на «пригадуванні», коли кожен народ потребує визначення руху до майбутнього потребує «свідчень про минуле» опиняється під тиском минулого. Історія у Ніцше – баласт, що втратив характер базового спостереження. Через тягар історії жива пам'ять втрачає провідні функції – «енергію поривання й формотворчу проекцію ідентичності» [1, с. 142]. На думку М. Альбвакса до згасання спогадів призводять політичні зміни: розпад групи ліквідує «колективну пам'ять». Тому в теорії пам'яті Альбвакса немає місця для помилкових і дисфункціональних спогадів: «Історичний світ схожий на океан, до якого вливаються віс часткові історії... Історію можна уявити як універсальну пам'ять людського роду. Натомість універсальної пам'яті не існує...». Альбвакс відмежовує колективну пам'ять від пам'яті в історичні науки, наголошуючи, що : 1) колективна пам'ять зміцнює особливі риси й тривалість групи, тоді як історичні пам'ять не має функції підсилення ідентичності; 2) колективна пам'ять так само, як і групи, з якими вона пов'язана, завжди існує в багатьох проявах, тоді як історична пам'ять, яка конструює інтегративну рамку для багатьох історій, існує в одинці; 3) колективна пам'ять надовго стирає хміни, тоді як історична спеціалізується саме на них.

Водночас, А. Ассман зазначає, що на її думку поляризація історії та пам'яті, як і їхнє ототожнення не може задовольняти, а тому вона пропонує розглядати історію та пам'ять як два модули спогаду, що не мають витіснити один одного. *Функціональну пам'яттю* вона пов'язує з «населеною пам'яттю» (пов'язана з носієм, групою, інституцією; налагоджує місток між минулим, сучасністю, майбутнім; діє вибірково, згадуючи одне і забуваючи інше; забезпечує цінності, з яких формується профіль ідентичності і норми літ), тоді як *накопичувальну пам'ять (резервуар майбутньої функціональної пам'яті)* вона пов'язує з *депопулізованою пам'яттю* (пориває з носієм; радикально відмежовує минуле від сучасності й майбутнього; зацікавлена в усьому; все однаково важливе; з'ясує істину, оминаючи цінності та норми). Індивідуальна пам'ять конструюється на різних рівнях, утворюючи різні смислові (ре)конфігурації, звертаючись до накопичувальної пам'яті як до ресурсу з яким співвідноситься вітальний досвід і через який функціональна пам'ять пристосовується, конструюючи смисли. Завданням функціональної пам'яті є *легітимація* (альянс між владою та пам'яттю, коли влада ретроспективно легітимізує себе й перспективно себе увічне); *делегітимація* (переможці перебирають і забувають історію; проявляється критично-руйнівна функціональна пам'ять); *відмежування* (всі засоби профілювання ідентичності).

В розділі «Медії» А. Ассман розглядає метафорику спогаду (метаформи письма, метафори простору, часові метафори пам'яті), письмо як засіб увічнення та підмурок пам'яті, реконструктивні можливості образної пам'яті, значення символу в та архетипів, написи на тілі як стабілізатори спогаду (символу, травми, афекту), місця пам'яті (місця поколінь, сакральні місця, міфічні ландшафти, в яких відсувається присутність Бога, або «розмічені тотемами», де «простір постає священним текстом», могильні та травматичні місця).

Останній розділ книги А. Ассман – «Накопичувачі» – присвячено архівації (проблемам консервації пам'яті та екології культури, симуляції пам'яті та пам'яті як скарбу – «залишків світу», «енциклопедії мертвих»). Тут, починаючи зі визначення етимології слова «архів» (від грець. «arche» – «початок», «виток», «панування», а також «влада» та «установа») Ассман підкреслює двозначність слова, і його зв'язок із «commencement» і «commandment» («початок» і «наказ»), тобто зі словами, які вказують на інститут охоронців, що охороняють закон, зберігають його в пам'яті й тлумачать, адже архів із самого початку поєднаний із письмом, збереженням, бюрократією, управлінням. Архіву, як пам'яті історії передують архів як пам'ять влади, де останній формується із заповітів, свідоцтв, документів, що мають характер доказів домагань влади, майна, походження. Отже, архів постає засадничою політичною інституцією, де не може бути політичної влади без контролю за архівами, без контролю за пам'яттю [1, с. 361]. Адже, контроль за архівом є контролем за пам'яттю. Ассман звертає увагу, що тоталітарні режими звужують накопичувальну пам'ять на користь функціональної, обмежуючи доступність до джерел, де архівні фонди становлять таємницю. Водночас, демократичні режими, архіви відкриті і кожен сам обирає джерело, з якого черпає, і з яким співвідносить власну функціональну пам'ять, самостійно формуючи індивідуальну стратегію поведінки та самоідентифікації.

Відтак, проведені дослідження підтверджують, що пам'ять може бути інструментом політичної влади, використовуваною для легітимації дій урядів та формування національної ідентичності через контрольоване представлення історії. Проведений аналіз академічних досліджень у вивченні культурної пам'яті дозволяє глибше зрозуміти і критично оцінити вплив історичного нарративу на суспільну свідомість та міжнародні відносини. Очевидним також є необхідність інтердисциплінарного підходу до аналізу пам'яті, що об'єднує фахівців різних галузей для розуміння її складності та впливу на сучасність, а також для подальшого дослідження механізмів, які дозволяють урядам маніпулювати пам'яттю для досягнення політичних цілей. Важливою є також розробка стратегій для збереження об'єктивності історичної науки в умовах політичного тиску.

Бібліографічний список:

1. Ассман А. Простори Спогаду. Форми та трансформації культурно пам'яті. Київ: Ніка-Центр, 2012, 440 с.
2. Грінченко Г. Das kulturelle Gedächtnis в сучасних дослідженнях пам'яті / Ассман А. Простори Спогаду. Форми та трансформації культурно пам'яті. Київ: Ніка-Центр, 2012, С. 9-12.
3. Грінченко Г.Г. Колективна (Соціальна) пам'ять: критика теорії та методу дослідження. Схід- Захід: Історико-культурологічний збірник. Х.: Тов «НТМТ». 2009. Вип.13-14. С. 11-24.
4. Грінченко Г.Г. Українські остарбайтери в системі примусової праці Третього Райху: проблеми історичної пам'яті : автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.01.06 : спец. «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни». К., 2011. 40 с.
5. Жадько В.О. Історична пам'ять в розвитку духовності особистості (соціально-філософський аспект). К.: Ніка-Прінт, 2006. 480 с.
6. Жадько В.О. Історична пам'ять у системі духовного світу особистості сучасного українського соціуму (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... д-ра філос. наук.: 09.00.03 : спец. «Історія філософії». К., 2007. 36 с.
7. Кислюк К.В. Українська історіографія як феномен культурної пам'яті : автореф. дис. ... д-ра культурології: 26.00.04 : спец. «українська культура». Х., 2009. 38 с.
8. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод, джерело. 36. Наук. ст. / За ред. Г.Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Х.: ПП «ТОРГСІН-ПЛЮС», 2010. С.171-191.
9. Масненко В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості. Український історичний журнал. 2002. №5. С. 49-62.
10. Статевич Ю. Концепція культурної пам'яті Яна та Алейди Ассман як основа для подальших досліджень, пов'язаних із проблематикою культурної пам'яті. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2011. № 9(220).Ч.11. С. 69-74.
11. У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело. 36. наук. ст. / За ред. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Харків: ПП «ТОРГСІН ПЛЮС», 2010. 248 с.
12. Assman J. Collectives Gedächtnis and kulturelle Identität. In *Kulture and Gedächtnis* / Hrsg. Von J. Assman und T. Holscher. Frankfurt: Suhrkamp, 1988. 371s.
13. Assman J., Czaplińska J. Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique*. N0.65: *Cultural History/Cultural Studies*. Spring-Summer 1995. P. 125-133.
14. Bracher K. D. *The German Dictatorship: The Origins, Structure, and Consequences of National Socialism*. Berlin: Penguin Books, 1991. 685 s.
15. *Cultural Memories: The Geographical Point of View* / E. by P. Meusburger, M. Heffernan, E. Wunder. Springer, 2011. 383 p.
16. *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook* / Ed. by A. Erll, A. Nunning. Berlin and New York: Walter de Gruyter And Co. 2007. 441 p.
17. *Cultural Memory: Essays on European Literature and History* / Ed. By E. Caldicotte and A. Fuchs. – Bern: Peter Lang, 2003. 422 p.
18. *Cultural Memory: Resistance, Faith, and Identity* / Ed by J. Rodriguez and T. Fortier. – Austin: University of Texas Press, 2007. 154 p.
19. Erll A. *Cultural Memory Studies: An Introduction*. *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. / Ed. by A. Erll, A. Nunning. Berlin and New York: Walter de Gruyter And Co. 2007. P.2-7.
20. Kozellek R. Nachwort zu: Charlotte Beradt, *Das Dritte Reich des Traums*. Frankfurt a. M., 1994. 2321 s.
21. *Mediation, Remediation, and the Dynamics of Cultural Memory* / Ed. By A. Erll, A. Rigney. Walter de Gruyter, 2009. 250 p.
22. *Memory in mind and culture* / Ed. By P. Boyer, J. Wertch. Cambridge University Press, 2009. 323 p.
23. *Memory studies*. URL: <https://journals.sagepub.com/home/mss>
24. Olick J. *Collective Memory: The Two Cultures*. *Sociological Theory*. November 1999. Vol 17. (Is.3). P. 333-348.
25. Pogačar M. A microphone in a chandelier: How a secret recording sparks mnemonic imagination and affect. *Memory Studies*. 2023. T.16 (Is.2). P.169-184.
URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/17506980211073110>
26. *Reclaiming the Personal: Oral History in Post-Socialist Europe*, ed. N. Khanenko-Friesen and G. Grinchenko (University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division, 2015), 344 pp.
27. Stallard K. *Dancing on Bones: History and Power in China, Russia and North Korea*. New York: Oxford University Press, 2022, 304 pp
28. *The Collective Memory Reader* / Ed. by J. Lick, V. Vinitzky-Seroussi, D. Levy. Oxford University Press, 2011.528 p.
29. Weinrich H. *Gedächtniskultur – Kultur Gedächtnis*. Mercur. 1991. Vol.508. URL: <https://www.merkur-zeitschrift.de/artikel/geduechtniskultur-kulturbeduechtnis-a-mr-45-7-569/>

References:

1. Assman A. *Prostory Spohadu. Formy ta transformatsii kulturno pam'iaty*. Kyiv: Nika-Tsentr, 2012, 440 s.
2. Hrinchenko H. *Das kulturelle Gedächtnis v suchasnykh doslidzhenniakh pam'iaty / Assman A. Prostory Spohadu. Formy ta transformatsii kulturno pam'iaty*. Kyiv: Nika-Tsentr, 2012, С. 9-12.
3. Hrinchenko H.H. *Ukrainski ostarbaitery v systemi prymusovoi pratsi Tretoho Raikhu: problemy istorychnoi pam'iaty : avtoref. dys. ... d-ra ist. nauk: 07.01.06 : spets. «Istoriografii, dzherelokhnastvo ta spetsialni istorychni dystsypliny»*. K., 2011. 40 s.
4. Zhadko V.O. *Istorychna pam'iat v rozvytku dukhovnosti osobystosti (sotsialno-filosofskyi aspekt)*. K.: Nika-Print, 2006. 480 s.
5. Zhadko V.O. *Istorychna pam'iat u systemi dukhovnoho svitu osobystosti suchasnoho ukrainskoho sotsiumu (sotsialno-filosofskyi analiz): avtoref. dys. ... d-ra filos. nauk.: 09.00.03 : spets. «Istoriia filosofii»*. K., 2007. 36 s.
6. Kysliuk K.V. *Ukrainska istoriografii yak fenomen kulturnoi pam'iaty : avtoref. dys. ... d-ra kulturolohii: 26.00.04 : spets. «ukrainska kultura»*. Kh., 2009. 38 s.
7. Kis O. *Kolektyvna pam'iat ta istorychna travma: teoretychni refleksii na tli zhinochykh spohadiv pro Holodomor. U poshukakh vlasnoho holosu: Usna istoriia yak teoriia, metod, dzherelo*. Zb. Nauk. st. / Za red. H.H. Hrinchenko, N. Khanenko-Frizen. Kh.: PP «TORHSIN-PLIuS», 2010. S.171-191.
8. Masnenko V. *Istorychna pam'iat yak osnova formuvannia natsionalnoi svidomosti*. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2002. №5. S. 49-62.
9. Statevych Yu. *Kontsepsiia kulturnoi pam'iaty Yana ta Aleidy Assman yak osnova dlia podalshykh doslidzen, pov'iazanykh iz problematykoiu kulturnoi pam'iaty*. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*. 2011. № 9(220).Ch.11. S. 69-74.
10. *U poshukakh vlasnoho holosu: Usna istoriia yak teoriia, metod ta dzherelo*. Zb. nauk. st. / Za red. H. Hrinchenko, N. Khanenko-Frizen. Kharkiv: PP «TORHSIN PLIuS», 2010. 248 s. Assman J. *Collectives Gedächtnis and kulturelle Identität*. In *Kulture and Gedächtnis / Hrsg. Von J. Assman und T. Holscher*. Frankfurt: Suhrkamp, 1988. 371s.
11. Assman J., Czapliska J. *Collective Memory and Cultural Identity*. *New German Critique*. N0.65: Cultural History/Cultural Studies. Spring-Summer 1995. P. 125-133.
12. Bracher K. D. *The German Dictatorship: The Origins, Structure, and Consequences of National Socialism*. Berlin: Penguin Books, 1991. 685 s.
13. *Cultural Memories: The Geographical Point of View / E. by P. Meusburger, M. Heffernan, E. Wunder*. Springer, 2011. 383 p.
14. *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook / Ed. by A. Erill, A. Nunning*. Berlin and New York:Walter de Gruyter And Co. 2007. 441 p.
15. *Cultural Memory: Essays on European Literature and History / Ed. By E. Caldicotte and A. Fuchs*. – Bern: Peter Lang, 2003. 422 p.
16. *Cultural Memory: Resistance, Faith, and Identity / Ed by J. Rodriguez and T. Fortier*. – Austin: University of Texas Press, 2007. 154 p.
17. Erill A. *Cultural Memory Studies: An Introduction*. *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. / Ed. by A. Erill, A. Nunning. Berlin and New York:Walter de Gruyter And Co. 2007. P.2-7.
18. Kozellek R. *Nachwort zu: Charlotte Beradt, Das Dritte Reich des Traums*. Frankfurt a. M., 1994. 2321 s.
19. *Mediation, Remediation, and the Dynamics of Cultural Memory / Ed. By A. Erill, A. Rigney*. Walter de Gruyter, 2009. 250 p.
20. *Memory in mind and culture / Ed. By P. Boyer, J. Wertch*. Cambridge University Press, 2009. 323 p.
21. *Memory studies*. URL: <https://journals.sagepub.com/home/mss>
22. Olick J. *Collective Memory: The Two Cultures*. *Sociological Theory*. November 1999. Vol 17. (Is.3). P. 333-348.
23. Pogačar M. *A microphone in a chandelier: How a secret recording sparks mnemonic imagination and affect*. *Memory Studies*. 2023. T.16 (Is.2). P.169-184. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/17506980211073110>
24. *Reclaiming the Personal: Oral History in Post-Socialist Europe*, ed. N. Khanenko-Friesen and G. Grinchenko (University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division, 2015), 344 pp.
25. Stallard K. *Dancing on Bones: History and Power in China, Russia and North Korea*. New York: Oxford University Press, 2022, 304 pp
26. *The Collective Memory Reader / Ed. by J. Lick, V. Vinitzky-Seroussi, D. Levy*. Oxford University Press, 2011.528 p.
27. Weinrich H. *Gedächtniskultur – Kultur Gedächtnis*. Mercur. 1991. Vol.508. URL: <https://www.merkur-zeitschrift.de/artikel/geduechtniskultur-kulturgeduechtnis-a-mr-45-7-569/>

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.17

УДК 070.41:81'373.7:316.4.063

**ПІСЕННІ НЕОФРАЗЕМИ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА:
СТИЛІСТИЧНИЙ І СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЕФЕКТИ**ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-9802-3769>**Дрешпак В. М., д. н. з держ. Упр., професор, професор Університету митної справи та фінансів**ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3661-164X>**Авраменко І. А., асистентка Університету митної справи та фінансів**

Актуальність цього дослідження зумовлена появою нових лінгвокультурних елементів, що набули поширення у медійному просторі України упродовж останніх десятиліть. У полі зору авторів дослідження – неофраземи, джерелами яких є влучні словесні формули з пісень, що імплементовані у медійні тексти, активно функціонують в мові сучасних українських медіа та викликають відповідні стилістичні та суспільно-політичні ефекти. Метою статті є визначення стилістичних і суспільно-політичних ефектів, які формуються чи можуть формуватися у суспільно-політичному дискурсі періоду повномасштабного російського вторгнення в Україну, внаслідок використання у текстах медіа неофразем, запозичених із сучасних українських пісенних творів. Емпіричною базою дослідження стали публікації в загальноукраїнських і місцевих медіа за період російсько-української війни (2014-2024 рр).

Проаналізовано підходи щодо розуміння змісту як стилістичних, так і суспільно-політичних ефектів використання фразеологізмів у текстах медіа українськими науковцями. Виокремлено та підкріплено прикладами з медіа основні стилістичні та суспільно-політичні ефекти, а саме: конотації, образної номінації/деномінації, реінтерпретації, десенсибілізації, коригування картини світу. У результаті аналізу доведено, що конвергенція медійного контенту (пісенних творів і журналістських текстів) здатна не тільки створювати яскраве стилістичне враження, але й впливати на еволюцію свідомості аудиторії, формувати україноцентричну картину світу, сприятигуртуванню політичної нації в умовах війни, забезпечувати емоційну опірність аудиторії ворожим інформаційним спецопераціям, підтримувати належний емоційний стан українського суспільства.

Ключові слова: стилістика текстів медіа, суспільно-політичний вплив медіа, аналіз медіаконтенту, медіалінгвістика, медіакритика, політичні комунікації, фразеологізми.

Dreshpak V.M., Avramenko I.A., Song neophrasemes in the texts of Ukrainian media: stylistic and socio-political effects

The relevance of this research is driven by the emergence of new linguo-cultural elements that have gained prominence in the Ukrainian media space over the past decades. The focus of the authors' research is on neophrasemes, which originate from apt verbal formulas found in songs, are integrated into media texts, actively function in the language of contemporary Ukrainian media, and elicit corresponding stylistic and socio-political effects. The aim of this article is to identify the stylistic and socio-political effects that are formed or may be formed in the socio-political discourse during the period of the full-scale Russian invasion of Ukraine as a result of the use of neophrasemes from contemporary Ukrainian songs in media texts. The empirical basis of the research includes publications in national and local media during the period of the Russian-Ukrainian war (2014-2024). The study analyzes approaches to understanding both the stylistic and socio-political effects of using phraseologisms in media texts by Ukrainian scholars.

The main stylistic and socio-political effects are highlighted and supported by examples from the media, namely: connotations, figurative nomination/denomination, reinterpretation, desensitization, and adjustment of the worldview. The analysis demonstrates that the convergence of media content (songs and journalistic texts) is capable not only of creating a vivid stylistic impression but also of influencing the evolution of audience consciousness, shaping a Ukraine-centric worldview, fostering the consolidation of the political nation in wartime conditions, ensuring the emotional resilience of the audience against enemy information operations, and maintaining the proper emotional state of Ukrainian society.

Keywords: media text stylistics, social impact of media, media linguistics, media criticism, political communication, phraseologisms, media content analysis.

Новий соціокультурний контекст функціонування медіа в умовах повномасштабного російського вторгнення на українські землі зумовив актуальність вивчення та осмислення впливу нових лінгвокультурних

елементів у сучасному медійному дискурсі. Серед таких елементів ми вважаємо вартими уваги нові фразеологічні одиниці, джерелами яких є пісенні тексти і які знайшли поширення в українських медіа періоду російсько-української війни.

Фразеологія медіа динамічно оновлюється, реагуючи на реалії суспільного життя. Цьому серед іншого сприяє комунікативна конвергенція, зумовлена новими можливостями поширення як текстових, так і аудіовізуальних творів. Утім, медійні фрази варто розглядати не лише як суто мовні одиниці, що створюють певні стилістичні ефекти, але і як одиниці суспільно-політичного дискурсу, здатні впливати на думки, уявлення, суспільно-політичну позицію та поведінку аудиторії. Адже, як слушно акцентує Л. Шевченко, «усе більшої ваги набуває < ... > аналіз, що спирається на розуміння мови (та її нового лексичного складу) через суспільні функції, реалії життя, домінантність Інтернет-комунікації над іншими традиційними формами. Відповідно, в розмовному та медійному (стилі масової інформації) стилях відбувається постійний інтелектуальних рух мовних універсалій» [10, с. 39].

Вплив фразеологізмів у процесі медійної комунікації зумовлений тим, що вони природно створюють доповнену емоційність матеріалів медіа завдяки їх конотативності, метафоричності, експресивності, дієвості як засобу «мовної гри». Також у медіа фразеологізм набуває нових відтінків у значенні й може активно використовуватися як з первинною (прямою), так і трансформованою (вторинною) семантикою [6, с.180]. Крім того, медійні фразеологізми здатні виконувати екстралінгвістичні функції як носії певних цінностей, оцінок, спонук [8, с. 336]. За висновком О. Стишова, нові суспільно-політичні фразеологізми в мові медіа не лише частково номінують певні реалії, процеси, ознаки, а значною мірою забарвлюють сухий інформаційний текст, надаючи йому образності, емоційності, оцінності, експресивності [9, с. 23]. Тобто, фразеологізми є не лише засобами мовної виразності, але і засобами багатоманітного впливу на аудиторію медіа.

Витоки нових фразеологізмів можуть бути різними. Так, Н. Романюк та Н. Лебідь як один з впливів, що зумовлюють появу нових відповідників-синонімів до традиційних слів, називають вплив художніх творів, фільмів, історичних фактів, звідки й беруться нові лексеми та набувають активного уживання [7, с. 167]. До зазначеного переліку ми пропонуємо додати й пісні. Адже ці мистецькі твори, зокрема створені як відгук на актуальні події, є джерелом актуальної лексики, яку підхоплюють і медіа. До прикладу, у пісні про подвиг захисників Сходу України «Фортеця Бахмут» слово «фортеця» є альтернативою словосполучення «місто-герой», притаманного більшою мірою ще радянському суспільно-політичному дискурсу.

Відтак, робоча гіпотеза нашого дослідження, результати якого подані у цій статті, полягала у тому, що зібраний і проаналізований нами фактичний матеріал дозволить проілюструвати як актуальні мовнокультурні процеси, що полягають у формуванні нової фразеології і створенні нових стилістичних ефектів, так і відповідні тенденції в медійному просторі, який у межах сучасного суспільно-політичного дискурсу формує нові впливи суспільно-політичного характеру. Стилістичні ефекти ми розглядаємо як пов'язані з набуттям більшої виразності тексту, завдяки чому підтримується увага аудиторії, виникає емоційне співпереживання. Суспільно-політичні ефекти у нашому розумінні пов'язані переважно зі змінами в поведінці масової аудиторії, зумовленими ідейно-смысловими чинниками, зокрема з таким ефектом масової комунікації як ефект гуртування політичної нації, що виникає в періоди суспільної загрози.

Метою цієї статті є визначення стилістичних і суспільно-політичних ефектів, які формуються чи можуть формуватися у суспільно-політичному дискурсі періоду повномасштабного російського вторгнення в Україну, внаслідок використання у текстах медіа неофразем, запозичених із сучасних українських пісенних творів.

Проводячи це дослідження, з огляду на складність, багатокомпонентність його предмета, ми спиралися на мультидисциплінарний підхід і теоретичну базу, напрацьовану за спорідненою тематикою представниками різних галузей науки. Емпіричною базою дослідження стали публікації у місцевих та загальноукраїнських медіа останнього десятиліття.

На цей час дослідники вже неодноразово зверталися до теми щодо ролі української пісні у відтворенні сучасного періоду української історії, її впливу на суспільну свідомість. Адже пісня як символічний продукт може нести смисли як значення, що в різних контекстах набувають різної інтерпретації. А саме такі мистецькі твори здатні формувати потужні соціокультурні ефекти. Багато з цих пісень стали джерелами нових фразеологізмів (неофразем), які швидко набули афористичності. Ці неофраземи оперативно «беруть на озброєння» українські медіа, використовуючи їх у своїх публікаціях.

Важливими у контексті нашої теми є висновки А. Власової, яка, спираючись на підходи Т. Гундорової [3] розглядає сучасну українську пісню у контексті масової культури і явища кітч та зазначає, що «кітч має також позитивну особливість: він володіє значною підривною силою, що зумовлена показовістю позитивного, він перетворює нематеріальне в матеріальне, неявне робить явним, опредмечує мрії і бажання людей. У сучасному світі кітч – медіатор бажань. Перетворюючи репрезентацію на дійство, в якому задіяний емоційний людський досвід, кітч робить бажане привабливим» [2, с. 33].

Російсько-українська війна дала поштовх для народження багатьох патріотичних, мотивуючих композицій в різних музичних стилях. В. Дутчак вважає, що музика в час війни виконує важливі ціннісні та психологічні функції: утверджує бойовий оптимістичний дух, слугує мотиваційним чинником для бійців і цивільного населення – для віри в перемогу, вона емоційно очищає і знімає стрес. Основний напрям розвитку

музичного мистецтва від Майдану й упродовж російсько-української війни сконцентровувався на кількох тематичних блоках: героїко-патріотичний, лірико-патріотичний, трагічний, жартівливий, сатиричний [5, с. 725].

Функції фразеологізмів у медіа, зокрема їх стилістичні ефекти, мову медіа у період російсько-української війни, аспекти вербального впливу через публікації в медіа досліджували Д. Сизонов, О. Стишов, М. Яцимірська, С. Бузько, А. Демуцька, інші автори.

Так, Д. Сизонов доводить, що «медійні фразеологізми допомагають авторам текстів ЗМІ створювати комплексне уявлення про реальність завдяки впливу на реципієнта, образному узагальненню та емоційному опису навколишньої дійсності. Саме виразові особливості фразеологізмів спираються на високий ступінь узагальненості значення, наявність стилістичної забарвленості й образності, на експресивну наповненість, що, у свою чергу, зумовлює широкі можливості використання фразеологізмів у мові масової української комунікації» [8, с. 340]. Як твердить цей науковець, фразеологізми у мові медіа можуть виконувати такі функції як: впливу на реципієнта; номінативну; поєднання «стандарту» та експресії; виховну (доносячи до аудиторії життєві істини, громадянську чи патріотичну позиції); образну; смислово-концептуальну [8, с. 341 – 343]. Звернемо при цьому увагу, що функція впливу на реципієнта, за Д. Сизоновим, може досягатися різними фразеологізмами, як традиційними, так і новими (трансформованими), що виникають відповідно до вимог часу та мають тенденцію активного тиражування соціумом; при цьому стилістична трансформація можлива тільки тоді, коли ці одиниці відомі широкій аудиторії, за умов урахування фонових знань реципієнта [8, с. 341].

М. Яцимірська у руслі дослідження мови медіа у період російсько-української війни привертає увагу до такого явища як мовна компресія, що являє собою мистецтво мінімізації. Тут увага зосереджена на головному, найсуттєвішому, відсіяно все другорядне. Компресія стисло й економно використовує слова, щоб максимально й виразно передати зміст [11, с. 284].

С. Бузько описує сутність стилістичного ефекту, подаючи уточнене визначення поняття «стилістична маркованість (стилістичне забарвлення)»: «наявність у мовної одиниці додаткової конотативної інформації емоційного, експресивного, оцінного чи стильового характеру, що зумовлює здатність цієї одиниці створювати певний стилістичний ефект, надаючи мовленню, залежно від комунікативно-прагматичної настанови мовця, різних відтінків – урочистості, піднесеності, невимушеності, фамільярності, іронічності, гумору, комізму, згрубілості, агресивності тощо» [1, с. 122].

О. Стишов зазначає, що у суспільно-політичному дискурсі фразеологізми складають окрему підсистему, що виконує ряд важливих функцій, зокрема номінативну, кумулятивну, інформативну, оцінну, емоційну, експресивну, прагматичну, когнітивну та інші [9, с. 20].

А. Демуцька слушно підкреслює, що «соціальні комунікації сучасного інформаційного суспільства демонструють тренди, коли масові емоції як частина соціальнокомунікаційного простору стають інструментом посилення масовоінформаційного впливу на аудиторію, а також управлінським впливовим або навіть маніпулятивним ресурсом по відношенню до громадської думки та масової свідомості. При цьому масові емоції, як й індивідуальні, є керованими, і тому вони часто стають інструментом реалізації раціонального задуму комунікатора та інструментом формування громадських настроїв» [4, с. 32 – 33].

Таким чином, у науковій літературі є різне бачення змісту як стилістичних, так і суспільно-політичних ефектів використання фразеологізмів у текстах медіа. Також запропонований нами аспект не є поки що достатньо дослідженим.

Відтак, на наш погляд, комбінування та структурування описаних вище дослідницьких підходів та аналіз фразеологізмів, які нещодавно з'явилися у медійному просторі, дозволяє виокремити такі основні стилістичні та суспільно-політичні ефекти, що справляють пісенні неофраземи у текстах українських медіа.

Стилістичні ефекти:

- ефект конотації – наділення, внаслідок застосування неофраземи, відомого явища чи процесу додатковим значенням емоційного, експресивного, оцінного чи стильового характеру, внаслідок чого ставлення аудиторії до цього явища чи процесу змінюється;

- ефект образної номінації/деномінації, коли явище чи процес отримують нове (абсолютно нове чи замість наявного) найменування-символ у формі неофраземи, що у мінливому контексті здатне мати низку інтерпретацій.

- Суспільно-політичні ефекти:

- ефект реінтерпретації ядерного значення явища чи процесу шляхом введення у дискурсивний простір неофраземи як нового номена з так само новим периферійним значенням, що у певному контексті заступає ядерне, коригуючи при цьому розуміння аудиторією сутності означуваного;

- ефект десенсибілізації, коли внаслідок введення в активний обіг до системи масової комунікації неофразем відбувається поступова зміна («розмивання») норм і цінностей, внаслідок чого попередньо табуїтована поведінка стає прийнятною, десенсибілізація є поштовхом до кардинальної зміни як індивідуальної, так і групової поведінки;

- ефект коригування картини світу, відповідно до якого значущість явища чи процесу зростає чи зменшується внаслідок «зв'язування» його з новими: неофраземою-номеном, значенням чи смислом у новій системі норм і цінностей.

Змістовно ці ефекти є пов'язаними і можуть бути подані як ланцюжок, де попередній ефект може бути основою для наступного: конотація – образна номінація/деномінація – реінтерпретація ядерного значення – десенсibilізація – коригування картини світу. Кожен наступний ефект при цьому посилює вплив контенту, який вміщує певні неофраземи, на соціальну поведінку: від простого переосмислення окремого суспільно-політичного явища чи процесу до кардинально нового бачення картини світу. У який спосіб на формування цих ефектів впливають сучасні українські пісенні неофраземи продемонструємо на прикладах.

Ефект конотації. Прикладом може бути те, як один рядок з пісні за короткий час суттєво змінив ставлення українців до постаті Степана Бандери. Маловідома стрілецька пісня «Ой у лісі, лісі, під дубом зеленим, там лежить повстанець тяжко ранений» отримала друге життя завдяки флешмобу українських користувачів у мережі TikTok. Фраза з цієї пісні «Батько наш Бандера, Україна – мати» стає згодом одним з головних гасел російсько-української війни. Вислів використовують в медіа або ідентично: «Батько наш Бандера». Українці поменяли отношение к ОУН-УПА – соцопрос» (білоруське опозиційне видання «Наша ніва», 12.10.2022), «Батько наш Бандера: російські вчителі привітали Путіна з днем народження портретами провідника ОУН» (Прямий, 5.10.2023), або у трансформованому вигляді: «Бандера чи Онуфрій – хто ж справжній батько?» (Еспресо, 28 січня, 2023); «Батько наш – Бандера»: директор нафтової компанії з Казахстану передав привіт росіянам» (24 канал, 15.10.2022); «Батьку наш Залужний!»: як українці співають про «залізного генерала» та роблять мему» (Телеграф, 29.01.2023).

Завдяки фразі з іншої пісні формується (і навіть міфологізується!) нове уявлення про надприродну силу українок. Саме про такі можливості українських берегинь йшла мова в пісні «Буде тобі враже, так як відьма скаже» (гурт «Енджі Крейда»). Журналісти ж надали цьому фразеологізму універсального звучання: «Буде тобі враже: у Рожищі «Бандерівці» та «Вільні Духом» збирають гроші на ЗСУ», (Район. Рожище, 22. 04. 2023); «Буде тобі враже, так як арта скаже!», (Голос України, 22.11.2022); «Буде тобі, враже. Волонтерки з Гостомеля шиють ляльки-вуду з трофейної російської форми і збирають гроші на ЗСУ», (NV, 14.03. 2023).

Змінюється й конотація понять, пов'язаних із смертю, якщо йдеться про смерть загарбників. Медіа підхоплюють рядок з пісні Chico&Qatoshi: «Орка тіло ляже в ґрунт: За добу ЗСУ ліквідувало ще 850 окупантів» (Деро, 31.01.2023), «Орка тіло ляже в ґрунт – допоможе... 82-мм міномет» (АрміяInform, 29.11.2022). Схожа за енергетикою пісня О. Пономарьова «Горить, палає техніка ворожа» також цитується медійниками: «Горить, палає техніка ворожа»: українські десантники показали знищення російської БМП-2» (СТОПКОР, 26. 04.2023). Сатирична пісня «Москва згоріла і втонула» гурту «Spiv Brativ» – реакція музикантів на знищення російського флагмана. Неодноразово фраза з цієї пісні відтворюється й у заголовках новин, додаючи їм емоційності: «Рік, як «Москва» згоріла і втонула: в Україні тепер буде нове свято» (ТСН, 14.02.2023), «Москва» згоріла і втонула: нові деталі знищення флагмана російського флоту» (Главком, 13.12. 2022).

Розійшлася на цитати і робота українського співака Макса Барських «Буде весна», яку він випустив на початку повномасштабного вторгнення: «Хай буде весна: Дніпр поражает яркими красками» (Наше місто, 5.05.2022), «Хай буде весна!», (Петропавлівка City, 8.03.2023), «Нас не зламає війна. Жителька Кіровоградщини впродовж 11 місяців пече булочки для військових» (Суспільне, 27.01.2023). Й так багатозначний номен «весна» тут набув нової конотації вже у контексті лексико-семантичної групи «перемога».

Ефекти конотації, пов'язані зі значеннями «сум», «пам'ять» у текстах медіа створюють фрази з пісень, що асоціюються із загибеллю героїв. Такою ще з часів Майдану є композиція «Пливе кача». Зустрічаємо це словосполучення в заголовках як метафору та крилатий вислів: «Куди пливе кача?» (LB.ua, 20.12.2022), «Пливе кача по Тисині: ніхто не забуде, як прощалися з Героями Небесної Сотні у 2014 році» (Прямий, 20.02.2020). У цьому контексті варто згадати і пісню «Біля тополі калина цвіте» групи «Еней», яка стає реквіємом за загиблими бійцями. Фрази з цієї композиції зустрічаємо в медіа: «Мам, я в бою за волю пішов в далечінь» (33-й канал, 3.10 2022).

Ефект образної номінації/деномінації. У цьому контексті варто згадати відомий трек «Доброго вечора, ми з України». Робота А. Ткаченка та М. Мокренка, у якій вони поєднали електронну музику, фольклорні мотиви та додали фразу, сказану на Канадському радіо фронтменом гурту «ДахаБраха» М. Галаневичем. Його голос і звучить у треку. Фраза, завдяки цій композиції, набула популярності. Сподобалося вітання і медійникам: «Доброго вечора, ми з України»: українські захисники взяли в полон групу окупантів» (Апостроф, 24.05.2023), «Доброго вечора, ми з України» (Полтавщина, 10.10.2022). Набувши поширення у медійному просторі, неофразема стала синонімом до «свої», «несподівано», «ми тут» тощо у різних контекстах.

Назва неофіційного Гімну Революції Гідності, пісні «Воїни Світла» (музика С. Міхалка, український текст С. Жадана) заходить нове відображення в українських медіа: «Воїни світла»: українських енергетиків привітали з їх професійним святом (Відкритий, 22.12.2022); «Воїни світла»: у центрі столиці відкрили фотовиставку загиблих у боях військових», (Суспільне. Київ, 29.08.2023).

Під час війни Україна виграє Євробачення з хітом «Стефанія-мати». Ця пісня групи «Kalush Orchestra» стає своєрідним «саундтреком війни». Українці знімають під неї відео про злочини російської армії, про наших воїнів і переселенців. Словосполучення стає крилатим, символізуючи Українську матір і власне

Україну. У медіа фраза зустрічається й у версії переспіву: «Батько наш Бандера, Стефанія – мати»: калушани відправили для ЗСУ два символічних авто» (Галицький кореспондент, 12.08.2022).

«Візитівкою» незламної країни у світі стає також гімн Українських січових стрільців «Ой у лузі червона калина». Її співають захисники на фронті, волонтери та тероборонівці на постах, польський священник зі своїми парафіянами, британська зірка Еллі Голдінг і багато інших виконавців по всьому світові. «Співають» «Калину» і в медіа: «А ми тую червону калину підійемо...» – у Чернівцях висадили калиновий гай», (0372.ua, 25.08.2023); «Ой у лузі енергосистема похилилася». Українці переживають перший блекаут з жартами, вибухом люті на адресу РФ та подякою енергетикам» (NV, 24.11.2022).

Композиція групи «Один в Каное» «У мене немає дому» стає неофіційним гімном людей, що втікали від війни та втратили домівки. А фраза «Справа в тому, що у мене немає дому» стає крилатою. Медіа використовують її, коли пишуть про переселенців та безхатніх людей: «У мене немає дому. Як безхатьки виживають під час війни у Миколаєві», (Суспільне, 1.02.2023), «У мене немає дому: як українські 11-класники святкували випускний за кордоном», (ТСН, 19.07.2022), «У мене немає дому: як допомогти безпритульним взимку», (Рубрика, 4.01.2023).

У пісні гурту «Антигіла» «Фортеця Бахмут» відлунюють переживання за легендарних захисників Сходу України. Слова з цієї композиції також наповнюють медійний простір: «Стіни горять в бою, мамо, а я стою...» (Урядовий кур'єр, 28.04.2023), «Фортеця Бахмут, всі молитви наші тут: як дніпровська 93-тя бригада обороняє місто» (Наше місто, 26.04.2023), «Фортеця Бахмут»: прикордонники показали ближній бій і вихід із оточення (УП, 6.04.2023). Фраза стає одним з потужних символів війни, тому росіяни починають кампанію з її нівелювання, запустивши ПСО «Фортеця Львів», спрямовану на протиставлення мешканців Заходу і Сходу України.

Намагаються спотворити росіяни і пісню «За териконами», яку її автор, військовий зі Львівщини М. Стасул, виконав разом з групою «Мюслі». Варто зазначити, що, завдяки творчості українських музикантів, словосполучення «за териконами», яке в його першому значенні розуміли, в основному, мешканці шахтарського краю, стає символом українського «сонця», яке має зійти на сході країни і випалити окупантську нечисть. Також у цьому контексті словосполучення використовує гурт «YARMAK» з композицією «За териконами сонце встає». Словосполучення «за териконами» використовують і медіа: «Українське сонце сходить за териконами на Донбасі: у десяту річницю початку АТО Сирський звернувся до українців», (Новинарня, 14.04.2024); «За териконами: артпроекти про Донбас, які варто знати», (ARTSlooker, 2.02.2024).

Ефект реінтерпретації. Ще 2005 року з'явилася пісня групи «Океан Ельзи» «Без бою», завдяки якій маємо крилату фразу «Я не здамся без бою». Цей вислів став одним з ідеологічних гасел незалежної України і неодноразово інтерпретується відповідно до актуального суспільно-політичного контексту. З початком широкомасштабного вторгнення фразеологізм використовують і українські медіа: «Я не здамся без бою»: у Відні волиняни мітингують проти війни, яку розпочав Путін» (Волинь POST, 26.02.2022).

З'являються сатиричні реінтерпретації раніше відомих номенів, змінюючи, наприклад, сенс слів «москаль» чи «Ванька-встанька». Jerry Neil і Верка Сердючка записують сатиричну композицію «Геть з України, москаль некрасивий». Цей вислів обігрують у медіа: «Геть з України, москаль некрасивий? Київрада забрала землю під посольством РФ і звернулася до Кабміну, щоб забрати будівлю» (Інше.ТБ, 20.04.2023). Маша Кондратенко створює глузливе пісенне звернення до окупантів і заклик співачки підхоплюють журналісти: «Ванька-встанька, що таке: військові з 30-ки показали, як відправляють окупантів додому» (Перший житомирський, 20.04.2022), «Ванька-встанька, що таке? Приготуй собі пакет!» (Конфлікти і Закони, 19.09.2022).

Ефект десенсibilізації. З цим ефектом, зокрема, ми пов'язуємо проникнення до медійного простору інвективної лексики. Війна ніби знімає заборону на висловлення негативної емоції щодо ворога грубою лайкою. У 2014 році з'являється відома на весь світ фанатська приспівка «Путін – **йло!», яку вперше виконали ультрас футбольного клубу «Металіст» у Харкові. Відтоді «кричалка» є невід'ємним елементом українського народного спротиву. Попри наявність нецензурної лексики, медіа періодично використовують її у своїх заголовках: «Путін х**ло»: в Грузії ярко показали, как относятся к «Бессмертному полку» (Обозреватель, 9.05.2019). З'являються пісенні композиції, де висміюють недолугість російської «спецоперації». Гурт «Мюслі UA ft MC PAPA» підкорює соцмережі музичним зверненням до Президента Зеленського «VOVA, iBash ix Blyad». Цю фразу підхоплюють медіа: «Вова їб# їх»: незламний дядя Гриша підіймає бойовий дух у тимчасово окупованому Херсоні» (Телеграф, 15.06.2022), «*баш їх, бля*ь»: Анатолій Анатоліч, який покинув Україну, тепер кричить, що готовий померти за Володимира Зеленського» (Знай.UA, 6.04.2022). Наслідок цього ефекту: на символічному рівні відбувається делегітимація керівництва країни-агресорки, а український Президент у такий своєрідний спосіб отримує народну настанову на нещадну битву з ворогом до повної перемоги.

Ефект коригування картини світу. Джерелами неофразем, які коригують наші уявлення про самих себе та світ, зокрема, стали пісні ще періоду Майдану 2004 та 2013–2014 років. «Разом нас багато, нас не подолати» (гурт «Гринджоли»), «Ніколи ми не будемо братами» (пісню на вірш киянки А. Дмитрук заспівали литовські музиканти). Їх назви знаходять відображення в українських медіа: «Разом нас багато: феномен українського

волонтерства рятує країну» (Кореспондент, 24.08.2022), «Ніколи ми не будемо братами: як Росія намагається затягнути Україну до неоімперії» (Апостроф, 30.12.2022). Використання цих неофразем повертає аудиторію до переосмислення понять «дружба», «братерство», інших і «ментального під'єднання» до ідейного ґрунту українських революцій останнього двадцятиліття, зокрема, протиставлення демократії авторитаризму.

Отже, синтез пісенного контенту та контенту медіа створює потужний синергетичний ефект, де поєднуються власне стилістичні та суспільно-політичні впливи тексту на аудиторію. Неофраземи, що з'являються «на базі» пісень і «перекочують» у тексти медіа, збагачують мову українського спротиву, поповнюють мовну скарбницю нашого народу та фіксують у мові згадку про буремні події цього періоду нашої історії.

Висновки. На основі аналізу неофразем у медійних текстах періоду російсько-української війни, що походять із пісенних творів, виокремлено взаємопов'язані стилістичні та суспільно-політичні ефекти, а саме: 1) конотації, що сприяє зміні ставлення аудиторії до означуваного явища чи процесу; 2) образної номінації/деномінації, завдяки якому явище чи процес отримують абсолютно нове чи змінене багатозначне найменування-символ у формі неофраземи-образу; 3) реінтерпретації, внаслідок чого ядерне значення явища чи процесу заступається новим, до цього периферійним значенням; 4) ефект десенсибілізації, який веде до поступової зміни норм і цінностей аудиторії і є поштовхом до кардинальної зміни її поведінки; 5) ефект коригування картини світу, коли значущість явища чи процесу зростає чи зменшується. Комбінований вплив цих ефектів на аудиторію – через пісенні твори та шляхом використання фразеологізмів з їх текстів у медіа – здатен забезпечити емоційну опірність аудиторії ворожим інформаційним спецопераціям, підтримати належний емоційний стан українського суспільства, сформувати чітку україноцентричну картину світу.

Бібліографічний список

1. Бузько С. А. Поняття стилістичної маркованості мовних одиниць (загальнотеоретичний аспект). *Філологічні студії*. 2018. Вип. 17. С. 110 – 124.
2. Власова А. Ю. Культурологічний аспект сучасної української пісні та її мова. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2016. № 1. С. 33 – 36.
3. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї. Київ : Грані-Т, 2012. 548 с.
4. Демущька А. В. Масові емоції в соціальних комунікаціях як результат масовоінформаційного впливу. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2012. Т. 1(78). С. 30 – 40.
5. Дутчак В. Г. Від музики Майдану до музики війни: український феномен. *The russian-ukrainian war (2014-2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic and legal aspects*. Riga: Baltija Publishing, 2022. С. 716 – 725.
6. Медіалінгвістика : словник термінів і понять / Л.І. Шевченко, Д.В. Дергач, Д.Ю. Сизонов. Вид. 2-ге, випр. і доп. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2014. 326 с.
7. Романюк Н. В., Лебідь Н. М. Новації медіамови в умовах війни. *Держава та регіони. Серія «Соціальні комунікації»*. 2022. № 2 (50). С. 166 – 174.
8. Сизонов Д. Фразеологічні інновації української мови в медіалінгвістичному висвітленні. *Studia Slavica Hung*. 2018. Вип. 63/2. С. 333 – 346.
9. Стишов О. Неофраземи в суспільно-політичному дискурсі українських мас-медіа. *Studia Philologica = Філологічні студії*. 2015. № 1. Вип.4. С. 19 – 23.
10. Шевченко Л. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2001. 478 с.
11. Яцимірська М. Мова війни і «контрнаступальна» лексика у стислих медійних текстах. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2023. Вип. 52 – 53. С. 280 – 290.

References

1. Buzko S. A. Poniattia stylistychnoi markovanosti movnykh odynyts (zahalnoteoretychnyi aspekt). *Filolohichni studii*. 2018. Vyp. 17. S. 110 – 124.
2. Vlasova A. Yu. Kulturolohichni aspekt suchasnoi ukrainskoi pisni ta yii mova. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*. 2016. № 1. S. 33 – 36.
3. Hunderova T. Tranzytna kultura. Symptomy postkolonialnoi travmy: staty ta esei. Kyiv : Hrani-T, 2012. 548 s.
4. Demutska A. V. Masovi emotsii v sotsialnykh komunikatsiiakh yak rezultat masovoinformatsiinoho vplyvu. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*. 2012. T. 1(78). S. 30 – 40.
5. Dutchak V. H. Vid muzyky Maidanu do muzyky viiny: ukrainskyi fenomen. *The russian-ukrainian war (2014-2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic and legal aspects*. Riga: Baltija Publishing, 2022. S. 716 – 725.
6. Medialinhvistyka : slovnyk terminiv i poniat / L.I. Shevchenko, D.V. Derhach, D.Iu. Syzonov. Vyd. 2-he, vyp. i dop. Kyiv : VPTs «Kyivskiy universytet», 2014. 326 s.

7. Romaniuk N. V., Lebid N. M. Novatsii mediamovy v umovakh viiny. *Derzhava ta rehiony. Seriiia «Sotsialni komunikatsii»*. 2022. № 2 (50). S. 166 – 174.
8. Syzonov D. Frazeholohichni innovatsii ukrainskoi movy v medialinhvistychnomu vysvitleni. *Studia Slavica Hung.* 2018. Vyp. 63/2. S. 333 – 346.
9. Styshov O. Neofrazemy v suspilno-politychnomu dyskursi ukrainskykh mas-media. *Studia Philologica = Filolohichni studii*. 2015. № 1. Vyp.4. S. 19 – 23.
10. Shevchenko L. Intelktualna evoliutsiia ukrainskoi literaturnoi movy: teoriia analizu: monohrafiia. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet», 2001. 478 s.
11. Iatsymirska M. Mova viiny i «kontrnastupalna» leksyka u styslykh mediinykh tekstakh. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia Zhurnalistyka*. 2023. Vyp. 52 – 53. S. 280 – 290.

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.18

УДК 327.8 (510+94)

ДИНАМІКА АСИМЕТРІЇ У ВІДНОСИНАХ МІЖ КИТАЄМ І АВСТРАЛІЄЮ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2908-6405>

Дерев'яно І. П., к. і. н., доцент, доцент Національного авіаційного університету

У статті розглядаються асиметричні відносини між Австралією та Китаєм, досліджується їхня взаємозалежність, витоки напруженості та перспективи їхньої співпраці. Зазначено, що асиметрія, будучи регулятором міжнародних відносин і ключем до розуміння їх складної природи є важливою для аналізу відносин не лише між суміжними державами, а й між впливовими глобальними і регіональними центрами сили. Китайсько-австралійські відносини є цілковитим відображенням асиметрії, оскільки вона пронизує практично всі сфери їхньої взаємодії. Ці відносини нестабільні тому, що Китай, усвідомлюючи своє домінування у сфері економіки і безпеки, різко реагує на загрози з погляду Пекіна дії Канберри. Китай, ґрунтуючись на впевненості у собі як глобальної економічної держави, військового гегемону регіону, перетворює асиметрію відносин між країнами на конкретну політичну проблему. З'ясовано, що Китай використовує свою військово-політичну, економічну міць і першість у сфері безпеки як важіль впливу на Австралію, обмежуючи тим самим її економічні інтереси. Австралія хоча і виявилась вразливою в асиметричних відносинах з Китаєм (особливо в економічній сфері), вона продемонструвала, що не є безпорадним і пасивним суб'єктом, коли стикається з економічними примусовими обмеженнями Пекіна. Попри поглиблення дипломатичної конфронтації Канберри з Пекіном, суттєвий розрив між державами малоімовірний. До того ж Китай також потребує надійного експортера високоякісної сировини і продовольчих товарів. Тож цілком ймовірно, що політичне майбутнє Австралії буде тісно пов'язане з КНР і США. На тлі асиметричних відносин взаємно сумісні уподобання, інтереси та увага при асиметрії влади можуть нейтралізувати неправильне сприйняття та конфронтацію між акторами та сприяти мирному співіснуванню між ними.

Ключові слова: асиметрія, Китай, Австралія, асиметричні відносини, китайсько-австралійські відносини.

Derevianko I. P. Dynamics of asymmetry in relations between China and Australia

The article examines the asymmetric relationship between Australia and China, explores their interdependence, the origins of tensions and the prospects for their cooperation. It is noted that asymmetry, being a regulator of international relations and the key to understanding their complex nature, is important for the analysis of relations not only between neighboring states, but also between influential global and regional power centers. Sino-Australian relations are a complete reflection of asymmetry, as it permeates almost all spheres of their interaction. These relations are unstable because China, aware of its dominance in the sphere of economy and security, sharply reacts to actions of Canberra that are threatening from Beijing's point of view. China, based on self-confidence as a global economic power, the military hegemon of the region, turns the asymmetry of relations between countries into a specific political problem. It has been found that China uses its military-political, economic power and security primacy as a lever to influence Australia, thereby limiting its economic interests. While Australia has been vulnerable in its asymmetric relationship with China (especially in the economic sphere), it has demonstrated that it is not a helpless and passive actor when faced with Beijing's coercive economic restrictions. Despite Canberra's deepening diplomatic confrontation with Beijing, a significant rift between the states is unlikely. In addition, China also needs a reliable exporter of high-quality raw materials and food products. So it is likely that Australia's political future will be closely tied to China and the US. Against the backdrop of asymmetric relations, mutually compatible preferences, interests, and attention to power asymmetry can neutralize misperceptions and confrontations between actors and promote peaceful coexistence between them.

Keywords: asymmetry, China, Australia, asymmetric relations, Sino-Australian relations.

Сьогодні питання асиметричних контурів взаємодій між державами, засади прагматизму у зовнішній політиці виводять асиметричні відносини на центральну сцену світової політики, на якій переважає саме взаємодія неспівмірних за потенціалами акторів.

Порушення рівноваги між акторами породжує питання асиметрії не тільки на теоретичному рівні, а й на практичному. У сфері міжнародних відносин асиметрія між державами, регіонами не втрачала свого значення протягом тривалого відтинку часу. Неоднозначний вплив асиметрії на міжнародні відносини спонукає до вивчення ефектів асиметрії влади між учасниками міжнародної взаємодії.

Асиметрія між державами є дуже реальною і часто має вирішальні наслідки як для двосторонніх, так і багатосторонніх відносин, і особливо яскраво вона проявляється між Китаєм і Австралією, відносини між якими мають вагомий вплив на геополітичну ситуацію в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. У відносинах між Китаєм і Австралією існує асиметрія сил, і вона є досить значною, щоб її ігнорувати. Зростаючий потенціал Китаю дає йому більше міжнародних зобов'язань і створює міцне підґрунття асиметрії у відносинах з державою-материком.

Однак постає питання про те, чи впливає ця нерівність сил на характер міждержавних відносин і така постановка проблеми потребує наукового обговорення. Крім поточних проблем безпеки, домінування великих держав в асиметричних відносинах продовжує залишатися однією з найважливіших проблем міжнародних відносин.

Вивчення проявів асиметрії між Китаєм і Австралією дасть змогу відстежити її особливості та розширити уявлення про природу асиметричних відносин.

Мета статті зводиться до розкриття сутності, пояснення динаміки асиметричних зв'язків між Китаєм і Австралією.

Асиметрія є одним із аспектів багатьох складних систем, що становлять інтерес для дослідників, оскільки явища асиметрії є ключовими для пізнання розмаїття аспектів і, зокрема, в міжнародних відносинах.

Китайсько-австралійські відносини хоча і стали предметом низки досліджень, але не був проведений широкий систематичний та порівняльний аналіз у контексті асиметрії. Ключову роль при дослідженні асиметричних відносин відіграють праці американського політолога Б.Уомака, в яких розкриваються теоретичні і практичні основи асиметрії міжнародних відносин [14; 15; 16; 17; 18; 19].

Особливої уваги заслуговують наукові публікації, які безпосередньо охоплюють асиметрію відносин між Китаєм і Австралією. Серед них варто виділити напрацювання А. Кізекової, Г. Пана, Ш. Тоу, Ф. Чжоу [5; 8; 9; 20]. Проблемні аспекти китайсько-австралійської взаємодії у своїх працях розглядають Р. Ейсон Дж. Блексленд, Р. Харман, П. Келлнер, Д. Лоуренсон, М. Чжоу, Т. Пантл, П. Віджая [2; 3; 4; 6; 7; 11].

У вітчизняній політичній науці, попри дослідження асиметрії міжнародних відносин (Д. Лакішик, Г. Перепелиця, М. Капітоненко, Н. Остащ, В. Фісанов, О. Потехін, Ю. Щербак), вивчення різнобічних аспектів китайсько-австралійські відносини у контексті асиметрії поки залишається малодослідженим явищем.

У науковому аналізі міжнародних відносин смислове навантаження асиметрії зазвичай зводиться до виразної негативної конотації і розглядається як виключно небажана та деструктивна нерівність, диспропорційність.

Загалом загальнонаукове розуміння асиметрії зводиться до її ототожнення зі схожими поняттями: нерівність, неспівмірність, нерівноважність, диспропорційність. Але відсутність рівності, рівноваги чи пропорційності між географічно віддаленими державами та ще й з низьким рівнем дипломатичних відносин, економічної співпраці між ними, можуть жодним чином не впливати на характер їх відносин. У такому разі розгляд таких відносин у розрізі асиметрії не є релевантним.

Проте асиметрія, будучи регулятором міжнародних відносин і ключем до розуміння їх складної природи є важливою для аналізу відносин не лише між суміжними державами, а й між впливовими глобальними і регіональними центрами сили.

Використання поняття асиметрії має сенс для опису характеру відносин між країнами з різними потенціалами, статусами, які створюють для сильнішої сторони підґрунття для асиметричних дій. Відтак відмінності між неспівмірними за потенціалами державами породжують асиметрію у відносинах, яка спроможна викликати напруженість та призвести до непорозуміння та конфліктів. Запобігти цим явищам і досягти успішної взаємовигідної співпраці є далеко не простим завданням, оскільки кількість змінних впливає на кінцеві результати.

Китайсько-австралійські відносини є цілковитим відображенням асиметрії, оскільки вона пронизує практично всі сфери їхньої взаємодії. Ці відносини нестабільні, тому що Китай, усвідомлюючи своє домінування у сфері економіки і безпеки, різко реагує на загрози з погляду Пекіна дії Канберри, які на його думку поширюють антикитайські настрої. Китай, ґрунтуючись на впевненості у собі як глобальної економічної держави, військового гегемону регіону, перетворює асиметрію відносин між країнами на конкретну політичну проблему.

Пекін, дотримуючись виключно прагматичного вектору у зовнішній політиці, не вдається до агресивного експансіонізму, але намагається посилювати свою економічну владу в різних регіонах світу. Китай поступово, але впевнено втягує інші країни в економічну залежність, вибудовуючи з ними клієнт-патронські відносини, що дасть змогу здійснювати на них вплив, диктувати свій політичний порядок денний.

Відповідно відносини країн з Китаєм, які потрапляють у залежність від нього, носять виключно асиметричний характер. Пекін намагається поширити свій вплив на країни Латинської Америки, Центральної та Південної Азії, Африки і навіть Океанії.

КНР, спираючись на відносний ріст матеріальних, військових і символічних атрибутів, може максимізувати свої власні інтереси та ігнорувати претензії слабкіших держав. Китай, претендуючи на лідерство в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, здебільшого не зацікавлений у жодних тривалих альянсах і не прагне обтяжувати себе військово-політичними зобов'язаннями.

Починаючи з 2010 року, Китай переважно використовує односторонні примусові економічні заходи, коли його інтереси, територіальні претензії перебувають під загрозою. Пекін вдається до обмеження інвестицій, експорту чи імпорту, туризму, використовує народні бойкоти чи неформальний тиск. У відповідь інші держави, які зазнають такого тиску шукають альтернативні ринки або йдуть на поступки [5].

Китай успішно використовує м'яку силу як інструмент зовнішньої політики через інвестування інфраструктурних проектів, культурної й публічної дипломатії. КНР активно задіює економічні важелі не лише для покращення свого іміджу на міжнародній арені, а й для встановлення свого контролю на політичними інститутами тих чи інших країн. Хоча використання економічної влади у західному науковому дискурсі розглядається як джерело жорсткої сили.

Між Австралією та КНР немає спільного кордону й територіальних суперечок, у цілому відсутні глибокі протиріччя на міжнародному рівні. Але напруга між країнами все ж має місце, оскільки Китай прагне посилити свій вплив на острівні держави Океанії, що зачіпає інтереси Канберри. Історично Австралія, будучи європейським форпостом на околиці Азії, позиціонує себе, як регіональна потуга, яка військово-політично й економічно домінує у південно-західній частині Тихого океану.

Саме в Океанії, яка стала ареною протистояння між Австралією та Китаєм, Канберра намагається зупинити подальшу китайську експансію в регіоні і не дати Пекіну можливість посилити свій вплив в малих острівних державах Океанії. Тому Австралію непокоїть розмивання її лідерства в Океанії внаслідок поглиблення зв'язків Китаю з державами регіону, який вважається сферою геополітичних впливів Канберри.

Серйозне загострення китайсько-австралійських відносин відбулось після ініціювання у 2017 р. австралійським урядом змін до законодавства для боротьби з іноземним втручанням, які в Пекіні розцінили як антикитайські. На тлі зростання напруги китайська дипломатія звинуватила Австралію у завданні шкоди двостороннім зв'язкам та політичних маніпуляціях.

Невдовзі після цього Австралія стала першою у світі країною, яка заборонила китайському телекомунікаційному гігантові Huawei брати участь у розбудові мережі 5G через загрозу національній безпеці. При цьому наголошувалось, що Huawei є інструментом іноземного уряду, а не самостійною комерційною компанією. Пекін розцінив такі дії Канберри як політично мотивованими і дискримінаційними щодо китайської корпорації.

Прояви асиметрії у відносинах між країнами почали чітко проявлятися не лише після цієї події а й тоді, коли Канберра почала розглядати відносини з Китаєм у контексті загрози демократії та суверенітету. Асиметрія виразно проявилась і в оприлюдненому 21 листопада 2020 р. списку претензій до австралійського уряду із 14 пунктів, які містили критичні зауваження на адресу Австралії.

Таким чином, австралійський уряд демонструючи певну ступінь гнучкості у своєму підході до Китаю, наразився на примусові економічні заходи з боку Пекіну, який запровадив додаткові мита на австралійську продукцію. Відтак асиметрія в торгових відносинах проявилась внаслідок економічного примусу з боку Пекіна [10].

Проте Китай не ввів обмеження на найбільшу статтю австралійського експорту – залізну руду, оскільки сам залежний від австралійського імпорту, на який припадає понад 60% залізної руди, 60% коксівного вугілля і понад 50% зрідженого природного газу. Китайське керівництво, усвідомлюючи масштаби залежності і «недружність» Австралії, почало задумуватись над диверсифікацією постачання зазначених ресурсів.

При цьому слід зауважити, що найбільшим торговельним партнером Австралії протягом тривалого часу залишається Китай, тоді як Австралійський Союз є восьмим за величиною торговим партнером КНР. Проте ключовим стратегічним партнером Канберри є США, погляд яких на Китай як на джерело загрози у сферах безпеки і міжнародної торгівлі, поділяє Австралія.

Попри порушення Китаєм інтелектуальних прав, нечесну конкуренцію з його боку, штучну девальвацію юаня, Канберра продовжує підтримувати тісні торговельно-економічні зв'язки з Пекіном (близько 40% австралійського експорту припадає на КНР, який імпортує з Австралії залізну руду, вугілля та мінеральні ресурси).

Зокрема втрати, яких зазнала Австралія від торгово-обмежувальних заходів Китаю є незначними, що дає привід стверджувати багатьом політикам про економічну взаємозалежність двох країн і це спонукало австралійський уряд на подальше протистояння китайському впливу.

У відносинах із Пекіном залізна руда на сьогодні є досить важливим аргументом Австралії, якій непросто знайти заміну через високу її якість та провідне місце Канберри у світі за її видобутком [5].

Зухвала наполегливість Пекіна в Південно-Китайському морі і в питанні Тайваню є тими зовнішньополітичними кроками Китаю, що стали відповідати його ідентичності як великої держави. Хоча

Австралія не є стратегічним пріоритетом КНР, хвильовий ефект поширюється і за межі геополітичної сфери, де спостерігається інтерес до Австралії.

Тож у Канберрі чималу занепокоєність викликає агресивна поведінка Китаю у Південно-Китайському морі. Позиція Австралії виявила упереджений погляд Китаю на асиметричні відносини. Австралія закликала Китай дотримуватися постанови, згідно з якою історичне право Пекіна на акваторію Південно-Китайського моря визнано незаконним. Це викликало хвилю гніву у Китаї, який дорікнув Австралії за те, що вона стала першою не прибережною країною, яка зробила заяву по Південно-Китайському морю і таким чином завдала важкого удару по двостороннім відносинам. З погляду Китаю, логіка полягає в тому, що, будучи не залученою стороною, Австралія не мала б заперечувати претензій Китаю.

Для Китаю, який прагне стати глобальною державою, яка може забезпечити ефективне стримування та продемонструвати свою абсолютну незалежність міжнародній спільноті, покращення відносин з Австралією є менш важливим.

Історично китайська дипломатія не лише наголошувала на великодержавній орієнтації, а й вірила в демонстраційні ефекти. Як стверджують китайські ЗМІ, «відносини Китаю з Австралією не є ні важливими, ні необхідними, тому ми можемо ігнорувати їхню чутливість». За останнє десятиліття Австралія стала незначним елементом у глобальній стратегії Китаю. Тому сьогодні важливо зрозуміти, як асиметричні структури породжують неправильне сприйняття та неправильне тлумачення [8].

Відносна стабільність китайсько-австралійських відносин порушилась тоді, коли Канберра почала проводити на думку Китаю політику, яка суперечила його інтересам і була «спрямована на порушення нормальних обмінів і співробітництва між країнами через мислення часів холодної війни та ідеологічної дискримінації».

Проте Канберра, яка розглядає відносини з Китаєм не лише через призму торговельно-економічної співпраці, вважає, що планомірні дії КНР становлять чималу загрозу демократичним засадам та національній безпеці.

Сьогодні австралійська влада, попри асиметрію можливостей, сповнена рішучості протистояти натискові КНР. Зміни геополітичного ландшафту в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та агресивна експансіоністська політика Китаю спонукали австралійський уряд прийняти рішення про збільшення оборонних витратів на 40% упродовж наступних десяти років й активно співпрацювати зі США, Японією та Індією [1].

Австралія в останні роки перебуває під сильними тиском Китаю, який глибоко інфільтрувався в австралійське суспільство, що не може не викликати стурбованість в австралійському уряді. Пекін, прагнучи змінити суспільну думку в Австралії щодо КНР, вдається до широкого спектру дій: від фінансової підтримки дослідницьких інститутів прокитайських поглядів, китайськомовних локальних ЗМІ, громадських організацій мігрантів з КНР до фінансування австралійських політичних партій. Сильна залежність австралійських установ від китайського ринку спонукає їх лобювати прокитайську політику в уряді. Практично при всіх університетах Австралії функціонують культурно-освітні Інститути Конфуція, які є інструментом «м'якої сили» Китаю. Вони відіграють важливу роль у просуванні китайської мови, культури та мистецтва. Тож Китай ефективно використовує свої переваги у асиметричних відносинах з Австралією.

Сила, яку демонструє Китай щодо Австралії ще не означає встановлення контролю над нею, але його конфронтаційна політика несе певну загрозу її національним інтересам.

На думку К. Уолтца провідну роль у міжнародних відносинах відіграють матеріально-силові фактори. Представники школи неореалізму вважають, що сила державі необхідна не для боротьби за виживання, а для реалізації головної мети – підвищення свого статусу у міжнародній ієрархії, чого й домагається Пекін [12].

Китай, який болісно реагує на критику західних країн – союзників США, використовує свою економічну могутність як важіль тиску на них. Така реалізація загальних цілей зовнішньої політики Китаю є свідченням асиметрії відносин між ними.

Австралійський уряд хоча і невдоволений діями КНР, який постійно ігнорує його інтереси і продовжує риторику економічних погроз, все ж проявляє певну стриманість і обережність у критиці комуністичного Китаю. Агресивна поведінка Пекіна є чітким сигналом переважаючого суверенітету Китаю та його непорушної національної безпеки [8].

Австралія хоча і виявилась вразливою в асиметричних відносинах з Китаєм (особливо в економічній сфері), вона продемонструвала, що не є безпорадним і пасивним суб'єктом, коли стикається з економічними примусовими обмеженнями Пекіна.

До того ж між країнами існує торговельно-економічна взаємозалежність, яка є пом'якшувальним і стримуючим чинником у цьому стратегічному протистоянні. Проте вона характеризується зростанням асиметрії на користь сильнішої сторони. Обидві країни різною мірою залежать одна від одної у торгівлі, але намагаються зменшити цю залежність, диверсифікувавши свої джерела постачання.

Дається взнаки націленість Австралії на зміцнення союзних зв'язків з Великою Британією та США з метою забезпечення безпеки в регіоні на тлі загроз з боку комуністичного Китаю [5]. Підтвердженням цього стало утворення у вересні 2021 р. – безпекового союзу Австралії, Британії та США (AUKUS), спрямованого на протидію експансіонізму КНР в Індо-Тихоокеанському регіоні [13].

Австралія хоча і поступається Китаю за багатьма параметрами і між ними існує асиметрія можливостей на практиці доводить свою здатність протистояти китайським впливам. В останні роки Канберра проводить активну зовнішню політику, позиціонує себе як важливого гравця в питанні підтримки глобальної безпеки. До того унікальне географічне положення Австралії, її природно-ресурсний потенціал та союзні відносини із США та Великою Британією суттєво впливають на її спроможність поширювати свій вплив не лише в регіоні, а й у світі.

Загалом Австралійському Союзу вдалось певною мірою збалансувати економічні та стратегічні пріоритети, співпрацюючи з КНР в економічній сфері і укладаючи угоди із США щодо оборони та безпеки [5].

Сьогодні урядові кола Австралії вважають, що відмінності та розбіжності не повинні визначати характер відносин Австралії та Китаю. І хоча у короткостроковій перспективі поліпшення асиметричних китайсько-австралійських відносин не видається можливим, обидві сторони все ж можуть діяти більш розсудливо і прагматично у стратегічному плані. Зокрема, цілком ймовірно, що китайсько-австралійські відносини залишаться в основному стабільними на низькому рівні [20].

Компроміс між безпекою та автономією та пояснення, засновані на надмірній увазі, полягають у тому, що сторони в асиметричних відносинах отримують вигоду від співпраці у різних сферах [14, с. 360]. Такий висновок ігнорує торг між асиметричними державами через симетричні інтереси внутрішньої безпеки.

Відносини між Китаєм і Австралією є переконливим і показовим прикладом асиметричних відносин, визначених Б. Уомаком як відносини в яких «менша сторона значно більше піддається взаємодії, ніж більша сторона через невідповідність можливостей» [19].

Посилаючись на теорію асиметрії Б. Уомака, можна стверджувати, що асиметричний характер відносин між Китаєм і Австралією може викликати системні помилки та невірні інтерпретації. При типовій асиметричній взаємодії слабкіша країна значно більше схильна до взаємодій, ніж сильніша, через відмінності у можливостях.

Таким чином, слабкіший актор має ретельно готуватися до можливих політичних трансформацій та блискавично реагувати на передбачувані загрози, що може призвести до надмірної уваги щодо сильнішого актора. Зі свого боку сильніша держава, яка є одним з полюсів сили та має вищий статус у світовій політиці, надає пріоритет глобальним питанням, виходячи за межі регіональних проблем, часто за рахунок уваги до потреб менших держав [17; 19].

Б. Уомак зазначає, що в асиметричних відносинах неправильне сприйняття та дзеркальне відображення можуть призвести до катастрофічних наслідків, якщо вони вийдуть з під контролю.

Через нерівність сил взаємини між Китаєм та Австралією сповнені невірних тлумачень намірів та вимог щодо один одного. Вразливість позицій Австралії в асиметричних відносинах з Китаєм, дає змогу Пекіну ігнорувати потреби Канберри у стратегічній автономії та геополітичній безпеці [8].

Незважаючи на асиметричність у можливостях влади між акторами, симетричні інтереси, що визначаються їхніми внутрішніми потребами, сприяють узгодженості політики між ними. Визнаючи асиметрію сил, слабкіша сторона буде перебувати на другорядних ролях, оскільки така позиція є гарантією її внутрішньої безпеки.

Попри поглиблення дипломатичної конфронтації Канберри з Пекіном, суттєвий розрив між державами малоімовірний. До того ж Китай також потребує надійного експортера високоякісної сировини і продовольчих товарів. Тож цілком ймовірно, що політичне майбутнє Австралії, попри асиметрію можливостей, буде тісно пов'язане з КНР і США.

Отже, відносини між Китаєм і Австралією цілком об'єктивно представляють групу – асиметричних відносин, у яких зворотний зв'язок ослаблений, діє принцип не обміну, а односторонньої передачі інформації. Асиметричні відносини задовольняють потреби як правило сильнішої сторони. Пекін розглядає відносини з Австралією виключно крізь призму асиметрії і розцінює їх з погляду власних переваг і залежності партнера від них.

Взаємодія між Китаєм і Австралією сьогодні перебуває у нестабільній і гострій фазі розвитку, але попри асиметрію можливостей, цілком ймовірний перехід до відновлення взаємовигідного партнерства. Адже збереження відносин на основі дипломатичного діалогу та економічного співробітництва відповідає інтересам як Австралії так і КНР.

Нестабільна асиметрія китайсько-австралійських відносин у зовнішньоторговельній політиці та домінування Китаю у сфері безпеки в результаті призводить до зростання тертя і протиріч в їхніх відносинах. Китай використовує свою військово-політичну, економічну міць і першість у сфері безпеки як важіль впливу на Австралію, обмежуючи тим самим її економічні інтереси.

На тлі асиметричних відносин взаємно сумісні уподобання, інтереси та увага при асиметрії влади можуть нейтралізувати неправильне сприйняття та конфронтацію між акторами та сприяти мирному співіснуванню між ними.

Звісно проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів асиметричних китайсько-австралійських відносин. Перспективи подальших розвідок вбачаються у дослідженні факторів асиметрії між Китаєм і Австралією та впливу на неї третьої сторони.

Бібліографічний список / References:

1. Australia, New Zealand, and China: a Bumpy Ride Towards a Dialogue. Martens Centr. 29 June 2021. Access mode: <https://www.martenscentre.eu/blog/australia-new-zealand-and-china-a-bumpy-ride-towards-a-dialogue/> (accessed 15.05.2024)
2. Ayson R. Choosing ahead of time? Australia, New Zealand and the US-China contest in Asia. *Contemporary Southeast Asia*. 2012. 34(3). P. 338–364. doi:10.1355/cs34-3b
3. Blaxland J. Strategic Balancing Act: Australia's Approach to Managing China, the USA and Regional Security Priorities. *Security Challenges*, Vol. 13, No. 1, Getting the Balance Right (2017), pp. 19-40.
4. Harman R. Hello China. How America is withdrawing from Asia. *Politik*. 2019e, July 18. Access mode: <http://politik.co.nz/en/content/foreignaffairs/1607/> (accessed 15.05.2024)
5. Kizeková, A. (2021). Taking stock of Australia's asymmetrical relations with China: interdependence, tensions, and new dimensions. *Journal of Contemporary Eastern Asia*, 20(2), 197–209. Access mode: <https://doi.org/10.17477/jcea.2021.20.2.197> (accessed 15.05.2024)
6. Köllner P. Australia and New Zealand recalibrate their China policies: convergence and divergence. *The Pacific Review*. 2021. Volume 34, Issue 3. P. 405–436. Access mode: <https://doi.org/10.1080/09512748.2019.1683598> (accessed 15.05.2024)
7. Laurenceson J., Zhou M., Pantle T. Interrogating Chinese economic coercion the Australian experience since 2017. *Security Challenges*, Vol. 16, No. 4, Geo-Economics in the Indo-Pacific (2020), pp. 3-23
8. Pan G. Ineffective Communication: Why and How Australia and China Talk Past Each Other. *Australian Institute of International Affairs*. 15 MAR 2024. Access mode: <https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/ineffective-communication-why-and-how-australia-and-china-talk-past-each-other/> (accessed 16.05.2024)
9. Tow S. R. Diplomacy in an asymmetric alliance International Relations of the Asia-Pacific. Oxford University Press. Vol. 12, No. 1 (2012), pp. 71-100. Access mode: <https://www.jstor.org/stable/26155942> (accessed 15.05.2024)
10. Uren D. Australia's Asymmetrical Trade with China Offers Little Room to Move. | Australian Strategic Policy Institute. 11/10/2020
11. Vijaya, P. (2021) Australia's role in the quad and its crumbling ties with China. *Journal of Indo-Pacific Affairs*, 4 (9). pp. 136-144. Access mode: <https://pure.jgu.edu.in/id/eprint/1725/> (accessed 16.05.2024)
12. Waltz K. The Emerging Structure of International Politics. *International Security*. 1993. Vol. 18, No. 2. P. 44–79.
13. Ward A. and Mcleary P. Biden announces joint deal with U.K. and Australia to counter China. *Politiko*. 09/15/2021
14. Womack, B., 2004. Asymmetry Theory and China's Concept of Multipolarity. *Journal of Contemporary China*, 13 (39), pp.351-366. Access mode: <https://pdfs.semanticscholar.org/ed61/fecb11d32e3eda43377b76c31d4799483056.pdf> (accessed 17.05.2024)
15. Womack, B., 2006. *China and Vietnam: The Politics of Asymmetry*. New York: Cambridge University Press.
16. Womack B. China as a normative foreign policy actor. *CEPS Centre for European Policy Studies*, 2008. pp.265-299.
17. Womack, B., 2010. *China Among Unequals: Asymmetric Foreign Relationships in Asia*. Singapore: World Scientific.
18. Womack B. Asymmetry and China's Tributary System. *Oxford, Journals Social Sciences Chinese Journal of International Politics*. 2012. Vol. 5, Issue 1, March. Access mode: <https://academic.oup.com/cjip/article/5/1/37/343602> (accessed 17.05.2024)
19. Womack, B., 2016. *Asymmetry and International Relationships*. New York: Cambridge University Press.
20. Zhou Fangyin. China-Australia Relations and China's Policy Choices toward Australia. *China Review*. Vol. 23, No. 1, 2023, pp. 213-242. The Chinese University of Hong Kong Press

DOI 10.31558/2617-0248.2024.9.19

УДК 327:913(510)

**ОСНОВНІ ГЕОСТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ КНР
НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0921-6142>**Голянич Б. В., к. політ. н., заступник начальника інституту Воєнної академії
імені Євгенія Березняка**

У статті досліджено ключові напрямки стратегічних цілей КНР щодо республік колишнього СРСР. Визначені цілі Китаю, спрямовані на зміцнення економічного впливу через інвестиції, кредити та

©Голянич Б. В., 2024

інфраструктурні проекти, а також на формування поясу дружніх країн із передбачуваною внутрішньою та зовнішньою політикою. Особлива увага приділяється китайській стратегії щодо зменшення впливу інших глобальних гравців у регіоні, таких як Росія та США.

Наголошується, що після повномасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року та запровадження проти неї західних санкцій Китай остаточно відмовився розглядати Росію як центрального актора на пострадянському просторі. Китай відкрито показує, що Центральна Азія займає центральне місце в його геостратегії на пострадянському просторі. Останні дії Пекіна свідчать про те, що він більше не вважає за потрібне залучати Росію або враховувати її інтереси у взаєминах із п'ятьма центрально-азійськими республіками. Створення формату співпраці «Китай – Центральна Азія» дало розуміння того, що Китай в подальшому планує співпрацювати з регіоном без Росії. Встановлено, що стратегічний інтерес Китаю у зближенні з країнами Центральної Азії стосується досягнення цілей у безпековому, логістичному, торгово-економічному та геополітичному вимірах. Інструменти, які Китай використовує для досягнення своїх стратегічних цілей на пострадянському просторі, еволюціонували від багатосторонньої організації за участю Росії, такої як «Шанхайська організація співробітництва», до односторонньої ініціативи «Один пояс, один шлях» та формату «С + С5», в якому Росія не бере участі.

Ключові слова: КНР, пострадянський простір, геостратегічні пріоритети, Центральна Азія, Південний Кавказ, «Один пояс, один шлях».

Holianych B. V., The main geostrategic priorities of the People's Republic of China in the post-Soviet space

The article examines the key directions of the strategic goals of the People's Republic of China in relation to the republics of the former USSR. China's stated goals are to strengthen its economic influence through investment, loans and infrastructure projects, as well as to form a belt of friendly countries with predictable domestic and foreign policies. Particular attention is paid to China's strategy to reduce the influence of other global players in the region, such as Russia and the United States.

It is emphasized that after the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine on February 24, 2022 and the introduction of Western sanctions against it, China finally refused to consider Russia as a central actor in the post-Soviet space. China openly shows that Central Asia occupies a central place in its geostrategy in the post-Soviet space. Beijing's latest actions suggest that it no longer sees the need to involve Russia or consider its interests in its relations with the five Central Asian republics. The creation of the cooperation format «China – Central Asia» gave an understanding that China plans to cooperate with the region without Russia in the future.

It has been established that China's strategic interest in rapprochement with the countries of Central Asia concerns the achievement of goals in security, logistics, trade-economic and geopolitical dimensions.

The tools China uses to achieve its strategic goals in the post-Soviet space have evolved from a multilateral organization with Russian participation, such as the Shanghai Cooperation Organization, to the unilateral Belt and Road Initiative and the C+C5 format, in which Russia does not participate.

Keywords: PRC, post-Soviet space, geostrategic priorities, Central Asia, South Caucasus, «One Belt, One Road».

Постановка проблеми. Геостратегічні пріоритети держави передбачають розробку та реалізацію проєктів і політик щодо окремих регіонів світу, країн і територій, з метою створення сприятливих умов для досягнення національних інтересів. Геостратегія КНР на пострадянському просторі, як і в інших регіонах світу, базується на концепції формування багатопольярного світового порядку.

Водночас, в основі китайського бачення такого світоустрою багатопольярність означає не рівноправність «полюсів», а наявність більших і менших та країни-лідера, в ролі якого Китай бачить себе. Виходячи з цього Пекін вибудовує взаємодію з пострадянськими країнами.

У пріоритеті геостратегії Китаю перебувають п'ять центрально-азійських країн, для яких велика сусідня держава з її потужними фінансово-інвестиційними можливостями перетворюється на ключовий чинник їх власного розвитку. Росія зі своєю союзницею Білоруссю посідає окреме місце в зовнішній політиці КНР, а решта пострадянських держав, у тому числі й Україна, залишаються на периферії геостратегічних інтересів Китаю.

Дослідження геостратегічних пріоритетів Китаю на пострадянському просторі є досить актуальним напрямком досліджень, зокрема для українських науковців. Це пов'язано з географічним розташуванням України, яка є частиною цього регіону та її прагненням досягти стратегічної автономії.

Метою статті є дослідження геостратегічних пріоритетів КНР на пострадянському просторі та визначення основного інструментарію реалізації Китаєм своїх стратегічних цілей.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Дослідження геостратегічних пріоритетів КНР на пострадянському просторі є актуальною темою для науковців, політологів та експертів у сфері міжнародних відносин, серед яких зокрема: Н. Ролланд, М. Ларуель, Ж. Юше, С. Пейруз, Б. Бальчі, Е. Сванте, С. Корнелл, Ф. Старр, В. Цзісі, М. Монір, Д. Неліппа, М. Ворона, О. Цапко та інші [1-7].

Зазначені дослідники аналізують китайську ініціативу «Один пояс, один шлях» (ОПОШ), що є ключовим елементом у стратегії Китаю на пострадянському просторі, досліджують політичні та стратегічні наслідки цієї ініціативи для регіону, а також її вплив на глобальну геополітику, визначають економічні та політичні аспекти китайської політики в Центральній Азії (ЦА), зокрема її вплив на пострадянські держави. Авторами розглядається, як Китай використовує економічні важелі для зміцнення свого впливу в регіоні, як Пекін формує свою стратегію в регіоні, використовуючи економічні, політичні та культурні інструменти.

Джерела, які розглядають геостратегічні пріоритети КНР на пострадянському просторі є різноманітними та охоплюють широкий спектр аспектів китайської політики. Вони включають як академічні дослідження, так і аналітичні доповіді та публікації в медіа. Важливими темами є економічний вплив КНР, військова співпраця, а також використання «м'якої сили» для посилення впливу на регіон. Ці джерела допомагають краще зрозуміти стратегічні наміри Китаю та його методи досягнення цілей на пострадянському просторі.

Виклад основного матеріалу. Пострадянський простір (ПРП) не однорідний і значення окремих його сегментів для Китаю істотно відрізняються. Враховуючи першочергово географічний фактор, КНР реалізує окремі геостратегії стосовно Росії, ЦА, Кавказу та європейських республік із Україною включно.

В цілому, геостратегія Китаю на пострадянському просторі базується на ключових принципах його зовнішньої політики. Ці принципи включають прагматизм і китаєцентричність, пріоритет двосторонніх відносин, створення власних багатосторонніх форматів, невтручання у внутрішні справи інших держав, уникнення обов'язкових союзницьких договорів у сфері безпеки, акцент на економічному співробітництві та застосування «м'якої сили» для досягнення власних інтересів.

Останніми роками, на тлі посилення конкуренції зі Сполученими Штатами, сформувався ще один базис зовнішньої політики Китаю, згідно з яким Пекін поділяє країни світу на дружні та конкурентні. Варто підкреслити, що китайська пропаганда й офіційна риторика не використовує термін «ворожі» ні до жодної держави, навіть по відношенню до США.

Керівництво КНР розуміє, що не може самостійно протистояти США та їхнім союзникам, тому прагне створити власний блок дружніх країн. При цьому Росія та сусідній центрально-азійський регіон пострадянського простору відіграють особливу роль через їхню географічну близькість до Китаю, а також через безпекові, економічні та інші фактори.

Попри незмінність базових засад, геостратегія Китаю по відношенню до ПРП зазнала суттєвої трансформації від початку 1990-х років і до сьогодні. Головним чином це пов'язано зі змінами в оцінці ролі Росії та її впливу на пострадянські країни.

Після розпаду СРСР геостратегія Китаю щодо пострадянського простору базувалася на моделі, де Росія виступала як домінуюча сила з особливим впливом на території колишнього СРСР. Упевненість Китаю в правильності цього підходу зросла після приходу до влади В. Путіна в 2000 році та встановлення в Росії авторитарного режиму з неоімперською ідеологією.

Так, починаючи з 2000-х років, Москва агресивно демонструвала свій вплив на ПРП, відверто втручаючись у політику сусідніх країн і змушуючи їх діяти у своїх інтересах, впливаючи на уряди європейських держав, а також, аби тісніше прив'язати «периферію», активізувала власні інтеграційні проекти (СНД, ОДКБ) й ініціювала нові (Євразійське економічне співтовариство у 2010 році, яке в 2015 році перетворилося на Євразійський економічний союз, ЄвразЕС).

Від початку російської агресії проти України в 2014 році та з перших відчутних для РФ західних санкцій, стала очевидною слабкість позицій Москви на ПРП і з'явилися ознаки втрати нею свого впливу в сусідніх пострадянських країнах. Це стало сигналом для Китаю переходити до реалізації іншої геостратегічної моделі, націленої вже на самостійне просування інтересів у колишніх пострадянських республіках без урахування чинника РФ.

Проявом такої трансформації стало прискорення економічної експансії і посилення безпекового співробітництва КНР із країнами важливого центрально-азійського регіону. Окремим напрямом можна вважати Білорусь, де збудований Китайсько-білоруський індустріальний парк, відомий як «перлина» ОПОШ. На сьогоднішній день є найбільшим індустріальним парком, який інвестується та керується Китаєм за кордоном та за допомогою якого здійснюється економічне співробітництво між Пекіном та Мінськом [8].

Завдяки парку Китай залучив 120 компаній з 15 країн із загальними запланованими інвестиціями понад 1,4 мільярда доларів США. Парк охоплює такі галузі, як технологічні дослідження та розробки, машинобудування, електронна комерція, комунікації, логістика, біомедицина, штучний інтелект, розробка мережі 5G та інші сфери [9].

Китай остаточно відмовився розглядати Росію як центрального актора на пострадянському просторі після її повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року та запровадження західних санкцій у відповідь. Відтоді Пекін відкрито демонструє наміри співпрацювати з пострадянськими країнами без Росії, яка тепер у геостратегії КНР розглядається як звичайна країна, хоч і з великою територією, населенням, природними ресурсами, ядерною зброєю та постійним членством у Раді Безпеки ООН.

Таким чином, зберігши незмінними базові засади своїх стратегічних пріоритетів на ПРП, Китай трансформував її від визнання Росії як центрального елемента на теренах всього колишнього СРСР

до сприйняття цієї країни як звичайної пострадянської держави, хоча й із відповідними застереженнями. До кримської агресії Росії проти України цей напрям залишався головним для Китаю.

ЦА залишалась на другому місці. Реалізація геостратегічних сценаріїв у цьому регіоні мала лише одну мету і стосувалася забезпечення безпеки кордонів із нестабільним Афганістаном. Збільшуючи іноземні інвестиції, Китай прагне стабілізувати ключові азійські держави, що є вирішальними для безпеки його північно-західних регіонів [10].

З 2014 року з'явилися ознаки зміни пріоритетів, а після 24 лютого 2022 року Китай уже відверто почав демонструвати, що в його геостратегії на ПРП чільне місце посідає ЦА. Останні кроки Пекіна вказують на те, що він більше не вважає за потрібне залучати Росію чи враховувати її інтереси у своїх справах із п'ятьма центрально-азійськими республіками.

Зокрема, Китай ініціював окремих формат співпраці з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном і Узбекистаном: «Китай – Центральна Азія» або «С+С5» (від англійських China і Central Asia) і провів 19 травня 2023 року масштабний саміт лідерів країн-учасниць у китайському місті Сіань [11].

За підсумками вищезазначеного заходу було ухвалено 54 основних домовленостей та ініціатив, погоджено створення 19 механізмів і платформ багатостороннього співробітництва та підписано 9 багатосторонніх документів і ряд двосторонніх угод між Китаєм і окремими центрально-азійськими країнами. В тому числі й дано старт будівництву залізниці Китай-Киргизстан-Узбекистан на Близький Схід і далі до Південної Європи, яка дозволить скоротити існуючий маршрут через Росію на 900 км і 7-8 днів, чому Москва впродовж кількох років всіляко перешкождала.

Новий формат став важливим кроком до інституціоналізації партнерства між Китаєм та країнами ЦА. Міністр закордонних справ Китаю Ван І зазначив, що відкриття секретаріату знаменує собою реалізацію досягнутого главами держав консенсусу та ще раз підтверджує міжнародній спільноті рішучість шести країн співпрацювати задля спільного розвитку та зміцнення співпраці [12].

Враховуючи домовленості між країнами, стратегічний інтерес Китаю у зближенні з країнами ЦА стосується досягнення цілей у кількох основних вимірах: безпековому, логістичному, торгово-економічному та геополітичному.

Безпековий аспект полягає в необхідності запобігти проникненню радикальних ісламістів з Афганістану через сусідні центрально-азійські країни на територію КНР, зокрема в Сінцзян-Уйгурський автономний район з населенням понад 25 мільйонів осіб, переважно мусульман. Це завдання успішно виконується завдяки допомозі Китаю в розбудові інфраструктури, охорони кордонів сусідніх країн та підготовці відповідних фахівців.

Логістичний вимір є одним із ключових пріоритетів. Він включає розбудову автомобільних і залізничних коридорів «Схід-Захід» для швидкого транспортування китайської продукції до європейських ринків. Оскільки економічний розвиток Китаю все ще значною мірою залежить від експорту, створення додаткових маршрутів залишається серед головних завдань уряду КНР. У зворотному напрямку через територію центрально-азійських держав до Китаю прокладаються нафто- та газопроводи, що зміцнюють енергобезпеку КНР.

Торгово-економічний аспект стосується безпосередньої торгівлі та інвестицій Китаю в країнах ЦА. Ці країни багаті на нафту і газ (Казахстан, Туркменістан), руди (Киргизстан, Таджикистан) та інші природні ресурси, які експортуються до Китаю. У свою чергу, Пекін є найбільшим постачальником продукції і товарів широкого вжитку на ринки країн центрально-азійського регіону.

Геополітичний аспект полягає у прагненні Китаю запобігти посиленню американської присутності в ЦА, яка є сусідньою з КНР. Китай намагається максимально «прив'язати» країни регіону до себе після виходу Росії, зокрема шляхом інтеграції їх виробничих секторів у китайські економічні мережі і блокування можливостей для економічних гравців з інших країн.

Реалізація геостратегії на центрально-азійському напрямі сприяє стійкості економіки Китаю на фоні невизначеності стосовно його головного партнера – Росії. Її обтяжена санкціями економіка та непередбачуваний режим у Кремлі створюють ризики для китайських компаній, які працюють в РФ, та загалом для всієї торгово-економічної взаємодії двох країн.

Південний Кавказ, як і ЦА, привернув інтерес КНР, але через історичні особливості та відмінності у відносинах Китаю з трьома країнами регіону, сформувалися різні дипломатичні підходи, цілі та моделі співпраці. Національні інтереси цих країн виходять за межі економіки, охоплюючи також геополітичні та безпекові аспекти. Інструменти зовнішньої політики стали більш різноманітними, створюючи унікальну модель дипломатичної взаємодії між Китаєм і країнами Південного Кавказу [13].

Слід звернути увагу на те, що на пострадянському просторі Південний Кавказ вирізняється найскладнішим геополітичним середовищем та є регіоном Євразії з унікальними геополітичними, економічними та культурними характеристиками. Південний Кавказ опинився в центрі протистояння між регіональними державами, такими як США, Великобританія, Євросоюз, Туреччина, Іран, Китай та Ізраїль [14]. Діючи витончено та по-східному, зміцнюючи співпрацю з країнами регіону, Китай поширює свій вплив на Кавказі, тим самим поступово витісняє інших глобальних гравців, насамперед і Росію.

Геостратегія КНР щодо країн Балтії ґрунтується на прагненні досягти декількох цілей, а саме: економічна співпраця, інфраструктурні проекти та політичний вплив.

Однак, створений Китаєм механізм співпраці з країнами Центральної та Східної Європи «16+1» у 2012 році, до якого увійшли і країни Балтії зазнав краху. Вихід країн Балтії з формату «16+1» у 2022 році та їхня рішуча підтримка України після повномасштабного вторгнення Росії чітко демонструють, що вони позиціонують себе як невід'ємну частину трансатлантичної спільноти.

На даний момент можна стверджувати, що Китай розробив геостратегію щодо України, яка максимально відповідає його власним інтересам. Основою цієї стратегії є сприйняття України як партнера США та частини західного блоку, що виявляється у блокуванні політичного діалогу на рівні лідерів і зменшенні обсягів торговельно-економічної співпраці. Китай дистанціювався від участі у врегульованні війни, зосередившись на створенні власного антизахідного блоку держав, до якого Україна не входить.

«М'яка сила» Китаю є потужним інструментом для досягнення геополітичних цілей. Україні необхідно бути готовою протистояти цьому впливу, зберігаючи свою культурну ідентичність та незалежність [15].

Для досягнення власних геостратегічних цілей на ПРП Китай послуговується традиційними для нього методами і засобами, що ґрунтуються на його економічних перевагах. Торгово-інвестиційний чинник широко застосовується Пекіном для отримання впливу на країни, що розвиваються, зокрема, на Африканському континенті, й так само використовуються на ПРП.

Виходячи з зазначених вище базових засад та пріоритетних геостратегічних напрямів, можна стверджувати, що Китай від початку створення незалежних держав на пострадянських теренах реалізує підхід поступового нарощування інструментів впливу. При цьому, дії Пекіна повністю корелюються з проаналізованими вище трансформаціями його підходів і зміною пріоритетності напрямів.

Початком активної геостратегії по відношенню до Росії і ЦА, частини ПРП, де зосереджені головні інтереси Китаю, можна вважати ініційоване Пекіном створення в 2001 році Шанхайської організації співробітництва (ШОС), куди увійшли Китай, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан і Узбекистан. Пізніше членами організації стали Пакистан, Іран, Індія та Білорусь. Співзасновниками організації стали КНР і РФ, оскільки на той час остання мала значний вплив у ЦА і Пекін, враховуючи це, створював новий багатосторонній формат залучення до співпраці республік колишнього СРСР спільно з Москвою.

Головним завданням ШОС визначено розвиток співробітництва країн-учасниць з метою протидії терористичним загрозам, підтримки та зміцнення миру, безпеки і стабільності в регіоні, що межує з Афганістаном [16]. Китай активно використовує ШОС для поглиблення торгово-економічних і культурних зв'язків із країнами ЦА. Проте основний фокус ШОС залишається на безпековій співпраці і ця організація успішно виконала своє завдання, зміцнивши охорону кордонів з Афганістаном і знизивши терористичні загрози.

Наступним кроком Китаю в геостратегії на ПРП стала ініціатива ОПОШ, трансрегіональний інфраструктурний економічний проект без чітко визначених рамок співпраці. Старт ініціативи оголосив лідер Китаю Сі Цзіньпін у 2013 році, перебуваючи в Казахстані.

ОПОШ надав Китаю можливість активно застосовувати свій основний економічний інструмент для досягнення геостратегічних цілей у всьому ПРП. Масштабні китайські кредити та інвестиції в інфраструктуру і виробничі потужності в республіках колишнього СРСР суттєво розширили присутність і вплив КНР у цих країнах.

В свою чергу, Москва сприймає швидке зростання китайської присутності у своїй сфері впливу як загрозу власним позиціям у регіоні, що викликає її прихований спротив. Це виявляється у блокуванні конкурентних інвестиційних проектів, де Росія має право голосу. Наприклад, протягом кількох років Москва перешкоджала будівництву залізниці Китай-Киргизстан-Узбекистан, яка б скоротила маршрут до Близького Сходу та Південної Європи на 900 км і 7-8 днів у порівнянні з існуючим шляхом через Росію.

Так, ще в січні 2022 року Пекін ініціював окремий формат співпраці з п'ятьма країнами ЦА «С+С5». Перша установча зустріч глав держав цього формату була віртуальною, а вже другий саміт у китайському Сіані завершився фактичною фіксацією пріоритету ЦА в геостратегії Китаю на ПРП. Виявилось, що без Росії за столом переговорів Китай може домовлятися з п'ятьма центрально-азійськими країнами про будь-які потрібні йому напрями і проекти співпраці.

Тобто, механізм реалізації Китаєм геостратегії на пріоритетних для нього сегментах ПРП пройшов трансформацію від багатостороннього формату за участю РФ до повного усунення російського фактору як деструктивного для інтересів КНР у ЦА.

Висновок. Геостратегія Китаю на пострадянському просторі спрямована на створення поясу дружніх країн з передбачуваною внутрішньою та зовнішньою політикою, очолюваних режимами, залежними від фінансової підтримки КНР.

Досягнення цієї мети дозволить КНР продовжувати розвивати свою економіку, значною мірою залежну від експортно орієнтованого виробництва, та успішно конкурувати із Заходом під керівництвом Сполучених Штатів, об'єднавши навколо себе блок дружніх країн.

Геостратегічні пріоритети Китаю на пострадянському просторі зазнали корегувань у частині підходів до сприйняття ПРП та окремих його країн. Найбільша зміна відбувалась у ставленні до Росії, яка в Пекіні

уже не вважається домінуючою силою на ПРП, чії інтереси потрібно враховувати у відносинах із пострадянськими країнами.

Китай застосовує відмінні геостратегії для окремих секторів ПРП. На периферії його інтересів перебувають європейські країни та Кавказ, тоді як центрально-азійські сусіди і Росія посідають центральне місце. Разом з тим, ці основні напрями геостратегії також зазнали змін, у результаті яких пріоритет Китаю змістився з Росії на ЦА.

Інструментарій реалізації Китаєм своїх стратегічних цілей на ПРП також еволюціонував від багатосторонньої організації за участі Росії ШОС до одноосібної ініціативи ОПОШ та формату «С + С5» без РФ. Відносини з Росією, швидше за все, будуть вибудовуватись за окремим геостратегічним сценарієм, не прив'язаним до ПРП.

У найближчій та середній перспективі пріоритетом геостратегії КНР на ПРП залишатиметься ЦА, до якої може бути долучений Кавказ як важливий транзитний елемент транспортного маршруту в напрямку Європи.

У довгостроковій перспективі, для якої характерною ознакою стане переформатування відносин у Європі за результатами російсько-української війни, саме поняття «геостратегії на пострадянському просторі» як об'єднуваче для низки країн, може втратити актуальність для Китаю і він вибудовуватиме відносини з окремими країнами уже без згадки про їх приналежність до ПРП.

Бібліографічний список:

1. Rolland N. China's Eurasian Century? Political and Strategic Implications of the Belt and Road Initiative. URL: <https://www.nbr.org/publication/chinas-eurasian-century-political-and-strategic-implications-of-the-belt-and-road-initiative/> (дата звернення: 05.08.2024).

2. Laruelle M., Huchet J. China's Eurasian Pivot: The Silk Road Economic Belt. URL: https://opac.ruu.ac.in/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=8655&shelfbrowse_itemnumber=12558 (дата звернення: 07.08.2024).

3. Frederick Starr S., Svante E. Cornell. Central Asia in the Shadow of China. URL: https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2006_06_SRP_CornellStarr_Caucasus.pdf (дата звернення: 15.08.2024).

4. Wang Yi: China to work with Russia to safeguard regional security, stability. URL: <https://news.cgtn.com/news/2024-05-20/Chinese-FM-meets-Russian-counterpart-1tLqaiYXSZW/p.html> (дата звернення: 15.08.2024).

5. Monir M. China's changing strategic engagements in Central Asia. *Journal of Central Asian Studies*. 2014, С. 13–36.

6. Неліппа Д., Ворона М. Геополітичний вимір зовнішньої політики Китаю на пострадянському просторі: повзуча економічна експансія. *Політичне життя*. Вінниця, 2024. С. 203–211.

7. Цапко О. Країни пострадянського простору у зовнішній політиці КНР та Індії. *Досвід та перспективи трансформації пострадянського простору в контексті інтеграційних та глобалізаційних процесів: зб. наук. пр./за заг. ред. к. і. н., доц. АГ Бульвінського*. 2019. С.171–182.

8. 谢小用大使就中白关系、两国经贸合作、共建“一带一路”合作等问题接受21世纪经济报道专访. URL: http://by.china-embassy.gov.cn/sssgxwdt/202312/t20231230_11215533.htm (дата звернення: 16.08.2024).

9. 中國與白俄羅斯全方位合作扎實推進 URL: <http://cpc.people.com.cn/BIG5/n1/2023/0301/c64387-32633558.html> (дата звернення: 16.08.2024).

10. Голянич Б. Співробітництво Китаю з країнами Центральної Азії: сьогодення та перспективи. *Збірник наукових статей «Медіафорум» Чернівецького національного університету*. Том 13. 2023. С. 11–23.

11. Скаврон Б. Китай зробив пропозицію Казахстану і ще чотирьом пострадянським країнам: йдеться про обороноздатність. URL: <https://tsn.ua/svit/kitay-zrobiv-propoziciyu-kazahstanu-i-sche-chotiro-m-postradyanskim-krayinam-ydetsya-pro-oboronozdatnist-2332726.html> (дата звернення: 17.08.2024).

12. China and Central Asia Formalize Partnership with launching Secretariat in Xian. URL: <https://www.newscentralasia.net/2024/03/30/china-and-central-asia-formalize-partnership-with-launching-secretariat-in-xian/> (дата звернення: 16.08.2024).

13. Avdaliani E. China and the Look to the South Caucasus. URL: <https://caucasuswatch.de/en/insights/china-and-the-look-to-the-south-caucasus.html> (дата звернення: 18.08.2024).

14. Голянич Б. Розвиток співробітництва Китаю з країнами Південного Кавказу. *Держава і право: Збірник наукових праць*. Київ, 2023. Вип. 94. С.179–188.

15. Голянич Б. Використання Китаєм «м'якої сили» та формування міжнародного іміджу з точки зору культурної дипломатії. *Політичне життя*. 2023. № 4. С.164–169.

16. Голянич Б., Вакулєнко В. Шанхайська організація співробітництва: історія, стан та перспективи. *Політичне життя*. 2023. № 3. С.105–123.

References:

1. Rolland N. China's Eurasian Century? Political and Strategic Implications of the Belt and Road Initiative. URL: <https://www.nbr.org/publication/chinas-eurasian-century-political-and-strategic-implications-of-the-belt-and-road-initiative/> (data zvernennia: 05.08.2024).
2. Laruelle M., Huchet J. China's Eurasian Pivot: The Silk Road Economic Belt. URL: https://opac.rru.ac.in/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=8655&shelfbrowse_itemnumber=12558 (data zvernennia: 07.08.2024).
3. Frederick Starr S., Svante E. Cornell. Central Asia in the Shadow of China. URL: https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2006_06_SRP_CornellStarr_Caucasus.pdf (data zvernennia: 15.08.2024).
4. Wang Yi: China to work with Russia to safeguard regional security, stability. URL: <https://news.cgtn.com/news/2024-05-20/Chinese-FM-meets-Russian-counterpart-1tLqaiYXSZW/p.html> (data zvernennia: 15.08.2024).
5. Monir M. China's changing strategic engagements in Central Asia. *Journal of Central Asian Studies*. 2014, C. 13–36.
6. Nelippa D., Vorona M. Neopolitychnyi vymir zovnishnoi polityky Kytaiu na postradianskomu prostori: povzucha ekonomichna ekspansia. *Politychne zhyttia*. Vinnytsia, 2024. S. 203–211.
7. Tsapko O. Krainy postradianskoho prostoru u zovnishnii politytsi KNR ta Indii. *Dosvid ta perspektyvy transformatsii postradianskoho prostoru v konteksti intehratsiinykh ta hlobalizatsiinykh protsesiv: zb. nauk. pr./za zah. red. k. i. n., dots. AH Bulvinskoho*. 2019. S.171–182.
8. Ambassador Xie Xiaoyong accepted an exclusive interview with 21st Century Business Herald on China-Belarus relations, economic and trade cooperation between the two countries, and cooperation in jointly building the «Belt and Road». URL: http://by.china-embassy.gov.cn/sssgxwdt/202312/t20231230_11215533.htm (data zvernennia: 16.08.2024).
9. China and Belarus make solid progress in all-round cooperation. URL: <http://cpc.people.com.cn/BIG5/n1/2023/0301/c64387-32633558.html> (data zvernennia: 16.08.2024).
10. Holianych B. Spivrobitnytstvo Kytaiu z krainamy Tsentralnoi Azii: sohodennia ta perspektyvy. *Zbirnyk naukovykh statei «Mediaforum» Chernivetskoho natsionalnoho universytetu*. Tom 13. 2023. S. 11–23.
11. Skavron B. Kytai zrobyv propozytsiiu Kazakhstanu i shechotyrom postradianskym krainam: ydetsia pro oboronozdatnist. URL: <https://tsn.ua/svit/kitay-zrobiv-propozyciyu-kazahstanu-i-sche-chotyrom-postradianskim-krainam-ydetsia-pro-oboronozdatnist-2332726.html> (data zvernennia: 17.08.2024).
12. China and Central Asia Formalize Partnership with launching Secretariat in Xian. URL: <https://www.newscentralasia.net/2024/03/30/china-and-central-asia-formalize-partnership-with-launching-secretariat-in-xian/> (data zvernennia: 16.08.2024).
13. Avdaliani E. China and the Look to the South Caucasus. URL: <https://caucasuswatch.de/en/insights/china-and-the-look-to-the-south-caucasus.html> (data zvernennia: 18.08.2024).
14. Holianych B. Rozvytok spivrobitnytstva Kytaiu z krainamy Pivdennoho Kavkazu. *Derzhava i pravo: Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv, 2023. Vyp. 94. S.179–188.
15. Holianych B. Vykorystannia Kytaiem «miakoi syly» ta formuvannia mizhnarodnoho imidzhu z tochky zoru kulturnoi dyplomatii. *Politychne zhyttia*. 2023. № 4. S.164–169.
16. Holianych B., Vakulenko V. Shankhaiska orhanizatsiia spivrobitnytstva: istoriia, stan ta perspektyvy. *Politychne zhyttia*. 2023. № 3. S.105–123.

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Виділення вищевказаних елементів підзаголовками не є обов'язковим.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редакція залишає за собою право редагування текстів статей.

Редколегія розглядає для публікації одноосібні статті авторів без наукових ступенів у виключних випадках.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 18-22 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати **кутові ланки** «Текст»; розрізняти символи **дефіс і тире** (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти **нерозривні пробіли** між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту **уніфікувати скорочення** (напр. зупинитися на одному з варіантів – 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати **аббревіатури** при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати **зайві пробіли**).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **vsdonnu@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Lazarovich).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком «**Бібліографічний список:**» та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 і виконується мовою оригіналу. Бажано, за наявності, надавати DOI-адресу цитованого матеріалу. Джерела в переліку посилань **нумеруються вручну** (без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Якщо в Бібліографічному списку є хоча б одне видання кирилицею, після нього вміщується References – бібліографічний список у «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Для автоматичної транслітерації кирилических джерел можна скористатися сайтами <http://www.translit.ru> – для російськомовних джерел, та <https://slovnuk.ua/translit.php> — для українських джерел.

Структура статті:

- УДК,
- назва статті,
- ORCID-ідентифікатор автора (реєстрацію в системі ORCID можна здійснити за адресою: <https://orcid.org/>)
- прізвище та ініціали автора, науковий ступінь та звання, місце роботи;
- прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація (1800-2000 знаків) та ключові слова українською мовою;
- прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація (1800-2000 знаків) та ключові слова англійською мовою;
- текст статті,
- бібліографічний список,
- бібліографічний список (References) латиницею

Зразок оформлення статті:

УДК

НАЗВА СТАТТІ

ORCID ID: <http://orcid.org/>.....

Прізвище та ініціали, науковий ступінь, звання, посада, назва організації, країна

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова українською мовою (1800-2000 знаків)

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (1800-2000 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

References:

Приклад оформлення бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов. Москва: Издательский дом Гребенникова, 2003. 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (дата звернення: 16.07.2018).
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии. URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (дата звернення: 01.12.2018).
4. Адилев В. А. Образ России в Казахстане : опыт проектирования бренда страны во внешней среде : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2009. 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке. Ежегодный альманах. URL: <http://worldpol.ru/index.html> (дата звернення: 24.10.2018).
6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 3. С. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Люстрація в Україні як засіб легітимації нового політичного режиму / Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л. [та ін.]. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 2. С. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
9. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни : Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка. *Міжнародний діловий журнал Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (дата звернення: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. Saskia Sassen. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); ORCID-ідентифікатора, наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (067) 68-52-888

E-mail: vsdonnu@gmail.com

Науковий журнал
Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса
Серія політичні науки

Виходить раз на рік

№ 9, 2024 р.

Свідоцтво KB 22848-127848ПР від 17.07.2017
Ідентифікатор медіа R30-03161 зареєстровано рішенням Національної ради України
з питань телебачення та радіомовлення №772 від 14.03.2024
Тираж 300 прим. Замовлення № _____

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.418.
Тел. гол. ред.: (067)6852888
e-mail: bulletin-polit.div@donnu.edu.ua
vsdonnu@gmail.com

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
тел.: +380 432 50 89 37
e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua
Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Переддрукарська підготовка видання: М.А.Польовий

Технічний редактор: М.А.Польовий

Підписано до друку 13.09.2024. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 16,6. Обл. видавн. арк. 17,6

Видавництво Донецького національного університету імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

Віддруковано з оригіналів замовника.

ФОП Корзун Д.Ю.

М.Вінниця, вул. 600-річчя, 21а
тел. (0432)69-67-69; 603-000
(096)97-30-934, (093)89-13-852
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>